

ВСЕГДЕ

ВСЕГДЕ МИР * THE WORLD * LE MONDE * DIE WELT * EL MUNDO * 全世界 *
IL MONDO * SWIAT * SVET * UNIVERSUL * VILAG * SVET * SVYAT * BOTA * 世界 *
* БУХ ДЭЛХИЙ * TOAN THE GIOI * विश्व * புவ * DUNIA * VERDEN * VARLDEN *
* 世界 * O MUNDO * MAAILMA * ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ * DE WERELD * DUNYA * 世界

1962

N 4

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ДО 92-х РОКОВИН З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. І. ЛЕНІНА
КАРЛОС АВГУСТО ЛЕОН. Співаю про Леніна. Фрагменти з поеми 4

Венесуельський поет-комуніст К. А. Леон (нар. 1914 р.) — автор багатьох поем та збірок віршів; протягом останніх років змушений жити за межами своєї батьківщини як політичний емігрант.

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ

ПЕТЕР КАРВАШ. Всеношна. Драма 6

Словацький письменник П. Карваш автор відомої радянському глядачеві п'єси «Дипломати», збірок сатиричних оповідань «Чорт не спить» та «Чортове копито». В драмі «Всеношна» автор зображує найпохмуріший період влади словацьких клерикалів та фашистів, вносить безжалісний вирок тим, на кого спиралися фашисти, і тим, хто співробітничав з ними. На думку критики, «Всеношна» — один з найсильніших творів післявоєнної чехословацької драматургії. Словацький національний театр минулого року під час гастролей в Радянському Союзі показав цю п'єсу в Києві під назвою «Опівнічна меса».

ПОЛІН ДЖОНСОН (ТЕКАЙОНУЕЙК). Злодій. Вірш. 53
Сивашська скеля. Загублений острів. Легенди 53

Полін Джонсон (1862—1913) посідає значне місце в історії канадської літератури. Дочка індійського вождя племені могавіків, вона у своїх творах гнівно протестувала проти варварського ставлення англійських колонізаторів до корінного населення Північної Америки. Значна частина її творів нав'яна фольклором індіанців Канади. Твори П. Джонсон друкувалися й у «Всесвіті» у № 2 за 1958 р.

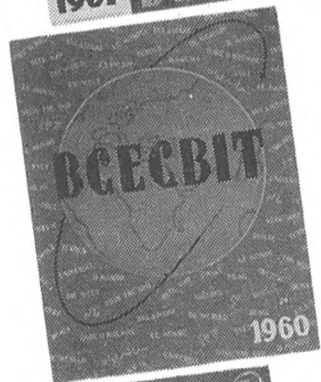
ВОЛЬФГАНГ КЕППЕН. Оранжерея. Роман. (Закінчення) 114

У БОРОТБІ ПРОТИ КОЛОНІАЛІЗМУ

ЛІЛІНЬО МІКАЙЯ. На південь від екватора 39

До недавнього часу з причин конспірації були невідомі справжні імена трьох мозамбікських письменників, які друкували свої твори під псевдонімами Ліліньо Мікайя, Карлос Калунгано і К. Маал. І лише недавно Ліліньо Мікайя в одному з своїх листів розкрив цю таємницю. «Наша боротьба з португальським колоніалізмом вступила тепер в таку фазу, що ми не вважаємо більш за потрібне ховатися під псевдонімами. Я прошу опублікувати, що Ліліньо Мікайя, Карлос Калунгано і К. Маал не існують більше. Замість них існує лише одна людина, яка змушена була раніше приховувати своє ім'я».

Справжнє ім'я автора творів, які друкувалися під трьома вищенаведеними псевдонімами — Марселіно дос Сантос. Він не лише поет, але й публіцист, політичний діяч Мозамбіку, обраний Генеральним секретарем бюро національних організацій португальських колоній.

СТАТТІ, НАРИСИ

М. ДУБИНА. В творчому єднанні	44
І. ЛЬВОВА. «Кабукі»	49
В. СИДОРЕНКО. Нотатки про літературу Східної Африки	62
Д. ЗАТОНСЬКИЙ. Про «Оранжею» Вольфганга Кеппена та про деякі проблеми сучасної західнонімецької літератури	147

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,

«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ

Б. ПІЛЕНСОН. «Оганга»	97
-----------------------	----

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. Рене Массон. Доброчесний депутат; Теннессі Уільямс. Період пристосування.	155
---	-----

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Хроніка культурних зв'язків	44
Стежками угорської верховини	64
«Дерево пізнання»	68
«Віва Гоа лівре!»	70
МІШЕЛЬ РУЗЕ. Мандруючи по Марокко	74
Таємниці «Страшного суду»	78
ІОАН ГРИГОРЕСКУ. «Міс Свобода»	80
АНРІ АЛЛЕГ. Лист з волі	82
Сінгапур в ярмі	84
Ст. БРОДСЬКИЙ. Кривавий диктатор	87
Життя мистецтв	106
Німецькі актори в українському кіно	112
Калейдоскоп «Всесвіту»	52, 61, 68, 81, 90, 92, 113
Звідусіль потроху	93

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

Французька карикатура	58
У цьому і наступному номерах «Всесвіту» ми познайомимо читачів із зразками французької каринатури від XVI сторіччя до наших днів.	
ЯНУШ ОСЕНКА. Гуморист	91
НОРБЕРТ ФРИД. Ідеалістична казка	92

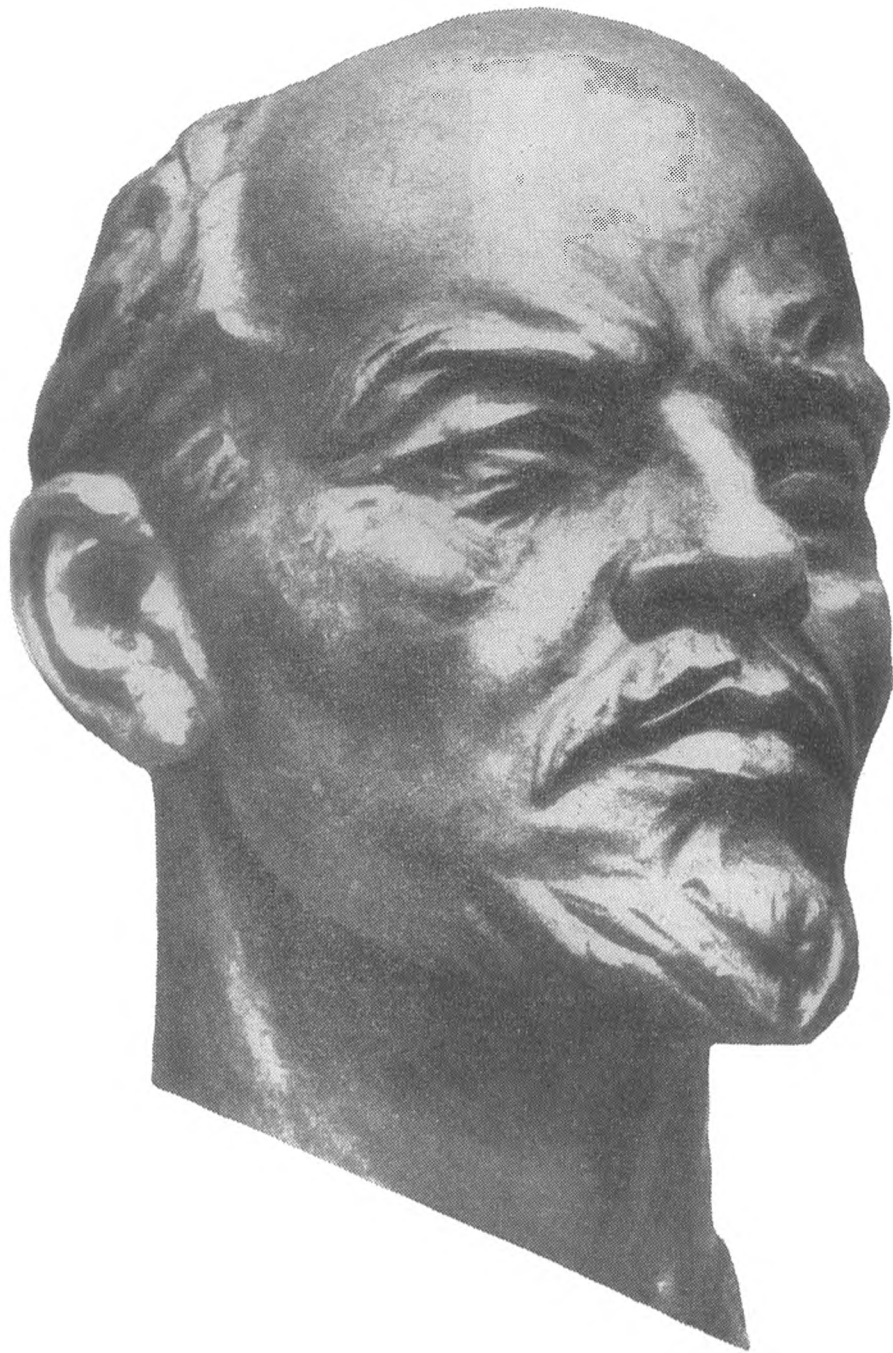
Головний редактор О. І. Полторацький

Редакційна колегія:

Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

А. О. Білецький, В. Л. Василевська,
Д. В. Затонський, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович,

Художній редактор М. Я. Коваленко

В. І. ЛЕНІН.

Скульптура народного художника Чехословацчини Я. ЛАУДИ.

СПІВАЮ ПРО ЛЕНІНА

(ФРАГМЕНТИ З ПОЕМИ)

Братове! Леніну виспівую ясу,
Все возвеличу, ним благословенне.
Я славлю Леніна, гучну хвалу несучу,
Бо стало серце під його знамена.
Погляньте, у який із таборів
Мене втуртила вихрова історія,
В яким шаленстві став я на порі,
Погляньте, хто шляхи мої проторює,
Щоб манівцями долі я не брів!

* * *

Співаю Леніна, йому творю хвалу.
Хай вороги його шиплять зміїно,
Нехай у серці носять омелу,
Хай брешуть солодко, із губ змахнувши
піну.

О Леніне! Не йму я віри їм,
Сьогодні там ти більше, як ніколи.
І хай шугає ненависті грім
На їхні душі, їхні мозки кволі.
Хай на сім'ю народів — витвір твій —
Вони ладнають плащ брехні нап'ясти,
Твоє ім'я сьогодні — буревій:
Дрижить вороже плем'я різномасте.

* * *

Живу тобою, Леніне, завжди.
Ти — захист мій і ти — моє веління.
Твоїм іменням я нагородив
Малого сина.

І не безгомінням
Я плеканий, а в полум'ї грози,
Яка від тебе трусонула світом.

ЛЕНІН. З плаката французького художника Ламі-Ріваля.

Ти таланом своїм мене вразив,
Ти осліпив мене вселюдським світлом.
З твого клубка сотаю нитку я
Свого життя — навіки я з тобою.
І людських долей звивна крутія
Твоєю буде зватися добою.
Усім я людям нині оповім
Про усмішку, що світить вже півсвіту,
Як сонце — друзям, ворогам — як грім,
Про вдачу твою скромну й вогневиту.
У тебе вічність пломенить із віч,
Ти — наш взірець, незгасний наш Ілліч.
Троянда вміє ткнути шпичаком —
Так нас колов ти в наші рабські струпи.
Щоб людський дух не знідів під замком,
Ти всіх трудящих гуртував до купи.
Плече в плече до наших спільних мет
Твоїми магістралями полинем.
Ти звів робітника із селянином,
Ти — око людства, що зорить вперед.

* * *

Земля твоя чиста і вмита, як день.
А ті, кому гірко од наших пісень,
Хто кров'ю терпкою, гіркою сльозою
Годує машину й страхітливую зброю
Й за це виставляє себе патріотом,
Той рід твій заляпати ладен болотом.

Товаришу Леніне наш дорогий,
Не ті береги, але ті ж вороги.
Дороги круті. Важкувато в житті.
Та пісню співаю в твоєму гурті.
Її в Будапешт посилав я за море,
Коли там горіли не наші прапори,
Там мучили друзів, там правда конала,
І ворог сичав з-за брудного забрала.
Товаришу Леніне наш дорогий,
Не ті береги, але ті ж вороги.
Дороги круті. Важкувато в житті.
Та пісню співаю в твоєму гурті.

* * *

Нам світяться мети дзвінки і погожі,
Щоденно слабшають сили ворожі,
Ні доларів жмутки, ні бомби водневі
Не спинять розгонисту бурю жовтневу.
Доволі, з вогнем жартувати доволі!
Планета розвихрено рине до волі.
Годі стругати дрантиві загати,
Годі кувати кайдани і грати —
І негра цілують в запечені губи
В Москві і в Пекіні, у Ризі і в Кубі.
В єдинім пориві орлів клетотання —
Ленінська воля веде до світання,
І що там плюгаві наклепи ворожі —
Ленінська совість у нас на сторожі.
Нашого сонця бояться кроти.
Ленінським маршем у ногу, брати!

* * *

О, як ми розуміємо тебе,
Наш Леніне, в полоні наш народ.
Осідланий худий його хребет.
На бідній ниві — будяки й осот.
Не склавши руки, він чекає нас,
Народ наш бурунить, народ кипить.
Встає десяток, де один погас,
В крові горить неволі кожна мить.
Вигнанцям, нам, і всім в краю моїм
Братам по зброї не в ціну життя.
Хай не смердить катами рідний дім!
Тиранів геть! — палахкотить наш стяг.
Вітчизну нашу згвалтував сатрап,
А діти псів б'ють наших матерів.
Я весь в проклятті — втеклий їхній раб,
У цім презирстві я дотла згорів!
Ти, Леніне, до нас вернувся сном,
Прекрасним сном блакитних давніх літ.
І заяснів у наших серці знов
Цвіт мрій, який зав'яжеться у плід.
І буде світ, який ти сотворив
Із мрійниками на трудних вітрах,

А світ старий од ваших прапорів
Згорів, зітлів, навік повергся в прах.
Такі Воля нам заблісне із п'їтьми.
Венесуели вдарить судний день,
І Гватемала груди розкує,
І Порто-Ріко волі час гряде —
Хай справдиться пророцтво це моє!
Хай ми вигнанці, та брати в журі,
Ще поцілують материн поріг.
Найкращі дні, як мрієш про свій край —
Так думав Ленін в роки вигнання.
І наших дум невпинний водограй
У рідний край звивається щодня.
Так цілі роки. О стежки блукань —
До Батьківщини ваша довга путь.
Вернувся Ленін по трудних роках
І нам із цього шляху не звернуть.
Вернувся він у лоно свого краю —
Про шлях повернення сьогодні я й
співаю...

* * *

...Я Леніну виспівую ясу...
Ти слово «МИР» нам полишив у спадок.
В жорсткій битві прапором несучи
Це слово вічне — і нема загадок.
Його тлумачив ти в диму борні,
І партія несе його високо.
Народ твій виповняє миром дні,
Бо тільки мир — людської правди цоколь.
Із нього сонце п'є трунку росу,
Воно тремтить іскристо в зорепадок.
Тобі, мій Леніне, творю гучну ясу —
Ти слово «МИР» мені лишив у спадок.

* * *

Учителю, Товаришу і Друже,
Воюєш за планету ти завжди.
Твоїх народів поривання дужі
Звитяжним кроком міряють світи.
Планету підпираємо плечем.
Питають: «З ким ви?»,

Мовим: «З Іллічем,
З народом Леніна, з народами і Леніним,
З земною кулею, що в Комунізм летить!»
Немає впину ленінським знаменам,
І ним освячена сьогодні кожна мить.
Стара добо! Ти вже давно приречена:
Епоха наша Леніним наречена.

Переклав Іван ДРАЧ

(За підрядником з іспанської мови Євгена Клузова.)

ПЕТЕР КАРВАШ

Всеношна

Малюнки Ю. Кремньова

ДРАМА НА ТРИ ДІЇ З ПРОЛОГОМ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Валентин КУБІШ
ВІЛМА, його дружина, 47 років
МАР'ЯН, їх старший син, 29 років
ДЮРКО, їх молодший син
Солдати, партизани

АНГЕЛА, їх дочка
ПАЛЬО, її чоловік, 30 років
КАТКА
Лейтенант БРЕККЕР

ПРОЛОГ

Міщанська кімната, обставлена старими й недавно купленими меблями. Весняний ранок. Надворі лунають постріли. В кімнаті четверо: Вілма, Пальо, Валентин, Ангела. Вони позщулювалися по кутках, боячись, щоб крізь вікно не влетіла куля і не влучила в кого-небудь з них.

Дія відбувається в будинку на околиці міста в повстанському краю — наприкінці другої світової війни.

ВІЛМА (хреститься). Боже небесний, врятуй мого сина. Врятуй мого сина, боже небесний.

ПАЛЬО. Послухайте, що я вам скажу!

ДІЯ ПЕРША

(Постріли.) Пам'ятайте, ми всі повинні намагатися бути вкупі. Зрозуміли?

ВАЛЕНТИН. Так... авжеж... повинні бути вкупі. Сім'я...

ПАЛЬО. Усі за одного, один — за всіх! (Постріли.) Це ж наші! Наші! Розумієте?

АНГЕЛА. Розуміємо. Аж надто добре розуміємо.

ПАЛЬО (з піднесенням). Тільки вони за нас можуть помститися!

ВАЛЕНТИН (не розуміє). Помститися...

ПАЛЬО. Так! Помститися! Вашого ж сина вбили фашистські звірі!

ВІЛМА. Убили!

ПАЛЬО. Вашого сина, а їхнього товариша! Та й не тільки це... Місяцями нас тероризували... Дружину мою образили, принизили, змучили... наволоч офіцерська, пруссацька! (Впевнено.) Вони за нас помстяться!

ВАЛЕНТИН (нічого не може второпати). Я все-таки... що це буде... що тепер тільки буде...

ПАЛЬО. Не бійтеся, тату! Я їх знаю! Вони ніколи не забудуть, що ми в найтяжчі хвилини допомагали їм. Вірність за вірність, товариші!

ВІЛМА (рішуче, твердо). Я боюсь! Сумління моє чисте... Бог зіслав на нас випробування... тяжке-претяжке... А ми, що ми: слабкі люди, звичайні смертні... Свою чашу ми вже випили — сумління у нас чисте... Кожному можемо спокійно дивитися у вічі!

Стрілянина віддаляється; за вікном промайнуло кілька постатей.

ПАЛЬО. Вони вже в місті! За хвилину буде кінець! Біля ріки німці потраплять у пастку! Росіяни з одного боку, партизани — з другого! Кінець! (Захоплено.) Нові часи настали, любі мої! Чи можете ви взагалі уявити собі, що сталося? Сім років чекав я цієї хвилини! Сім довгих чорних років! Знову житимемо, як люди! Як рівні з рівними! Як повноправні громадяни незалежної республіки! Нарешті! Нарешті.. (До Ангели, яка підійшла до вікна, коли постріли віддалилися.) Ангело, серце, відійди од вікна, а то може залетіти куля...

Ангела, не звертаючи уваги на його слова, пильно дивиться на вулицю. Раптом швидко відступає од вікна. Задкує аж до рампи, не спускаючи очей з вікна, потім несподівано переводить погляд на двері.

АНГЕЛА. Що таке?!

ВІЛМА (швидко). Ідуть до нас?..

ВАЛЕНТИН. Боже мій...

ПАЛЬО (рішуче). Не бійтеся! З нами нічого не станеться! Нічого! Адже це наші!

Довга пауза. Всі очікувально дивляться на двері. Повільно гасне світло.

Сцена, як і в пролозі. Різдвяна ялинка. Вечір, вікна замасковані чорним папером. З радіоприймача линуть колядки. Валентин, одягнений по святковому, сидить у кріслі й читає газету. Пристрою для глухих у нього немає.

Заходить Вілма з пляшкою вина, ставить її на свято-вечірній стіл. Вона чимось стривожена, хоч і намагається не показувати цього.

ВІЛМА. Мар'ян ще не прийшов?

ВАЛЕНТИН. Ні. Обікрали Кріжана. Щонайменше двадцять сім тисяч забрали. Пам'ятаєш Кріжана з Брезни? Його крамниця «Залізний та емальований посуд» стояла навпроти костьолу.

ВІЛМА. Вже пів на дев'яту, а досі нікого нема. Ох...

ВАЛЕНТИН. Вони просто відчинили канцелярію, розбили касу, і тільки їх і бачили! Наш старий Пацовський якось казав: Кріжан або збанкрутує, або стане мільйонером... Двадцять сім тисяч... Чудово, вітаю. Так... Оце часи, га?

ВІЛМА. Таким все одно. Свято чи будень... Бог зна, що вони знову накоїли...

ВАЛЕНТИН. Слухай, Вілмо, піди лишень подивись, чи замкнені двері.

ВІЛМА. А чому б вони мали бути незамкнені?

ВАЛЕНТИН. Піди все-таки подивись.

ВІЛМА. Двері замкнені на два повороти ключа. І ланцюжок накинута. Не бійся, нас не обікрадуть.

ВАЛЕНТИН (не щиро). Отакої! За кого б вони нас мали? Що я, Кріжан?.. Ти щось сказала? На мене навіть собака не гавкне.

ВІЛМА. Гарний свят-вечір... Наче в яких безбожників...

ВАЛЕНТИН. А діти де?

ВІЛМА. Ангела ще чепуриться.

ВАЛЕНТИН. Нехай чепуриться... нехай хоч вона... Свічки дістала?

ВІЛМА. Ти вже тричі питав мене про це. Свічок нема!

ВАЛЕНТИН. Нема?! Що ж це за ялинка без свічок? (Ображено.) Ото дожилися... Ніхто ні про що не дбає. Справді нема свічок?

ВІЛМА (нервово ходить по кімнаті). Невже ми будемо чекати на Мар'яна? Бозна-коли він сьогодні прийде. (Різко.) З Пальо розмовляв?

ВАЛЕНТИН. Розмовляв... Вечерятиме з нами... Пообіцяв мені... І руку Мар'янові, сказав, подасть.

ВІЛМА. Побачимо.

ВАЛЕНТИН (пошепки). Вілмо... Вілмо... а Дюрко прийде? Я гадаю, що...

ВІЛМА (впевнено). Ні. Не прийде. (Пильно дивиться на нього.) Дюрко в Братиславі.

ВАЛЕНТИН. Знаю... знаю... я тільки... думаю, чи йому там часом не бракує чого...

ВІЛМА. Ні. Твоя сестра про нього потурбувалася. Йому там добре.

ВАЛЕНТИН. Добре, авжеж... Може, в цю хвилину він саме сидить і вечеряє...

ВІЛМА. Може.

ВАЛЕНТИН. Там, напевне, і свічки палають на ялинках. Там... у Братіславі... у Маргіти... і узвар з груш, мабуть...

ВІЛМА (в її голосі з'являються м'які нотки). Мабуть.

ВАЛЕНТИН. І жжонки Маргіта наварила... З корицею.

ВІЛМА. З гвоздику. (Впевнено.) Маргіта варить жжонку з гвоздику.

ВАЛЕНТИН (тихо). Бідолашний... Дюрко.

Входить Пальо.

Я щойно прочитав, що обікрали Кріжана. В Брезні. Ти його знаєш? На площі має крамницю з залізним посудом... Щомісяця діставав через Пацовського товар з протекторату... Двадцять сім тисяч. Просто з каси. Хай бог боронить!

ПАЛЬО (зневажливо). Кріжан? Не знаю. Напевне, якийсь дурень.

ВІЛМА. Чому ти не надягнув новий костюм?

ПАЛЬО (через плече). Та ми ж нікуди не йдемо.

ВІЛМА. Надягни новий костюм. У цьому домі сьогодні всі вбрані по-святковому.

ПАЛЬО (метнувши на неї короткий погляд). Ну гаразд, гаразд. Надягну. Не горить же. (Обережно.) Мар'яна нема й досі?

ВАЛЕНТИН. Мабуть, знову чергує або щось інше затримало.

ПАЛЬО (обережно). Зараз? Гм...

Ніякова мовчанка.

ВАЛЕНТИН. Уяви собі — не дістати свічок. Ох! Чи бачив ти коли-небудь різдвяну ялинку без свічок? Якби йшлося про салони¹, я б і слова не сказав, бо це все-таки розкіш. Але свічки?

ПАЛЬО (нетерпляче). Їх тепер значно більше палять через це світломаскування. Зрештою, це не така вже й велика біда...

ВАЛЕНТИН. Що ти кажеш?

ПАЛЬО. Я кажу, обійшовся б і без свічок.

ВАЛЕНТИН. Прошу вас, вимкніть те радіо, власного голосу не чути.

ПАЛЬО (вимкнувши радіо). Я кажу, що зараз є важливіші речі, ніж свічки. (Іншим голосом.) Німці женуть американців! Тютьті!

¹ Загорнуті в папір цукерки, які вішають на ялинку (слов.).

ВАЛЕНТИН (тихо). Таке скажеш... женуть...

ПАЛЬО. Женуть! Росіяни вже під Шагами! Фронт уже зовсім близько, а ви про свічки.

ВІЛМА. Чимало лиха пережили ми. Переживемо й це.

ПАЛЬО. Ви ж не знаєте, що таке фронт, мамо.

ВІЛМА. На все божа воля.

ВАЛЕНТИН (тихо). Кажеш, що женуть їх?..

ПАЛЬО (бере у нього з рук газету). «Величезний успіх зимового наступу в Арденах». Це правда, такого й сам чорт не сподівався.

ВАЛЕНТИН. А росіяни...

ПАЛЬО. Про це нема чого й говорити! Через кілька тижнів...

ВІЛМА. Чого ти нас лякаєш, Пальо? Нічого поганого ми не зробили. Нам нічого боятися. Живемо скромно, по-християнськи, — сумління у нас чисте. Як на мене, то нехай приходить хто хоче.

Пальо мовчить.

Я добре знаю, що ти хочеш сказати. Замість того, щоб дякувати Мар'янові...

ПАЛЬО. Я йому безмежно вдячний, мамо. (Легко кланяється.) До того ж, тут є ще й молодий господар. Чого б ми мали боятися, правда?

ВІЛМА (уперто). Дюрко в Братіславі.

ПАЛЬО (лагідно всміхаючись). А хіба я кажу, що ні? Де б він ще мав бути, як не у тітки Маргіти. Йому там так добре, шибеникові, що навіть листівки не хоче прислати.

Заходить Ангела й зупиняється перед дзеркалом.

АНГЕЛА. Ну, коли я щойно не вмерла зо сміху, то не помру ніколи. Відколи живу, я ще не бачила такого намиста. Пальо, прошу тебе...

ПАЛЬО (ввічливо). З радістю, дорога моя. (Починає застібати їй намисто.)

АНГЕЛА. За триста крон продам, аби тільки його не бачити... Ох, до всього лиха ще й кусається.

ВАЛЕНТИН. Триста крон?.. За намисто?

АНГЕЛА. Ну то й що?!

ВАЛЕНТИН. Триста крон... У наш час...

АНГЕЛА. Сама заробила, сама й розтринькаю. Подумаєш! Людина лише раз народжується на світ: хто зна, що буде завтра.

Пальо, нарешті, застібнув намисто.

Дякую.

ПАЛЬО. Цього мало, серденько.

АНГЕЛА (покрутившись по кімнаті). Ну?

ПАЛЬО. Ти справді дуже гарна!

ВАЛЕНТИН. Далєбі, наче та принцеса!

ВІЛМА. А стан який стрункий! Справжня красуня! Ти маєш рацію. Поживи хоч ти, якщо ми не змогли. Тобі ніхто не має за що докоряти. Ми нікого не обікрали. Що не прогайнували, те й маємо. Чесною працею усе це набули.

ПАЛЬО. Це правда.

Коротка пауза.

ВІЛМА (хоче перевести розмову на іншу тему). Піди переодягнися, Пальо.

ПАЛЬО (іде до дверей і зупиняється біля Валентина). Тату, а те, що я вам вранці казав... Ви вже вирішили?..

ВАЛЕНТИН. Що саме?

ПАЛЬО (ввічливо посміхається). Цікаво, неприємні речі ви або не чуєте, або відразу ж забуваєте. А тоді, коли я вам говорив, навіть радіо не грало. (Виходить.)

ВІЛМА (презирливо). Лютеранин...

АНГЕЛА (з бентежено). Але ж, мамо!

ВІЛМА. Вибач. (Виходить.)

АНГЕЛА (з нудьгуючим виглядом). В чому річ? Ви сварилися?

ВАЛЕНТИН. Чому, дитино моя? Чого б ми мали сваритися?

АНГЕЛА (зітхає). Так, справді, чого?

ВАЛЕНТИН (нерішуче). Уяви собі, обікрали брезнянського... Але ти його все одно не знаєш...

АНГЕЛА. Фі...

ВАЛЕНТИНА. Що таке?..

АНГЕЛА. Я сьогодні встала на ліву ногу... і відразу ж зрозуміла, що буде нещасливий день...

ВАЛЕНТИН. Що з тобою, дівчинко?..

АНГЕЛА. Ой... з саміснького ранку намагаюся напустити на себе різдвяний настрій— і ніяк не можу. Якби люди могли купувати в крамниці спокій... як драже, або нугу... «Дайте мені, будь ласка, двісті грамів» — Прошу... З вас шістнадцять сорок...»

ВАЛЕНТИН. Чого ти тільки не вигадаєш...

АНГЕЛА. Ох, раніше у цей день... усе було таке... святкове, урочисте, усе сяяло, усе іскрилося... Наче в кіно! На різдво я вперше закохалася... На різдво... (Махає раптом рукою.) Та що там...

ВАЛЕНТИН. Часи нині лихі, дитино моя. І наближаються ще гірші.

АНГЕЛА. Лихі? А ти прийди подивитися до мене в кондитерську — такої штovхани ти відколи живеш ще не бачив! Люди не знають, що робити з грошами — напихаються шоколадом. За тістечками мало не б'ються... Ну й що ж тут такого? Коли маєш гроші, на — набивай живота.

ВАЛЕНТИН. Скоро вже п'ять років, як війна... Шоколад... Люди гинуть, наче мухи... ох, скільки ночей я вже не сплю, все про це думаю... Ангело, дитино моя, піди подивися, чи добре замкнені двері...

Ангела виходить до передпокою.

Росіяни під Шагами... не сьогодні-завтра... о боже, що нас іще чекає...

Вертається Ангела.

Були замкнені?

АНГЕЛА. Та де там. Стояли розчинені навстіж і до нас уже йшли грабіжники. А я їм і кажу: «Панове грабіжники, чи не будете ви такі ласкаві прийти іншим разом?»

ВАЛЕНТИН. Отакої... грабіжники... Де б вони тут взялися. Чого б вони до нас ішли?.. Небіжчик Пацовський... або Кріжан — це зовсім інша річ.

АНГЕЛА (зневажливо). Але ж, тату... Чого ти боїшся?

ВАЛЕНТИН. Та хіба я боюся? (Іншим тоном). Що ти розумієш, дитино моя... намісто, обнови... Сама собі пані... Я в твої літа... Двічі на день картопля, а третій раз — бульба.

АНГЕЛА. Знаю, знаю. Усе своє життя ти тільки те й робив, що працював. Студентом давав приватні уроки, а коли ви побралися з мамою, у вас не було нічого, крім голого ліжка. Проте ви жили, як належить, і бог радів, дивлячись на вас, нажили навіть шифон'єр (оглядається по кімнаті), а коли все буде гаразд, на весну (стуккає по столу)...

ВАЛЕНТИН. На весну!.. Невже ти нічого не бачиш, Ангело? Щохвилини сюди можуть прийти росіяни!

АНГЕЛА (на мить замислившись). Так... Росіяни. Вчора моя подавальниця сказала: «Ну й що, знаходила спільну мову з німцями, знайду й з росіянами, вони теж — тільки мужчини у військовому одязі. А може, ще й бравіші»... (Іншим тоном.) Яюсь буде.

ВАЛЕНТИН (тихо). А Мар'ян?

АНГЕЛА (швидко). Що — Мар'ян? А мій чоловік тут нащо?!

ВАЛЕНТИН. Пальо?!

АНГЕЛА. Пальо! Ви, може, гадаєте, що він вічно сидітиме в нотаріальній конторі?.. Пальо добре знає, що робить... Не бійтеся, ми не загинемо! А чому ми, власне, не вечеряємо?

ВАЛЕНТИН. Ще трохи почекаймо. Родина повинна бути разом... Скоро прийде Мар'ян.

АНГЕЛА. Разом... (Сумно.) Як же вона буде разом... Без Дюрка. Хто зна, де він зараз поневіряється.

ВАЛЕНТИН (гірко). Дюрко в Братиславі.

АНГЕЛА (сумно всміхнувшись).

Еге ж... У тітки Маргіти. Сердешний...

ВАЛЕНТИН. Боже мій, які часи настали — усе пішло шкереберть.

АНГЕЛА. У нас самих теж усе пішло шкереберть. Неначе хто взяв і закляв нас. Замість того щоб жити, нарешті, як пани...

ВАЛЕНТИН. Які ж ми пани, Ангело! Чому це ти...

АНГЕЛА. А чом би й ні?! Недавно я сама замикала кондитерську... Вийняла виручку, замкнула склад — і якусь хвилину постояла. «Невже усе це моє? — подумала я. — Мені таке навіть не снилося!»

ВАЛЕНТИН (несміливо). Але ж, Ангело...

АНГЕЛА. Слухай, тату, перед ким ти прикидаєшся? Думаєш, я не бачу, як ти сидиш за великим письмовим столом старого Палцовського і підбиваєш квартальний баланс?.. Експедиційна контора зростає... Третина з цього — моя! Усе зростає... а ми як живемо, як? (Змінивши голос.) Як на голках... Весь час нарікаємо, весь час нам щось ввижається. (Різко.) Чим я гірша за тих вичепурених панянок, що все життя танцюють та розважаються?.. А ми, замість того, щоб пожити, нарешті, безтурботно...

ВАЛЕНТИН. Але ж, Ангело, яка нині може бути безтурботність?.. (Тихо.) Ще зовсім недавно... Фірма була солідна... гроші мали вартість... що нажили, те давало проценти... Ото були часи... А сьогодні? Німці кажуть одне, Пальо — друге, а Мар'ян — третє — от і розберися. А під Шагами — росіяни.

АНГЕЛА (замислено). Гм... Поки на свят-вечір у нас було лише кілька млинців та молочний кисіль, ми були схожі на святу родину... А сьогодні ми могли б жити як оті три королі зі Сходу... а замість того... Ех...

ВАЛЕНТИН (раптов о). Навіть свічок не маємо. Нема свічок — який скандал!

АНГЕЛА (роздратовано). Свічки будуть!

ВАЛЕНТИН. Що ти кажеш?

АНГЕЛА. Прошу тебе, не запитуй стільки. Кажу, що свічки будуть, значить будуть.

Входить Вілма, вносить хліб.

Не розумію, чому ми досі не вечеряємо.

ВІЛМА (глянувши на годинник). Ще, мабуть, трохи почекаємо.

ВАЛЕНТИН. Ви знову накраяли хліба в кухні! І скільки років я вам кажу — нехай кожен відріже собі коло столу! Накраюєте, наче на три полки, а потім тільки сохне! Вам усе байдуже, хоч захрипни від крику...

ВІЛМА (раптом завмирає). А наш гість — не прийде?

ВАЛЕНТИН. Хто?

ВІЛМА (твердо). Наш квартирант.

ВАЛЕНТИН. Чого б це він... У них, напевно, спільна вечеря. Така урочиста!

АНГЕЛА. Він прийде.

ВІЛМА А ти звідки знаєш?

АНГЕЛА. Дуже просто. Прийде, постав для нього тарілку.

ВАЛЕНТИН. Гм... Мені він казав...

АНГЕЛА. Постав для нього тарілку, мамо. Господи боже мій, не нервуйте мене. Прибор і чарку теж.

Вілма виходить і в дверях зустрічається з елегантно одягненим Пальо. Пальо завмирає на місці. Вілма мовчки проходить повз нього.

ПАЛЬО (спокійно). Ну, то як, тату? Вже пригадали?

ВАЛЕНТИН. Не дам. Не дам.

ПАЛЬО. Шкода, тату. Дуже шкода. Боюся, що ви потім жалкуватимете.

ВАЛЕНТИН. Коли — потім?

ПАЛЬО. Після перевороту. Коли тут знову буде незалежна республіка. Знаєте, ті, що зараз унизу, будуть нагорі і...

ВАЛЕНТИН. Скільки живу на цьому несправедливому світі — той, хто нічого не мав, був завжди внизу, а хто мав — той був нагорі. І саме тому не дам. (Швидко.) Та й що я вже там маю — крихти якісь.

ПАЛЬО (привітно всміхається). Але ж, тату... Ми знаємо дуже добре, що ви маєте й чого не маєте. Хіба ви думаєте, що я бажаю вам чогось лихого? Я лише хочу, щоб ви нічого не втратили! Росіян уже ніщо не спинить. Ви гадаєте, вони будуть з нами панькатись? Що буде перш за все? Реквізиції, арешти, знецінення грошей, розумієте? Відверто кажучи, мене це анітрохи не тривожить, але йдеться про вас, тату!

ВАЛЕНТИН. Реквізиції? Але ж ти казав... що буде свобода, демократія...

ПАЛЬО (нетерпляче). Так, але то вже потім. Демократія і свобода будуть згодом. Якщо не хочете, щоб у вас залишилася нічого не варта купа паперу.

ВАЛЕНТИН. Здається, хтось дзвонить...

ПАЛЬО (зневажливо посміхається). Ніхто не дзвонить. І свічок не дістали, і Кріжана обікрали. Ох, тату, які ви тільки... Дивіться, ви мене про щось попросили, і я негайно...

ВАЛЕНТИН. Цього вечора родина має бути...

ПАЛЬО. А що буде з родиною після війни, це вас не цікавить?.. Зрозумійте ж нарешті! Світ перевертається догори дном!

ВАЛЕНТИН (вагається). Ну, а яку ти мені даси гарантію?

ПАЛЬО. Ніякої, тату. (Терпляче.) Хто нині може дати яку-небудь гарантію? Адже це просто смішно: завтра тут буде фронт! Може, від цього дому не залишиться й сліду. Чи можете ви сказати, хто з нас

це переживе, а хто ні? Єдиний безпечний вихід — інвестувати.

ВАЛЕНТИН (мимоволі). Інвестувати?

ПАЛЬО. Так.

ВАЛЕНТИН. У коштовності? (Хитає головою.)

ПАЛЬО (зітхає). Як хочете. Я бажаю вам добра.

ВАЛЕНТИН (різко). А гроші твоєї жінки?

АНГЕЛА (з заднього плану). Мене до уваги можете не брати! Гроші з кондитерської, на жаль, потрібні на інші речі.

ВАЛЕНТИН. Ага!

ПАЛЬО. Настане день, коли ви пожалкуєте, що не послухалися мене.

Заходить Вілма.

ВІЛМА. Знову сваритесь? Не соромитесь і святого вечора?

ПАЛЬО (опанувавши себе). Ми не сваримось. Ми тільки радимось...

ВІЛМА. Ти турбуйся насамперед про себе, добре?

ПАЛЬО (різко). Я вже про себе потурбувався, можете бути певні!

ВІЛМА. Якщо тільки це правда. Писар нотаріальної контори; загибель Ангелиної кондитерської...

ПАЛЬО. Сьогодні писар, а завтра, може...

ВІЛМА. Що завтра — цісар? ¹

ПАЛЬО. Завтра таких, як я, шукатимуть, наче золото, от побачите! Відданих, чистих душею людей, що нічим не скомпрометували себе, — розумієте? — що не мали нічого спільного ні з гардою ², ані з глінківцями ³, ані...

АНГЕЛА. Послухайте. Все це мені вже починає набридати. Або зараз будемо їсти, або я йду до себе, роздягаюсь і лягаю спати.

ПАЛЬО. Після цієї війни...

АНГЕЛА. Годі вже тобі! Після війни закінчиш навчання, будеш адвокатом — і край! І не бігай зараз по кімнаті, сядь!

ПАЛЬО. Край? Ні! Не край. Не на те я стільки років наражався на небезпеку, щоб хтось коли-небудь міг сказати — край! Не на те я ризикував головою! Не за те ми боролися проти терору! Настане день, коли тут запанують демократія і право; тому кожному порохують заслуги: треба було дати — давав! Отоді ми поговоримо собі!

ВАЛЕНТИН. Боже мій!.. Різдво ж... Спокій для людей доброї волі... а ви...

ВІЛМА (рішуче). Я не хочу чути більше ані слова. Ходімо вечеряти. (Виходить).

¹ Імператор (слов.)

² Гарда — гвардія (слов.). Назва фашистської військової організації в Словаччині.

³ Глінківці — словацькі фашисти, члени партії Андрія Глінки.

Валентин, Ангела, Пальо сідають.

ВАЛЕНТИН. Ох, коли б уже швидше настав той спокій. Так чи інакше, але щоб спокій! Яке мені діло до війни — я бухгалтер! Коли побачу солдата, мене охоплює дрожі! Їм би тільки вбивати один одного... Я кажу: нікого не кривдь, то й тебе не будуть! Коли ж, нарешті, люди вже отямляться, коли...

Вілма несе юшку.

ВІЛМА. Ніколи. Вони вічно лише битимуться... Такі вже вони вродилися. А тому кожен нехай дбає лише про себе та про свою родину.

ПАЛЬО (засуває під підборіддя серветку). Ні! Коли запанує демократія, все буде зовсім по-іншому... Коли державна влада буде в руках інтелігенції, а не якихось там шалапутів...

АНГЕЛА. Ніяк не можу зрозуміти, чому ви так мудруєте. Тільки ускладнюєте собі життя... Головне, щоб юшка була хороша. Що з'їси, те ніхто в тебе не забере. Цілий рік я з нетерпінням чекаю на різдвяну юшку! Скоріше, мамо! Ох і пахне ж!

ВІЛМА. Помолимося богам.

Усі встають і починають молитися. В цю мить у передпокої лунає дзвінок.

ВАЛЕНТИН. То Мар'ян. Чому не йдете відчиняти?

До дверей нарешті йде Ангела.

Правильно — родина має бути разом...

Ангела повертається.

АНГЕЛА (багатозначно). Гостя!

На дверях з'являється Катка, одягнена по-міському дівчина. На голові в неї тепла хустина.

ВІЛМА. Це ти?!

ПАЛЬО (полегшено зітхнувши). Добрий вечір, панночко! Цілую ручки!

ВАЛЕНТИН (зраділо). Катка?.. Добрий вечір, дівчинко. Проходь, проходь сюди...

КАТКА (тихо). Слава Ісусу Христу.

ВІЛМА. Не слав, не слав Христа — цими словами ти хочеш хіба підлеститися до мене. Дома про Христа ви ніколи й не згадаєте, хоч який довгий рік.

КАТКА. Добровечір вам.

ПАЛЬО. Чим можемо служити панночці?

ВАЛЕНТИН. Ти сідай, Катко, сідай... Що ти нам скажеш?

АНГЕЛА. А що б вона мала сказати? Прийшла повиншувати нам на свят-вечір.

КАТКА. Веселого різдва, дядечку... веселого різдва, тітко...

ВІЛМА. Чому не скажеш просто, чого прийшла?

КАТКА (вдверто). Скажу, тітко... (Не-

сміливо). Нема нічого... зовсім нічого... якої-небудь звістки... або...

ПАЛЬО (вдаючи, що нічого не розуміє). А від кого, скажіть, будь ласка?

ВАЛЕНТИН (швидко). Та від кого ж... Від нашого Дюрка... Він почуває себе добре...

КАТКА (стримано). А ви звідки знаєте, дядю?

ВАЛЕНТИН. Як то звідки?.. Він зараз у тітки Маргіти... (Більше сам до себе, ніж до Катки). Нічого йому не бракує, дівчинко моя, сидить у теплі, ситий...

КАТКА (жалісно дивиться на нього). Ох, дядечку... (Одвертається). Значить, знову нічого.

ВІЛМА (суворо). Дюрко в Братіславі. Більше про нього ми нічого не знаємо. Пошта тепер ходить дуже нерегулярно.

АНГЕЛА (хоче зупинити матір). Але ж, мамо...

ВІЛМА. А тепер іди додому, Катко. (Лягідно). А якби... якби... випадково він дав тобі щось про себе знати... може, пришло тобі яку вісточку, може... Ти повідом нас, добре?

КАТКА (зітхає). Якби прислав... Я прибіжу до вас... тітонько, відразу ж прилечу!

ВАЛЕНТИН. Чому виганяєте її? Не йди ще, Катко... Що нового в місті?

КАТКА (несміливо). Що ж я можу вам сказати, дядю Кубіш? Нічого втішного.

ВАЛЕНТИН (обережно). Нічого втішного... а хіба сталось щось?..

КАТКА. Сьогодні теж... (Не знає, чи розповідати.) Сьогодні знову вивозили тих людей з суду... Трьома грузовиками. Коли проїжджали повз нас, я чула... (На обличчі в неї з'являється вираз жаху.)

ВАЛЕНТИН. Що ти чула?

Коротка пауза.

КАТКА. Плакали... на двох машинах страшенно голосили, а на третій — співали.

ВАЛЕНТИН. Співали?! (Трохи помовчавши.) І куди ж їх повезли?

КАТКА (тихо). А хіба я знаю?.. Одні кажуть, що кудись у Іліаш, інші — що до Розток чи ще кудись...

ПАЛЬО (різко). А хто це казав, хто?

КАТКА (глянувши йому в вічі). Люди! Про це знають усі люди!

ВАЛЕНТИН (схвильовано). Чому... чому їх туди вивозять?..

ПАЛЬО. Чого ви питаєте, тату! Адже ми з вами про це вже говорили!

ВАЛЕНТИН (не вгамовується). Чому... Катко...

КАТКА. Люди кажуть...

ПАЛЬО. На страту їх возять. Вивезуть, повбивають і закопують. Ну — тепер заспо-

коїлись? Уже разів з десять ми про це з вами...

ВАЛЕНТИН. Але чому... але як?.. Чого тільки люди не наговорять. Таку нісенітницю вигадали... Люди не звірі! За віщо б їх... А кого вивозили?..

КАТКА. Кажуть, що партизанів і євреїв.

ВАЛЕНТИН (схвильовано). Партизанів... але ж і між ними є такі як... адже... і євреї... євреї теж люди, правда?

ПАЛЬО (роздратовано). Так, так, люди!

ВІЛМА (нервово). Катко, йди вже. З богом.

ВАЛЕНТИН. Стривай! (Хапає дівчину за руку.) Це неправда... Скажи, що це неправда... Навіщо б вони це робили, ради бога? Не може бути, щоб це була правда! Люди ж не чудовиська! (Різко.) Ти брешеш!

АНГЕЛА. Ну, це вже занадто! У мене вже не витримують нерви.

ПАЛЬО. То страшна трагедія, страшна, але що ми можемо вдіяти?! Нічого! Абсолютно нічого! Війна є війна! На фронтах гине стільки, що й на тисячі машин не забереш! Єдине, що ми можемо зробити, то це зберегти спокій! Найтяжче ще попереду!

ВАЛЕНТИН. Три машини... тисяча машин... і бог на це дивиться.

ВІЛМА. Не богохульствуй, Валенте! Без бога, його волі навіть листок на дереві не ворухнеться! Якщо бог так захотів...

КАТКА (тихо). А чому він так захотів?.. Чому?..

ВІЛМА (гнівно). Чи нам за це його судити?..

Пауза.

КАТКА. Люди кажуть, що їх там... що їх... усіх у яму... Ні...

ВІЛМА (різко). Замовкни вже, Катко! (Опам'ятавшись.) Шляхи божі нерівні, звивисті... Але він знає, що робить. Тільки ми іноді не розуміємо його. Нам бракує віри. Однак він...

ПАЛЬО (збентежено). Мільйони трупів — це справді досить-таки звивистий шлях. Як на мене, війна...

ВІЛМА (перебиває). Повинна була статися! І добре, що так сталося. Люди вже аж із шкури лізли! Безсоромники! Содомники! Золотом пельки понабивали, про бога забули... розпутничають, як ті пси на вулиці! Тепер їх спіткала кара божа! Отже, терпять!

АНГЕЛА (обмахується хустинкою). Гарзд, мамо, гарзд.

ВІЛМА. Бог справедливий — хто по-християнськи живе, тому навіть волосина з голови не спаде! (Іншим тоном.) Хіба я не

знаю, як нас на кожнім кроці обмовляють?.. У кожного тільки й мови, що про нас, голодранців... Коли не прийду до м'ясника — одразу ж замовкають... Але я по очах їхніх усе бачу! Та я на це не звертаю уваги. Нехай! Хто має в серці бога — нікого не повинен боятися на цьому широкому світі! (До Катки.) Ніколі!

ВАЛЕНТИН (тихо). Іди, серденько, іди... Так буде краще...

КАТКА. Добраніч, дядечку. (До решти.) Добраніч.

Заходить Мар'ян. Зачинивши за собою двері, зупиняється; під шкіряним пальто на ньому гардистська уніформа. Він веселий, сяючий. Йому двадцять дев'ять років.

МАР'ЯН. О! Гостя! Здрастуй, братово! То як ся має ваш батько? Ще не повернувся? А коханий? Цей теж ще не з'явився? Ну, ну! Воюють — герої! Га?!

КАТКА (постоявши непорушно кілька секунд). Надобраніч вам. (Виходить).

МАР'ЯН (до присутніх у кімнаті). Добрий вечір, шановна родино.

ПАЛЬО (бажаючи подратувати його). На страж! ¹

МАР'ЯН (ходить по кімнаті; до батька, кепкуючи). Двері були відчинені.

ВАЛЕНТИН. Ну, що я казав?.. Знову! І хто це забув їх зачинити? Ангело! Наче горохом об стіну...

АНГЕЛА (куштує юшку). Ну, прошу! Холодна, як лід! Візьми підігрій, мамо. (Виходить зачинити двері.)

МАР'ЯН. Так що, вже знову лизалися з тим дівчиськом?..

ВІЛМА (несе на кухню юшку). Ми ж її не кликали...

МАР'ЯН. Не кликали, але до хати пустили! У вас же такі добрі душі!

ПАЛЬО. На твоєму місці я б її не вигонив.

МАР'ЯН. Ага! Тому що з неї колись може бути хороша партія! Коли її батько стане комісаром, так? Але цього ніколи не буде, даю собі голову відрубати!

ПАЛЬО. Ну, ще б пак! Позавтра ваш вождь о пів на восьму застосує свою чудодійну зброю — і до Нового року війна закінчиться. Я мало не забув про це.

МАР'ЯН. На заході ми просунулися на сто кілометрів!

ПАЛЬО. На заході ми просунулися на сто двадцять п'ять кілометрів! А росіяни під Шагами.

МАР'ЯН. О, дорогий зятьок знову слухав Лондон.

ПАЛЬО. А ти знову пив.

Заходить Ангела.

АНГЕЛА. Христос народився, радуймося.

ВАЛЕНТИН. Ангело...

МАР'ЯН. Правда! Я випив і за хвилину буду й співати! Ти кричатимеш, що я збожеволів, а я співатиму! Кожен робить те, що йому подобається, пане доктор! Ти книжки читатимеш, а я буду пити, добре? І побачимо, хто з чого матиме більшу користь!

ПАЛЬО (пильно дивиться на нього). У когось з нас нині чудовий настрій.

МАР'ЯН. А в когось препоганий! (Іншим голосом.) Сумління у тебе — наче та сажка в комині! Може, ми про що-небудь поговоримо?

ПАЛЬО. А про що, брате Кубіш?

МАР'ЯН (різко). Про те, де ти був учора ввечері!

ПАЛЬО. Якщо питаєш, то, мабуть, знаєш.

МАР'ЯН. Ти ж мені обіцяв, що перестанеш дуріти!

ПАЛЬО. Якщо хтось з-поміж нас дурень...

МАР'ЯН (іншим голосом). Були там і комуністи?..

ПАЛЬО. Ти добрий. Я розповім тобі про це.

МАР'ЯН. Не грайся з вогнем!

ПАЛЬО. Можеш бути спокійний, ти не попечешся.

МАР'ЯН. Одного разу я врятував тебе з біди, але вдруге і не подумаю!

ПАЛЬО (несподівано повільно). Начхати мені на це! Врятуєш і вдруге! І втретє.

МАР'ЯН. А якщо ні? Звідки ти знаєш, чи я одного дня сам тебе не...

ПАЛЬО (посміхається). Ти не жартуєш, брате надзбройник? Чула, жінко? Твій брат... брат гардист Кубіш, хотів би мене... що, власне, ти б хотів, що — виказати мене?! Ангело, що ти на це скажеш?

ВАЛЕНТИН. Чому ви не дасте один одному спокій?.. Хоча б на святій вечір... Ви ж обіцяли мені, що сьогодні не будете... Чи маєте ви бога в серці?!

АНГЕЛА. Облиш їх... Хіба ти не знаєш, чим це скінчиться? (До Мар'яна, серйозно.) Де цукор? Часом не забув?

МАР'ЯН (трохи помовчавши). До Трьох королів ¹ буде тут... Але... треба ще дві тисячі.

АНГЕЛА. Ой-ой! А золотий годинник з фонтаном?

МАР'ЯН. Не бійся, ти зовсім нічого не втратиш. Але, як я сказав, дві тисячі на стіл.

ПАЛЬО (раптово). Ти вимагатимеш значно більше.

АНГЕЛА (здивовано). Що ти мелеш?..

ПАЛЬО. Він вимагатиме чималу суму грошей.

¹ Свято Трьох королів — 6-е січня, збігається з днем хрещення.

¹ Гардистське вітання.

ВАЛЕНТИН. Отакої! А навіщо?

ПАЛЬО. Ти змушений будеш зникнути.

МАР'ЯН. Зникнути? Я?!

ПАЛЬО. Так, ти. І чим швидше, тим краще. Батько дасть тобі гроші...

ВАЛЕНТИН. Я?!

ПАЛЬО. Так, ви. А ти, брате гардист, пакуй чемодани і — гайда!

МАР'ЯН (шаленіючи). Ти що, збожеволів?

ПАЛЬО. Якщо не хочеш повиснути на першому ж ліхтарі...

МАР'ЯН. Ти за мене не бійся.. Я добре знаю, що дехто вже наживав п'ятами. Але я цього не зроблю, запам'ятай собі! Я не боюся! Я знаю, що таке вірність, розумієш?! Я витримаю! Навіть коли б залишився тут сам! (Раптом змінює тон.) А якщо все-таки... якщо ми все ж таки змушені були б відступити... Але краще не розраховуй на це, ні, не розраховуй! Так за собою хряпнемо дверима... так грюкнемо...

ПАЛЬО (спокійно). Я кажу цілком серйозно! Будеш ховатися, як той пацюк!

МАР'ЯН. До дідька — що ти хочеш? Чого чіпляєшся? (До решти.) Чого він мене дратує? Скажіть, чому не дасть мені спокою? (Виймає з буфета сливовицю.)

ВАЛЕНТИН (злякано). Не пий — ідемо вечеряти...

АНГЕЛА. Налий і мені, Мар'янку. Нехай і я відчую, що настали свята.

ВАЛЕНТИН. Діти, але ж подумайте про матір...

МАР'ЯН (випивши). А ти мовчи! По доброму кажу тобі, мовчи! Не підскакуй, дякуй богові, що живеш у цій хаті, що їси наш хліб...

ПАЛЬО. Твого не їм, брате заступник командира!

МАР'ЯН. Ти даси мені врешті спокій чи ні?!

ПАЛЬО. Не дам! Настають інші часи, щоб ти знав!

МАР'ЯН. Тільки щоб ти їх дочекався, хай тобі чорт!..

ПАЛЬО. Думай краще про себе! За мене подбають інші. Кожен Іван собі пан!

МАР'ЯН (неприродним голосом). Я знаю, чому ти мені про це кажеш... Знаю — од заздрощів! Усі мало не луснете од заздрощів!.. Бо я роблю все, що хочу! Цукор? Буде! Борошно? Теж! Куди не кинешся, ніде його немає, але коли Мар'ян Кубіш грюкне кулаком по столу — буде! Шановний зять, наш добродій, учительський любимчик, опиниться у бедламі — варто лише Мар'яну Кубішу сказати хоч слово! І це теж не можете мені простити, так?!

ПАЛЬО. Телепень! Ми простимо, але чи простять інші!

МАР'ЯН (дедалі більше розчу-

люється). Так — телепень! Так... він — дурний...

ВАЛЕНТИН. Але ж, Мар'янку...

МАР'ЯН. Хотіли зробити з нього пана, а його, дурня, із шкіл вигнали, тільки батькам сорому наробив! Влаштували на службу — що ж удієш з дурнем! Родина пішла вгору — батько з бухгалтера став співласником «Меркурія», а панна дочка відкрила кондитерську, золоте дно, і тільки брат залишився бовдуром! Дурним ослом! Що?!

ВАЛЕНТИН. Мар'янку...

МАР'ЯН. І раптом ні сіло ні впало бовдур, дурний осел — заступник окружного командира! І пан! Ой, який пан! Сильний і мудрий — усі перед ним виструнчуються, тримаючи язика за зубами, лупають очима... Раніше усі, хто хотів, наказували мені, сьогодні — я усім! Коли я тільки схочу — придавлю тебе пальцем і...

ПАЛЬО (повільно). То чому ж не давиш, дави! Затягни до гарди і скажи: «Я спіймав шкідника, під стінку його! Де був під час повстання, невідомо. Має зв'язки з Національним комітетом!» Ну, бери! (Простягає йому схрещені руки.) Чому не береш? Я тобі скажу, чому. Бо тебе запитують — хто це? А я відповім: «Зять присутнього тут надзбройника Кубіша». — «А ти, брате Кубіш, нічого про це не знав?» Я тоді скажу: «Знав! Про все! І ще навіть прикривав мене! Та й не тільки це — хочете знати про борошно, цукор, масло?! І про тисячні суми грошей?! І про дівок? І про кого саме?»

МАР'ЯН. Замовкни, голодранцю, або я тебе... (Кидається на нього, хапає його за барки.)

ПАЛЬО. Ну?.. Вдар. Чому не б'єш? Адже ти охоче б'єш по зубах, правда ж? Дурнем був — дурнем і залишився! І до того ж іще й боягуз!

Мар'ян пускає його.

АНГЕЛА. Справжня божевільня... Як людина до цього доходить — ніяк не можу зрозуміти.

ВАЛЕНТИН. Боже мій... Хоч у цих стінах поведіться спокійно! Хоч у цей урочистий вечір!..

Заходить Вілма. Несе юшку.

ПАЛЬО. Однак ти все-таки ще не такий дурень, щоб не розумів однієї речі. Настане день, коли ніхто на всій землі не зможе допомогти тобі, окрім мене! Думка про це роз'їдає тебе, як купорос! Мине якийсь час, ти повернешся сюди, а на цьому домі висітиме біло-синьо-червоний прапор, а на оцій-ось стіні — Масарик! В окружному управлінні сидітиме начальник — наш, розумієш? А я... я буду там, де мені належить

бути по заслугі. Ти прийдеш і будеш просити! Будеш такий маленький, що зможеш під ліжком проходжуватись. Моли бога, щоб у мене тоді був добрий настрій! Ясно тобі?

ВІЛМА (з гумором). Ясно. Говориш, як апостол Павло. Хочете ще дещо один одному сказати?.. Бо якщо ні, то будемо, нарешті, вечеряти... (Іде до столу.)

ВАЛЕНТИН (жалісливо). Але ж... якось це повинно владнатись. Кров — не вода і родина — не ярмарок! Родина має допомагати... допомагати одне одному... Ти — мені... я — тобі... рука в руку... Родина повинна триматися купи, правда?... (Намагається посміхнутись.) Наш старий Пацовський завжди повторював: «Простімо один одному те, що...» Ну... адже ж настало свято любові!

ВІЛМА. Облиш, Валенте. Краще помолімося богам.

Хтось дзвонить.

ВАЛЕНТИН. До дідька, що це знову?! Хто це?

АНГЕЛА (схоплюється, з великою надією). Це...

МАР'ЯН. Стривай! (Іде відчиняти. Але спочатку розстібає кобуру револьвера. За хвилину долинає його голос.) На страж! Добрий вечір! Будь ласка!

Заходить Бреккер. На ньому мундир лейтенанта німецьких збройних сил. В руках він тримає кілька пакунків. Посміхається. Йому близько тридцяти шестироків.

БРЕККЕР. Доброго і приємного вам вечора!

АНГЕЛА (тихо). Здрастуйте.

Мар'ян клацає каблуками, стає у Бреккера за плечима, наче ординарець.

ВІЛМА. Дай боже й вам.

ВАЛЕНТИН. Так... ну, нарешті, прийшли! Ми вже хотіли починати без вас, пане лейтенант!.. Але я їм сказав: «Він прийде, неодмінно прийде! Німці — це всім відомо — сама пунктуальність!» Будь ласка, прошу... прошу, ми ще не починали...

БРЕККЕР (урочисто і дещо сумно водночас). Так. Уся родина зійшлася. Справжнє різдво! Надворі війна, пекло, а тут — свята ніч, спокій, тихе щастя. (Стежить за своєю думкою.) Ну, що ж. (Кладає пакунки.) Словом... можна?..

ВАЛЕНТИН. Ви ще питаєте? Ось ваше місце, ласкаво просимо!

БРЕККЕР (схвильований). Ніколи цього не забуду, друзі. Панове й дами, такий сімейний стіл... Уже п'ять років, як я не сидів за урочистим святковечірнім столом...

цивільним столом. Дивне різдво, правда? Загреб, Краків, Смоленськ... П'ять років не був на концерті. (Урочисто.) А скажіть, прошу вас, як же це... я живу тут вже так давно, а ми й досі по-людськи ні разу не поговорили... Ви повинні зрозуміти мене... я тут, родина — там...

ВАЛЕНТИН. Ми дуже добре розуміємо вас, пане лейтенант. І співчуваємо вам...

МАР'ЯН. Але... але довго це вже не триватиме. Не може тривати! Слово честі! Незабаром поженемо їх... розгромимо цю наволоч паршиву! Роз...

БРЕККЕР. Так. (Байдуже глянувши на нього.) Будемо сподіватися.

ВІЛМА. Сідайте, будь ласка, прошу.

ВАЛЕНТИН. Будьте як дома, прошу вас, як дома...

БРЕККЕР (іде до столу і раптом зупиняється). Але, пане Кубіш, наскільки мені відомо... У вас же є ще один син?

Тиша.

ВАЛЕНТИН. Еге ж... Звичайно. Дюрко, прошу вас... наймолодший...

БРЕККЕР. Так... А де ж він?..

Пауза.

ВІЛМА. Божа на те воля, що цього вечора він не з нами...

ПАЛЬО. Дюрко вчиться в Братиславі.

БРЕККЕР. Так, знаю... Якщо не помиляюсь, на філософському факультеті, так?

МАР'ЯН (розгубившись). Авжеж... авжеж...

БРЕККЕР. Але ж зараз у нього канікули, так?.. Навіть на свято не приїде? Куди ж студенти їдуть на різдво? До родичів!

Пауза.

Як ті метелики, що літають на світло...

ПАЛЬО (опанувавши себе). На жаль, цього разу їх не пустили, пане лейтенант. Якраз учора одержали листа. Усіх студентів залишили на фортифікаційні роботи.

БРЕККЕР. Так. Шкода. Але, мабуть, так і є. Словом, навіть не знаєте, де він...

ВІЛМА (чистосердечно). Ні. Бідолашний... Нехай усі святі...

АНГЕЛА. Годі, мамо!

БРЕККЕР. Нічого не бійтеся, милостива пані. Нинішня молодь — витривала. Справжні мужчини.

МАР'ЯН. І так далеко фронт ніколи не дійде!

БРЕККЕР (дивиться на нього). Ні, ніколи...

ВАЛЕНТИН. Можна вам налити, пане лейтенант? Це буде для мене великою честю.

БРЕККЕР. Одну хвилину, панове. (Бере

вино із стола і ставить його на буфет. Потім розгортає дві пляшки, які щойно приніс.) З вашого ласкавого дозволу. (Ставить їх на стіл.)

МАР'ЯН. Рейнське. Йй-богу, пане лейтенант!

ВАЛЕНТИН. Навіть не знаю, чим це ми заслужили...

БРЕККЕР. Невеличка відплата за вашу гостинність.

ВАЛЕНТИН (у р о ч и с т о). Яка там гостинність... Ми просто раді, що змогли вас привітати у нашому родинному колі. (Хоче виголосити кілька пишномовних фраз, які йому десь довелося почути, але вони виходять у нього дуже банальні.) Не лише як представника великої дружньої держави... як громадянина славного народу Гете... Бетховена... але передусім як людину!

ПАЛЬО (цілком серйозно). Як людину, особливо близьку нашій родині.

МАР'ЯН (відкорковує пляшку й наливає чарки). Ці цивільні люблять виголосувати промови, правда? А я вмю тільки по-військовому, пане лейтенант! За повну перемогу!

БРЕККЕР (знову дивиться на Мар'яна, наче вперше бачить його). Вибачте. Я шкодую, що затримав вас. Але прийти скоріше не міг.

ВАЛЕНТИН. Ну, зрозуміла річ, вас, безперечно, затримало щось важливе. Воєнний час!

БРЕККЕР (здивовано). А пан комендант хіба нічого вам не казав? Партизани знову заворушились. Наш гарнізон приведенний у бойову готовність. Навіть офіцерську вечерю відмінили. З хвилини на хвилину чекаємо тривоги.

ВАЛЕНТИН. Що?! Сьогодні — на свят-вечір?..

ВІЛМА. Безбожники!

БРЕККЕР. З тактичної точки зору це досить зрозумілий захід. Настрій рядового солдата на різдво не особливо приємний... Чекають, що партизани залишать дільницю Були — Доновали — Каліште і спустяться у долини.

ВАЛЕНТИН (з ж а х о м). Прийдуть аж сюди?..

БРЕККЕР. Ні...

МАР'ЯН. Хай тільки насміляться, то дідько їх вхопить!

БРЕККЕР. Але вони можуть дійти до стратегічних пунктів на залізниці або до складу з боеприпасами. Ви не слухали гучномовця?

ВАЛЕНТИН. Сюди не чути...

АНГЕЛА. Я слухала. Повторяли усі ті страшні речі про партизанів.

МАР'ЯН. Так. (Повільно.) За перехо-

вування партизана — смерть. За надання притулку незнайомій людині — смерть. За допомогу особі, що не перебуває на обліку — смерть. Одпаде в них охота — раз і назавжди!

БРЕККЕР. На жаль, панове, інколи треба карати без милосердя.

ВАЛЕНТИН. Так... Ясна річ... Мусили б уже раз і назавжди зрозуміти... Мирні й лояльні цивільні громадяни від них тільки терплять.

БРЕККЕР. Про ворога ніколи не можна думати, що він розумітиме речі так, як ми. У нього свій розум, і в цьому — небезпека!

ВАЛЕНТИН. А чи можна про все це хоча б на хвилинку забути?.. Хоча б на хвилинку... Тут, дома, між своїми.

ВІЛМА. Так. Боюся, щоб не вихолола юшка...

АНГЕЛА (т и х о). Б'юся об заклад, що вона вже вихолола.

БРЕККЕР (на Вілмине запрошенннн до столу). Дякую. Але я хотів вас запитати ще про одну річ, панове.

ПАЛЬО. Просимо, пане лейтенант.

БРЕККЕР. Слухайте... Кубіш — прізвище Кубіш часто зустрічається в цих краях?

ВАЛЕНТИН. Аякже, пане лейтенант... часто. А чому це вас цікавить?

БРЕККЕР (п о в і л ь н о). Та так... Мені до рук потрапили донесення про забитих партизанів...

Усі раптово бліднуть. На обличчях з'являється вираз жаху.

АНГЕЛА. Я гадаю... між ними не було якогось Кубіша?!

ВАЛЕНТИН (дуже схвильований). Пане лейтенант...

ПАЛЬО. Кубішів тут — як полови.

ВІЛМА (п е р е м і г ш и с е б е). Так... Найбільше на Верхньому Гроні, пане офіцер... у Подбрезовій, а там...

МАР'ЯН (ш в и д к о). А як його ім'я?

БРЕККЕР. Точно не пам'ятаю... Мабуть, якийсь родич?

ВІЛМА. Це зовсім неможлива річ, пане офіцер. Ми статечна, богобоязлива родина. Між нами такого не знайшлося б.

Валентин приголомшений.

ВАЛЕНТИН (т и х о). Ні, звичайно, прошу вас, не знайшлося б...

ПАЛЬО. Чисте сумління, пане офіцер... у ці тяжкі... у ці великі і тяжкі часи — найцінніший капітал. Сумління і нерви! Правда? Не псуймо собі цього вечора, пане лейтенант! Дозвольте мені випити за вашу далеку, але в цю хвилину таку близьку родину!

БРЕККЕР (р і з к о). Поверніться до стіни!

ПАЛЬО (смертельно переляканий). Пане лейтенант!..

БРЕККЕР. Ви чуєте?.. Поверніться лицем

до стіни! (До Мар'яна.) Кругом, пане комендант! Не обертайтесь, пані Ангело!

Усі підкоряються наказові. Минає кілька секунд. Бреккер розгортає останній пакуночок і виймає кілька електричних свічок.

Ви шахруєте, пані Ангело! (Швидко вішає свічки на ялинку). Я маю для вас сюрприз, панове... Ви не любите сюрпризів? А я страшенно люблю... Сюрпризи — сіль життя... (Почіплявши свічки.) Так, ще мить, і...

ПАЛЬО (в смертельному жахові). Пане лейтенант...

БРЕККЕР. Ще хвилинку... (Гасить світло.)

Усі заціпеніли. Бреккер шукає розетку.

Раз... два... і... (Встромляє в розетку штепсель, свічки яскраво спалахують.) Готово! Можете повернутися!
ВАЛЕНТИН. Свічки!

Пальо втирає з чола піт.

МАР'ЯН. Та ще й які! Диявол...

ВІЛМА (тихо). Справжнє чудо!

АНГЕЛА. А так. Ну, вже заспокоїлися?

БРЕККЕР. Що це був би за святий вечір без свічок?

ВАЛЕНТИН (всещене може опам'ятатися). Так... це правда... тепер буде справжній свят-вечір!.. Справжнє різдво... свято любові.

БРЕККЕР. Ви дозволите мені невеличке прохання?

ПАЛЬО (опанувавши себе). З радістю, пане лейтенант.

МАР'ЯН. Кажіть!

БРЕККЕР. Дома... я хочу сказати, у нас, у Дортмунді... після того, як нам повиншують... мої найкращі курсанти... ми сідаємо до святвечірнього стола... Інга і Дорріс... дружина і дочка... я запалюю свічки на ялинці і — починаю колядувати. Дами й панове... якщо б ви самотньому солдатові дозволили маленьку ілюзію...

ВАЛЕНТИН (тихо). Ви серед друзів, пане лейтенант...

БРЕККЕР (починає колядувати; раптом зачинається). Чому ніхто не допомагає? Ах, вибачте, я забув... Але ж і в вас є різдвяні колядки?

Невелика пауза.

То ж колядуйте! Пане комендант, ви чому не колядуєте?.. А ви, пані Ангело?! Колядуйте!

Тиша.

Що таке? Щось сталося?..

Тиша.

Раптом Вілма починає колядувати твердим голосом; до неї приєднується Мар'ян, потім Ангела і схвильований Валентин. Поволі відчиняються двері, і до кімнати заходить Дюрко, двадцятирічний юнак.

На ньому коротке зимове пальто. Минає хвилина-друга, його помічають і перестають колядувати. На обличчях у всіх Кубішів — жах.

БРЕККЕР. Знову щось трапилось?

Мар'ян кидається до вимикача і запалює світло.

ВАЛЕНТИН (зі сльозами на очах). Дюрку! Сину мій дорогий!

АНГЕЛА (ніжно). Здрастуй, брате. (Обнімає його.)

ПАЛЬО (бадьоро). Сервус, Юро! Як добре, що ти приїхав. Значить, тебе все-таки пустили... із фортифікаційних робіт?..

ВІЛМА (дуже схвильовано). Чого питаєшся? Хіба сам не бачиш? Коли приїхав, значить пустили. З приїздом, синочку! А скоріше не міг?

ПАЛЬО (глянувши на годинника). Як же він міг скоріше — братіславський експрес прибуває лише о восьмій п'ятдесят. І ще до того ж запізнився, так?

Приголомшений Дюрко дивиться на всіх, нічого не розуміючи. Зробивши кілька кроків, раптом зупиняється навпроти Мар'яна. В цю мить з-за ялинки виходить Бреккер. Дюрко здригається, швидко задкує.

БРЕККЕР. Дозвольте й мені привітати вас. На різдво людина повинна бути дома. Я радий, що це зрозуміли й керівники фортифікаційних робіт.

Дюрко завмирає в надлюдському напруженні. Бреккер посміхається.

Мабуть, ви не сподівалися, що побачите мене тут... Я навіть зайняв вашу кімнату... Але... я тут не з власної волі і прибув не для розваги. Моє ім'я — Бреккер. (Простягає розгубленому Дюркові руку.)

В цю мить хтось різко стукає в двері. Мар'ян вихоплює пістолет і швидко відчиняє. Заходить солдат.

СОЛДАТ. Herr Leutnant, melde gehorsamst Alarm!¹

БРЕККЕР. Komme sofort!² Вибачте. Вже починається. Продовжуйте, прошу, без мене.

Пауза.

Вам, мабуть, і самим буде весело. (Виходить).

Кубіші залишилися самі. Усі, кожен по-своєму, обертаються до Дюрка. Хлопець робить кілька кроків і раптом падає непритомний.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Сцена, як і в першій дії; до страв на столі ніхто й не доторкнувся; одинадцята година. Але на сцені, крім ідальні Кубішів (I), з'явилося нове місце дії: екстер'єр дровітні (II), у якій між стосами полін, порожніми клітками для курей та кролів стоїть щось на зразок ліжка. Це друге місце дії місти-

¹ Пане лейтенант, дозвольте доповісти: тривога! (нім.)

² Зараз іду (нім.).

ться за першим, і його добре видно на освітленому фоні ідальні, або перспектива глядача, на відміну від першої дії, трохи пересувається, і дровітня стоїть боком спереду. Дровітня огорнена цілковитою темрявою, поки до неї не вносять ліхтар.

ДЮРКО (лежить прикритий у кімнаті на дивані; трохи помовчавши). Катко... це ти?...

АНГЕЛА (схиляється над ним, засмучено). Ні, Дюрку, це я... Ангела...

ДЮРКО. Слухай, Катко... чи снівся я коли-небудь тобі?..

АНГЕЛА. Але ж я... (Бачить, що не переконає Дюрка.) Так, Дюрку... Щоночі...

ДЮРКО. Неправда... Жаль, але неправда.. Людині ніколи не сниться те, що вона хоче... Хіба що вона страшенно прагне... і це прагнення — як величезна спрага... У горах я весь час думав про це, Катко... що вип'ю тебе до дна — коли зустрінемося...

АНГЕЛА (тихо). Вип'єш?..

ДЮРКО (весь палає). Коли ми йшли... цілі дні... і, знеможені, ледве трималися на ногах, я казав собі — ще витримаю... аж до того гаю... там — Катка... чиста криниця... там нап'юся...

АНГЕЛА (у відчаї). Дюрку!.. Це я.. Ангела! Аня!..

ДЮРКО. Я бачив тебе на Кріжній... на Хабенці, скрізь... Ти стояла там непорушна у білій імлі... А я — ще витримаю... потім нап'юся...

АНГЕЛА. Дюрку...

ДЮРКО (жвавіше). А одного разу на посту... знаєш — мені здалося... і я крикнув у ніч: «Катко!» Командир швидко прибіг з автоматом... «Ти що, збожеволів, Кубіш?!» — «Вибачте, товаришу командир... Але мене пройняла така туга, що здавалося, як не кричу, то помру!» А він: «Ну, добре, крикни собі ще раз, але тихше... «Катко!..»

Заходять Вілма і Валентин.

АНГЕЛА (до них). Температура піднімається.

ВІЛМА. О господи!

ВАЛЕНТИН (суворо). Треба б лікаря...

ВІЛМА. Про нього ніхто не повинен знати!..

ВАЛЕНТИН. В дровітні холодно!.. Починаються страшні морози!.. Йому ще погіршає...

ВІЛМА. Треба дістати ще хоч одну ковдру... І цеглу нагріти... Я завжди йому цеглу гріла...

АНГЕЛА. Як почнеться гарячка, то не може ні ковдра, ні цегла.

ВАЛЕНТИН. Але ж він тут не може залишатись! Німець його тут знайде! Робіть щось, ради бога!

ДЮРКО (підводиться). Хто це?..

ВІЛМА. Це ми, сину мій.

Невелика пауза.

ДЮРКО (стримано). А де Катка? ВІЛМА. Катка?

ДЮРКО. А хіба вона не була тут?!

ВІЛМА (трохи помовчавши). Ні, сину мій.

ДЮРКО. Ні?

АНГЕЛА. Це я, Дюрку... Я коло тебе.

Заходить задуманий Пальо.

ПАЛЬО. Це зовсім не схованка, першаліпша дитина знайде його там...

ВАЛЕНТИН. Боже мій, Брекер може прийти сюди з хвилини на хвилину!

ПАЛЬО. Я це знаю.

АНГЕЛА. Мар'ян на подвір'ї?

ПАЛЬО. Так. Але коли б повернувся Брекер, то він все одно не зможе допомогти.

ВІЛМА. Перш за все ми повинні сховати Дюрка в дровітні — нічого кращого зараз не придумуємо.

ПАЛЬО. Сховати.. а наскільки?.. На нішню ніч? А потім що? Навіть коли б Дюрка зараз не знайшли, то що ми робитимемо, якщо йому погіршає?! Що, питаю вас?

ДЮРКО (думає про зовсім інше). Диваки... Тут, унизу, всі завжди питають, а що потім?.. Що потім?.. Там, нагорі, ніхто ніколи про це не питає. Ми вже почали! Що робимо, те вже робимо! Виженемо їх!

ПАЛЬО (швидко). Ти маєш рацію, Дюрку... Але... бувають випадки...

ДЮРКО. Дали мені гранату, гладенька... Я трохи злякався... Візьмеш... кинеш...

ВІЛМА. На людину!

ВАЛЕНТИН. Я б ніколи не зміг... на людину...

ДЮРКО (підводиться). На них — так! Що їм тут треба? Чого вони прийшли у наші краї?.. Чого?

ПАЛЬО. Правильно! Проти окупантів треба йти із зброєю! Якщо ми хочемо стати вільними, то повинні боротися! Сьогодні ми спливаємо кров'ю, а завтра пред'явимо свої претензії! Правильно, Дюрку! Але... якщо ми хочемо боротися, то мусимо залишитися в живих, так?.. Ти весь палаєш від гарячки... а в нашому домі є фашист! Розумієш... У дровітні ми приготували для тебе схованку... хоча б на деякий час...

АНГЕЛА (трохи помовчавши). Ходи, Дюрку...

Пауза. Дюрко хоче сісти; Пальо допомагає йому підвестися.

МАР'ЯН (схвильовано). Ви ще тут?! Ви що, збожеволіли?..

ПАЛЬО. Замовкни. Ходім, Дюрку.

Дюрко, зовсім безсилий, повільно підводиться і якусь мить дивиться на Мар'яна.

МАР'ЯН. Марш!

Дюрко хоче кинутись на нього, але в цю мить підбігає Пальо й відводить його вбік. Мар'ян люто сичить, хапає зі столу пляшку і йде до другої кімнати.

ПАЛЬО (до батька й матері, що хотіли йти з ними). Зостаньтеся тут! Бо якби прийшов...

Пальо й Дюрко виходять.

АНГЕЛА (по довгій паузі). Ради бога, перестань стукати, тату, бо я збожеволю.

Валентин тихо сідає на стілець.

ВІЛМА. А тепер що?..

АНГЕЛА. Звірся на Пальо, мамо. Він уже щось та придумась.

ВАЛЕНТИН. Ох.. чим ми перед тобою завинили, що ти так караєш нас!..

ВІЛМА. Нічим ми не завинили. Бог нас не карає, а лише випробовує.

АНГЕЛА. Це правда. Кого всевишній любить, тому дає нести тяжкий хрест. Красно дякуємо...

ВАЛЕНТИН (прислухається). Вже йде!.. Вже йде! Німець!

Всі напружено наслухають.

ВІЛМА. Нема нікого.

Невелика пауза.

АНГЕЛА. Торік... у цей час.. ми з Дюрком лили на олово. Йому вилився чоловічок з великою головою... Я кажу: «Це солдат, Дюрку!» А він — «Ні, це танцюрист... Бачиш його?.. Танцюрист?..» А я вилила собі хмару й бабу-ягу... Якби це не було торік, а десять років тому... Мамо, я дуже постаріла?

ВАЛЕНТИН. Що там торік! Ще три години тому... Я кажу сам собі, тихенько кажу... Мені здається, любі мої, що ми все це щасливо переживемо... Якщо тільки нам на голову не впаде якась бомба або який-небудь зрадник... то скромно, непомітно перепливемо... Мар'ян врятує нас від німців... Пальо — від комуністів... Допоможемо один одному... На початок маємо тих кілька крон... І Дюрко, може, повернеться живий і здоровий...

АНГЕЛА (нервово). Не зчиняй паніки. Ще нічого не сталося.

ВІЛМА. Шарф виплела я йому у різдвяний піст... З чистої шерсті. Поступово, щодня потроху... Я знала — як скінчу його на свят-вечір, станеться чудо!

ВАЛЕНТИН. Син повинен бути під батьківською стріхою!

АНГЕЛА (тихо). Ну ось, тепер маєте його під своєю стріхою!

ВАЛЕНТИН. Не треба було його пускати...

ВІЛМА. А хіба ми його?.. Утік, бідолашний! Треба було більше приділяти йому уваги! Тоді б ті антихристи не закрутили йому голови, хай їх бог покарає у цей свя-

тий вечір! Мій син — партизан! (Тихо.) Наче мої сини не від однієї матері... І наче вони між собою посварилися або ще щось таке... Один — тут, другий — там...

АНГЕЛА (замислено, рішуче). А я вам скажу таке, любі мої: я не певна, чи, будши на Дюрковім місці, теж не втекла б з цього дому.

ВІЛМА. А чому?! Хіба він у нас бідував, сидів голодний?.. Хіба не жив, як усі люди?

АНГЕЛА (швидко). А ми — як ми живемо? (Тихо.) Адже це не батьківський дім, а якась контора: навіть під час молитви рахуєте щось на пальцях.

ВІЛМА (вдаючи, що нічого не чує). А там йому було краще? В болоті, в снігу? Дурник... зірвався і пішов мерзнути, годувати вошей, наражатися на кулі німців... Але це почалося не цієї осені... не у Малішів. Уже давно... дивлюся я на нього — мовчить, відводить очі... Я кажу йому: «Дюрку, ану зроби лишень те й те», а він — «Ні!» Наче сбухом по голові вдарить! Де взялося в нашій родині — «Ні!» (Голос її суворішає.) Ми його погано виховали! Частіше треба було брати в роботу!

АНГЕЛА. О, ви могли йому навіть нашійник надягти...

ВІЛМА. Треба було нам слідкувати, щоб не цурався своєї віри! Батьківського порога! Родини!

АНГЕЛА (напівголосно й роздратовано). Дідька лисого! Треба було з ним деколи розмовляти як з людиною... Хоча б вряди-годи... З любов'ю... Але що ж, коли її нема, то нічого не вдієш.

ВІЛМА (вражено). Одне слово — ми його не любимо?!

АНГЕЛА. Буває любов, схожа на ту, якою мене любить Мар'ян, змушуючи пити, розумієш?.. Змушує випити чарку, а я не хочу. А він одно тиче мені до уст, пообливає мене всю, а я не хочу. І він — з любові...

ВІЛМА (вражена). То, значить, я наймолодшого сина...

АНГЕЛА. Твій наймолодший син з іншого тіста...

ВІЛМА (засмучена). Мені здається, що з того самого, тільки хтось інший його замісив!

АНГЕЛА (дивиться на неї). Катці дайте спокій, мамо. Хвала богові, що він її любить.

ВІЛМА. Хвала богові, що збаламутила йому розум. Хвала богові, що він ходив до них, що старий Маліш збив його з пантелику, більшовика з нього зробив! Хвала богові, що затягли його до лісу і що зараз він лежить у дровітні з температурою. (Іншим тоном.) Начебто нам не було відомо, що за людина старий Маліш! Бунтар! Щомісяця його виганяли з гуті, бо бунтував!.. А Дюр-

ко... (Гнів но.) Де його родина — у Малишів чи тут?..

ВАЛЕНТИН. Дюрко в Братіславі... у Маргіті.. Дюрко в Братіславі.

Тим часом Дюрко, підтримуваний Пальо, зайшов до дровітні; там стало видно: Пальо приніс лампу і повісив її на гвіздок. Потім допоміг Дюркові лягти на нарах і вкрив його.

Мар'ян, похитуючись, виходить з внутрішньої кімнати і йде до столу.

МАР'ЯН. А пекло, пекло є?

ВІЛМА. Що?..

АНГЕЛА. Що ти мелеш?..

ВІЛМА. А яке, власне, це пекло?

ВАЛЕНТИН. Дюрко в Маргіті. З'їли рибу, зараз їдять кулеб'яки з капустою. А на ялинці — свічки... І жжонку попивають... з гвоздиками.. Дюрко в Братіславі. Дюрко в Братіславі!

АНГЕЛА (кричить). Замовкніть! Ради бога, замовкніть уже!

Пальо виходить з дровітні.

МАР'ЯН. Ви не знаєте... який вигляд має пекло! Нічого не знаєте. Інколи мені здавалося, що там чорти з рогами варять душі в казанах... Нісенітниця, правда? Потім я уявляв собі, що пекло — величезний концтабір, і в ньому повно каральних загонів та вапняних ям. Але й це нісенітниця — як це може людина, мертва людина, дати себе стратити?

ВІЛМА (різко). Замовкни!

МАР'ЯН. Тепер я вже знаю, який вигляд має пекло. Це таке собі широке поле... скрізь туман... А на полі — діти... Бігають то тут, то там, начебто когось нараз перелякалися... Кучеряві дітлахи з широко розплющеними оченятами... в пошматованих штанцях і з голими заденятами, схожими на рожеві яблука... Це пекло...

АНГЕЛА (наливає в чарку горілки). Випий, Мар'яне. Переведи подих.

МАР'ЯН (п'є, підводиться). Що буде з Дюрком? Я питаю, що буде з Дюрком?..

ВІЛМА. Дюрко залишиться там, де він зараз. Поки щось інше не підшукаємо...

МАР'ЯН. Хай йому дідько — Бреккер його там знайде!

ВАЛЕНТИН. Так... він почне шукати!.. Розпитуватиме, де Дюрко!.. Адже він уже бачив його! Вже бачив!

ВІЛМА (зворушено). Ну й що ж, як бачив? Скажемо, — лише на хвилинку забіг додому. Вели їх через місто на фортифікаційні роботи. Забіг побачитись і пішов знову.

МАР'ЯН. Але чи повірять вам Бреккер? Він не такий дурний.

ВІЛМА (вперто). Повірить.

МАР'ЯН. Чи ви всі збожеволіли?.. Дюрко негайно повинен тікати звідси.

ВІЛМА (впевнено). Дюрко залишиться тут.

МАР'ЯН. Тоді піду я!

ВІЛМА. Ти теж залишишся. Я гадаю, ти будеш нам потрібний.

МАР'ЯН. До дідька — що це за комедія? Ви що, зовсім з глузду з'їхали?! За переходування партизана — смерть усій родині!

АНГЕЛА. То йди і повідом про це німецьке командування. Чого стоїш?

МАР'ЯН. Чорти б його вхопили, вилупка цього, — накликав на нашу голову таке нещастя...

На порозі дровітні з'явилися Пальо й Катка.

||

КАТКА. Дюрку!.. Дюрку мій! (Кидается до нього.)

ДЮРКО. Катко!

Завмирають, припавши одне до одного. Дюрко хоче підвестися.

КАТКА. Лежи, Дюрку... лежи, серце моє... Дюрку! (Цілує його.)

Пальо виходить.

|

Валентин підводиться, іде до дверей.

АНГЕЛА. Ти куди, тату?

ВАЛЕНТИН (недбало). До Дюрка... Йду до нашого Дюрка... Скажу йому...

ВІЛМА. Стривай, Валенте, сядь.

ВАЛЕНТИН (підвищує голос). Я хочу поговорити зі своїм сином! Я мушу поговорити зі своїм сином!

МАР'ЯН (спалахнувши). Ми всі загинемо через нього, твого сина! Всі підемо гнити!.. (З ненавистю.) Щоб ти знав — даремно ми бундючилися! Даремно ти все своє життя був скнарою. Знайдуть нас — і під мур! Як овечок! І тебе! І мене! Усіх!

||

ДЮРКО. Я стільки хотів розповісти тобі, Катко... Коли я був там, нагорі, у тім снігу, в тім тумані, в тій тиші... скрізь, я міг тобі стільки розповісти... а зараз...

КАТКА. Лежи, любий мій... Вкрійся...

|

Заходить Пальо і, задуманий, зупиняється.

ПАЛЬО. Дивна ситуація... Якби все це діялося не у нас вдома, то мені, їй-богу, було б цікаво, чим воно скінчиться...

МАР'ЯН. Що?

ПАЛЬО (глянувши на нього). Що було б...

Він порівняно спокійний. Думає про становище, що склалося, наче вирішує якусь проблему.

МАР'ЯН. Ти знаєш, що нам загрожує?

ПАЛЬО. Знаю.

ВАЛЕНТИН. Я іду до Дюрка!.. Я його батько! Піду і скажу йому...

ПАЛЬО. Не ходіть туди, тату. Він не хоче вас бачити.

ВАЛЕНТИН. Що — рідного батька?!

ПАЛЬО. Так. Ані вас, ані когось іншого. Хіба...

АНГЕЛА (тихо). Хіба Катку... (Ніжно.) Братик мій закохався...

II

КАТКА. Ти весь палаєш, Дюрку...

ДЮРКО. Ні... Знаєш, Катко, це зовсім інше...

КАТКА. Що, Дюрку?

ДЮРКО. Радість... Радість!.. Це дуже смішна річ, Катко... Ти чекаєш найгіршої ночі в своєму житті, і раптом — така радість!...

I

АНГЕЛА. Я йду по неї.

ВІЛМА. По кого?

АНГЕЛА. По Катку.

МАР'ЯН. Не смій, бо...

АНГЕЛА. Бо що? Кажіть, що хочете, а я все одно піду по неї. Що ви знаєте... що ви можете зрозуміти...

ПАЛЬО (різко). Почекай! (Завагавшись, розгублено.) А як зупинить тебе патруль — що ти йому скажеш?..

АНГЕЛА (повільно). Я скажу йому: «Іду по кохання для брата». Завтра нас поставлять до стінки, або впаде бомба, або ще щось таке станеться, чого я не знаю... Іду по любов для свого брата. Він ще зовсім не жив... і не кохав. (Тихо.) Коли вже я не... то хай хоч він узнає, що таке кохання, перш ніж помре.

ВАЛЕНТИН. Помре?! Дюрко?! Адже...

ВІЛМА (як завжди, перебиває його). Що ми повинні робити?

ПАЛЬО. Не знаю. Зовсім не знаю. (До Мар'яна.) Ти знову нажлуктався!

МАР'ЯН. Що?! Я повинен був убити його за ті більшовицькі розмови... негідника...

ВІЛМА. Щось мусить статися. Щось обов'язково мусить статися.

II

КАТКА. Може, вип'єш трошки чаю, Дюрку?..

ДЮРКО. Ні... будь коло мене... Мені не холодно... Мені зовсім добре... Це мене тільки так лякають: мовляв, гарячка і... але я цілком здоровий... (Знову обнімає її.) Катко моя...

I

ВАЛЕНТИН. Так... щось повинно статися... За якийсь час сюди може прийти лейтенант!.. Що ми йому скажемо, ради бога?..

МАР'ЯН. Розповімо знову баєчку про фортифікаційні роботи?

ПАЛЬО. Бреккер може за п'ять хвилин з'ясувати, що до міста не приходив ніякий загін студентів.

ВІЛМА (спокійно). Треба йому про це так розповісти, щоб він нічого не з'ясував.

Усі пильно глянули на неї.

МАР'ЯН. Що? Хочете підкупити Бреккера?

ВАЛЕНТИН (через кілька секунд). А скільки... скільки це б...

АНГЕЛА. Я даю половину...

ВАЛЕНТИН (нервово). Але скільки...

ВІЛМА (твердо). Немало!

ПАЛЬО. Але ж це дурниці! Бреккер не візьме грошей!

ВІЛМА. Мало не візьме, а багато візьме.

ПАЛЬО. Але чи усвідомлюєте ви собі цей ризк?! Відкрити йому таємницю?!

МАР'ЯН. Ох, і свиню ти підсунув нам, братику, добра б тобі не було!

ВІЛМА. Як тобі не соромно... Ми повинні все витерпіти... Повинні врятувати Дюрка.

ВАЛЕНТИН (замислено). Так. Мусимо витерпіти все, аби тільки врятувати Дюрка. (Зовсім тихо.) Дюрко... наше майбутнє.

АНГЕЛА. Ах, так!

ПАЛЬО (до Ангели). І твоє (до батька), і ваше (до Мар'яна), і твоє.

АНГЕЛА. Ти хочеш сказати: батькове і експедиційної контори «Меркурій», моє і кондитерської...

МАР'ЯН. Я без нього обійдуся, дідько б його вхопив!

ПАЛЬО (до Ангели). Так. Я теж хочу це саме сказати і ще дещо: одного чудового дня до нас прийдуть партизани...

ВАЛЕНТИН (злякавшись). До нас? Партизани?

МАР'ЯН. Цього ніколи не буде, поки я тут, бо я їх...

ПАЛЬО. Прийдуть. Отут зупиняться. І запитають: «Де наш товариш Юрай Кубіш? Що ви з ним зробили? Дали йому вмерти від запалення легень? Виказали його німцям? Як же це сталося, що ви залишилися живі, а він ні?!»

МАР'ЯН (скрикує). Наволоч! Бандити!

ПАЛЬО (тихо). Можливо, але сила ця страшна!

МАР'ЯН. Сила — харпаки вошиві!

ПАЛЬО. Коли вони постукають у двері, ти перестанеш кричати! Ніхто в світі з ними ні про що не домовиться! Вони ні з ким не панькаються! Зрозумійте ж це!

ВАЛЕНТИН (тихо). Кінець! Кінець усьому!

ПАЛЬО. Не поспішайте, тату. Ще не було так зле, щоб не могло бути гірше.

ВАЛЕНТИН (тихо). Він нас ненавидить, але він — наша кров. Може, він стане комуністом... але це мій син!

II

КАТКА (раптові). Усе це зовсім не так!..

ДЮРКО. Що не так?..

КАТКА. Усе, навіть ти. Ти був такий... не знаю який. Смутний.

ДЮРКО. Це було давно. Тисяча років тому. Перед повстанням.

КАТКА (читає головою). Усе інакше. Я весь час уявляла собі, що ти прийдеш... і що ми підемо з тобою... Далеко підемо — куди саме, не знаю, але далеко... І що буде таке біле небо, як тоді, коли ми вперше були на болоті... Пам'ятаєш яструба-перепелятника? «Чому перепелятник може літати, а людина ні?» — «Людина теж може літати, тільки трохи інакше». Я чекала такого дня з білим небом... Але сьогодні вночі я відразу зрозуміла, що ти прийдеш! Вийшла надвір... Мені причулось, що ти стоїш біля паркана й кличеш мене... Але навколо був туман і темрява... Скажи... чому я відразу здогадалась, що ти прийдеш?.. Чому?..

I

ВАЛЕНТИН (кричить). Це неможливо витримати!!

ВІЛМА (дивиться на нього невидючим поглядом). Якщо його тут знайдуть — усіх нас розстріляють.

ВАЛЕНТИН. Якщо ми його не врятуємо, нас розстріляють партизани!

ПАЛЬО (тихо). Він нас повинен рятувати, а не ми його... (До Мар'яна). А ти перестань дудлити сливовицю, бо коли прийде Бреккер, ти будеш п'яний як ніч!.. (З огидою.) На тебе вже не можна в чомусь розраховувати!

МАР'ЯН. Що?.. На мене вже не можна розраховувати?! (Підступає до нього.) Я вже зовсім ні на що не придатний?

ПАЛЬО (дивиться йому в очі). Зовсім ні на що!

МАР'ЯН. То я, виходить, сміття?! Ганчірка?!

ПАЛЬО. Ти п'яний, іди спати!

МАР'ЯН. Словом, я бевзь, ідіот, нікчема? Ти... (Хапає його за груди.) А чи знаєш ти, де я був двадцятого грудня?!

ПАЛЬО (роздратовано). Кажу тобі, дай мені зараз спокій!

МАР'ЯН. Знаєш, де я був? Під Балажамі!.. А ти знаєш, що я там робив? Три години я лежав у снігу за кулеметом! П'ять

годин ми билися з партизанами! Чуєш, ти, воша канцелярська, симулянтська,—я бився, бився! (Повільно.) Я строчив по них... я зрозумів... я вже знаю, для чого народився на цей світ! І коли б... (підбирає слова) і коли б навіть землю словацьку я полив своєю кров'ю... то це не страшно! Не страшно, чуєш?! Але куля мене обминула! Раз, два — і я тут! І коли ми підемо проти росіян, вона не знайде мене! І коли проти мадярів або проти чехів, або — проти якої б там не було наволочі! Зрозумій, чорти тобі в печінку, чого я прийшов на світ! Битися — за вас усіх...

ПАЛЬО. За народ...

МАР'ЯН. Так! Щоб над ним ніколи ніякий чужинець не панував...

ПАЛЬО. За вождя!

МАР'ЯН. За свободу! За бога!

ПАЛЬО. За нову Європу...

МАР'ЯН (зрозумівши, що Пальо з нього глузує). Ти... ти... (Кидається на нього.)

ВІЛМА. Перестаньте. Перестаньте чубитися, холери на вас нема! Про Дюрка подумали б, а не... (Раптом здригнувшись). Де Ангела?

Пальо оглядається. Ангели немає.

ПАЛЬО (зрозумівши все). Ангело! Дурепал!.. (Іде до дверей.)

МАР'ЯН (не пускає його). Стривай! Тепер говоритиму я! А ти слухай!

ПАЛЬО (виривається). Пусти! І напийся води...

МАР'ЯН. Не пуцу, ти, гнидо!.. Ха-ха... це тобі не подобається, так? Тобі взагалі не подобається, коли з тобою розмовляє мужчина в штанях, як і належить! Ти вмієш хіба по кутках, так?! Зі спідницями!.. Так, твоїх панських фіглів я не розумію! На вашу брехню у мене не вистачить кебети! Але коли треба вдарити... (Повільно розмахується.)

Вбігає страшенно перелякана Ангела, зачинає за собою двері і, спершись на одвірок, заплющує очі.

ВІЛМА. Де ти була?

ВАЛЕНТИН. Що сталося?!

II

КАТКА (сховавши у Дюрка на грудях обличчя). Милій, милій...

ДЮРКО. Чому нічого не кажеш?..

КАТКА. А що я маю казати?

ДЮРКО. Так... Не кажи нічого. Обнімай... цілуй... (Цілує її.)

I

ПАЛЬО (нервово). Ну кажи ж! Кажі! АНГЕЛА (затамувавши подих). Забрали Возариків!.. Дядька і тітку, Мишу з жінкою і малого Янічка... В сараї у них зна-

йшли партизана!... Вже ведуть їх угору вулицею... Начебто десь під Грунею...

Тиша.

ВАЛЕНТИН (приголомшено). А що там з ними... що з ними там робитимуть?..

ПАЛЬО. Хто зна...

АНГЕЛА. Німці... А він... ними командує...

ВІЛМА. Хто — він?

ПАЛЬО. Бреккер?!

Ангела ствердно хитає головою. Пауза.

ВАЛЕНТИН. Це неможливо... неправда... Вазарик недавно був у «Меркурії»... приходив, щоб ми почекали йому з грошима... Я кажу: «Почекаємо, Антоне, чом би ні... До Нового року зачекаємо...»

ВІЛМА (не уважно). Дюрка ми повинні врятувати. (О пам'ятавши сь.) Дамо все, що маємо!

МАР'ЯН. Я ні про що не знаю! Я до цього непричетний!

АНГЕЛА. Я не можу все дати.

ВАЛЕНТИН. Так?! А я хіба можу?

МАР'ЯН. А чому ти не можеш, сестричко, чому?

АНГЕЛА. Тому! Треба на інше!

МАР'ЯН. А на що, коли дозволиш запитати?!

Ангела мовчить.

ПАЛЬО. Запитуй. Для Шльоссера.

Всі заціпеніли.

МАР'ЯН (начебто нічого не розуміє). Для кого?!

ПАЛЬО. Ти глухий? Для Шльоссера, ти... ти, інтелігент! Може, одного чудового дня він повернеться. Якщо повернеться, Ангела йому заплатить. Розумієш? Ми не злодії. Ангела скаже: «Вашу крамницю я не вкрала, а тільки вела у ній справи, поки вас тут не було. Що в цьому поганого? Адже коли б не я, то це зробив би хтось інший». Шльоссер завжди візьме гроші... Ще й подякує. Зрозумів?

МАР'ЯН. Шльоссер не повернеться.

ВАЛЕНТИН (повільно). Цього не можна знати, сину мій.

МАР'ЯН (агресивно). Кажу вам по-словацьки: «Не повернеться!» Можеш не боятися — тобі не доведеться віддавати ані шеляга! Можемо спокійно ці гроші між собою поділити!

АНГЕЛА (тихо). Чому ти так думаєш, що він не повернеться?..

МАР'ЯН. Не думаю, а знаю! То як, сестричко, поділімося?

ВІЛМА (обережно). А... звідки ти це знаєш?..

МАР'ЯН. Знаю! Ну, буде гешефт? (Простає рука.)

ПАЛЬО (з притиском). Мати питає тебе, звідки ти про це знаєш?

МАР'ЯН. Звідки? А хіба можуть такі повернутися?!

ПАЛЬО (різко). Не крути! Звідки ти знаєш, що Шльоссер не повернеться?

МАР'ЯН (люто). Не повернеться! Може-те спокійно спати! Людина, застрелена в спину і спалена у вапні, не може повернутися!

На обличчях у всіх вираз безмежного жаху.

||

ДЮРКО (різко підводить голову). Вже світає?..

КАТКА (ніжно). Ще ні, Дюрку...

ДЮРКО. А я гадав, що вже світає...

КАТКА. Ще навіть північ не настала, Дюрку...

ДЮРКО. Коли ти прийшла... мені весь час здавалося, що вже розвидняється... що навколо ясно, сонце й літо.. Серпень... Коли знову прийде серпень, Катко...

КАТКА (ніжно). Так, Дюрку...

ДЮРКО. Коли знову прийде серпень...

Пауза.

|

ПАЛЬО. Що ти сказав?! Звідки ти знаєш, що Шльоссера розстріляли? Що спалили у вапні? Звідки ти про це знаєш?

МАР'ЯН (загнаний на слиз'яке). Що? Звідки?.. Я?..

ПАЛЬО (наступає). Я питаю тебе — відповідай! Адже Шльоссери ще тиждень тому були в повітовому суді! Були там. Ангело?!

АНГЕЛА (з жахом). Були...

ПАЛЬО. Це значить...

З грудей у Вілми вихоплюється нелюдський зойк.

ВІЛМА. Мар'яне!

ВАЛЕНТИН. Святий боже...

МАР'ЯН (припертий до стіни). Що ви хочете? Що вам од мене треба?

ПАЛЬО (повільно). Ти був там!

МАР'ЯН. Де? Ніде я не був! Дайте мені спокій!..

ПАЛЬО (тихо). Ти був там, коли Шльоссерів...

МАР'ЯН (кричить). Неправда!

ПАЛЬО (пошепки). Ти був там, признайся! Був?!

МАР'ЯН (намагається розвіяти підозру). До дідька! Що ви розігруєте тут зі мною комедію... чого прикидаєтесь, начебто ні про що...

ПАЛЬО. Ти був там. І не тільки як розстрілювали Шльоссерів.

МАР'ЯН. Ні.

ВІЛМА. Боже небесний...

ПАЛЬО. Ти там був. І... і може, навіть сам... (Робить жест.)

МАР'ЯН (по страшній паузі, не тямлячи себе). А якщо і я?! Що, як і я?! Я виконую свій обов'язок! Священний обов'язок!.. Там треба справжніх мужчин! Не таких, як... Я пишаюся... (шукє в пам'яті почуті десь слова), що... що виконав складну місію, щоб ви знали! Народ повинен очиститися! Бур'ян треба вирвати з корінням... і... Адже якби ми не зробили цього з ними, вони зробили б це з нами!..

АНГЕЛА (приголомшена). Старий Шльоссер?..

ВІЛМА (повторює пошепки). Боже небесний... Боже небесний...

ВАЛЕНТИН. Але ж... це неможливо... це, мабуть, люди... що вони тільки не вигадують... Що ми, звірі?!

МАР'ЯН. Це правда! Це... а ви чудово граєте! (До Ангели). А ти не вдавай, що жалкуєш за Шльоссерами! Ти всміхалася до них, панькалася з ними, бо знала: одного чудового дня і так усе буде твоє, а вони підуть туди, де козам роги труть!.. Ну що, я повинен іще раз піти?.. З вашим благословенням?.. За бога й за народ...

АНГЕЛА. І... і малу Шльоссерову дочку ви теж...

МАР'ЯН. І її! І її! (Вимушено посміхається.) Гадюка... тільки-но вирвалася, і відразу ж кинулася тікати... Вони січуть по ній з автоматів, а вона все-таки біжить... Так дивно перебирає тими ніжками... І голий задок визирає з-під пошматованого платтячка... Я кинувся... (Робить швидкий рух.)

Валентин скрикує. Мар'ян жадібно п'є з пляшки. Ангела тихо плаче.

ВІЛМА (голосно, немов хоче когось перекричати). Боже небесний... Боже небесний...

II

КАТКА. Так, Дюрку. Прийде й серпень... Ти видужаєш... Про німців не буде вже ні слуху, ні духу... Повернеться батько до майстерні, а ми, Дюрку... (Іншим голосом.) Що буде з нами?..

ДЮРКО (кволо всміхається). З нами?... Це вже ясна річ, Катко.

КАТКА (палко). Усе життя я так прожила... Коли настане серпень... коли закінчиться війна... коли не буде панів... Коли все буде зовсім інакше! Але... тепер уже напевно... напевно буде інакше, Дюрку, так?!

I

ВІЛМА (у відчай). Боже небесний... Боже небесний...

ПАЛЬО (перший опам'ятовується). Так що... наша кров? Що, мамо, і пан бог на все це дивиться з неба, га? Наче з ложі!

ВІЛМА (бере себе в руки). Дай спокій богів! Він знає, що робить! Хіба ми можемо його зрозуміти?.. Якщо це сталося, значить, він так хотів! Так, а не інакше! Ми лише зняряддя в його руках...

ПАЛЬО. Браво! Коли придуть наші й запитають: «Хто винен у цих звірячих злочинах проти людськості? Хто потопив ідеали гуманності у величезному морі крові?..» Ми відповімо: «Зверніться до пана бога — у всьому винен він!»

АНГЕЛА (тихо). Мар'яне... А стару Шльоссерову... її ти теж?..

МАР'ЯН. Боїшся, пані господине, щоб усе-таки хтось не повернувся, так? Не бійся, усі — там. Старий Фашко...

ПАЛЬО (запинається). Фашко?!

МАР'ЯН (схаменувшись). Фашко... А ти його знаєш?..

ПАЛЬО. Знаю. А що? Тебе хіба я не знаю?

МАР'ЯН (уперто). Але Фашко... з Поважської... Звідки ви знаєтесь?

ПАЛЬО. А що я знаю...

МАР'ЯН (починає розуміти Пальо). У вас з ним якісь гешефти, так?! У Фашко завжди якісь гешефти! І в тебе також!

ПАЛЬО. А хоч би й так, то яке тобі діло?

МАР'ЯН. Звісно, яке мені діло... Тільки... Слухайте, не канючив часом зятьок цими днями у вас які-небудь гроші? Га? (Повертається до нього.)

ПАЛЬО. Що ти мелеш, п'янице!

МАР'ЯН (тріумфує). А Фашко мені каже: «Я думаю, Мар'янку, що мав купця! Франта вифранченого. Він заплатить!» Чуєш, як сказав Фашко? «Франта вифранченого...» Про кого б це він так міг сказати?.. Ти не знаєш?

ВАЛЕНТИН (схоплюється зі стільця). Так!.. Грошей вимагав! Спокою не давав!.. Казав, інвестувати в коштовності!

МАР'ЯН. Хотів інвестувати, чорти б тебе, адвокате, вхопили! А звідки Фашко взяв золото, га?! Це шановного пана не цікавило! (Кричить). Брудну роботу залишив нам, а вершки вирішив зібрати сам! Паскуда панська! Ідеали людськості!

ПАЛЬО (кричить). Слово честі, що я не знав...

ВАЛЕНТИН (з перекошеним обличчям, чужим голосом). Судний день!.. Усе життя я горював... од свого рота уривав... шеляг до шеляга складав... щоб, думаю собі, хоч діти мали... А тепер що? Вовки — не діти! (Перелякано.) Моя родина... моя родина... і у всіх брудні руки.

ПАЛЬО (підходить до нього). Гм.

ВАЛЕНТИН (немов ужалений). Що таке?!

ПАЛЬО. Нічого. Я дивлюся на ваші руки. Мені цікаво, що маєте на своїх руках ви. Білі рукавички, так?

АНГЕЛА (холодно). Сніжно-білі!

ВАЛЕНТИН. Дайте мені спокій, волоцюги! Подивіться на себе! Розбійники! Гадів пригрів у себе на грудях...

ПАЛЬО. Ми — гади. А ви — ангели!

ВІЛМА (швидко). Дайте батькові спокій!

ПАЛЬО. А хіба ми його кривдимо?.. Чого ви боїтеся, га? Адже вам нема чого боятися.

ВАЛЕНТИН. Я нічого не боюся! Я нікого не кривджу, хай і мене теж ніхто не кривдить... Моя душа чиста! Перед богом і перед людьми!

ПАЛЬО. О, так. Наче лілія.

МАР'ЯН. А може, старий Пацовський її тобі трохи запаскудив, га? Ой, ой, ой... такий тухтій!

ВАЛЕНТИН (різко здригається, пошепки). Старий Пацовський?

МАР'ЯН. А хіба ні? Ти ж пам'ятаєш, як він висів у крамниці на гаку, га?.. Гойдався, крутився, мов люстра на протягу... Ти говориш про нього, наче про якогось небіжчика дядька... а оце щойно прокинувся мокрий од поту, так лякав він тебе у сні...

ВІЛМА. Діти, бійтеся бога...

ВАЛЕНТИН (задихається). А що я маю до цього... що я — чи можу я за те, що Пацовський...

ПАЛЬО. Та де там. Хіба це ви його вішали? Оцими руками, такими чистими? То він сам... сам... Тільки чому, га? Чому він це зробив, дурень?

ВАЛЕНТИН. А хіба я... я...

ПАЛЬО. Ні... де там. У всьому винні якісь негідники, які послали в гарду донос, що Пацовський — антидержавний елемент, чесько-більшовицький тип, що його слід відправити до протекторату... Що ви до цього маєте, тату? Звичайно, нічого, зовсім нічого!

ВАЛЕНТИН. А хіба... хіба я...

ПАЛЬО. Та де там. (Знизує плечима). Ви про це навіть нічого не знали. Ви тоді саме лежали хворі. Або ні — були в Брезні, у Кріжана, з товаром. І взагалі, ви просто не знали, і все.

ВАЛЕНТИН. Як те, що бог є на небі...

ПАЛЬО. Ясна річ. До сьогоднішнього дня ви ні про що не знали. Що ви купили за безцінь пай експедиційної контори — і про це вам теж забули сказати... Силоміць змусили вас підписати заяву до глінківської партії... (Іншим голосом.) А сьогодні вас силою змушують покласти на стіл п'ятдесят тисяч!

В цю мить десь далеко лунають залпи.
Усі завмирають. Знову постріли.

ВАЛЕНТИН (з жахом). Що це...
АНГЕЛА (пошепки). Возарики.

Вілма хреститься.

||

ДЮРКО (обережно, занепокоєно). Катко, чого ти боїшся?..

КАТКА (швидко підводиться, різко). Я не боюся!

ДЮРКО. Боїшся...

КАТКА. Як у тебе кров стукає... (Раптом дуже швидко.) Так, Дюрку, я боюся!.. Страшенно боюся. Ти... ти не боїшся?..

ДЮРКО (випроставшись, повільно, тихо). Ні. Дивна річ, але я розучився бояться. Все життя я прожив у страхах... Перед матір'ю, перед богом, перед чужими людьми... Погано жити й бояться, Катко. У нас усі бояться. Усі насторожі, обдурюють один одного і бояться...

|

ВІЛМА. Що буде з Дюрком! Що буде з Дюрком, моїм сином! Гризетесь тут, мов шакали, а про мого найменшого сина зовсім не думаєте! Ой... Дюрко!.. Люди добрі!.. Дюрко! (З несподіваною рішучістю.) Зараз про все треба забути... так... ми не повинні гризтися... ми всі мусимо рятувати Дюрка... Адже ми — одна кров!.. Ради бога, сім'я повинна об'єднатися!..

МАР'ЯН. Дюрка треба звідси негайно...

ПАЛЬО. Ні! Приготуйте гроші!

ВІЛМА (рішуче і дуже голосно). Стривайте!

Тиша.

||

ДЮРКО. Катко...

КАТКА. Що, Дюрку?..

ДЮРКО (раптовом). Катко, ти знаєш, що таке воля?..

КАТКА (тихенько). Воля...

ДЮРКО. Ну?.. Ти скажеш, що таке стіл, хліб, кохання... Але — воля?.. Що це, га?..

|

Вілма мовчки бере хустину і йде до передпокою.

ВАЛЕНТИН. Ти куди, Вілмо?

ВІЛМА. До його преосвященства.

ВАЛЕНТИН. До пана священика Копаса?!

ВІЛМА. До нього.

ПАЛЬО. І ви йому хочете... розповісти про Дюрка?!

ВІЛМА. Так.

ПАЛЬО. До дідька, не дурійте! Ви знаєте, хто такий Копас?!

ВІЛМА. Двадцять років я ходжу до пана священика... Він завжди, коли я тільки зверталась до нього за підтримкою, вислухував мене, радив, допомагав... Дюрка він знає, бо хрестив його.

ПАЛЬО. Це було давно! А тепер — щоне ділі він виступає з проповідями перед гардою! На східному фронті був! Слухайте: про Дюрка не повинна знати жодна стороння людина!

ВІЛМА. Пан священик Копас — не стороння людина. І священик — є священик!

ПАЛЬО. Кажу ж вам, що це безумство!

ВІЛМА (обертається до нього). Може й безумство. Але порадь у такому разі щось краще!

ПАЛЬО (по хвилині мовчанки). Пораджу.

Коротка пауза.

Я знаю лише одну людину, яка може врятувати Дюрка. Яка може врятувати всіх нас...

ВАЛЕНТИН. І — хто це?.. Хто?!

Чути дзвоник.

ВІЛМА. Це пан офіцер! Думайте про Дюрка! Ми повинні врятувати його, хоч би зараз же втратили все, що маємо, розумієте?! Дюрко не може загинути! Ні про що інше не думайте, а тільки про Дюрка! Господь його захистить! Чуєте?!

Іде відчиняти Бреккеріві двері. Пауза.

||

КАТКА (тихо). Тато говорив про волю... Коли було страшенно тяжко, він завжди говорив про волю... Чому ти не хочеш нічого розповісти про батька?

ДЮРКО. Ми боремося, і де-небудь в Австралії кажуть: «Словаки борються за свою волю! Маленький народ став велетнем! Йому захотілося волі!»

Пауза.

І німці... у тих своїх касках... в танках, в бронемашинках... німці з гарматами і бомбами... німці теж говорять між собою: «Словаки вже не бояться нас! Кепські справи!»

КАТКА. А батько?... А батько?..

ДЮРКО (тихо). Це — воля. Тепер ти розумієш?.. Зовсім так само, як коли ти скажеш: стіл, хліб, кохання...

|

Заходить Бреккер, зупиняється, повільно знімає рукавички. Усі дивляться на його руки.

БРЕККЕР. Добрий вечір.

Коротка пауза.

ПАЛЬО. Добрий вечір, пане лейтенант.

ВАЛЕНТИН (немов прокидається з заціпеніння; переборовши огиду). Здрастуйте, здрастуйте... Як добре, що ви вже повернулись, як добре... Надворі холодно, мабуть, завірюха... А тут принаймні тепло... затишно...

БРЕККЕР (підходить до столу, здивовано). Ви ще... ще не вечеряли?..

Пауза.

ВАЛЕНТИН. Ні... Ми чекали... думаю, може, пан лейтенант повернеться... може, сам не хоче їсти...

БРЕККЕР. Так. То, значить, ви на мене чекали?!

МАР'ЯН. На вас, пане лейтенант. Коли у нас такий дорогий гість, то треба почекати, подумав я! Аякже!

БРЕККЕР. Це з вашого боку дуже люб'язно. Дякую вам.

АНГЕЛА (цинічно). Мамочко, може, ти підігрієш юшку?

БРЕККЕР (несподівано). А де ваш найменший син?

ВАЛЕНТИН. Дюрко?

БРЕККЕР (жартома). Побіг до милої, так? Ох... в його літа...

ВІЛМА. Та де там... Він уже далеко звідси, бідолаха...

ВАЛЕНТИН. Так, прошу пана. Його вже нема.

БРЕККЕР. Нема? Як то нема?

ПАЛЬО (одчайдушно). На жаль, не міг довше тут затримуватись. Його загін рушив далі. Навіть не погрівся як слід. (Дивиться на Бреккера).

БРЕККЕР (замислено). Так...

Напружена тиша.

||

ДЮРКО. На Миколи, знаєш, нам знову скидали боєприпаси... на парашутах... Кружляв білий парашутик під зіроньками, кружляв, Катко, шелестів... і раптом зачепився на високій сосні — на високій скелі... А командир: «Товаришу Кубіш, ану лишень дістань нам його...» Видряпався я на скелю, виліз на сосну... Світало, і внизу видно було нашу бригаду. Тоді я вперше подумав собі: «Народ бореться — буде воля!»

|

БРЕККЕР. Так...

МАР'ЯН. Так, прошу вас. Служба є служба. Мабуть, ще сьогодні вночі їх кинуть на укріплення.

БРЕККЕР. Так. Шкода. Справді дуже шкода.

Пауза.

Що ж поробиш: залізний закон війни...

ВАЛЕНТИН. Так, прошу пана. Такі настали часи. Свят-вечір сьогодні... родина повинна б бути разом, біля одного столу... правда ж... і якраз найменший...

ВІЛМА (голос її звучить неприродно). Атож, якраз найменший. Найменший син, пане офіцер, то найбільша радість і найбільша гордість. Це винагорода за все життя. Найбільше біля нього наплачешся, найбільше натремтишся, нахлопочешся... Але який він удасться...

БРЕККЕР (обережно). А ваш — удався?..

ВАЛЕНТИН. Аякже, удався, прошу пана... удався, хвала богові!

БРЕККЕР. Так, син — це гордість! Матері й батьки можуть мати дочок, а держава завжди має синів! Дочок ми обожнюємо, але синами пишаємось! (Іншим голосом.) Так. Сини — це гордість, відвага, битви, авантюри, небезпека...

Зловісна пауза.

Вілма виходить.

||

ДЮРКО. Катко...

КАТКА. Що таке, Дюрку?..

ДЮРКО. Тепер уже, мабуть, світає... га?..

КАТКА. Ні, Дюрку... ще довго не світатиме... тепер розвидняється нескоро...

ДЮРКО. Ще довго не світатиме... А завтра вранці... завтра вранці я мушу... (раптом швидко) Катко... Катко, скажи — мене не викажуть?

КАТКА (стримано, але впевнено). Як же вони можуть це зробити, Дюрку! Свого!

ДЮРКО (чужим голосом). Дивно... У ворога стріляєш... а як із своїми?

КАТКА. Дюрку!.. Ти не смієш так казати!

ДЮРКО. Не смію?.. Чому не смію? Чому?

|

АНГЕЛА. А в світі, пане Бреккер, що нового?..

БРЕККЕР (дивиться на неї, неохоче). Погані новини.

АНГЕЛА (напружено). Так? А які саме?..

Пауза.

БРЕККЕР. Знову бомбардували Дортмунд. Уже п'ятий раз за цей місяць... Все місто, мабуть, розбили, негідники... Для них нема нічого святого... Центр міста вкрили бом-

бовим килимом... Ви знаєте, панове і дами, що таке бомбовий килим?..

Тиша.

ВАЛЕНТИН. Бог охоронить вашу родину, пане офіцер.

БРЕККЕР (прикушує губи). Так... А чому ви думаєте, що він її охоронить? Чому саме мою родину?

ВАЛЕНТИН. Бог знає, кого має тримати на світі, а кого забрати, пане офіцер.

ПАЛЬО (не дивлячись на нього). Хоча інколи... інколи його шляхи бувають трохи звивисті... Не завжди ми розуміємо його... ми, звичайні смертні...

БРЕККЕР. Так. Ви маєте рацію. (Іншим голосом.) Я добре знаю, що Інга і Дорріс можуть щохвилини... (запинається). Це, мабуть, страшна смерть — від бомби! (Ніби сам до себе.) Принизлива смерть — негідна німця! (Іншим голосом.) Але чи переживуть вони це, чи ні... що буде завтра... що станеться з нами... гігантські невідомі сили вже давно все десь вирішили... а ми лише порошок для них. А все-таки... якщо їх убили, то жорстоко... жорстоко заплатять мені за це...

||

ДЮРКО. Вони викажуть мене, Катко? Викажуть?! (Змінивши голос.) Я добре знаю, що не викажуть, але чому?.. Бо вони знають, на лічильній машинці підраховали, що для них краще буде бути разом з нами! Боятися, боятися — усі! Пальо брав участь у повстанні... правда, не довго, проте знає, хто такі партизани... Батько боїться за родину, за репутацію, за крамницю... Мати боїться кари божої... Мар'ян — Пальо, батьків і Ангели. (Іншим голосом.) І всі бояться мене!

КАТКА. Дюрку!

ДЮРКО. Так! Я побачив це в їхніх очах, коли прийшов до них! Боятися мене, бо я правий!..

|

АНГЕЛА (раптові). А в місті — усе в порядку, пане Бреккер?

ВАЛЕНТИН (злякано). Дурне запитання... як же могло б бути... Війна, дочко моя... весь світ у вогні... а ти питаєш...

АНГЕЛА (не вгамовується). Важке було чергування?.. Неприємне?

БРЕККЕР (дивиться на неї, повільно). Важке, пані Ангело. Ми, на жаль, змушені були вдатися до найсуворіших заходів. Партизанам вдалося наблизитись до міста. Їх цікавлять склади боєприпасів.

МАР'ЯН. З ними ми швидко поквитаємось!

БРЕККЕР (холодно обертається до нього). Відверто кажучи, панове й дами, я ще ніколи не зустрічався з живим партизаном. Я не люблю їх живими. Вони стирають відмінність між воїном і цивільною людиною— а це велика, дуже істотна відмінність. Дилетанти, відколи живу, були мені противні! А найдужче я ненавиджу дилетантів, які користуються професіональним успіхом!

ВАЛЕНТИН. Так... так, вони гірші від звичайних воїнів... Багато натерпілися, а нас звинувачують... Зовсім здичавіли в тому лісі.. Вимагатимуть наші будинки, наші крамниці, наші гроші...

БРЕККЕР. Закопаний партизан нічого не вимагає. (Придивляється до всіх, немов цілитися у них.) Тому ми вжили необхідних заходів. Систематично обшукуємо все місто. Будинок за будинком, горище за горищем, сарай за сараєм. Родини, які переховують партизанів, спіткає найсуворіша кара, причому негайно. (Повільно.) Помилуємо лише тих, хто викаже їх добровільно.

Тиша.

||

ДЮРКО (різко випростується). Катко!..

КАТКА (ніжно). Що таке, любий мій?..

ДЮРКО. Катко... Ходімо звідси!..

КАТКА. Іти звідси?.. Зараз?! У тебе ж гарячка... і скрізь повно німців...

ДЮРКО. Ні... ні... ходімо геть... Катко, ходімо до Возариків!

КАТКА (здивовано). До Возариків?.. Але чому, любий мій?..

ДЮРКО. Катко... я мушу...

КАТКА. Що мусиш?

ДЮРКО. Ці не бояться за мене... я це відчуваю... вони бояться мене! Щоб через мене на них не впало нещастя!.. І не тільки це... Вони знають, що одного чудового дня я прийду і тоді... тоді... Ходімо звідси!..

|

Заходить Вілма, закутана в вовняну хустину.

АНГЕЛА (цинічно). Мамо, чому не йдеш підігріти юшку?

Напружена тиша.

ВІЛМА. Вечеряти не будемо!

Всі приголомшено обертаються до неї.

БРЕККЕР (насторожено). Що? А то чому?..

ВАЛЕНТИН (збентежено). Так, дорога... як же це... чому?..

ВІЛМА. Вже пізно. Треба збиратися у костюол.

Усі полегшено зітхають.

БРЕККЕР (обережно). Куди?..

ВАЛЕНТИН. На всеношну, прошу пана. Ми щороку ходимо... на всеношну, прошу пана.

ВІЛМА. Протягом сорока років я не пропустила ще жодної всеношної. Не пропущу й цієї.

Трохи згодом виходить.

||

ДЮРКО (гаряче). Катко... Кілька днів тому гардисти напали на нас під Балажами... Тоді у мене вперше з'явилася гарячка... Лежу там у снігу, в воді... по нас січуть з кулеметів... а мені, знаєш, що крутиться в голові?! (Збуджено.) Схопитися і побігти на того кулеметника!.. Дурень! Телепень! В обмані живеш! В темряві! У страху! Правда на нашому боці, а ти боїшся! Фашист!

КАТКА. Тихенько... тихенько, любий мій...

ДЮРКО. Ох, якби я міг... я б їх усіх... (Опускається на нари.) Катко, ми більше не можемо так жити... у страху... Нізащо!.. Правда?!

КАТКА. Любий... любий...

ДЮРКО (раптом підводиться). Слухай, що я тобі скажу, Катко! Завтра вранці... завтра на світанку... Чуєш?.. У Возариків у сараї... Зброя! І я мушу її... Ми мусимо... Катко... Катко... ти допоможеш мені?

КАТКА. Любий...

|

БРЕККЕР (несподівано). Чи можу я вас, панове й дами, про щось попрохати? Ви дозволите, щоб я теж пішов з вами на утрєню?

Пауза.

ВАЛЕНТИН (розгублено). Чому б ні, ласкаво просимо... Це буде для нас великою честю, пане офіцер...

АНГЕЛА (все ще напружено). Чудово!.. Мій чоловік і так не піде з нами. Можете скласти компанію, пане Бреккер, добре?

Бреккер цокає каблуками.

(Повільно.) Кращого кавалера я не можу собі й уявити!

МАР'ЯН. Але спочатку підживімося! (Наливає чарку). За ваше здоров'я, пане лейтенант!

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА ПЕРША

Сцена, як і в першій дії (без додаткового місця дії).

Коли завіса піднімається, на сцені цілковита темрява. Потім проникає перший промінь світла: Пальо зняв з одного вікна світломаскувальний папір. Надворі грудневий ранок — голі, злегка вкриті снігом дерева, свинцеве небо. Коли Пальо знімає світломаскувальний папір з решти вікон, на сцені поступово світлішає.

Вілма поринула в молитву, Ангела тихо плаче. Валентин дивиться перед собою застиглими очима. Пальо починає нервово ходити по кімнаті. Усі розмовляють півголосом, наче в будинку лежить небіжчик, але в словах звучить більше ненависті; ніж болю.

Довга пауза.

ВАЛЕНТИН. У Маргіти... зараз усі сплять... Добре наїлися, напилися і зараз сплять... Потім повстають, підуть до церкви. А завтра — у гості... На Стефана вони завжди ходять у гості.

Тиша.

Ангело... Вілмо... підіть-но скип'ятіть хто молока... Вже ранок... Чому ніхто не йде кип'ятити молоко?... Чому?... Пальку, сину мій... треба нарізати горіхового пирога... але тонкими скибками, чуєш? Я люблю, коли він накрайний тонко...

Тиша.

(Раптово.) Обікрали Кріжана... Двері замкнули? На два повороти ключа?... І ланцюжок накинути треба було... Щоб сюди ніхто... (Раптом розпачливо скрикує.) Господи боже!.. Вони прийдуть сюди! Прийдуть і поведуть нас! Постріляють і зашиплять у ямах! Як Возариків! Отче небесний...

АНГЕЛА. Ох, коли б уже швидше прийшли! Коли б тільки прийшли! Швидко, швидко, швидко...

ПАЛЬО (нервово). Так. Прийдуть — це цілком логічно. Першої-ліпшої хвилини можуть бути тут. А ми що?! Будемо дивитись і чекати?!

ВАЛЕНТИН (плаче). Спочатку Дюрка нашого, неборака, синочка мого... а тепер нас! Тепер нас!

ВІЛМА (закінчивши молитву, підводиться, з непохитним спокоєм). Хай станеться воля твоя. (Робить кілька кроків.) Я так боялася за нього. Що одного дня вилетить з гнізда й ніколи більше не повернеться... Що його забере од мене струнка молода дівчина...

ПАЛЬО. За здоров'я вашої сім'ї на страждаючій батьківщині. Щоб благополучно й щасливо усе це пережили.

МАР'ЯН. За перемогу нашої зброї! За смерть більшовизму!

БРЕККЕР (обертається до нього, повільно, холодно). Знаєте... я теж, власне, за перемогу нашої зброї. Я також за загибель більшовизму... Але нині святвечір. Свята, тиха ніч. Дозвольте мені випити... за любов між людьми. Прошу!

Усі стоять, мов заціпенілі. Поступово переборюють себе і один за одним підходять до столу. Піднімають чарки.

II

КАТКА (тихо). Зараз, мабуть, уже всі йдуть у костюл.

ДЮРКО. Усе життя стоять на колінах по тих костюлах... І — одну свічку богіві, а другу — чортові... (Швидко.) Ні! Ми вже не будемо... в такій темряві... в неправді... Мені вже ніколи нічого не заборонять! Ані тобі! Ми вже нічого не станемо приховувати! Житимемо краще, ніж інші!.. Чуєш, Катко?

КАТКА. Чую, любий мій!

ДЮРКО. Адже ми ще не жили, Катко! Ще тільки почнемо!.. Ох, як ми почнемо!.. Катко! (Схвильовано.) Ми не можемо тут залишатись! Адже завтра ми повинні...

КАТКА. Лежи, Дюрку... Лежи, кохання моє...

ДЮРКО. Як гарно ти це сказала...

КАТКА. Кохання моє.

ДЮРКО. Кохання моє... (В гарячці.) Кохання моє... (Тихо.) Катко... впала роса.

КАТКА (втирає йому чоло). Тихо, Дюрку... це не роса.

ДЮРКО. Знаю, іній. (Раптом з великою тугою). Катко... вже світає?..

КАТКА (дивиться у віконце, плаче). Світає, світає, Дюрку!

ДЮРКО. Світає... Ми вже нічого не приховуватимемо. Це воля, ти знаєш?..

Біля дровітні хвилину тому з'явився взвод солдатів. Вони оточили її і нерухомо зупинилися.

I

Заходить одягнена Вілма з молитовником у руках. Усі налили чарки і знову цокаються.

ВІЛМА. Мир людям доброї волі.

Дзвенять шибки. Лякають затвори гвинтівок. Кільце навколо дровітні стягується.

Завіса

Вночі я не раз прокидалася й плакала, уткнувшись обличчям у подушку: «Не дам тебе, не дам...» (Плаче.) А зараз він там лежить...

АНГЕЛА (з великою ніжністю). Братик мій коханий...

ПАЛЬО (зосереджено, нетерпляче). Я знаю... Це жахливо... нічого страшнішого в нас не могло статися... Але зрозумійте: Дюркові, бідоласі, ми вже не допоможемо! Зараз йдеться про нас!.. Ми мусимо... мусимо врятувати себе! (Раптом втрачає самовладання.) Йдеться про нас!

ВАЛЕНТИН (з жахом). Ми... врятуватися?! Як?!

ПАЛЬО (повільно). Наш єдиний порятунок...

ВІЛМА. Наш єдиний порятунок — бог.

ПАЛЬО (роздратовано). Ні! Навпаки! Не бог, а Бреккер! Бреккер!

ВАЛЕНТИН Бреккер... порятунок?!

ПАЛЬО (кричить). Так!

ВІЛМА (тихо). Хочете просити його?! Він же вбив нашого Дюрка!

ПАЛЬО. Хай йому дідько, час не жде — зрозумійте: через хвилину можемо бути там, де ваш син! (Опанувавши себе.) Дюрка потім з пошаною поховаємо, поставимо пам'ятник, усе, що тільки хочете, але зараз йдеться про нас, про нас усіх! Бреккерів варто лише пальцем ворухнути, і нас усіх розстріляють за переховування бандита!.. Якщо не...

АНГЕЛА (підводить голову, з жахом). Якщо не...

ВАЛЕНТИН (раптом з одчайдушною надією). Ні!.. Ні!.. Дамо йому гроші... вблагаємо його... На коліна перед ним упаду... старцями підемо... О боже, він же теж людина...

ВІЛМА (злим голосом). Зробимо все... Для мого Дюрка ви повинні були все зробити!

ВАЛЕНТИН. О боже, невже ми не зробили?!

ПАЛЬО (глузливо, різко). О, ще б пак!

ВАЛЕНТИН (обертається до нього). А хіба ні?!

ПАЛЬО. Ну, ви перший!

ВАЛЕНТИН (тупо). Що я перший...

ПАЛЬО. Ви перший врятували його!

Усі обертаються до нього.

(Втрачає самовладання.) Невже не розумієте?! Не розумієте, що ви його виказали?!

ВАЛЕНТИН. Я?! Свою кров?! Я?!

ПАЛЬО. Так, ви! Ви! Ваш ідіотський страх! На страх у Бреккера нюх, як у вовка! Він вдихає страх інших, як повітря! А ви — просто у нього на очах тремтіли від жаху!

З вас аж дим ішов з жаху! Коли ви говорили про Дюрка, то в кожному слові самі собі суперечили! Мов дурні, цілу ніч позирали на дровитню! Ще не розумієте?!

ВАЛЕНТИН (стогне). О боже...

АНГЕЛА (кричить). Це неправда. То Мар'ян!

Пауза.

ВІЛМА (непорушно). Що зробив Мар'ян?..

АНГЕЛА. Що зробив? Виструнчився перед Бреккером і все розповів. Ось і все, що він зробив!

ПАЛЬО (трохи помовчавши). Старанність на службі — військова добродетель! Її треба винагороджувати!

ВІЛМА (швидко). Брешете!

ПАЛЬО. Чому ж? Тому що Мар'ян був п'яний як свиня, тому?

ВІЛМА (холодним, рішучим голосом). А що тієї ночі робив ти?

ПАЛЬО. Я? Нічого. Абсолютно нічого.

ВІЛМА. Ти Дюрка не виказав?!

ПАЛЬО. Ні! З мене зрадника не зробіть!

ВІЛМА (з ненавистю). Тобі ніхто ніколи нічого не довів і не доведе... Але ти все одно нікчема.

ПАЛЬО (уперто). Лайтеся. Через кілька тижнів...

ВІЛМА. Хто привів Катку?

ПАЛЬО. Це правда, я!

ВІЛМА. Ти!

ПАЛЬО. Еге ж! Бо я людина!

ВІЛМА. Звісно! І спритна, бувала в бувальцях... «Як Дюрко усе це переживе, то ніколи мені цього не забуде! Коли він і Маліш з комуністами будуть тут господарями, то я зарахую це собі подвійно!»

ПАЛЬО. Фе! Хіба я мав коли думати про такі речі!

ВІЛМА (повільно). Ти — мав коли! Ти й ще думав про дещо!

ПАЛЬО. Що ви маєте на увазі?!

ВІЛМА (твердо). Що за Каткою Малішевою стежать, бо її батько — партизан.

ПАЛЬО. Це неправда!

ВІЛМА. Ти знав, що Катка приведе до Дюрка німців...

ПАЛЬО. Це брехня! Підла брехня!

ВІЛМА (іншим голосом). Чого ти обурюєшся?.. Тільки ти залишився чистим! Адже тобі ніхто нічого не може довести!..

АНГЕЛА (схоплюється, кричить). Замокніть! Досить! Перестаньте!

ПАЛЬО (приступає до неї). Не кричи! Що ти зробила, щоб урятувати брата?..

АНГЕЛА. Я?!

ПАЛЬО (суворо). Авжеж, ти!

АНГЕЛА. А що я могла...

Пауза.

ПАЛЬО (наблизившись до неї). Лише ти могла — і більше ніхто! Ти це дуже добре знаєш, Ангело. І в цю хвилину нам може допомогти лише одна людина на світі — це ти!

АНГЕЛА (помовчавши). Я?

Пальо мовчить.

Словом, я. А що я повинна зробити?..

ПАЛЬО. Ти ж ніколи не питаєш у мене поради.

АНГЕЛА (з лихим вогником у очах). Але все ж таки — що я повинна зробити? Скажи мені це, скажи... коли ми тут так гарно й щиро розговорилися... Ну? Переспати з Бреккером?!

Пальо мовчить. Ангела б'є його по щоці.

ПАЛЬО (тихо). Колись я тобі це нагадаю, Ангело, як ми це все переживемо. На колінах стоятимеш переді мною.

АНГЕЛА. Я питаю тебе: я повинна переспати з німцем?! І при цій нагоді попрохати його, щоб помилував нас?

ПАЛЬО (дивлячись їй у вічі). Чого ти мене про це питаєш? Досі ж не питала ніколи!

АНГЕЛА (захиталася, з ненавистю). Коли ти про це знаєш, то чого ж мовчав, чого дурником прикидався? Чекав, що тобі це зможе стати у пригоді, чи не так?! А тепер слухна нагода настала?!

ПАЛЬО (чітко). Це дуже легко можна зрозуміти, Ангело. Мене це не цікавило тому, що я тебе не любив.

АНГЕЛА. Не любив, мерзотник! (Кричить.) То навіщо ж одружився зі мною?! Тобі захотілось мого кремового торта?! Ти хотів у моєму ліжку перечекати війну?!

ПАЛЬО. А ти — навіщо ти виходила за мене? За писаря! Нікчемо! Супроти волі усієї родини! Я тобі скажу, навіщо. Бо ти відчуваєш, що це для тебе вигідно! Для кожного я був ніщо — людина, яка проспала експрес... Але для тебе — пан адвокат! Партія з майбутнім! Може, й з політичним майбутнім! (Тихо, суворо). Мріяла про кар'єру і хапалася за неї, наче кліщ!

Пауза.

АНГЕЛА (тихо). Уяви собі, що я хотіла тебе, нікчемо! (Відверто.) Страшенно хотіла!.. Я знала — хто ти і що ти. Франт, адвокат, людина без серця і почуття... Знала, що ти ладен побігти за першою-ліпшою спідницею, що ти ніколи не змінишся — і все одно я хотіла тільки тебе! Я знала про всі твої вчинки, про кожну мізерну крону, яку ти взяв у мене з каси, про кожну твою коханку — і все-таки... (Іншим голосом.) А ти про мене думав: «Дурепа, дурна гуска, ганчірка... я можу

все, а вона й не писне!» А я — писнула! Мені теж одного разу схотілося писнути! Краще пізно, ніж ніколи! Правда?! І я теж могла все, коли мені захотілося! Усе!

ПАЛЬО (ані оком не змигнувши). Прошу. Тепер маєш виключну нагоду поєднати корисне з приємним.

АНГЕЛА (люто кричить). Забирайся геть! Геть з моїх очей!

ВІЛМА (після деякої паузи). Ні, ні. (З величезною внутрішньою переконаністю, немов бажаючи словами перебороти дійсність). Усе це — неправда... Я не дозволю, щоб на цей дім упала ганьба!.. Не дозволю. Усе це — брехня! Ми — порядні люди! Я можу кожному подивитися у вічі! Кожному! Розумієте?

Хтось дзвонить.

Німець!

ВАЛЕНТИН (схоплюється). Сюди не зайдуть. Двері замкнені на два повороти ключа. Ланцюжок накинутаий також... Не пускайте їх! Будуть стріляти! Не пускайте їх сюди...

ВІЛМА (рішуче). Треба йти відчиняти гостей.

Пальо повертається і швидко йде до своєї кімнати.

ВАЛЕНТИН. Відчинити? Прошу вас, не робіть цього, дуже прошу... Гість до хати, бог — до хати, так, але... Але... (Виходить, похитуючись.)

Знову дзвінок.

ВІЛМА (тихо). Ангело...

АНГЕЛА (страшенно злякавшись). Ні! Ні!

ВІЛМА (тихо). Я теж думала, дочко: заб'ють Дюрка, і серце моє зупиниться. Заб'ють Дюрка, і настане вічна ніч. Але серце не зупинилося, і життя йде далі... Треба йти відчинити німцеві, дочко моя. Треба зробити все, щоб ми залишилися живі... хоча б ми... хоча б ми...

АНГЕЛА (у відчаї). Але я не хочу, чуєте, не хочу!.. Я скажу йому все, і він нас перестріляє, як собак.

ВІЛМА. Іди.

Пауза.

Іди, Ангело.

Ангела йде, мов загіпнотизована. Вілма виходить. Ангела повертається з Бреккером.

Довга пауза.

БРЕККЕР (зовні він спокійний, але це тільки маска, під якою — страшна нервозність і втома). Котра година? Під час цього всього у мене ще й годинник зупинився...

АНГЕЛА (пильно дивиться на нього). Під час чого?

БРЕККЕР (гостро глянувши на неї). Під час служби. (Трохи помовчавши.) Ви хочете мені щось сказати, пані Ангело?

АНГЕЛА (по хвилині мовчанки). Чудовисько.

БРЕККЕР. Діємо згідно із статутом. Війна — це не свято, мадам.

Ангела мовчить.

(Раптово). Для вас це теж не таємниця, що я командую карним загonom чотирнадцятої штрафбригади. (Суворо.) І мені здається, пані Ангело, що ви досі не запечували проти цього.

АНГЕЛА. Потвора!

БРЕККЕР. Наскільки я пам'ятаю, я ніколи навіть не намагався запевнити вас, що карний загін збирає квіти.

АНГЕЛА (немов не чуючи). Згідно із статутом... Слухай, Бреккер, ти думав уже про те, що одного дня... одного дня ви будете звідси тікати?! (Тихо.) Ви вже нічого не зможете зробити, Бреккер! Росіяни женуть вас.

БРЕККЕР (мить помовчавши). Питання можливого відступу ми заздалегідь обмірковували. Що у вас іще?

АНГЕЛА (дивиться на нього з жахом). Боже мій... а я колись думала, що усе це свинство ти можеш скинути із себе разом з мундиром.

БРЕККЕР. Щодо мене, то я не терплю краху ілюзій. Ти з першої ж хвилини зненавиділа мене. Спочатку це мене трохи непокоїло... а потім навіть сподобалось, мадам. Хоч на тебе всі кричали, що ти злигалася з німецьким офіцером, що місто судитиме тебе за жонку нашу ніч — ти все-таки приходила! Ти добре знала, що твого брата я без пощади ліквідував, як тільки спіймаю його, і що коли-небудь може й вас усіх накажу знищити — і все-таки приходила!

Коротка пауза.

До речі, як ти гадаєш?.. Я накажу вас ліквідувати чи ні? Га?.. (Іншим голосом.) Мені вже кілька раз спадало таке на думку... Чому ти вже давно не зарізала мене кухонним ножом?..

АНГЕЛА (підходить до нього). Не розумієш чому? (Мить помовчавши, іншим голосом.) Ти, Бреккер... Ти ніколи не думав... узяти мене з собою?..

БРЕККЕР. Ні. Цього я таки справді ніколи не думав. Ти завжди жила з великим смаком, Ангело! Чим гірше людина живе, тим чіпкіше вона тримається за життя. Навіть коли вона живе лише кілька хвилин на день. І чим мерзенніша вона, тим більший сенс мають для неї тих пара щасливих хвилин. Чому, власне, ти ще не просиш мене, щоб я залишив вам життя?..

АНГЕЛА (неуважно, з дивним акцентом). Значить, я не жінка для тебе, бо я — не німка!

БРЕККЕР. Я маю там жінку і дочку...

Коротка пауза.

АНГЕЛА (втративши самовладання). А якщо не маєш?!

БРЕККЕР (обертається). Що це...

АНГЕЛА (швидко). Учора бомбили Дортмунд! Сьогодні знову бомбитимуть! І завтра, і позавтра, і так аж до кінця!

БРЕККЕР (обурено). Що ти верзеш... ти...

АНГЕЛА. Так! І однієї ночі на них упаде бомба! Ти це добре знаєш! (Кричить.) Адже ти тільки про це й думаєш! Коли ти наказував стратити мого брата, то бачив свою доньку та дружину під руїнами, мертвих, чорних, холодних! День і ніч ти бачиш їх перед собою! Щоб ти не робив, ти завжди думаєш лише про ту страшну останню бомбу і про те, що завтра не матимеш уже нікого! Нікого!

БРЕККЕР (кричить). Ангело!..

АНГЕЛА. Та й не тільки це! Ти про те дуже охоче думаєш! Адже це твоє єдине виправдання! За кожного німця — десять наших! Але за твою Інге — тисячу! І ще тисячу, і ще!.. (Тихо.) Проте... ти все-таки не втрачаєш надії, що вони — живі... (З ненавистю.) А вони — мертві! У цю хвилину в тебе вже немає нікого!

БРЕККЕР (не тямлячи себе від люті). Мовчи! Мовчи, бо...

АНГЕЛА. Нікого! Навіть мене! (Збуджено.) Дурень! Невже ти думав, що я справді пішла б з тобою? Навіть коли б ти мого брата не застрелив, все одно не пішла б! (Тихо.) Навіть коли б ти мене й любив, не пішла б! (З ненавистю.) Мій чоловік на мене чхає, і він негідник. Але ти взагалі не людина, ти машина смерті, машина страху, машина війни й сліз...

БРЕККЕР (захриплим голосом). Так чому... чому ти...

АНГЕЛА. Чому? Тому, що мені так захотілося! Захотілося, і край! Кожен має право на тих кілька хвилин забуття... Мій брат п'є, мати має бога, мій батько просто глухий. А я... я валялася з тобою...

БРЕККЕР (кидається до неї). Шльондра!

Заходить Пальо.

ПАЛЬО. Я вам не завадив?

АНГЕЛА (немовби його не було). Ти не завадив, не заважаєш і ніколи нам не заважатимеш.

ПАЛЬО (опанувавши себе. До Бреккера). Я повинен з вами поговорити.

Ви чуєте, пане лейтенант?

БРЕККЕР (з величезним зусиллям бере себе в руки, з огидою). Що ви хочете?.. (Дивиться на нього.) Ах так. Вас цікавить, чи залишитесь ви живі, чи я поставлю вас під стінку. Необгрунтована цікавість, пане... Це приблизно все одно. Але коли ви так хочете знати, то я не поставлю вас під стінку. Що ще?

Пальо нерухомо стоїть на місці.

Ах так... розумію. Саме цього ви й боїтеся! Коли придуть руські або партизани, вони скажуть: «Хлопця розстріляли, родину... значить, ви його виказали!» Гм?! (Кричить.) Що я повинен з вами зробити? Усіх перестріляти? Чи, може, вас — ні, а інших — так, щоб ви мали алібі?! (Раптом неначе на думку йому спала цікава ідея.) Чи, може, інших — ні, а вас — так?!

Пальо жахається.

Правильно! Так буде логічно! Адже ви мали зв'язок із бунтівниками? Чи, може, ні?

Пальо в панічному страху задкує до дверей.

Стійте!

Пальо зупиняється.

(Втомлено.) Не бійтеся. Я пожартував. Навіть волосок не спаде з вашої голови. Ви всіх нас переживете...

Пальо опам'ятався.

Скажіть мешканцям цього будинку, що вони можуть спокійно йти спати.

АНГЕЛА (тихо, з жахом). Що вони можуть спокійно йти спати... (Повільно виходить.)

БРЕККЕР. То як? Ви заспокоїлись?..

ПАЛЬО (сміливіше). Я не про це хотів з вами поговорити, пане лейтенант.

БРЕККЕР. Ні? А про що ж?

ПАЛЬО. Я хотів вас запитати...

БРЕККЕР. Питайте, але швидко.

ПАЛЬО ... чи після цього всього... чи після цього всього ви ще залишитесь у нас.

БРЕККЕР (очі в нього звужуються). Так. Кінець гостинності?

ПАЛЬО (набравшись сміливості, грається з вогнем). Я думаю, що ви в цьому домі не мали на що скажитись. Не бракувало вам комфорту — у всіх відношеннях.

БРЕККЕР (зневажливо). Ні. Зате я вас уберіг від облав, ревізій, мобілізацій на роботу і так далі. Ще що?

ПАЛЬО (тихо). Ви забули про одну річ.

БРЕККЕР (різко). Так! Про партизана Юрая Кубіша з другого загону майора Волхова?.. Я не зробив нічого такого, що суперечило б честі офіцера вермахту. Запам'ятайте це!

У всьому іншому я чудово вас розумію, пане.

ПАЛЬО. Не розумію, про що ви говорите, пане лейтенант...

БРЕККЕР. Ви хотіли б просто здихатись мене: Важко вам буде колись пояснити, чому ви залишились живі! І ще важче, чому ви залишили в живих мене! Ви аж тремтите, так хочете, щоб за мною вже закурилося!..

ПАЛЬО. Ми ставились до вас дуже полярно, пане лейтенант! Але минула ніч...

БРЕККЕР. Минулої ночі я зробив те саме, що роблю вже довгі місяці! Але досі це вас не стосувалось, так, дорогий мій? Досі це стосувалось лише інших?! Гм?!

ПАЛЬО (дивиться йому в вічі). Може настати день...

БРЕККЕР (швидко). Може настати день, коли ми будемо відступати! Це я вже сьогодні чув! А що далі?.. Ну — що далі?!

ПАЛЬО (після невеликої паузи). Якщо дозволите, то я не згоден з вашою філософією, ніби все вже давно вирішено! Ми самі вибираємо собі дорогу, і те, кинемо ми добру чи погану карту, залежить лише від нас, пане лейтенант! Інколи це дрібна, скромна карта... а...

Жест: людина ніколи нічого наперед не знає.

БРЕККЕР (з підозрою). Слухайте... що ви хочете?!

ПАЛЬО. Я практична людина. Усе життя складається з малих речей великого значення. Їх треба вміти передбачати, готуватись до них, використовувати...

БРЕККЕР. Які речі?

ПАЛЬО. Всілякі. Залежно від обставин. Наприклад — скромний цивільний костюм. Або вчасне секретне повідомлення. Або інтелігентне свідчення.

БРЕККЕР. Ви хочете цим сказати, що можете колись стати мені в пригоді?! Ха-ха! Мені? Ви?! (Сміється.)

Вбігає Мар'ян; він у цивільному, страшенно п'яний і не тямить себе од жаху.

МАР'ЯН. Ідуть!.. О господи — ідуть!

БРЕККЕР (здрігається). Хто?!

МАР'ЯН. Їх уже повна вулиця!.. Валом валить!.. Наче повідь!.. Тіло їхнє — суцільні рани, а вони все-таки йдуть... йдуть...

БРЕККЕР (хапає його за барки). Хто?! Хто?!

МАР'ЯН (тихо). Діти! Діти!.. З такими великими очима!.. З кучерявим волоссям... в пошматованій одежині... Вони вже тут! (Затуляє руками обличчя.)

БРЕККЕР (відштовхує його). Істерик... і п'яниця. Чудове поєднання.

Мар'ян захитався і раптом кидається до дверей.

ПАЛЬО. Ти куди?

Мар'ян зупиняється.

Ідеш вішатись?..

БРЕККЕР. Солдат ніколи не вішається. Солдат застрелюється.

ПАЛЬО. Чого стоїш? Чого чекаєш, тепленьку? Партизанів?

БРЕККЕР. Він не чекає — він задерев'янів від страху.

МАР'ЯН (бере себе в руки, кричить). Від страху?.. Дідько б тебе вхопив! Хто мене до цього довів?.. Хто нас учив — роззукати, розстріляти, закопати? Хто втовкмачив нам у голову, що буде нова Європа, га? Хто обіцяв золоті гори і хто пускає зараз більшовиків до Словаччини, га?!

БРЕККЕР (до Пальо). Чому ви не скажете цьому дурневі, щоб він ішов під три чорти?

МАР'ЯН (вражений, реве). Дурневі! Сто чортів! А що коли цей дурень тебе... (Виймає револьвер і спрямовує його на Бреккера.)

БРЕККЕР (повільно повертається, міряє поглядом зляканого Мар'яна і, розставивши ноги, закладає за спину руки). Це б вам стало у пригоді! Теж заманулося мати алібі! Застрелити німецького офіцера, а потім — до лісу! «Брати партизани, я — ваш!»

МАР'ЯН (з револьвером у руці, захиляючись від люті). Ти... замовкни... замовкни або...

БРЕККЕР. Ви не вистрелите. І не тільки тому, що це б вам дідька лисого допомогло! Ні — ви просто не можете вистрелити! Бо я — німецький офіцер, а ви — тупий, боягузливий, маленький словак!

МАР'ЯН (несамовито). То, значить, я... (Рішуче піднімає револьвер.)

ПАЛЬО (різко). Не стріляй!

Коротка пауза.

БРЕККЕР. Ваш дорогий зять — мудрий чоловік. Не стріляй! Ще не час — німці ще тут. Поки що це дуже ризиковано! Можливо, вони відступлять, але можливо, що й повернуться за кілька місяців. Якщо не повернуться за кілька місяців, то повернуться за кілька років. І тоді... Стріляйте! Я хочу знати, чому ви не стріляєте?..

Мар'ян опускає руку, плаче.

Бреккер бере в нього револьвер і витирає з чола піт. Під час цієї сцени до кімнати зайшли Ангела, Вілма й Валентин.

ВІЛМА (вийшовши на авансцену). Що ви ще од нас хочете, пане офіцер? Убили нашого сина...

БРЕККЕР. Гм. (Повільно.) Ви гадаєте, що це я його вбив?..

ВАЛЕНТИН (тихо). А хто, прошу вас?.. Хто його... (Плаче.)

БРЕККЕР (ходить по кімнаті, потім зупиняється посеред сцени, обличчям до всіх). Так. Це я його вбив! А ви? Хто ви?.. Сумуюча родина?! (Замовкає.)

ВІЛМА (незворушно). Ви забили нашого сина, пане офіцер!

БРЕККЕР. Я — на службі. Я невеличке коліщатко в гігантській машині. Що стосується мене, то не може бути й мови про якусь провину! Але як же ви?.. Ви теж невинні ягнята?.. (Повільно.) Часом не ви його вбили?!

ВАЛЕНТИН (затремтівши). Як це, як це... прошу вас... Ми?! Власного сина?!

БРЕККЕР (замислено). А як умирав... справжній бандит... Я не люблю, коли мені розстрілювані дивляться у вічі... Вони повинні корчитись зі страху! А він — ледве стояв на ногах... і все-таки... (Раптовно.) Немовби зовсім не належав до цього народу... (Повертається.) Або, може, до нього не належите... ви?! (Знижує плечима.) Дідько в цьому розбереться, панове й дами... (Різко, швидко.) Коротше: знайшлися докази про партизанів. Гардисти, наші брати по зброї, їх знайшли між мертвими під Балажами.

Ангела підходить до Бреккера і, здається, хоче його ударити; Бреккер не звертає на неї уваги.

Мене весь час брала цікавість: «Чи викажуть вони його? Чи сховають і ризикуватимуть своїм життям? Чи викажуть і врятують своє майно та шкуру?..» І ви його виказали!

ПАЛЬО. Це неправда!

ВАЛЕНТИН (з жахом). О боже... адже люди — не чудовиська... Як би це міг хтось власну кров... Власну кров!

БРЕККЕР (сухо). Як? Для цього існують різні способи. Мене надзвичайно цікавило, до якого з них вдастесь ви. І я чекав. (Повільно.) І навіть коли ви все вже зробили — я все ще чекав.

АНГЕЛА (вибухає гнівом). На що ти чекав?! І на що чекаєш зараз?!

БРЕККЕР. На що я чекав?.. Не знаю. Можливо, мені це давало радість. Від радості ми не повинні відмовлятися, правда? Її у наших короткім житті дуже мало, ніколи не знаєш, що буде після нього і чим змушений будеш заплатити. Я чекав. Сила, якою людина не користується, приносить значно більшу радість, ніж сила, яку людина може використати. Використана сила — насильство, невикористана — щедрість, добродіяння, благородство, так? (Повільно.) Так... Мені раптом спало на думку... що цього хлопця, власне, я міг би й відпустити. Привід знайшовся б.

ВАЛЕНТИН (з жахом підводить голову). І чому... чому ви його потім все-таки...

БРЕККЕР (різко). Тому що я дістав наказ.

АНГЕЛА (з презирством). Наказ?

БРЕККЕР (твердо). Наказ свого командира! Він звучав так: «На вулиці Під Груньми, сорок дев'ять, у дровітні схований партизан Юрай Кубіш. Арештувати і вжити відповідних заходів... Родину, у випадку якщо вона причетна до цього, ліквідувати».

Невелика пауза.

(Діловим тоном.) Родина не була причетна.

ВАЛЕНТИН (з жахом). Але звідки... звідки знав ваш пан командир...

БРЕККЕР. Звідки? Мабуть, з вірогідного джерела.

ПАЛЬО. Про це жодна душа не знала!

БРЕККЕР (повільно). Крім вас! Правильно! А ви, проте, порядні люди! Зразкова родина! (Повертається до Вілми.) І побожна! Боже могутній, яка побожна!.. (Повільно.) А ви з-поміж цих побожних душ — найпобожніша!.. Не витримали — відразу відчували потребу в святій сповіді!..

Усі з жахом дивляться на нього.

ВІЛМА (задкує від нього й скрикує). Це неможливо! Неправда!

БРЕККЕР. Це було дуже можливо! Через це загинув ваш син!

ВІЛМА (плаче). Ісусе Христе, розп'ятий...

ВАЛЕНТИН. Але як... хто ради бога...

БРЕККЕР (глузливо). У моє завдання не входить з'ясувати підстави наказів, які я одержую.

ВІЛМА (розпачливо кричить). Я цього не хотіла! Боже милостивий, я цього не хотіла! Я хотіла лише врятувати свого сина!.. Дюрка мого!.. (Гірко плаче.)

БРЕККЕР. Здається, що єдиний, хто з вашим сином повівся цілком коректно, то це я. Я не перебільшу, якщо скажу, що все відбулося абсолютно ідеально. Я сказав би — навіть гігієнічно. Смерть настала за якусь мить.

Жінки й Валентин починають голосити.

Я, панове й дами, виконував наказ. (Іншим голосом.) Від самого початку війни я живу так, начебто заповнюю формуляр. На кожне питання є лише одна відповідь. Я виконую накази, тисячі наказів, а решта мені байдуже.

ПАЛЬО. Це брехня! Скільки ви не виконали!..

БРЕККЕР (не розуміє). Що? Не вико-

нати наказ?! (Обурено.) Ви збожеволіли! Як це ви собі уявляєте? Так само як... як не можна зупинити час... так само не можна не виконати наказу! Коли дістаєш наказ — дискусія вже неможлива! (З презирством.) Але що.. що я можу вам про це сказати... Ви ніколи цього не зрозумієте! (Кричить.) Наказ є просто наказ!

АНГЕЛА (підходить до нього). Ох, як ти брешеш! Ти наказав би Дюрка застрелити навіть тоді, коли б нас не було! І без наказу! Ти б це зробив, бо ти для цього прийшов сюди! І не тільки Дюрка, а й нас! І ціле місто!

БРЕККЕР (нахиляється до неї). Так, якщо це вас цікавить — так. Ціле місто. І вас, мадам! І тебе! І не таким примітивним способом, до якого я змушений вдаватися. Зі мною не стався б істеричний випадок, як з паном комендантом! Запам'ятайте це собі!.. Ні, я не рушійна сила історії. Моя спеціальність, власне, не мертві, а статистика. І коли хочете знати — мені це остогидло. C'est la guerre. Якби іноді не було деякої розваги... Партизан Юрай Кубіш був такою розвагою. Його дівчина теж могла бути такою розвагою — вона далеко не втекла й за годину буде тут. Можете бути певні! (Іншим голосом.) І ти, мадам, була б такою цікавою розвагою! (Раптово.) А втім... звідки ви знаєте, що буде через п'ять хвилин?.. Чого ще немає, може статися!

ПАЛЬО (схвильовано). Ви обіцяли...

БРЕККЕР (кричить). Кому я обіцяв? Вам?! Хто ви такі? Що ви, власне, собі думаєте?! Як ви зі мною розмовляєте?! Ви азіати, як і росіяни та всі інші! Настане день, коли після вас у Європі не залишиться ані сліду! Чуєте? Ані сліду!

В цю мить чути далекі постріли. Усі прислухаються. Так! Усе-таки напали на склад боєприпасів! Собаки!

МАР'ЯН (у страшній паніці). Партизани!.. Боже, партизани! (Похитуючись, іде до дверей.)

БРЕККЕР (різко). Стій! (Доганяє його.) Панові коменданту страшно?.. Він злякався жменьки бандитів?.. (Кричить.) Струнко! Стійте струнко, коли розмовляєте з офіцером!

Мар'ян злякано виструнчується.

Вішання поки що відкладається. Через три хвилини партизанів відкинуть! Заступник командира надзбройник Кубіш — приготуватися до допиту полонених! Швидко! Переводяться! Бути готовим до виконання наказу!

МАР'ЯН (мимохіть). Слухаю, пане лейтенант!

БРЕККЕР (дивиться на нього і рап-

том хапає його за груди, зневажливо). Я знаю, що у вас на думці! Що одного дня ми їх не відіб'ємо! Я і це знаю! Але ви й потім не повіситесь, пане комендант! Хіба заховаетесь, як миша, розтанете у повітрі. Будете тримати язика за зубами й чекати!.. Істерика мине... ремесло як ремесло. Але справа тут не лише в ремеслі! Тут ідеться про покликання! (Пускає його, іншим тоном.) Такі люди, як ви, нам завжди будуть потрібні! Кінець світу ще не настав! Розумієте?!

МАР'ЯН (повторює). Слухаю, пане лейтенант!

БРЕККЕР (раптом виймає Мар'янів револьвер). Прошу, пане комендант.

Мар'ян злякано бере зброю.

Так. А тепер подивимось на ситуацію. (Іде до дверей.)

ПАЛЬО. Пане лейтенант... Партизани могли вже проникнути аж на вулиці... (Само впевнено посміхається.) Може, було б краще... Я проведу вас заднім виходом через двір і через городи...

БРЕККЕР. Німецький офіцер — завжди і скрізь ходить тільки через головний вихід! (Виходить.)

За кілька секунд поблизу лунає автоматна черга. Бреккер швидко вертається.

БРЕККЕР. Прокляття! Де той клятий чорний вихід?!

Пальо виводить його. Стрілянина посилюється.

АНГЕЛА. Геть од вікон!

МАР'ЯН (не чує і немовби виголошує клятву). Так! Зникнути! Заховатись! Тихо сидітиму, як воша під струпом. Як кріт, зариюсь у землю... Як червоточина, вгризуся в живе дерево!... Ще не кінець!.. Настане час... так... і такі, як я, будуть потрібні!.. Ažand!¹ (Швидко.) Тату! Гроші!

Валентин не розуміє.

Не чуєте?.. Гроші!..

ВАЛЕНТИН. Які... які гроші?

Повертається Пальо.

ПАЛЬО. Мар'ян має рацію, тату. Людина не знає, що може статися. Сьогодні, завтра... Дайте йому гроші. Якщо щось до чогось, то нехай іде!

ВАЛЕНТИН. Ніколи!.. Поки я живий... ані шеляга!

ПАЛЬО. Кажу вам, тату, дайте Мар'янові гроші!

МАР'ЯН. Ага! У зятя прояснилося в голові? Може настати час, коли я вам знову буду потрібний, так? Платіть, віруючі! Заплатіть за мене! (Виймає револьвер.) Ну, будуть гроші, матері вашій?..

ВАЛЕНТИН (приголомшений іде до скрині, виймає шкатулку, встромляє в неї руку. Раптом глосно скрикує). Конверт!.. Нема одного конверта!.. Три тисячі! Вкрали!.. Гемони... украли!..

ВІЛМА. Тихо!

Пауза.

Це я їх узяла.

ВАЛЕНТИН Ти? А навіщо?!

ВІЛМА (відвертається). А ви що, гадаєте, що я дурніша за вас?

ВАЛЕНТИН (кричить). Навіщо?!

ВІЛМА (тихо). Збирали на борошно партизанам...

ПАЛЬО. Що? І ви... мамо! Ви їм...

АНГЕЛА. Мамо! А квитанції маєш?!

Вілма виймає папірець.

ПАЛЬО. (вихоплює його у неї з рук). Квитанція! Справді! Люди — цей папірець вартий мільйона!

В цю мить у вікно влучає куля, і шибка висипається.

Ховайтеся!

МАР'ЯН (мимоволі наслідує Бреккера). Прокляття... (Кидається до шкатулки, хапає гроші й вибігає.)

ВАЛЕНТИН (у відчаї). Мар'яне!..

Стрілянина посилюється; усі ховаються.

ПАЛЬО. Кажуть, через три хвилини їх відіб'ють... дзуськи!

ВІЛМА (хреститься). Боже небесний, врятуй мого сина. Врятуй мого сина, боже небесний.

Постріли.

Затемнення

КАРИНА ДРУГА

Крім останньої сцени, текстовно і за ситуацією ця картина цілком тотожна з прологом. Весняний ранок. Деревя під вікнами вкриті білим цвітом. Чути постріли. Дійові особи, як і в кінці попередньої сцени та в пролозі, ховаються від випадкових куль.

ВІЛМА (хреститься). Боже небесний, врятуй мого сина. Врятуй мого сина, боже небесний...

ПАЛЬО (в проміжках між пострілами). Послухайте, що я вам скажу!

Постріли.

Запам'ятайте собі: ми всі повинні бути вкупі. Розумієте?

¹ Ažand! — До ділька! (угор.)

ВАЛЕНТИН (біля вуха в нього електричний пристрій для глухуватих). Так... аякже... родина повинна бути вкупі.

ПАЛЬО. Усі за одного, один — за всіх!

Постріли.

Це наші! Наші! Розумієте?!

АНГЕЛА. Розуміємо. Аж надто добре розуміємо.

ПАЛЬО (з запалом). Тільки вони можуть за нас помститись!

ВАЛЕНТИН (не розуміє). Помститись...

ПАЛЬО. Так! Помститись! Сина вашого вбили, звірі фашистські!

ВІЛМА. Вбили!

ПАЛЬО. Вашого сина, а їхнього товариша. Та й не тільки це... Місяцями нас тероризували... Дружину мою образили, принизили, змучили... Наволоч офіцерська, прусацька! (У певнено). Вони за нас помстяться! І криваво помстяться!

ВАЛЕНТИН (нічого не розуміє). Я все-таки... що це буде... що тепер буде...

ПАЛЬО. Не бійтеся, тату! Я їх знаю! Вони ніколи не забудуть, що ми в найтяжчі хвилини допомагали їм. Вірність за вірність, товариші!

ВІЛМА (рішуче, твердо). Я не боюсь! Сумління моє чисте... Бог послав нам випробування... тяжке-претяжке... А ми, що ми: слабкі люди, звичайні смертні... Свою чашу ми вже випили — сумління в нас чисте. Кожному можемо сміливо дивитися у вічі!

Стрілянина віддаляється; за вікнами промайнуло кілька постатей.

ПАЛЬО. Вони вже в місті! За хвилину буде кінець! Біля ріки німці потрапляють у пастку! Росіяни — з одного боку, партизани — з другого! Кінець! (Захоплено.) Нові часи настали, любі мої! Чи можете ви взагалі уявити собі, що сталося? Сім років чекав я цієї хвилини! Сім довгих чорних років! Знову житимемо, як люди! Як рівні з рівними! Як повноправні громадяни незалежної республіки! Нарешті! Нарешті!.. (До Ангели, яка підійшла до вікна, коли постріли віддалилися.) Ангело, серце, відійди од вікна, а то може залетіти куля...

Ангела, не звертаючи на його слова жодної уваги, пильно дивиться на вулицю. Раптом швидко відступає. Задкує аж до рампи, не спускаючи очей з вікна, потім несподівано переводить погляд на двері.

Що таке?!

ВІЛМА (швидко). Ідуть до нас?..

ВАЛЕНТИН. Боже мій...

ПАЛЬО (рішуче). Не бійтеся! З нами нічого не станеться! Нічого! Адже це наші! Наші!

Довга пауза. Всі очікувально дивляться на двері. Повільно заходить Катка, двері за собою лишає незачинені. Вона у військових штанах і гімнастюрці; за плечима у неї автомат.

Усі довго й мовчки дивляться на неї.

ВАЛЕНТИН. Катка!.. Наша Катка!.. (Плаче.) Здрастуй, дівчинко моя, здрастуй!..

(Іде Катці назустріч, але її непорушність вражає його).

ПАЛЬО (тепло). Вітаємо вас, товаришко Малішова! Нема слів, щоб передати, які ми раді, що ви повернулись живі й здорові!

ВІЛМА. Хвала богові! Хоч ти, Катко...

Ангела підходить до дівчини і хоче її обняти. Катка відсторонює її. Вона змарніла, скудла, змужніла й нічим не схожа на студентку з першої дії.

КАТКА. Доброго ранку.

АНГЕЛА (широ). Доброго ранку, Катко. Залишайся у нас. Адже ти дома. (До Вільми.) Мамо, дай їй що-небудь попоїсти... Вона, мабуть, голодна!

Катка зупиняє її рухом руки.

КАТКА. Не для того я до вас прийшла.

ВАЛЕНТИН (плаче). Нашого Дюрка... нашого Дюрка...

КАТКА (тихо). Знаю, дядьку.

ПАЛЬО. Ми зробили все, що могли... Хотіли підкупити офіцера... але знаєш... (Різко.) Я повинен був його вбити!

ВІЛМА. Ми йому віддали всі гроші... до останнього шеляга... Нічого не допомогло...

ВАЛЕНТИН. Адже це була наша кров! Наша...

ПАЛЬО. Паршива собака!.. Ви, Катко, не можете собі уявити, що ми тут пережили!.. Знаю, вам теж було нелегко... там, у горах... Але тут... Дюрка розстріляли! Мар'яна забрали! Ангелі на честь посягли! Принизили, змучили, обікрали нас!..

ВАЛЕНТИН. Ех... Що вони тут накоїли... Хто б міг подумати?.. Адже це такі самі культурні люди, як і ми, не чудовиська ж. А я ні про що не знав!.. Мені у цьому домі ніхто нічого не скаже!.. Я і так погано чую, ніколи не знаю, що тут робиться... Але тепер ми повинні бути разом, Катко... як члени однієї родини... У християнській любові...

АНГЕЛА (швидко). Прошу вас, перестаньте! (Стриманіше.) Вбили її Дюрка! Того самого Дюрка, що був і нашим! Вона так само любила його, як і ми! (Тише.)

Разом оплачемо його, разом погорюємо,
разом будемо далі жити...

Катка дивиться на них і мовчить.

ПАЛЬО (занепокоєно). В чому річ,
товаришко Малішова?.. Ми чекали на вас як
на порятунок, а ви... (Раптово.) Товариш-
ко Малішова! Хіба... хіба ви нам не вірите?!

Катка мовчки дивиться на них.
Ангела раптом починає від неї відступати, немов
боячись її.

В цю мить за вікном лунають кроки, і на дверях
з'являються кілька озброєних партизанів.

ПАРТИЗАН. Ти тут, Катко? Все гаразд?
Фашистів нема?!

КАТКА. Ні. Фашистів тут нема...

Завіса

*Із словацької переклав
Дмитро АНДРУХІВ*

Виснажлива праця мозамбікських трударів.

Мозамбик — місто молоде — йому немає ще й сорока років. Вздовж і впоперек його перетинають широкі бульвари; обабіч вишикувалися чудові вілли. Жити тут досить приємно... Це «біле місто», де живуть європейці. Воно суворо визначило свої кордони. Бульвар імені 24-го липня простягнувся вдалину, як величезна сіра стрічка. По ній мчать у два ряди американські автомашини та комфортабельні автобуси. В автобусах тубільці мають право займати лише задні місця.

Зненацька на бульварі лунає оклик: «Перепустку!» Негр у геть залатаних штаних перелякано зупиняється і починає обмацувати кишені, шукаючи, мабуть, перепустку. Він показує поліцаю якийсь папірець. Той після уважного вивчення зауважує: «Ти ж не сплатив по-

ЛІЛІНЬО МІКАЙЯ,
мозамбікський поет

НА ПІВДЕНЬ ВІД ЕКВАТОРА

Перепустка

Місто бере початок від самого берега затоки, на якій погойдуються великі й малі судна. Кажуть, що море підійшло впритул до міста, аби дітям легше було рятуватися від дошкульних батогів сонячного проміння. Десяти-дванадцятирічні хлоп'ята бігають босоніж, в подертих сорочках. У кожного — по декілька вирізьблених з дерева і розмальованих фігурок пташок, крокодильців тощо. Це зразки народного мистецтва, робота їх батьків, і діти намагаються продати їх приїжджим.

Біля самого берега розкидало свої халупи старе місто із звивистими, заплутаними вуличками. А поруч височать величезні сучасні будівлі торговельного кварталу з банками і крамницями, кав'ярнями і великими кінотеатрами. Місто поступово підіймається вгору, росте, ширячись на північ і на південь, а потім раптом обривається. Зразу ж за ним беруть початок шляхи крізь піски, вздовж них де-не-де виринають дерев'яні будівлі й глиняні халупки з соломяними стріхами.

датку!» Робить знак, і солдат у хакі, підперезаний широким паском, в коротких штаних і червоному картузі, підходить до затриманого і наказує йти за ним. Вздовж стін будинків, через кожні 50 метрів, під охороною солдатів стоять негри, зв'язані по двоє за руки. Затриманий стає поруч з ними.

Всіх цих бідолах, скutih наручниками, наступного дня відправляють на шість місяців будувати житлові блоки, шосе та залізничні колії. І ці півроку вони не одержать й ламаного шеляга за свою працю: адже вони не сплатили «місцевого податку».

Португальська колонія

Мозамбик розташований на південь від екватора на узбережжі індійського океану. Береги омиваються морем на протязі 2 700 кілометрів. Наприкінці XV сторіччя каравели Васко де Гами підійшли до берегів Мозамбіку. В північній частині країни португальці зустрілися з арабськими та індійськими купцями, що оселилися тут багато сторіч тому. Вони вели торгівлю з африканцями: продавали та купували золото, слонову кістку. Якщо це правда, що португальці перетинали моря, щоб «відкрити шлях до Індії», то правда також і те, що португальські королі вже дізналися про золото казкової країни Мономотапа, яка простяглася від Мозамбікських гір до моря Софал. Ще з того часу португальці намагались заснувати вздовж узбережжя опорні пункти, які правили б за бази постачання під час подорожей до далекої Індії, а також були б центрами торгівлі з африканцями. З часом португальці витіснили у торгівлі

азіатських купців і захопили їх старі ринки збуту. Спочатку вони воювали проти східних султанів, згодом проти африканців. Таким чином португальці поступово проникали із своїми торговими конторами вглиб країни, не забуваючи посилати королівських послів до африканських вождів. Потім прийшли й перші місіонери та окупаційні війська. На карті світу з'явилася територія, що пізніше дістала назву колонії Мозамбик. Ще в 1552 році португальці відкрили тут свою першу торгову контору на східному узбережжі Африки, де і понині стоїть фортеця святого Себастьяна. На старовинних стінах ще й зараз можна бачити старі гармати — символ колоніальної влади.

З появою португальців починається занепад держави Мономотапа, однієї з найбільших в Африці. Велика кількість пам'яток архітектури свідчить про високий рівень цивілізації цієї країни. Загарбницькі дії португальських колонізаторів,

спрямовані на захоплення усіх багатств країни, спричинилися також і до знищення культури цієї країни. Починаючи з XVI сторіччя, колонізатори знайшли нове джерело збагачення: вивіз негрів до Бразилії.

Торгівля рабами була смертельним ударом по цивілізації народності банту. До початку XIX сторіччя португальці контролювали на території теперішнього Мозамбіку лише морське узбережжя. З середини XIX сторіччя, коли капіталістична Європа гарячково готувалась до проникнення в Центральну Африку, Португалія доклала багато зусиль до цілковитого поневолення країни, намагаючись не допустити проникнення Англії у ці райони. Використовуючи чвари між вождями африканських племен і збільшуючи кількість «оборонних угод» і «союзів» між ними, португальці за допомогою каральних експедицій прагнули остаточно зламати опір африканських народів. Царство Ватуа, засноване Манікусі на початку XIX сторіччя, стало серйозною перешкодою на їх шляху. Манікусі

Ось яку цивілізацію приніс Салазар у португальські колонії

та його спадкоємці Мусіль і Гонгоньян, об'єднавши війська банту, створили велику державу, яка простяглася між річками Лімпопо і Пунгоє. Сили португальців були переважаючими, але перемога над військами царства Ватуа давалася їм нелегко. Держава Ватуа була остаточно підкорена лише 1897

За мізерну платню купують тут робочу силу туземців.

року, після смерті Магонгоана та генерала Гонгоньяна, які очолювали боротьбу народу проти загарбників.

Все ж «умиротворення» країни тривало майже два десятиріччя. Народи банту продовжували героїчно захищати свою свободу.

вають і танцюють. Відроджуються старовинні танці народу зулу. На півночі розвивається мистецтво різьби по дереву. Африканська музика вважалася раніше примітивною музикою «диких народів». Але ось у 1950 році з'явилися музичні пластинки з записами народних мелодій «чопе». Навіть радіо почало передавати «туземну музику», і вона лунає по всій країні. В Мозамбіку чимало музикантів прекрасно володіють ксилофонами — тімбілас.

Мови багатьох народів Африки поки що не мають права на існування, але португальську мову знає не більше одного процента негрів Мозамбіку. Місцеве населення захищає свій найцінніший скарб — рідну мову. В цій загальнонародній скарбниці зберігаються казки, байки, пісні, прислів'я... Наша багата усна література існує на мовах, живих до цього часу: на півночі — макуа, в центрі країни — сена, на півдні — шангано й широнго.

Слово „свобода“

Залишаючи позаду бавовняні поля та пальмові гаї, річка Замбезі несе свої води через землі Мозамбіку все далі до океану, наче хоче своїм прикладом нагадати людям, що й вони повинні не зупинятись в боротьбі за свою свободу.

Свобода! В країні бананів, рису, чаю, бавовника, соняшника, кукурудзи слово «свобода» звучить дуже сумно. В цій країні «свобода» — це не просто віра у завтрашній день... Тут «свобода» — значить протест. Цей протест, хоч і не

цілком свідомий, проте реальний, відчувається скрізь і в усьому. Нам відомі випадки саботажу на бавовняних, кукурудзяних та соняшникових плантаціях і в глибоких вугільних шахтах Моатіза.

Збереження і розвиток культури народів Мозамбіку є свідченням їх волі до життя, до боротьби проти поневолення. Народ не може бути знищений. У місячні ночі люди, вбрані в леопардові шкури, прикрашені хвостами шакалів, в плюмажах, намисті і браслетах спі-

З'явилися десятки концентраційних таборів.

Справжні хазяї і справжні грабіжники

Усі багатства нашої країни накопичені руками корінних жителів Мозамбіку — шістьма мільйонами негрів. Мозамбік, як і більшість африканських колоній, — сільськогосподарська країна. Вздовж берега, овіяного мусонами Індійського океану, ростуть кокосові пальми. Кокосові горіхи — одне з головних багатств країни. Вийдіть на узбережжя, станьте спиною до білого шумовиння океанського прибою, і ви побачите, як тихо погойдуються високі пальми, а за ними довгі ряди агав, з верхівками, схожими на гострі зелені списи. Зерна агави — другий важливий предмет експорту Мозамбіку. Якщо піднятися вверх по річці Замбезі, вдалині перед нами розкинуться плантації цукрової тростини, які належать «Сен Сугар» — найбільшій цукровій експортній компанії Мозамбіку. Вона володіє двома цукровими заводами — «Марромеу» і

«Луалеу», які виробляють майже 60 тисяч тонн цукру на рік. Далі на південь по берегах річки Бузі, — володіння компанії, що носить назву річки; іще далі — знову те ж саме: всі землі належать європейцям. Гуруг, Німаоро, Міланж — це гори, вкриті чайними плантаціями, такою ж власністю чужоземців, як і бавовняні.

Мозамбік багатий на нафту й вугілля, але покладами вугілля володіє бельгійське «Рудне та геологічне товариство», а щодо нафти, то американська фірма «Мозамбік ойл компані» в 1948 році одержала від португальського уряду концесію

Расизм у повному розквіті

В усіх довідниках для туристів, що приїждять до Мозамбіку, твердиться про дружбу між расами, як наслідок португальського гос-

на великі родовища на південні країни.

На плантаціях, в промисловості, на будовах — скрізь працюють негри, але керівні посади зайняті європейцями. В португальських колоніях існує нова форма гноблення, основана на системі договорів: плантатори звертаються до окупаційної адміністрації, яка бере на себе зобов'язання вербувати з провінції робочу силу; звичайно, вербовка людей проводиться силоміць: таким чином, якщо негр і не називається рабом, він фактично є раб — «контратадуш» або «шибалу», як називають тут завербованих на роботу африканців.

Заробітки місцевого населення дуже низькі. Португальські економісти, які вивчали це питання, визнають, що робітники-негри позбавлені можливості задовольнити свої найелементарніші потреби. В сільському господарстві на плантації негр заробляє 100 ескудо на місяць. Метис й «асимільований» — в середньому 600 ескудо, європеець — від 1600 до 3900 ескудо на місяць. Ці цифри виразно свідчать про те, що єдина роль, надана африканцям колоніальною системою, — це роль створювачів багатств для європейців.

Африканці будують залізниці, шосейні шляхи, порти, вони зводять міста, «міста білих», такі як Бейра, Нампула та Лоуренсу-Маркіш, а самі животіють в страшних халупах, їздять в трюмах пароплавів, в останніх класах поїздів.

подарування. Ви справді ніде не побачите напису, який заборонив би вхід неграм, але расизм лютує. У великих кінотеатрах, літніх роз-

кішних кафетеріях повно відвідувачів, нема тільки негрів. Правда, на околиці міста, на вулиці Ангола є кінотеатр і для чорних. Негрив ви не побачите в готелі «Полана». Якщо це вас дивує, завжди знайдеться чиновник, який пояснить: «Погляньте на них, це ж справжні дикуни — голі й босі, вони навіть не знають португальської мови. Є й асимільовані, але більшість з африканців — це дикуни. Ми намагаємось їх цивілізувати. Тут усі «португальці»...

Закон ділить усіх громадян португальських колоній (Португальська Гвінея, Ангола та Мозамбик) на дві категорії: «португальські громадяни», що користуються усіма правами, та «місцеві португальці», які не мають ніяких прав. До першої категорії належать португальці за походженням. Сюди також належать, звичайно з великими економічними і соціальними обмеженнями, метиси і так звані «асимільовані негри», тобто ті, які прийняли португальське громадянство. Усі інші жителі — це тубільці, «чорна маса». Завойовані права «асимільованих негрів» не передаються у спадщину. Становище «асимільованих» вимагає від африканців уміння читати й писати португальською мовою, а також, щоб вони забули про

негритянський спосіб життя та звичаї рідного народу. Навіть коли негр уміє читати й писати і навчився звичаїв білих, він ще не став португальським громадянином. Він повинен подати заяву адміністрації, яка надасть йому громадянство тоді, коли вважатиме за потрібне.

Ви можете поставити питання, скільки «асимільованих» у Мозамбіку. Ось вам відповідь: за статистикою — від 4 до 5 тисяч чоловік. За чотири з половиною сторіччя колонізації португальцям не вдалось «цивілізувати» навіть одного на тисячу місцевих жителів. Правда, кількість мулатів, що бажають стати «асимільованими», зросла до 32 тисяч. Це той прошарок людей, які стоять між білими і чорними. Багато мулатів (їх тут називають метисами) втратили усякий зв'язок з батьківщиною, відмовились від негрів і вважають себе білими. Але білі їх зневажають так само, як тубільців.

Метиси почали усвідомлювати свій трагічний стан. Багато з них ще вагається, але все частіше вони починають називати себе африканцями.

«Тубільці» — 98 процентів населення — справжні парії Мозамбіку. Вони не мають права змінити своє житло, переїхати з одного села

до іншого без дозволу адміністрації. В містах тубільців ущілює «комендантський час»: вночі, після 11 години їм не дозволяється ходити по вулицях без особливої перепустки. Усі госпіталі, будинки відпочинку, санаторії, дитячі ясла перебувають в розпорядженні лише білих. Можна додати також, що 99 процентів африканців Мозамбіку неписьменні.

Найголовніша турбота португальської влади — не допустити в своїх колоніях тих змін, які відбуваються в інших колоніях Африки.

Нещодавно прибули сюди частини військової авіації з підрозділами парашутистів. Внаслідок антиколоніальних демонстрацій, було закрито кордон між Ньясалендром і Танганьїкою.

Марні ці перестороги. Ніщо не зможе втримати Мозамбик від шляху, яким пішли Гана, Гвінея та інші африканські колонії. Антиколоніалістичний рух ширшає з кожним днем. Колонія Ангола тепер у розпалі збройного повстання. Питання про Мозамбик та інші португальські колонії ставиться щороку в ООН, у Раді по опіці. Народи Мозамбіку, як і інші народи Африки, борються за своє повне визволення. Не вдасться португальським колоніалістам повернути колесо історії назад. Народів не скорити.

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

Державна публічна бібліотека АН УРСР здійснює взаємний книгообмін з зарубіжними країнами. Лише минулого, 1961 р., бібліотека обмінялася виданнями з 955 установами 56 країн світу і одержала близько 70 тисяч видань з найрізноманітніших галузей знань. Бібліотека підтримує зв'язки з 45 зарубіжними академіями наук, 121 університетом та 41 національною бібліотекою. Зараз працівники бібліотеки вживають заходів, щоб розширити культурні зв'язки з країнами Африки, Азії, Латинської Америки.

* * *

В Нью-Йорку на зборах представників прогресивних організацій американських українців з штатів Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Коннектикут і Массачусетс, що відбулись наприкінці минулого року, член Урядового республіканського Шевченківського ювілейного комітету Ю. С. Мельничук вручив представникам Ліги американських українців пам'ятну медаль встановлену на честь 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка. Ю. С. Мельничук відзначив важливу роль прогресивних організацій американських українців у вшануванні в США пам'яті великого Кобзаря. Із словом-відповіддю виступив голова Ліги американських українців О. Ільчук, редактор журналу «За синім океаном» Ю. Косач, редактор газети «Українські вісті» Л. Толопко та інші.

* * *

Нещодавно у концертному залі Львівської консерваторії ім. М. Лисенка у талановитому виконанні нубинця Бола де Ніве звучали негритянські пісні Куби та Африки. Бола де Ніве — поет і композитор — виконував пісні багатьма мовами. Львів'яни тепло зустріли гостя з героїчної Куби.

* * *

Нещодавно до Львова, повертаючись з гастролей у Москві, завітала молода югославська піаністка Дубравка Томшич, учениця Артура Рубінштейна. 20-річна піаністка з успіхом гастролювала в Італії, США, Західній Німеччині. До Радянського Союзу вона приїхала вперше. Львів'яни з захопленням прослухали в її виконанні твори Шопена, Ліста, Бетховена, Снарлатті, Баха, Прокоф'єва.

В ТВОРЧОМУ ЄДНАННІ

Західноукраїнська література увібрала в себе все найкраще з класичної спадщини Шевченка, Франка, Л. Українки, Стефаніка та багатьох інших українських письменників.

Народившись в роки боротьби за владу Рад, вона в першу чергу рівнялась на передову російську класичну і радянську літературу.

Поряд із зміцненням творчих зв'язків з літературою молоді Країни Рад, західноукраїнські революційні письменники велику увагу приділяли зв'язкам з літературними силами пролетарського Заходу і, зокрема, з чеськими пролетарськими письменниками. На сторінках революційних видань, що виходили в Західній Україні, знаходимо твори чехословацьких письменників-комуністів — І. Волькера Й. Гори, С. Неймана, І. Ольбрахта. Так, друкуючи добірку поезій І. Волькера (№ 1, 1925), редакція журналу «Культура» зосереджувала увагу читачів на суспільній функції його поезій. В популяризації творчості І. Волькера велику участь взяла М. Деркач. В журналі «Нові шляхи» (№ 8, 1929) вона надрукувала цікаву статтю «Іржі Волькер», в якій дала глибокий аналіз життєвого і творчого шляху письменника, зробивши наголос на революційній спрямованості,

оптимізму та актуальності його творів. Цікаву сторінку в чехословацько-українські літературні зв'язки вписав журнал «Вікна». Уже в третій книзі «Вікон» за 1927 р. знаходимо «Казку про коминяра» І. Волькера в перекладі М. Дунаївської, в п'ятому номері «Вікон» 1928 р. редакція журналу познайомила читача з творчістю іншого чеського пролетарського письменника Й. Гори. В статті «Йосип Гора», що передувала добірці його віршів, західноукраїнський революційний поет С. Масляк показав шляхи формування творчості Гори. В цьому ж номері журналу надруковано також в перекладі С. Масляка «Безіменний стрілець» І. Ольбрахта.

Треба сказати, що взагалі С. Масляку належить велика заслуга в зміцненні культурних зв'язків з Чехословаччиною. Коли в 1924 р. під загрозою розправи Україну і емігрував до Чехословаччини, йому по-дружньому допомогли передові чехословацькі письменники, зокрема Ю. Фучік, Й. Гора, І. Ольбрахт та І. Волькер. Надсилаючи свої власні твори у «Вікна», Масляк також займався популяризацією чехословацької літератури на сторінках західноукраїнської революційної преси. В свою чергу чехословацький журнал «Творба»,

редагований Ю. Фучіком, друкує в перекладі С. Масляка ряд творів західноукраїнських революційних письменників, зокрема оповідання С. Тудора «Червоний усміх», окремі твори Бобинського, Сопілки, Мизинця, Гаврилюка та ін. Чехословацькі пролетарські письменники пильно слідували також за розгортанням революційно-визвольного руху в Західній Україні. Про це свідчить ряд статей та інформацій, вміщених у «Творбі». Так, 26 червня 1932 р. «Творба» повідомляла про масове повстання селян в Ліському районі, про звірячу розправу польської жандармерії над учасниками Колківської Першотравневої демонстрації, про повстання селян Волині, Тернопільщини тощо.

Братньою дружбою були зв'язані між собою західноукраїнські і болгарські пролетарські письменники. Як відомо, вже на початку 20-х років болгарський народ повів рішучу боротьбу проти буржуазного уряду Цанкова. В цій боротьбі активну участь взяли і передові письменники Болгарії, твори яких користувалися широкою популярністю в Західній Україні. Західноукраїнські революційні письменники всіляко підтримували священну боротьбу болгарського народу. Так, десяту книгу «Вікон» за 1931 р. редакція журналу повністю присвячує болгарській революційній літературі. В цьому номері «Вікон» були представлені твори Д. Полянова, Г. Караславова, А. Тодорова, Х. Радевського в перекладах Бобинського, Кондри, Сопілки. Переклади супроводилися короткими біографічними довідками та портретами письменників. Водночас журнал вміщує відомості про болгарську пролетарську літературу та її бойовий орган «Работни-

Зміст польського номера журналу «Вікна» (№ 9, 1930 рік) та одна із сторінок журналу, на якій було вміщено уривки з поеми В. Броневського «Паризька комуна».

Декілька творів були забронені дефензивою, в тому числі і вступна стаття-звернення «До читачів «Вікон», що належала перу Христо Радевського. Це звернення трохи пізніше було надруковане на Радянській Україні¹. В ньому Х. Радевський відзначав, що болгарські прогресивні письменники працюють в умовах «білого терору й фашизму» і що «у такій суспільній атмосфері вогнем і кров'ю цементується фундамент» пролетарського мистецтва, що, згуртувавшись навколо журналу «Работнически литературен фронт», болгарські пролетарські письменники разом із західноукраїнськими пролетарськими письменниками встають на боротьбу проти фашизму. Пліч-о-пліч з західноукраїнською, чехословацькою, польською, болгарською літературами в цій боротьбі брала участь і німецька пролетарська література. 1928 року німецькі пролетарські письменники,

серед них Л. Ренн, Е. Кіш, Й. Бехер, Г. Беккер, Г. Поль, Мархвіца об'єдналися в «Спілку пролетарських і революційних письменників Німеччини»¹. Щоб познайомити західноукраїнського читача з творчістю німецьких пролетарських письменників, №№ 7—8 «Вікон» за 1928 р. було повністю присвячено «лівій німецькій літературі». В перекладах В. Бобинського і С. Масляка тут було вміщено твори Г. Беккера («Моральність», «Старий Штольбе»), Г. Поля («Пернаті»), Й. Бехера та ін. В свою чергу на німецьку мову були перекладені твори В. Бобинського, С. Масляка, А. Матулівни, М. Сопілки, М. Тарновського, С. Тудора та ін. і видані окремою книгою² (упорядник М. Кичура) в 1932 році.

Спільними були шляхи розвитку західноукраїнської і польської революційної лі-

¹ «Спілка» в 1931 р. нараховувала понад 400 письменників, 40% з них — комуністи.

² «Західноукраїнська революційна поезія». Антологія. Переклад на німецьку мову. К., 1932.

¹ Журнал «Металеві дні», Одеса, 1932, № 3.

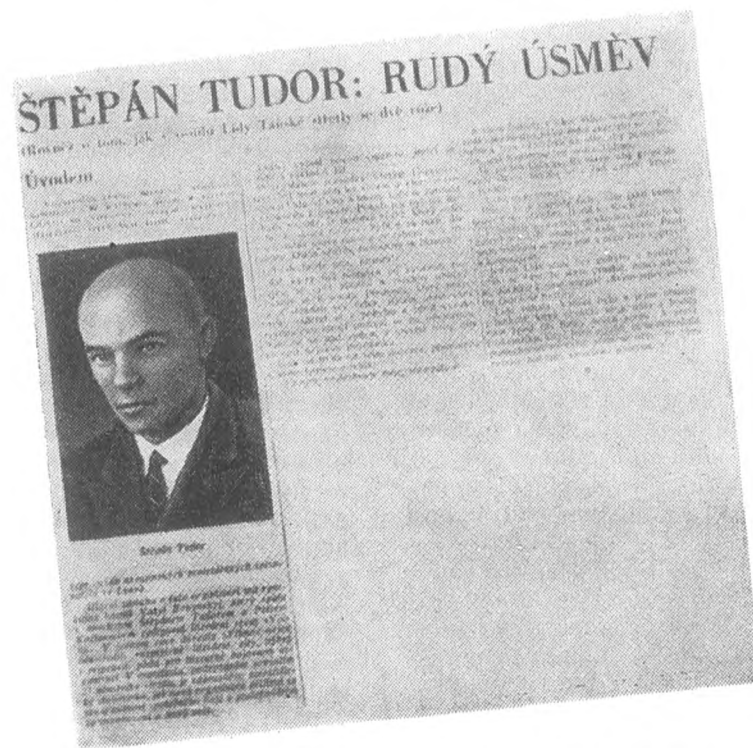
тератури. Першим революційним виданням в Польщі був журнал «Культура робітніча», що почав виходити за редакцією Я. Гемпеля в 1922 році. На його сторінках давалася правильна марксистська оцінка тодішньому суспільно-політичному становищу і літературному процесу в Польщі, популяризувались досягнення народного господарства і культури в Радянському Союзі, публікувалися твори радянських авторів, зокрема поезії В. Маяковського. Редакція журналу широко вітала революційно - визвольну боротьбу західноукраїнських трудящих, гнівно таврувала розбійницьку політику польського уряду, підлу зраду і запродавство українських буржуазних націоналістів. Тут також знаходимо часті повідомлення про літературне життя в Західній Україні, про прогресивну і революційну пресу, зокрема про вихід в світ першого номера органу ЦК КПЗУ — журналу «Нова культура», що, як справедливо відзначалося в повідомленні, мав багато спільного із журналом «Культура робітніча».

З часу виходу «Месенчника літерацкогo», тобто з 1929 року, настав новий етап в розвитку західноукраїнсько-польських літературних відносин. Якщо раніше в польській прогресивній пресі вміщувалися лише інформації про окремі важливі події політичного чи культурного життя в Західній Україні, то з появою «Месенчника літерацкогo» і «Вікон» встановлюється регулярний обмін літературною продукцією, вирішуються важливі питання політичного життя, літератури, закладаються основи організаційного об'єднання пролетарських письменників Польщі, Західної України, Західної Білорусії, єврейських пролетарських письменників. Польський і західноукраїн-

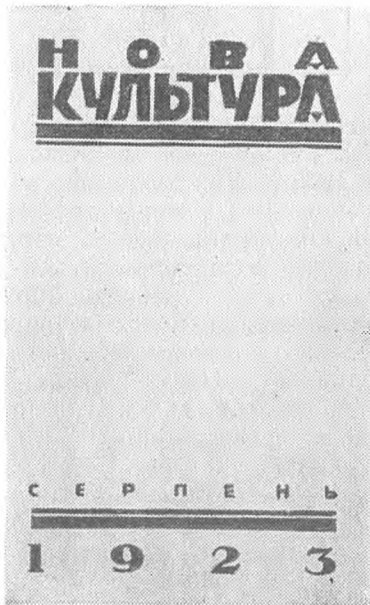
ський журналісти популяризували на своїх сторінках марксистсько-ленінську теорію, боролись із спробами вульгаризації марксизму-ленінізму. Їх єднала не тільки спільна боротьба з ворогами, а й любов до молодого Країни Рад, до її літератури, вплив якої вони відчували на собі. З самого початку свого існування журнал «Вікна», як і журнал «Месенчник літерацкі», пропагував інтернаціональну єдність пролетарських літератур всього світу. Здійсненням цієї програми був організований «Вікнами» вже згадуваний літературний обмін з пролетарськими письменниками зарубіжних країн. Так, дев'ятий номер «Вікон» за 1930 р. був повністю присвячений творчості польських пролетарських письменників. В цьому номері «Вікон» були вміщені в перекладах західноукраїнських письменників — В. Бобинського, С. Тудора, С. Машляка, М. Калинчука, М. Со-

пільки — найреволюційніші твори польських пролетарських письменників, зокрема уривки з поеми «Паризька комуна» В. Броневського, репортаж О. Вата «Локаут», поезії Ст. Станде, В. Вандурського та ін. І хоч цей номер вийшов з багатьма білими плямами і лаконічним «сконфісовано» — все ж він був ще одним свідченням єдності трудящих Польщі з трудящими Західної України в боротьбі проти фашистського білопольського уряду.

Західноукраїнські революційні письменники подавали «Месенчнику літерацкому» всіляку допомогу і підтримку, сліdkували за кожним його кроком, раділи його успіхам, як організаційного центру пролетарської польської літератури. Разом з ними вони критикували окремі хиби журналу, зокрема вказували на відсутність художньої прози, на жанрову одноманітність, переважаність критично-

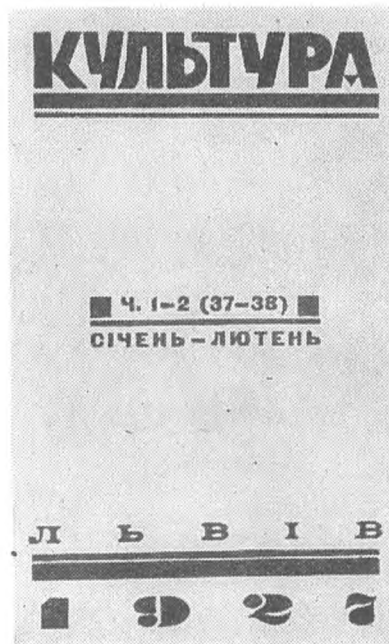
Оповідання С. Тудора «Червоний усміх», вміщене на сторінках чеського журналу «Творба» (№ 15, 1929 рік). Біла пляма — матеріал, конфісований цензурою.

публіцистичними статтями. Дійову допомогу «Месенчнику літерацкому» надавали виступи вікнівців з літературно-критичними статтями про польську літературу.

Ініціатива західноукраїнських революційних письменників була прихильно зустрінута редакцією журналу «Месенчник літерацкі». Р. Станде в статті «Трішки критики» писав з цього приводу: «Мусимо налагодити діяльну співпрацю, тривкий зв'язок, обмін статтями і літературними творами, спільне ставлення проблем та їх спільне розв'язання». Як відповідь на польський номер «Вікон» з'явився 16 номер «Месенчника літерацкого» за 1931 р. В журналі були представлені твори західноукраїнських революційних письменників — «Ходить привод» В. Бобинського, «Куди йти?» С. Тудора, «Прощайте» О. Гаврилюка, «Щаслива думка» П. Козланюка, уривок з поеми «Вартівничий» М. Калинчука, «Юда» І. Вакули, «Дні» А. Матулівни, «Спів машин» М. Сопілки та ін. Поява українського номера «Месенчника літерацкого» була схвально зустрінута трудящими Польщі, бо в

творах західноукраїнських революційних письменників йшлося про спільні завдання в боротьбі. На сторінках названого журналу знаходимо ряд цікавих матеріалів, в яких висвітлюється літературний процес і культурний рух в Західній Україні. В цьому журналі були вміщені також оглядові статті на «Вікна». Так, в огляді червеного номера «Вікон» за 1930 р. піддано гострій критиці повісті М. Калинчука «Де ставок, там млинок» та С. Тудора «Молочне божевілля», в іншій статті Ст. Вигодський дав об'єктивну характеристику діяльності «Вікон», вказав на багатство і різноманітність художніх творів, представлених у «Вікнах» іменами Я. Галана, С. Тудора, В. Бобинського, П. Козланюка, М. Сопілки, одночасно критик звертав увагу на недостатній розвиток в журналі літературної критики, про порівняно слабку розробку робітничої тематики в західноукраїнській революційній літературі тощо. Взаємна увага, підтримка і допомога, зрозуміло, були цінними для діяльності обох журналів.

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

В Чернівцях, у краєзнавчому музеї, була влаштована виставка прикладного мистецтва Індії. Тут експонувалось понад 500 виробів майстрів — ремісників з різних штатів країни: серед них килими, чудові тканини, витончені ювелірні вироби, посуд. Приваблювала відвідувачів виставки і творчість різьбярів, яскравий розпис декоративного посуду (цим ремеслом понад чотири століття займаються у містечку Нірмал біля Хайдарабада).

* * *

Наприкінці минулого року в Жовтневому палаці м. Києва з великим успіхом пройшли концерти англійського піаніста Пітера Кетіна. П. Кетін не лише музикант-виконавець, але й педагог — у нього чималий стаж викладача Королівської музичної академії. В розмові з журналістами англійський піаніст зазначив, що система музичної освіти в СРСР дає змогу обдарованій молоді вдосконалити свій природний хист. «Цього, на жаль, немає на моїй батьківщині», — визнав він.

* * *

Болгарські літератори з великим інтересом працюють над перекладами творів української літератури. Відомий поет Дмитр Методієв уже кілька років присвятив роботі над поезіями Т. Г. Шевченка, щоб дати повністю весь «Кобзар» болгарському читачеві. Стоян Баркарджієв здійснює переклади творів Л. Українки, — нещодавно вийшла книжка його перекладів «Безсонни ночі». Літературознавці Болгарії також цікавляться літературою своїх східних братів: проф. С. Русакієв працює над монографією «Шевченко в Болгарії», а також закінчує дослідження про творчість П. Воронька.

* * *

На початку року в Києві гостювала група австралійських вчителів. Вони ознайомились із системою радянської освіти, з перебудовою радянської школи. Австралійські педагоги були вражені можливостями нашої молоді в набутті знань. Директор педагогічного коледжу Лайонел Аллен розповів киянам про стан народної освіти в Австралії.

* * *

За постановою Всесвітньої Ради Миру в листопаді минулого року все прогресивне людство відзначало 150-річчя з дня смерті видатного німецького драматурга і новеліста Генріха Клейста.

З нагоди цієї дати Український республіканський комітет захисту миру, Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, Спілка письменників та Українське відділення Товариства радянсько-німецької дружби провели спільний вечір. З вступним словом виступив академік І. Білодід.

В 1932 р. на Радянській Україні за редакцією В. Атаманюка вийшла в світ антологія польської революційної поезії, репрезентована іменами В. Броневського, В. Бандурського, Ст. Вигодського, Ст. Грабовського, Ст. Р. Станде, Ю. Грота, Б. Ясенського та ін. В підготовці антології взяли активну участь В. Бобинський і Я. Кондра. В ній були вміщені найкращі твори названих авторів, серед них «Домбровський басейн», «О подиху волі, вітай же!» «Рушницями в ці мури! Сміло» В. Броневського, «Сконфіскували», «Страйк» Ст. Р. Станде, «Інваліди» Б. Ясенського тощо.

Під впливом діяльності західноукраїнських і польських пролетарських письменників в січні 1932 р. роблять першу спробу об'єднатись навколо журналу «Бірки», хоч і безуспішно, єврейські пролетарські письменники. Згодом ця спроба була поновлена виданням журналу «Цуштаер», і остаточно в грудні 1931 р. була сформована група єврейських пролетарських письменників «Унгойб» («Початок»), яка видавала і свій журнал однойменної назви. До неї входили молоді єврейські письменники Бомзе, Ашендорф, Шундрих, Бліц, Шварц та ін., що часто-густо виступали також на сторінках західноукраїнської і польської преси.

У ті роки відбувається консолідація всіх прогресивних і революційних літературних сил Західної Украї-

ни, Польщі, Болгарії, Чехословаччини та Німеччини в спільній боротьбі проти фашизму та підготовки війни.

Дружба польських і західноукраїнських революційних письменників ще більш скріпилась в жорсто-

кій битві з наступом фашизму під час так званої «пацифікації».

В зв'язку із забороною друкуватися рідною мовою, західноукраїнські письменники звернулись по допомогу до лівої польської преси, зокрема до журналів «Сигнали», «Нова хроніка», «Гонг», «Левар» та ін. Так, уже в 1934 р. в журналі «Сигнали» вводиться спеціальна рубрика «Українські справи», під якою з'являються твори революційних письменників Західної України, вміщуються відомості про окремі події західноукраїнського культурного життя.

Велике значення для розвитку революційної боротьби Західної України і Польщі мав Антифашистський конгрес працівників культури, що відбувся в Львові в 1936 р. Він продемонстрував єдність і міцну дружбу західноукраїнських, польських, західнобілоруських, єврейських революційних письменників і культурних діячів в боротьбі проти спільного ворога. Скликаний по ініціативі західноукраїнських революційних письменників, конгрес мав на меті організацію всіх прогресивних сил в боротьбі проти наступу фашизму, бо відбувався якраз після кривавих квітневих подій у Львові. Серед учасників конгресу були представники прогресивної західноукраїнської і польської інтелігенції — Я. Галан, О. Гаврилюк, П. Козланюк, К. Пелехатий, С. Тудор, В. Василевська, В. Броневський, Л. Кручковський, Г. Крагельська, А. Ольга, М. Чухновський. Білоруські письменники заявили про свою солідарність з Конгресом через свого представника — видатного публіциста Західної Білорусії — Г. Денбінського. Учасники Конгресу на весь світ заявили про те, що «фашизм є найлютішим ворогом культури».

Такою в загальних рисах була творча бойова співдружність західноукраїнських революційних письменників з прогресивними і пролетарськими письменниками Заходу в боротьбі проти наступу фашизму.

«Кабуки»

Навесні минулого року мені випала нагода відвідати у складі групи радянських літераторів Японію за запрошенням Асоціації японських письменників. Нам пощастило побувати у всесвітньовідомому національному японському театрі «Кабуки». Ми були за кулісами театру, познайомилися з обладнанням сцени. Того вечора давали п'єсу «Кагоцурубє»; знаменитий актор Накамура Утаемон виконував у ній головну роль красуні Яцухасі (в японському театрі жіночі ролі виконують чоловіки). Познайомились ми і з самим Утаемоном — скромною, чарівною людиною. Він розмовляв з нами, а костюмери звичними, спритними, здавалось, невловимими рухами одягли актора в пишний костюм гейші, яскраво барвистий, як пір'я павича. Дивним контрастом на тлі одягу виділялась лише голова артиста із сучасною зачіскою. Втім розкішна перука гейші

Сцени із спектаклю «Кагоцурубє».

Сцена із спектаклю «Сюшкан».

Сцена із спектаклю «Рендзюсі».

Танок прислужників у буддистському храмі.

Сцена в спектаклю «Нарукамі».

з неймовірно складним переплетінням чорного волосся, прикрашена квітами і шпильками, лежала поруч, на спеціальній підставці. Нам пояснили: перука така важка, що її надягають самої останньої хвилини, перед підняттям завіси, щоб даремно не втомлювати артиста.

Ми встигли подивитись пролог... Відходить в далечінь перспектива японських будиночків, оповитих хмарками буйного вишневого квітіння. Ніч. Крізь паперові стіни світається вогні. А помостом через партер прямує на сцену пишна процесія ошатних гейш на чолі з красунею Яцухасі,— оточена слугами, носіями, служницями, вона манірно переставляє ноги; одягнені в «гета» — чорні лаковані ослінчики на неймовірно високих підставках. Це той самий Утаемон, який так люб'язно говорив з нами хвилину тому, розповідаючи про свою радість і хвилювання перед наступними гастролями в Радянському Союзі. Але тепер його не впізнати — перед нами чарівна звабниця Іосівари, «веселого кварталу» старої Японії, котра немов зійшла з старовинної гравюри. Чи дивно, що скромний провінціал, торговець шовком Дзіродзаемон, вперше потрапивши до столиці, остовпів, зачарований такою красою?

Фатальна зустріч... і драма починається.

«Кабукі» театр дуже старий. За віком він майже перевесник шекспірівського «Глоба». Драми на сцені цього театру йдуть так, або майже так, як і сторіччя чи два сторіччя тому — ті ж костюми, той же традиційний грим, ті ж декорації й мізансцени, поставлені колись режисерами, самий прах яких вже давно зотлів.

Понад півстоліття тому перестав оновлюватись репертуар театру,—після смер-

Святий пустельник Нарукамі у виконанні Ітікави Енноске та придворна красуня Кумотаема у виконанні Накамури Утаеона в спектаклі «Нарукамі».

ті останніх акторів, вихованих у традиціях феодальної драматургії, нові п'єси для «Кабукі» більше не створювались. Тепер усе канонізовано — і форма, і зміст. Навіть жести і міміка акторів лишаються в рамках того ж непорушного класичного канона.

В чому ж секрет нев'яучого очарування цього театру, який існує вже більше двох з половиною сторіч? Ключ до розуміння «життєздатності» театру «Кабукі» криється в його глибокій народності. Театр створювався народом і для народу. Обслуговуючи соціальні низи японського міста феодальної епохи, театр «Кабукі» збирав у своїй аудиторії купців і прикажчиків, служниць і підмайстрів, ремісників і дівчат з «веселих кварталів», різнобарвний, але однаково безправний в умовах феодальної держави натовп «простолюднів». Перед ними на сцені виникало, чудесно змінене силою мистецтва, їхнє власне життя, з його повсякденними радощами і турботами, з його трагічними конфліктами.

Багато сюжетів спектаклів, що й посьогодні збереглися в класичному репертуарі «Кабукі», були підказані самим життям — п'єси писались по слідах реальних подій, поголос про які жив у народі. Це були міщанські драми, що розповідали про розорення торговців, про не-

Накамура Утаеон в ролі Ханнако, дівчини-перевертня.

вдах-підмайстрів, про самогубство закоханих, про любов купецьких дружин і трагічну долю селянських дочок, за борги проданих у «веселий квартал» Іосівару. За змістом своїм це був театр справді реалістичний і, до того ж, для свого часу злободенний.

Можуть зауважити, що в «Кабукі» багато умовного: два чоловіки, напнувшись попоною, з-під якої видно їх ноги в білих шкарпетках і чорних сандаліях, «всерйоз» зображують коня; забитий у двобої преспокійно підіймається і йде зі сцени (раз

він убитий, значить більше на сцені не знадобиться); під час дії на сцені ходять, повзають, бігають люди в чорних балахонах, подаючи потрібний і забираючи геть вже використаний реквізит. Можуть вказати, що співці й музиканти сидять просто на сцені, супроводжуючи дію своєрідним акомпанементом і співом, незвичним для вуха європейця. І все ж, незважаючи на безліч умовностей, театральне мистецтво «Кабукі» глибоко реалістичне, бо воно відтворювало конфлікти епохи феодалізму відповідно до правди життя, пояснюючи і коментуючи ці події так, як вони відбивалися у свідомості тієї аудиторії, на яку було це мистецтво розраховане — «третю верству», простолюднів феодальної Японії.

Професія акторів у театрі «Кабукі», як і в усякому феодальному цеху, як правило, переходила у спадщину од батька до сина. Театр «Кабукі» мав яскраву плеяду акторських династій, що існували на протязі віків. Чи можна дивуватись бездоганності міміки, жесту,

Ітікава Енноске в ролі буддистського священика Сіюккана та артист Яодзо в ролі сановника в спектаклі «Сіюккан».

скульптурності рухів, виразності інтонацій? Все це результати впертої, багатомірної роботи.

В свій останній приїзд до Москви «Кабукі» показав декілька танцювальних пантомім і уривки з драм. Можливо, що вибір такого обмеженого репертуару деякою мірою був обумовлений попереднім досвідом міжнародних гастролей театру. Позаминулого року театр здійснив подорож до США. І, можливо, саме через це у японських акторів склалося враження, ніби американці та європейці не здатні в достатній мірі оцінити трагічну глибину, хвилюючий драматизм класичних «розмовних» п'єс, віддаючи перевагу балету, який нібито не вимагає серйозних роздумів. Очевидно, спілкування з американцями на

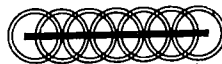
протязі останніх шістнадцяти років, що минули з часу закінчення другої світової війни, дало японцям досить підстав для того, щоб у них склався такий невтішний висновок про естетичні запити представників білої раси.

Однак, радянські глядачі підходять до театральної вистави зовсім з іншою міркою, і це якнайкраще з'ясувалося при оцінці спектаклів «Кабукі» минулого літа в Москві. Віддаючи данину надзвичайній пишності балетних пантомім, танцювальному мистецтву акторів, наші глядачі без усяких «пояснюючих» лекцій чи об'яв, безпомилково визначили, що є головним в цьому драматичному театрі. Ось чому, на відміну од гастролей в Америці, головний успіх під час московських гастролей випав саме на долю драми.

Талановита, повна трагізму гра актора Ітікави Енноске у драмі «Сюнкан» не раз переривалась бурхливими оплесками. Гідне подиву вміння, з яким актор, говорячи незнайомою нам мовою, доносив всі відтінки переживань свого героя! Московська аудиторія повною мірою оцінила цю високу майстерність, безпомилково розпізнала в Енноске одного з найвизначніших акторів нашого часу.

Коли дивився на величну споруду театру, що стоїть на одній із найбагатолюдніших вулиць Токіо, в самому центрі цього міста-гіганта, де метушня і гомін не вщухають ні вдень, ні вночі, з особливою силою розумієш значення театру «Кабукі» як охоронця традицій національного мистецтва Японії.

І. ЛЬВОВА

КАЛЕНДАР КОЛО « ВСЕСВІТУ »

НЕ ВЕЗЕ. Мешканець Франкфурта - на - Майні (ФРН) якийсь Отто Мюллер у 1954 році потрапив під американський військовий автомобіль і втратив ногу. Щоб заробити собі на прожиття, він розвозив по магазинах крам у мототвізку для інвалідів. Він також одержував невеличку пенсію по

інвалідності. Однак, довідавшись про його «бізнес», муніципалітет відібрав у нього пенсію по інвалідності. Водночас поліція відібрала в нього права, стверджуючи, що як інвалід, він не може бути шофером-професіоналом.

МІСІОНЕРИ - КОСМОНАВТИ. Як повідомляє ватиканська газета «Оссерваторе романа», на адресу папи Іона ХХІІ від одного єпископа надійшла пропозиція почати підготовку місіонерів для прилучення до католицької церкви... жителів інших планет. Папа тимчасово відхилив цю ідею, оскільки Ватикан поки що

не має власного космічного транспорту, не знає, чи є жителі на інших планетах, і не може довести, що вони теж походять від Адама та Єви.

УСЛІД ЗА ФОРРЕСТОЛОМ. 47-річний мільярдер Джорж Вандербільт III нещодавно вискочив із вікна 13-го поверху. Небіжчик був активним членом і фінансовим покровителем фашистського «Товариства Джона Берча». За свідченням його дружини, Джорж Вандербільт III напередодні самогубства цілий тиждень горлав про те, що росіяни нападають на Америку, і намагався стояти на голові.

ПОЛІН ДЖОНСОН (ТЕКАЙОНУЕЙК)
(1862—1913)

ЗЛОДІЙ

За ним вони летіли з прерій
на ситих конях навздогін,
І вже від вершників похмурих
не міг ніде сховатись він.
Побачили, що він у табір,
де плем'я Крі живе, тіка,
Де до гущавин тополиних
пришита стрічкою ріка.
А, може, то не він? Неправда!
То він — відомий вождь Орлів,
Худоби відчайдушний злодій,
що все чинив, що захотів;
Жахний, безстрашний індіанин,
полів дооколишніх пан,
Що крав, і нападав, і нищив,
і верхи мчав, як ураган.
Впритул за ним вони летіли
аж коням пінилися хребти,
Від них, поселенців англійських,
йому не вдасться утекти;
Вже прискакали до вігвамів,
палала їх англійська кров,
Жадала кров чужу пролити
і добич повернути знов.
Даремно злодія шукали,
бо лев покинув свій барліг.
Застали там єдину жінку
і лаялись, як хто лиш міг.
«Лякливий, підлий індіанин!
Він зник, як дим, сперед очей!
Вночі він вийде по худобу,
але боїться він людей!»
«Неправда!» — над безкраїм лісом
Могутній голос прогрімів,

І злодій станув перед ними —
 беззбройний, смілий вождь Орлів.
 Невже його вони шукали?
 То не людина, а кістяк.
 На ньому вже немає тіла,
 він мовби з голоду заляк.
 А шкіра дублена у зморшках,
 нема в ній крові, ні тепла,
 Порожні очі заблищали,
 бо їжа перед ним була.
 Як лев зацькований він станув
 і крикнув: «Я не боягуз!»
 І гнівно мова Крі звучала
 з заціплених старечих уст.
 «Я буду битись, білі шкури,
 аж доки всіх вас не уб'ю!»
 Але не встиг він захистити
 себе в нерівному бою.—
 Дванадцять куль його прошило,
 мов ринув враз свинцевий дощ,
 І, похилившись, впав на землю
 зісохлий, виснажений вождь.
 А переможці закричали,
 здавалось, що напав їх сказ,
 Взялись вони тягнути тіло,
 що корчилось у смертний час.
 «Давайте, ми його поріжем
 і кинемо шматки вовкам,
 Давайте, ми йому те зробим,
 що він хотів зробити нам!»
 Дванадцять рук піднялось вгору,
 дванадцять блиснуло ножів.
 Та їх від першого удару
 жіночий дикий зойк спинив.
 І стала жінка перед ними,
 і похилилася долів,
 Попоною вона накрила
 холодний труп вождя Орлів.
 І гнівно мова Крі звучала
 з заціплених, старечих губ:
 «До цього тіла є дорога
 хіба що через мій лиш труп!»
 Поволі відійшли бандити,
 бо, певно, знали, що в цю мить
 Відважну люту індіанку
 саму найкраще залишить.

Вона заплакала, згадала
 своє життя з дитячих літ,
 Лець розуміли вбивці жінку,
 вона ж ридала на весь світ:
 «Назад, геть звідси, білі шкури,
 мерця вже не збороти вам,
 Ви вкрали дух мого батька,
 та плоть його я не віддам!
 Його ви вбили й боїтеся
 до мертвого вже підійти,
 Його ви злодієм назвали,
 забравши в нього хліб, кати.
 Ви мій народ пограбували,
 дивіться в це страшне лице,
 Зів'яле з голоду, чи правда,
 ми, мабуть, винні і за це?
 Ви нашу зайняли країну,
 що ж нам за це хотіли дати?
 Що привезли ви нам, крім лиха,
 наруги, муки і проклять?
 Як заплатили ви за добич?
 Як заплатили за наш край?
 Прийшли ви душі рятувати,
 а тілу мовили: вмирай!
 Геть забирайте вашу віру —
 ваш бог нам ворог, а не друг.
 Ви обкрадаєте нам тіло,
 ви нам упідлюєте дух.
 Геть забирайте вашу віру!
 Знайдіть, як можете, знайдіть
 Між тими чесних ще, яких ви
 в нужду загнали, мов у кліть!
 Не наша, кажете, худоба,
 в степах пасеться і росте,
 Скажіть, а ви коли платили
 за м'ясо, що самі їсте?
 Віддайте нам країну нашу,
 отари, стада і гурти,
 Що нашими були, ще доки
 ви зволили сюди прийти.
 Віддайте спокій нам і щастя!
 Тоді навчіть нас божих справ,
 Зганьбіть, як смієте, той голод,
 що до злодійства нас погнав!»

*З англійської переклав
 Дмитро ПАВЛИЧКО*

СИВАШСЬКА СКЕЛЯ

При вході до протоки Нерроус височить незвичайна скеля, не схожа на інші. Важко уявити, що це примхливий витвір природи, здається, що рука людини створила її — цю симетричну, правильної форми колону з сірого міцного каменю. Ніде поблизу немає таких скель, багато днів ви можете плисти вверх і вниз вздовж узбережжя — і не знайдете нічого схожого. Поміж всіма дивами,

якими природа щедро наділила Ванкувер і його околиці: дивовижними горами, схожими на левів, що причаїлися, або на ціле стадо бобрів, глибокими каньйонами, ялинами і кедрами незвичайної форми, — Сивашська скеля стоїть осібно, настільки несхожа на все навколо, ніби вона впала з іншої планети.

Я побачила її вперше, освітлену косим

промінням червоного серпневого сонця. Невисокі зелені чагарі, що вінчали скелю, здавалися чорними на тлі багрянців моря і неба, а вся гігантська брила сірого каменю сяjala, немов граніт був добре відшліфований.

Мій старий земляк, вождь племені, показав веслом на скелю:

— Ти знаєш її історію? — запитав він.

Я похитала головою (я знала, як любить він мовчазні відповіді). Якийсь час ми гребли мовчки, тепер зелений фон лісистих берегів відійшов убік, і скеля стояла попереду самотньо, як вартовий,— виструнчена, міцна, одвічна.

— Тобі не здається, що вона стоїть рівно і струнко, як людина? — спитав він.

— Так, вона нагадує мужнього, благородного воїна,— відповіла я.

— Це і є людина, це і є воїн,— сказав він,— людина, яка боролася за найчесніше і найблагородніше в житті.

— А що ви вважаєте найчеснішим і найблагороднішим? — зацікавлено запитала я. Я ніколи не забуду його відповіді — двох слів, таких дивних і несподіваних. Він сказав так просто:

— Чисте батьківство.

Відразу ж мені згадалися численні статті в багатьох журналах з різних проблем материнства, але з уст індійського вождя я вперше почула про благородство «чистого батьківства», про що не чула за все своє свідоме життя. А саме таким трактатом і виявилась індійська легенда про Сивашську скелю.

«Це було тисячу тисяч років тому (дія у всіх індійських легендах починається в давню давнину)... Юний і прекрасний вождь вирушив у своєму каное в подорож до північного берега. Він поплив туди за ніжною і соромливою дівчиною з півночі і, привізши її до себе додому, зробив своєю жінкою. Ще зовсім юний, вождь був уже відомий, як славний воїн, безстрашний мисливець, як найчесніший серед чесних і найхоробріший серед хоробрих. Все плем'я любило його, вороги поважали, а боягузи і ледарі — боялися.

Він завжди поважав звичаї і закони своїх предків, він завжди прислухувався до порад старших. Він воював із ворогами свого племені. Він співав військових пісень, танцював військові танці, безжалісно знищував ворогів, але свою молоденьку дружину з півночі він шанував, як рідну матір: адже ж і вона стане колись матір'ю його сина-воїна.

Минув рік, тижні переходили в місяці, за зимою настала весна, і ось одного чудового ранку на світанні він прокинувся від її голо-

су: це вона кликала його. Вона стояла і посміхалася.

— Це буде сьогодні,— гордо сказала вона.

Вождь скочив з вовчих шкір, які правили йому за постіль, і поглянув навкруги. День лише починався, і здавалося, весь світ сповнений радості й чекає разом з ним на те, що принесе цей день. Він ніжно взяв дружину за руки і повів крізь густий чагарник до берега, в те чудове місце, яке ми зараз називаємо Стенлейським парком.

— Я мушу плисти,— сказав він.

— І я теж,— усміхнулася вона — ці двоє прекрасно розуміли один одного. Для них законом був старий індіанський звичай, за яким молоді батьки, що чекають народження дитини, мусять плавати у воді доти, доки їх тіла будуть такими чистими, що навіть дикі звірі не зможуть розпізнати запаху людини. І тоді, коли звірі перестануть боятися їх,— тільки тоді вони матимуть справжнє право стати батьками своєї дитини.

І ось вони пірнули у води Нерроус в той час, коли сірий світанок зайнявся на сході і ліс прокидався для нового щасливого дня. Вони підпливли до берега, і вона, усміхнувшись, вийшла з води і відповзла до великого дерева.

— Я повинна лишитися наодинці,— сказала вона,— але коли зійде сонце, приходить до мене: я вже буду не сама.

Він також усміхнувся їй і знову поринув у воду. Він повинен плавати, плавати і плавати, аж доки не настане час його батьківства. Він мусить бути чистим, кришталево чистим, незаплямованим — тоді життя дитини, що народиться, також буде чистим і чесним. Свій бруд, свої гріхи, свої пороки він не має права залишати майбутній дитині. Це закон племені, закон чистоти, яка переходить у спадок.

Поки він, радісний, плавав угору і вниз уздовж берега, в Нерроус увійшов великий човен, в якому сиділо четверо людей. Вони були велетенського зросту, і під ударами їх весел вода пінилась і вирувала, як під час прибою.

— Геть з нашої дороги! — закричали вони, коли перед ними з'явилося його гнучке брунатне тіло, яке то вириналило, то зникало у хвилях.

Але він сміявся в обличчя велетням: ні він не послухається їх наказу і не вийде з води.

— Але ти мусиш слухати нас,— грізно пролунало з човна.— Ми — Четверо, посланці бога Сагалі Таї, і ми наказуємо тобі зійти з нашого шляху. (У всіх легендах берегових індійців четверо велетнів, що плывуть у величезному каное, уособлюють божество).

— І все ж я не вийду на берег,— дивля-

чись їм просто у вічі, сміливо відказав він, і знову поплив до середини протоки.

— Як смієш ти зневажати нас, посланців Сагалі Таї? Хіба ти не знаєш, що ми можемо перетворити тебе в рибу, в дерево або в камінь за непослух?

— Тільки одне турбує мене зараз — чистота моєї майбутньої дитини. Я все зроблю, щоб життя її було чистим і незаплямованим, навіть веління Сагалі Таї не зупинять мене.

Четверо були здивовані. Вони глянули один на одного, запалили свої люльки й почали радитись. Ніколи ще не було такого, щоб люди не виконували волі слуг Сагалі Таї. І ось тепер їх не слухають, на них не звертають уваги, мало того, майже зневажають. І в ім'я чого? В ім'я малої дитини, яка ще й не народилася. Гнучке брунатне тіло все снувало перед ними в чистій прохолодній воді, а вони знали: якщо людина доторкнеться до їхнього каное або навіть до весла, вся їх чарівна сила зникне. А юний красень-вождь плив прямо до них.

Поки вони радилась, з лісу раптом долинув слабкий і якийсь незвичайний, хвилюючий звук. Вони прислухались, юний вождь завмер у воді і теж слухав. Знову пролунав над водою слабкий крик. Це кричала дитина, немовля. Тоді один з Чотирьох, який керував човном, найсильніший і найвищий з них, підвівся і, стоячи рівно, здійняв руки до ранкового сонця і заспівав, проголошуючи не прокляття юному вождю за непослух — ні! Він провіщав йому довге життя і безсмертя.

— Оскільки ти відхилив усе, що заважало тобі на путі, ми обіцяємо тобі ось що, — співав він. — Ти відкидав усе, що могло б позбавити твою дитину права на чисте життя, якого ти бажаєш для неї, ти знехтував

навіть нашими наказами, коли ми хотіли, щоб ти зупинився і перешкодив тим самим майбутньому своєї дитини. Ти цінуєш це майбутнє над усе, і тому Сагалі Таї звелів, щоб ти був назавжди взірцем для всього племені. Ти ніколи не помреш, минуть тисячі літ, а ти все стоятимеш, і всі зможуть побачити тебе. Ти будеш жити, жити, жити, як нерушимий пам'ятник Чистого Батьківства.

Четверо підняли свої весла, і прекрасний юний вождь поплив до берега, та як тільки його нога ступила на ту смужку, де зустрічаються земля і море, він перетворився в скелю.

Тоді Четверо сказали:

— Його дружина і дитина завжди повинні бути поруч нього, вони не помруть, вони житимуть також.

І вони теж були перетворені на каміння. Якщо ти заглибишся в ліс поблизу Сивашської скелі і вийдеш у долину, то побачиш велику скелю і меншу коло неї. Це — юна жінка з півночі із своїм немовлям, яке не прожило на світі й одної години.

З усіх кінців світу кораблі проходять угору по Нерроус. Із заокеанських портів, з морозяної півночі, з країн Південного сузір'я вони плывуть туди і назад повз цю безсмертну скелю, яка стояла ще перед тим, як люди навчилися будувати такі кораблі, і стоятиме й тоді, коли навіть назви цих кораблів забудуться, коли їх команди і капітани вже відбудуть у свою останню подорож, коли згниють усі їх товари, а їх власників ніхто вже не пам'ятатиме. Але висока скеля із сірого каменю стоятиме тут — пам'ятник відданості людини ще не народженому поколінню — над нею не має влади вічність».

ЗАГУБЛЕНИЙ ОСТРІВ

— Так, — сказав мій старий земляк, — ми, індійці, багато втратили. Ми втратили наші землі, наші ліси, наші пасовиська, наші ріки, багаті на рибу; ми втратили наші стародавні вірування, наш народний одяг; дехто з наймолодших забув навіть мову своїх батьків, легенди і звичаї своїх предків. Всього цього ми не можемо повернути, воно не вернеться ніколи... Все це загублено, як Острів Північної Руки.

— Але ж угору по Північній Руді є багаті острови, — зауважила я.

— Та все ж того острова, якого шукають індійці от уже десятки літ, нема, — сумно відповів він.

— А чи був він колись?

— Авжеж, був, — сказав він. — Мої діди і прадіди бачили його, але це було дуже давно. Мій батько ніколи не бачив цього острова, хоч він проводив багато днів у човні, шукаючи його. Я й сам уже старий, але ніколи не бачив острова, хоч за молодих літ я теж шукав його в нічній тиші...

І раптом, знизивши голос, він вів далі майже пошепки:

— Два рази я бачив його тінь: його високі скелясті береги, що висотою дорівнювали деревам на вершинах наших гір, велетенські ялини і сосни, що вінчали острів, неначе королівська корона. Одної літньої

ночі, коли я гріб уверх по Руці, тінь від цих скель і ялин впала на мій човен, на моє обличчя і на воду. Я швидко повернувся, щоб побачити острів. Але острова не було, сама вода — вода справа, вода зліва — і місяць угорі, просто над моєю головою.

— Але чому саме шукали ви цей острів? — запитала я, згадуючи про мрії свого життя, які я так і не змогла здійснити.

— На цьому острові є те, чого я бажаю. Я завжди шукатиму його, до самої смерті, бо воно там є.

Ми мовчали досить довго. Я навчилася любити хвилини мовчання в розмовах із моїм старим земляком, бо знала, що вони ведуть до нової легенди. Через деякий час він охоче почав розповідь.

«Це було більш, як сто років тому. В той час велике місто Ванкувер існувало лише в уяві Сагалі Таї. Білі люди ще й не думали про нього. Лише один сильний і віщий індієць знав, що колись між Ролс Крік і затокою розташується великий табір бліднолицих.

Це видіння переслідувало його вдень і вночі — і насамоті, і в час свята, коли він сміявся або співав своїх дивних пісень, коли він бив у свій барабан або потрясав чаклунським бубном (це давало йому сили лікувати хворих і оживляти мертвих). Видіння переслідувало його роками. Він став уже старим, дуже старим, і весь час чув голоси, сильні і гучні, які промовляли до нього, як в юності: «Між двома вузькими смужками солоної води стануть табором білі люди — їх буде сотні, їх буде тисячі. Життя індієців зміниться. Не буде більше гучних воєнних танців, славних битв між могутніми племенами, індієці втратять всю свою сміливість, всю хоробрість, всю мужність».

Він ненавидів ці голоси, він ненавидів ці видіння, але ні сила, ні його чаклунська майстерність не могли відігнати їх.

Він був найсильніший на всьому Північному узбережжі Тихого океану. Він був високий і могутній, мав м'язи такі, як у Лелу, лісового вовка. Він міг їти багато днів без їжі, міг вступити у двобій з найбільшим гірським ведмедем, міг звалити найсильнішого ведмедя-грізлі, міг гребти під час дикого шторму і не боявся самих високих хвиль. Він міг озброєний вийти один на бій з цілим племенем і поборова всіх. Він був хоробрий, міцний, як велетень. Він не знав страху, не боявся нічого ні в морі, ні в лісі, ні на землі, ані на небі. Він був безстрашний — так, безстрашний... Лише це настирливе видіння не давало йому спокою, це була єдина річ в світі, якої він не міг витримати.

Він залишив рідне селище і пішов, співаючи своїх дивних пісень. Піднімався все вище на високі лісисті гори, ішов через густі лісові хащі — аж на саму вершину, яку білі називають Куріпчиною горою. Зупинився там надовго. Не їв і не пив, все сидів і співав своїх чаклунських пісень — вдень і вночі. Перед ним — далеко внизу під його ногами — лежала вузька смужка землі між двома просторами солоної води. І Сагалі Таї дав йому силу заглянути в майбутнє. Він дивився через сотню років і бачив міцні будинки, побудовані близько один коло другого, сотні і тисячі будівель з каменю і дерева — їх розділяли довгі і прямі вулиці. Він бачив, як там, унизу, юрмилися бліднолиці, чув, як били по воді весла їхніх човнів (у білих човни не такі безшумні, як наші), він бачив факторії, рибальські сіті білих, чув чужі голоси. Потім видіння пропало так само несподівано, як і з'явилося. Знову під ним була вузька смужка землі, заросла лісом.

— Я старий, — вигукнув він у великій печалі, у великій турботі про свій народ. — Я старий, о Сагалі Таї! Скоро я помру і піду до Країни Щасливого Полювання. Зроби ж так, щоб моя сила не вмерла зі мною. Зроби так, щоб моя сміливість, моя відвага, моя безстрашність не загинули зі мною. Залиш їх для мого народу, хай буде в ньому сила витримати гніт. Залиш мою силу для дітей і онуків, сховай її так, щоб бліднолиці не знайшли ніколи.

Потім він зійшов униз з вершини Куріпчиної гори, співаючи чарівних пісень, сів у свою пірогу і поплив угору по Північній Руці, осяяний останнім промінням вечірнього сонця. Коли настала ніч, він підплив до острова з сірими скелястими берегами; на його вершині високі сосни неначе вінчали острів королівською короною. І наближаючись до острова, він відчував, що сила, відвага, безстрашність залишають його; він навіть міг бачити, як вони відділилися від нього і попливли до берега. Вони були, як хмари, що спочивають на горах, — сіро-білі і напівпрозорі... Безсилий, як жінка, він почав гребти назад, до свого селища. Наказав індієцям їти і шукати острів, де вони знайдуть його хоробрість і силу — живу, безсмертну. Заснув, але... вранці не прокинувся.

І з того часу індієці — і юнаки, і старші — шукають острів. Він десь тут, угорі по каналу, але ми не можемо знайти його. А коли знайдемо, повернеться наша давня сила і хоробрість — так сказав великий чаклун і вождь, який залишив свою силу для наших дітей і внуків»...

*З англійської переклала
Михайла КОЦЮБИНСЬКА*

Французька карикатура

«Брюньйоне, поганий хлопчисько, ти смієшся, тобі не соромно?»— з таким запитанням звертається до самого себе герой славетної книги Ромена Роллана. І відразу ж відповідає: «Що вдієш, друже? Така в мене вдача. Що б не скоїлося із французом, він буде сміятися...»

Чимало лиха випало на долю Кола Брюньйона. Ворожа навала, чума, розорення, знущання пихатих аристократів... Та він завжди мужньо зустрічає біду. І ніколи не забуває при цьому пустити дошкульний дотеп.

Особливе почуття гумору, смак до гострого слівця є, безумовно, однією з рис, притаманних французькому народу. Про це свідчать і прозорі алегорії середньовічного «Роману про Лиса», і гіперболи Рабле, і сатири Вольтера, і гнівні образи Домьє, і відточена іронія Анатоль Франса, і дотепні малюнки Жана Еффеля. На протязі віків славнозвісний галльський сміх бринить і в літературі, і в музиці, і в графіці.

Буржуазні мистецтвознавці нерідко намагаються принизити його, заперечити розумність, людяність цього сміху. Так робить, наприклад, Мішель Рагон у своїй книзі «Гумористичний малюнок», що вийшла у Франції два роки тому. Рагон, зберігаючи цілковиту серйозність, пише: «Сміх взагалі явище суто реакційне...» І мотивує свій висновок тим, що карикатуристи «завжди обирали об'єктом глузування все нове, прогресивне, що з'являлося в житті людства: аеростати, щеплення віспи, залізниця, телеграф, велосипеди, емансипацію жінок, автомобілі тощо».

Мішель Рагон ніби не помічає тієї очевидної істини, що за всіх часів карикатура є знаряддям ідеологічної боротьби протилежних класів, груп суспільства. Так, звичайно, у Франції було чимало реакційних карикатуристів, які не тільки глузували на догоду обмеженим обивателям з вакцини, залізниці чи телеграфу, а й цькували Віктора Гюго і Еміля Золя, зводили наклепи на санкилотів 1793 року і на героїв Паризької Комуни. Та незрівняно більшою популярністю в країні користувалися й користуються інші сатиричні малюнки, які висміюють все віджиле, реакційне, малюнки, які служать прогресові.

Проти кого ж ось уже кілька століть спрямовує свої удари демократична французька карикатура?

Якщо дотримуватись хронологічного порядку, то передусім треба назвати церкву. З далекого середньовіччя дійшли до нас «еретичні» зображення, що висміюють жадібність, розпусність і неучтво духовенства. Вони ніби передвіщають нищівні образи «Гаргантюа і Пантагрюеля» Рабле, «Орлеанської діви» Вольтера. Антираелігійна, антиклерикальна тематика і тепер посідає значне місце в творчості французьких карикатуристів; згадати хоча б славетний цикл малюнків Жана Еффеля «Створення світу». Та й не дивно: адже католицька церква ще не відмовилась від наміру заповонити душі волелюбних і життєрадісних французів, адже при підтримці деголлівського уряду вона намагається прибрати до рук школу, профспілки...

Здавна постійною мішенню художників-сатириків є королі, міністри, президенти, буржуазні парламентарії. Розквіт цієї політичної, у вузькому розумінні слова, карикатури починається ще в XVIII столітті, за часів Великої французької революції. Кого тільки нема в цій нескінченній галереї дошкульних сатиричних портретів! Тут і Людовик XVI, і його дружина, ненависна народові Марія-Антуанетта, і товстий буржуа із парасолькою — останній король з династії Бурбонів Луї-Філіпп, і фантастичний пугач, що харчується людським м'ясом, — Наполеон III, і душитель Комуни Тьєр, у вигляді сварливої паризької консьєржки.

Розгорніть свіжі номери французьких демократичних газет «Юманіте», «Франс нувель», «Ліберасьон» — і ви побачите нові експонати цієї галереї. Нещадно викривають прогресивні карикатуристи Кемп, Ескарро, Еффель та інші лицемірство сучасних правителів Франції, які потурають бандитам з ОАС, штовхають країну до фашизму і війни...

Значна частина карикатур сучасної демократичної преси Франції своїм вістрям спрямована проти війни, проти мілітаризму. Це теж традиційна для французької сатири тема. Та хіба є щось дивне в тому, що саме в наші дні найбільше перепадає бундючним генералам, жадібним до хрестів та орденів, реакційній вояччині, яка мріє про нову нечувану гекатомбу?

Нарешті, невичерпне джерело тем для художників-гумористів — побут, звичайні різні верств населення. Тут нерідко зустрічаються поруч і гостра соціальна сатира, і доброзичливий, теплий гумор...

Серйозні проблеми, проблеми життя і смерті, стоять тепер перед трудовою, демократичною Францією. Сміливо вступила вона у бій із своїми лютими ворогами. Та й перед лицем найтяжчих випробувань вона не може не сміятися, як отой життерадісний бургундець Кола Брюньон. Бо сміх — її зброя.

М. ДЕРІМОВ

І. ОТЖЕ, З ДАВНІХ ЧАСІВ НАЙПЕРША МІШЕНЬ ФРАНЦУЗЬКИХ КАРИКАТУРИСТІВ — „БРАТІЯ“ В СУТАНАХ, ОТЦІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ...

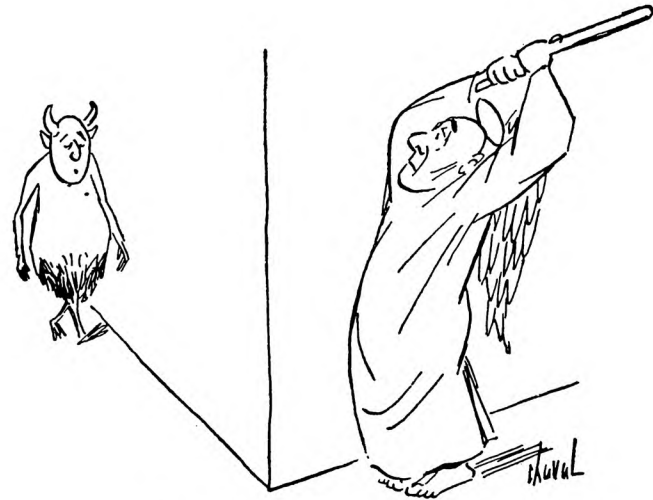
Під папською тіарою і капелюхами кардиналів — звичайнісінькі віслюки. Та вони добре вміють збагачуватися за рахунок ще дурніших за них гусок... (Карикатура XVI століття).

Лисиця читає проповідь курам... (XVI ст.).

Сімейка «лійок». (Антиклерикальна карикатура початку XIX століття).

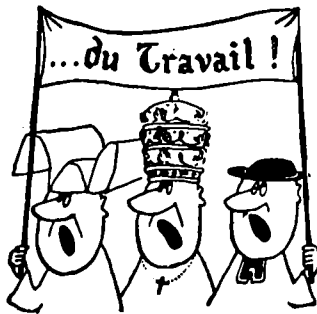
Недозволений прийом.
Мал. Ш а в а л я.

— Завжди підсипає солі
Мал. Ж а н а Е ф ф е л я.

Тонзура чи ореол? (Божа благодать). Мал. Фолоня.

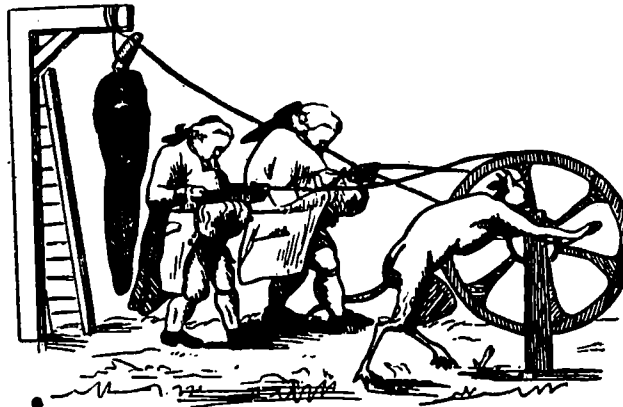
front pape ulaire

— Роботи! — вимагають ці незвичайні «демонстранти». Віруючих стає все менше... Мал. Сіне.

Під двома старими, сухими деревами, які давно слід спліяти (натяк на династію Бурбонів!), лежать циліндр і парасолька Луї-Філіппа. А де сам король? Тогочасна цензура його не помітила. І карикатура з'явилася в журналі «Шаріварі»...

II. ВІД ПАДІННЯ БАСТІЛІ ДО НАШИХ ДНІВ — ДОБРЕ ПЕРЕПАДАЄ ВІД КАРИКАТУРИСТІВ ЖОРСТОКИМ ПРАВИТЕЛЯМ ФРАНЦІЇ, БУНДУЮЧІЙ АРИСТОКРАТІЇ, ПРОДАЖНИМ ПАРЛАМЕНТАРІЯМ...

З допомогою чорта аристократи сукають мотузку, на якій їх буде повішено за гріхи. (XVIII століття).

Мадам герцогиня на прогулянці.
Мал. Каран д'Аша.

Наполеон III.
Мал. Ежена ле Пті.

Сварлива паризька «консьержка» — Тьер..
Мал. Андре Жілля.

«Рідкісні істоти». Карикатура часів Великої французької революції на Людовіка XVI та інших членів королівської сім'ї.

Парламентський комітет по підготовці реформ.
Мал. Б о ф а.

Перед виступом сенатора.
(Карикатура кінця XIX ст.).

КАЛЕСКОП « ВСЕСВІТУ »

ПОТРІБНА РЕКОНСТРУКЦІЯ. Кожний третій паризький будинок збудований понад 90 років тому, в кожному четвертому немає водогону, лише в кожному шостому є ванна, і в другому — убиральня.

ОЦЕ РЕКЛАМА! Продюсери нового англійського «фільму жахів», за оповіданням Едгара По «Колодязь і маятник», оголосили, що родичі того глядача, який під час демонстрування фільму помре зі страху, одержать премію в 10 тисяч фунтів стерлінгів.

В РЕСТОРАНІ У КАНЗАС-СІТІ. Заступник державного секретаря США Карл Роуен марно чекав офіціанта в одному з ресторанів у Канзас-сіті. Нарешті офіціанти дізналися, що мають справу з віце-міністром. Коли метрдотель вибачився перед Роуеном, той заявив: «Ну що ж, це не несподіванка для мене. Адже я й негр, крім того що міністр».

ПОМИЛКА. Солдат коста-ріканської армії Сальваторе Маїро одержав відпустку на 48 годин. Однак до казарм він повернувся лише через 48 днів. Своему командирові він пояснив, що сплутав години із днями.

Щоб надалі Маїро краще орієнтувався в часі, командир дав йому 48 тижнів арешту.

НОВІТНІ РАСИСТИ. В Південно-Африканській Республіці нещодавно запроваджено новий закон, який забороняє шлюби між японцями та китайцями. За роз'ясненням уряду, японці вважаються в Південній Африці представниками білої раси, а китайці — по-старому залишатимуться в межах жовтої.

Ганс Глобке має віднині в Південній Африці гідних послідовників своєї політики.

НОТАТКИ ПРО ЛІТЕРАТУРУ СХІДНОЇ АФРИКИ

Більшість народів Африки донедавна не мала письменства. Тому різні твори епічного характеру, поеми, пісні, перекази, передавалися усно з покоління в покоління.

Втім, в деяких країнах Східної Африки — Кенії, Танганьїці, Занзібарі вже давно було своє письменство. Найпоширенішою мовою в цих країнах є мова суахілі, на якій створений багатий фольклор. Здебільшого це казки, пісні, легенди і сказання, що відображають побут, культуру, звичаї древніх суахілі.

Величезний інтерес являють твори, в яких увічнено історичне минуле народів Східної Африки. Це — твори про народних героїв, про різні битви та події історичного значення. До них можна зарахувати хроніки і сказання, глибоко насичені фактичним матеріалом, у яких висвітлюються історичні події.

З найбільш ранніх письмових творів суахілійської літератури можна відзначити велику поему «Книга про Іраклія». Незважаючи на запозичення арабського сюжету, ця поема — суахілійський твір, про що свідчить її образна і барвиста мова.

Дуже цікавий інший твір — «Сказання про Ліонго», найбільш відомий у Східній Африці. Сказання це належить, мабуть, до IX—X ст. Герой його Ліонго — талановитий співак,

наділений надзвичайною фізичною силою. Крім того, Ліонго має здатність залишатися цілим і здоровим у найстрашніших баталіях (тут ми бачимо відображення міфа про Ахіллеса). Вбити його можна тільки мідною голкою. Цю таємницю Ліонго відкриває своєму племінникові, і той, підкуплений вождями племені, вбиває сплячого Ліонго.

Про казки суахілі можна говорити дуже багато, як і про казки будь-якого народу. Це дуже цікаві зразки невичерпної народної мудрості, в яких тавруються людські пороки і соціальна несправедливість.

З середини XIX століття почалося активне дослідження європейцями внутрішніх районів Східної Африки, підготовка до наступного розподілу її між імперіалістичними державами. В 1890 році між Англією і Німеччиною, було укладено Гельголандську угоду, згідно з якою Німеччина визнавала «права» Англії на Кенію і Уганду, в обмін на острів Гельголанд у Північному морі. Крім того, Німеччина забрала в свої руки Танганьїку.

З приходом європейців для полегшення колоніального управління суахілійське письмо було перекладене на латинську основу. Першими друкowanими виданнями були газети «Щомісячні новини», «Оповідач», «Во-

їн», які почали виходити 1895 року.

Різні релігійні місії також випускали свої друкowanі органи — «Мій друг», «Царство боже» тощо. Основним змістом цих газет були новини з метрополії, статті з питань релігії, сільського господарства, псалми, листи і т. д. При місіях організувалися школи, які готували майбутніх проповідників, учителів, агрономів.

Після поразки Німеччини у першій світовій війні Танганьїка перейшла до рук Англії, яка продовжувала традиції своїх попередників. Країни Східної Африки і по сьогодні залишаються залежними, і, якщо взяти до уваги соціальне та політичне становище в них, стане зрозуміло, чому молода література цих країн, незважаючи на їх багаті фольклорні традиції, зіткнулася з величезними труднощами.

По-перше, аборигени мали дуже мало можливостей здобути освіту. Здебільшого вона була доступна лише представникам місцевої буржуазії. Крім того, в цих країнах дуже сильний тиск колоніальної цензури. Друкувалися і досі друкуються лише ті автори, які пишуть бульварщину, детективні романи та банальні любовні історії.

Єдиний значний соціальний твір мовою суахілі — роман кенійського письмен-

ника Дж. Мботела «Визволення рабів», який розповідає про уперту боротьбу проти торгівлі рабами у Східній Африці. Автор цього роману виховувався у англійських місіонерів, потім тривалий час жив і вчився в Англії, а тому в своєму творі він оспівує «добрих англійців». Нас в цій книзі можуть лише зацікавити картини побуту і звичаїв деяких племен.

Крім цього твору, можна назвати збірку «Перлини мови» Шабана Роберта, відомого східноафриканського громадського діяча і вченого, а також його автобіографічну повість «Мое життя».

У наші дні одним з найпоширеніших і найдоступніших для населення Східної Африки літературних органів є журнал «Тамаса» («Огляд»), розрахований на читача з середнім рівнем освіти. Основне коло його передплатників—місцева інтелігенція, службовці офіційних установ і фірм, студенти.

Редакція «Огляду» регулярно провадить літературні конкурси, в яких беруть участь читачі журналу—вчителі, проповідники. Вони пишуть невеликі повчальні новели, які різняться одна від одної, головним чином, своєю тематикою. Це новели про кохання, повчально-релігійні і детективні. Для назв таких новел здебільшого використовуються народні прислів'я і приказки: «Грайся з самим собою, але не грайся з багатством», «Хто хоче мати все, все втрачає» тощо.

Що ж являють собою ці новели?

Автори їх доводять, що причиною всіх злигоднів, які випадають на долю сучасної молоді, є лише розбещеність молодих людей, їх прагнення до «легкого життя» в місті і умовляють молодь бути ближче до незайманої природи, іти працювати на

село, де їх чекає мирне і щасливе життя.

Візьмімо, наприклад, новелу «Крах надії». Сільський юнак, що вперше потрапив до міста, вештається по ресторанах і нічних клубах, а потім зв'язується з компанією пройдухівців. Коли він залишається без копійки в кишені, усі кидають його. Шукаючи грошей, юнак стає на злочинний шлях, потрапляє до в'язниці. Потім він гірко скаржиться на те, що не слухався батьків і поїхав до міста.

Але що ж насправді чекає молодь Східної Африки в сільському господарстві? Європейці володіють більшою і кращою частиною земель, в той час як африканцям залишаються жалюгідні клапті неродючих і майже непридатних для обробки ділянок. Тому молодь, що дістала освіту, змушена або працювати на сезонних роботах, або йти в найми. Внаслідок цього частина молодих людей стає на шлях «легкого життя», а більш свідомі починають приєднуватися до різних прогресивних організацій і стають на шлях боротьби за людські права, за знищення колоніалізму і встановлення справедливості.

Про все це нема жодного слова у вищезгаданих новелах. Основний їх герой—дрібний обиватель з його мішанськими прагненнями.

В «Огляді» також друкується чимало детективних історій. Цікаво відзначити, що до 1959 року на сторінках цього журналу часто-густо зустрічалися назви на зразок «Сова і вбивство», «Небезпека в темряві», «Де Глорія?» та інші. Зараз в цій галузі працюють лише два письменники—О. Качінгве та С. Дорото. Це автори великих детективних романів «Таємні гості» та «Регіт гієни» про пригоди бравих поліцейських інспекторів.

На усіх цих творах не варто зупинятися, бо вони

написані за шаблоном, одним для всіх подібних творів.

Таке, загалом, обличчя найпопулярнішого літературного журналу Східної Африки. Як бачимо, і його художні якості, і ідеологічне спрямування залишають бажати кращого.

Проте останнім часом на літературі Східної Африки дедалі сильніше починають позначатися події, які розгортаються на всьому континенті.

Недарма 1960 рік назвали «роком Африки». В усіх куточках цього величезного континенту народи піднялися на боротьбу проти колоніалізму.

Вплив дедалі зростаючого національно-визвольного руху у Східній Африці позначається і на її культурному житті, і на літературі. В літературі помітні нові віяння. Незабаром ми зможемо познайомитись з цікавим романом молодого письменника з Кенії Гікару «В країні сонця». Автор цієї книги з політичних мотивів змушений був виїхати з Кенії.

Велика увага приділяється тут літературним перекладам. На мову суахілі, наприклад, перекладена книга Г. Амамо з Гани «Нова Гана», у якій докладно розповідається про боротьбу народу за незалежність Гани і досить об'єктивно показана роль Англії та її «піклування» про свої володіння в Африці.

Що ж чекає далі молоду літературу Східної Африки, які форми відображення дійсності вона вибере і яким шляхом піде в своєму розвитку?

Не можна зараз дати ніяких певних прогнозів, але безперечно одне: це буде бойова реалістична література, література народу, що бореться за людські права і справедливість, за звільнення від тяжкої спадщини колоніалізму.

Жителі села Холлоке і досі віддають перевагу барвистому національному одягу.

ву крізь серпанок прозирнули гостроверхі скелі, кришталеві струмки, одягнені в дубові гаї узгір'я.

Що ж,— подумав Шандор,— коли він малює з очих гір, я теж не від того, щоб мати в своїй оселі пару його краєвидів на полотні.

А що? Міг же забійник Геза Покорні купити — і де — в картинній галереї! — пейзаж, натюрморт і дві постелі на 6320 форинтів. А ткаля Марта Шурі — та за малюнок олівцем і картину олією заплатила аж 7080 форинтів. Картинами прикрасили свої житла і електромонтер Лайош Мате, і куховарка Белане Дворські, і механік Міклош Катор, і шахтар Янош Тіса. Навіть Лайош Пап — і той марить мистецтвом. А якими словами шикую: мовляв,

СТЕЖКАМИ УГОРСЬКОЇ ВЕРХОВИНИ

Шандор Сюч з кийком у руці та рюкзаком за плечима спускався в полонину.

Там на нього чекав художник з Парижа, угорець за походженням, Бела Цобель, який продовж багатьох років щоліта приїздить в рідні краї. Шандор познайомився з ним нещодавно, з того часу

і почалось його прилучення до мистецтва. Отож він й узявся супроводити художника в пошуках мальовничих гірських краєвидів.

Шандор минув пістряву галявину, облямовану папороттю, і зно-

нічого на світі не може принести більшої радості, ніж мрії та насолода прекрасним.

Оті слова, між іншим, зовсім не його. Про це мені повідав Цобель. Вони належать Огюсту Ро-

Один з підземних «палаців» на руднику в селі Речі.

гірники постачають країні мідь, срібло і золото.

Чудовий підземний пейзаж можна тут написати.

Варто завітати в село Холлоке. Своєрідне, несхоже на жодне інше верховинське село. Ген зі схилів Холлоке видно шахти, заводи, що виникли поряд зовсім недавно. А тут збереглися високі будинки, з колонадами на терасах, фронти, прикрашені ручною роботою теслярів, бруковані обійстя,— все нагадує архітектурні пам'ятки.

І справді, Холлоке перебуває під захистом державного управління охорони пам'яток старовини. Три роки тому тут навіть знесли стовпи для електричних ліхтарів, щоб зберегти старовинний вигляд села (електричне світло, звичайно, залишилось).

Писати етюди в цьому селі найкраще по неділях, коли барвистий національний одяг жителів

перетворює Холлоке на живий квітучий луг. Під стінами старовинної фортеці збираються дівчата в рясних спідницях, оздоблених тонкими оборками.

От тільки не знаю, чи можна пензлем передати всі деталі цього барвистого вбрання.

Може, краще забрести в долину Чапашвельд. Тут, кажуть люди, можна зазирнути в історію землі на тридцять мільйонів років назад. І здається, це легко відтворити фарбами.

Колись у цій місцевості від Баконі до Б'юкка курилися вулкани, попіл засипав рослинність і таким чином зберіг її для наступних поколінь. В інших місцях на окам'янілій породі викарбувалися чіткі сліди ніг мастодонтів, ніби вони тут пройшли лише вчора.

Невелику зупинку цікаво зробити біля відомого Парадського

Підвісна дорога Шалготар'янської електростанції.

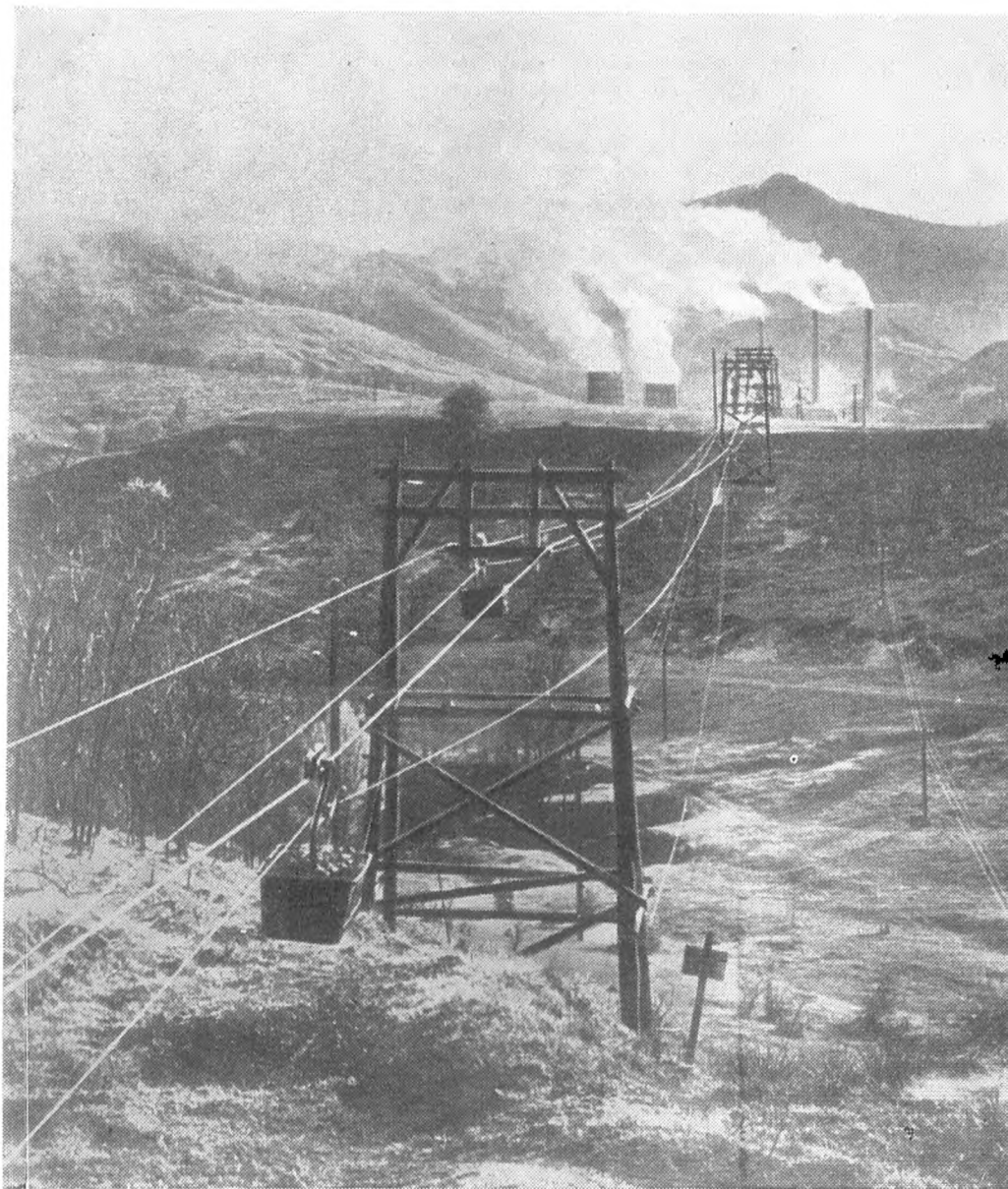
дену. Кажуть, великий був скульптор. Іштван Гентон у своїй книзі про Цобеля зобразив його здоровезним, а він, як бачите, звичайний на зріст чоловік, навіть трохи худорлявий.

Але як би там не було, все ж я попрошу художника написати для мене кілька етюдів. Навіть знаю, що саме хотілось би мати. Навіть Цобель каже, що у кожної людини десь в уяві є улюблені пейзажі, їх вона і прагне знайти.

Ось і я знайшов чарівний куточок, що сховався серед гірських схилів. Колись до нього вела вузьенька стежка, бо належав він графу Палавіціні. У величезному палаці марнувало життя графське чадо. А тепер сюди, в свій будинок відпочинку, проторили широку дорогу робітники Оздського металургійного комбінату.

Таких місць багато, ними вкрита вся угорська верховина, вони до вподоби тисячам і тисячам трудівників.

А далеко вглибині цих гір— ціле підземне місто з «палацями», схожими на пагоди. Цілу добу тут гуркотять бурові верстати, тріскотять відбійні молотки. Це

лікувального джерела. А ось і лікарня, що потопає в зелені дерев і кущів. Лікувальна вода повертає щороку багато хворих до повної життєвої діяльності.

А далі, куди не кинеш оком, простяглися аж до обрію кооперативні виноградники. Незабаром почнуть наливатися живлючим соком важкі грона. Звідси виноград піде на давильні, у винні підвали, що зайняли круті схили пагорбів.

Зраз тут можна розташуватися з етюдником. Але не раджу цього робити під час традиційного карнавалу жінок, який збігається з періодом очищення вина.

Підвали, які звикли бачити в своїх стінах чоловіків, на цілий вечір заповнюються тільки жінками.

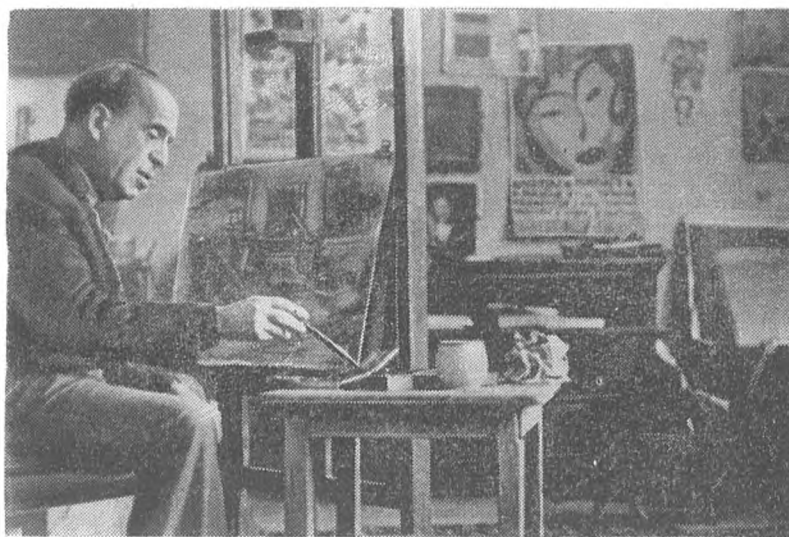
Карнавал триває кілька годин. Потім жінки повертаються до села, прямують до Будинку культури, символічний бунт закінчується, і знову на цілий рік настає мир...

І коли йти далі по схилу, можна потрапити в село Шомодьпаті. Недавно Шандору довелося там побувати. Колись тут жили найбідніші у світі люди.

А тепер? Разом з Піштою Надьковичем вони йдуть вулицями села, і приємне тепло сповнює серце. Рівними рядами стоять нові будинки, один кращий за інший.

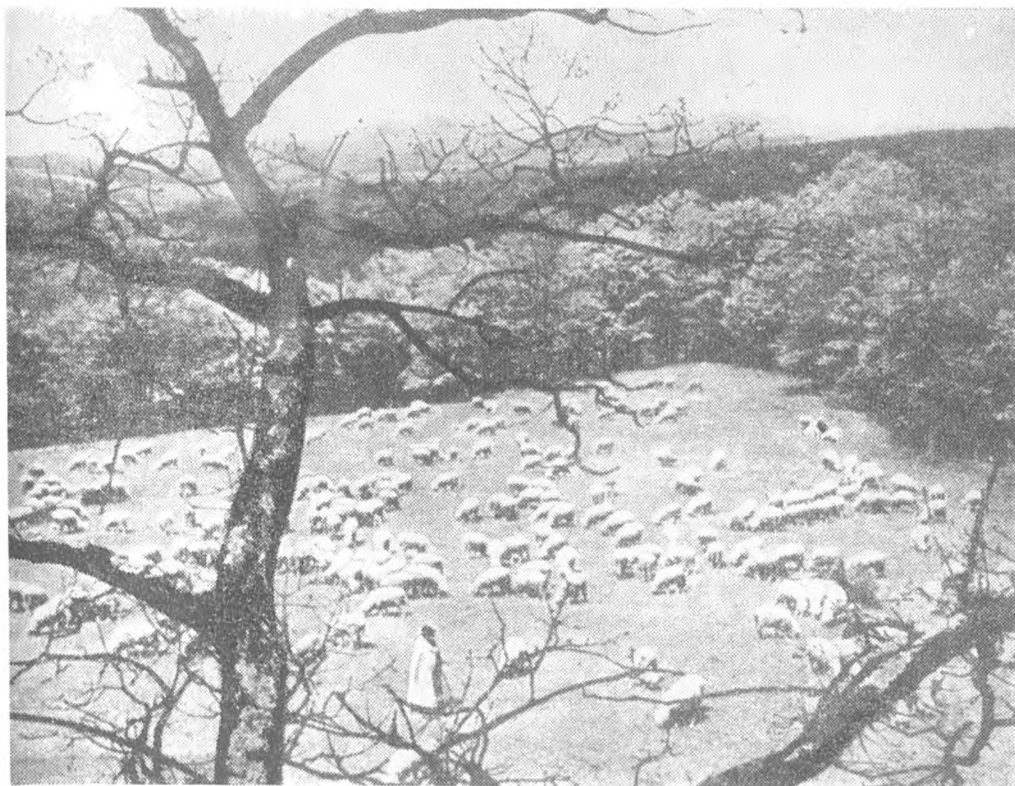

В неділю дівчата збираються біля стін старовинної фортеці.

Бела Цобель.

Гірські райони багаті на чудові пасовиська.

— Подобається? — питає Пішта Надькович з гордістю, наче він сам будував ці оселі.— Згадай-но, раніше роки потрібні були, щоб поставити нову оселю. А нині за короткий строк спорудили тридцять дев'ять будинків з мансардами, зі всіма вигодами. Через кілька днів справлять новосілля у сороковому будинку.

Писати тут картину, на мій погляд, цікаво ввечері, коли сторож Дьорі Вестергаш виходить, як він сам говорить, «на свої об'єкти».

Раніше найбільшою людиною в селі був, звичайно, сторож. А зараз Дьорі Вестергаш, член кооперативу, може похвалитися: за рік заробив 360 трудоднів. На ці трудодні він одержав 16 цент-

Лікарня в Параді.

...Шандор Сюч, захопившись спогадами, не помітив, як опинився біля будинку, де зупинився художник Бела Цобель. Той вже

чекав його на подвір'ї. Схаменувшись, Шандор весело вигукнув:
— Моє шанування! Я — готовий!
Куди поїдемо?

нерів пшениці, 8 центнерів ячменю, 15 центнерів кукурудзи, 21 центнер картоплі, 150 кілограмів цукру. Та й ще грішми — 8 тисяч форинтів. Досить, щоб прожити!

Ось якраз з'явився і сам Вестергаш. Він прямував новою вулицею, поруч, біля його ніг гралося цуценя, а за спиною висів переносний радіоприймач. Пішта Надькович посміхнувся і промовив:

— Ось як споряджається на свої «об'єкти» старий Вестергаш. Вночі всі сплять, а він — хай слухає радіо. Отак він першим дізнається про політ людини на Місяць.

Осінній туман у лісах Гайятеге.

КАДРОСОКОП «СЕСВІТУ»

ДО ЧОГО ДОВЕЛА РЕЛІГІЯ. У ватиканській газеті «Оссерваторе делла Доменіко» опубліковано «наукове» дослідження панотця Реджінальда Францішека, присвячене питанню використання лайки в Італії. Згідно спостережень католицького науковця, десять процентів італійських жінок і 30 процентів італійських юнаків вживають надто сильних виразів щодня. Італійці найбільше лаються в поїздах, автобусах і трамваях. На другому місці — казарми новобранців. За територіальною ознакою — перше місце щодо лайок завойовано провінцією Тоскана, де сильні вислови полюбляють всі 100 процентів мешканців. Реджінальд Францішек повідомляє також, що в лайках вживаються святі імена: в П'ємонті — мадонни й господа бога, в Сіцилії натомисть — Христа і христової крові. З погляду професій найчастіше вживають ім'я мадонни матроси, ремісники й селяни.

ЗАВДАННЯ З АРИФМЕТИКИ. Після настійних вимог про запровадження аграрної реформи іранські власті заявили, що мають нарешті приступити до деяких реформ прогресивного характеру. Але вони торкнуться «поки що» лише трьохсот сіл. Запитання — через скільки років можна чекати всеохоплюючої земельної реформи в Ірані, якщо загальна кількість сіл там дорівнює п'ятдесяти тисячам?

ТРЮК СПЕЛЛМАНА. Американський кардинал Спеллман після своїх проповідей роздає військовим по пачці сигарет з написом: «Молися за мир. Франціск, кардинал Спеллман». Кількість американських військових на проповідях Спеллмана почала різко зростати.

Так В'єтнам починав учитися... «Дерево пізнання». На солом'яних щитах — найпоширеніші склади в'єтнамської мови. Походить людина місьць-два повз такі дерева і непомітно для себе навчиться читати.

ДЕРЕВО ПІЗНАННЯ

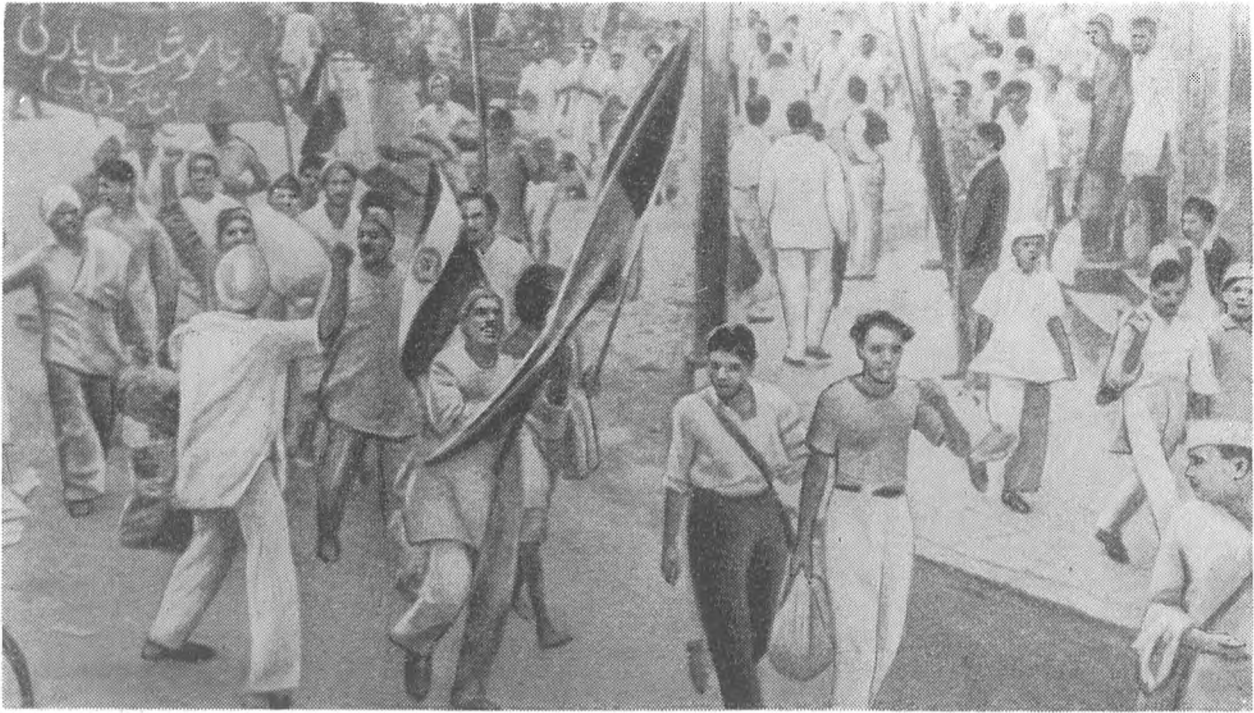
Так В'єтнам починав учитися... Поранений воїн Народної армії став викладачем.

Так вчиться В'єтнам тепер. Барабан скликає до школи. У вечірніх школах навчається більше мільйона дорослих.

«Неписьменність — наш ворог!» З таким гаслом у Демократичній Республіці В'єтнам повели рішучий наступ проти неписьменності — цієї спадщини колоніального минулого. З самого початку поставали труднощі: не було вчителів, бракувало шкільних приміщень, підручників. І тоді школою стала вся територія країни, шкільною дошкою — кожне дерево, а підручниками — солом'яні щити, на яких писали фарбою слова. За чотири роки всі в'єтнамці навчилися читати й писати. Тепер понад півтора мільйона дітей відвідують початкову школу, а кількість вищих учбових закладів в країні збільшилася до десяти, і навчається в них майже 20 тисяч студентів.

Народ долає свого ворога — неписьменність!

«Віджая!» — «Перемога!», «Віва Гоа лівре!» — цими гаслами зустрічали гоанці своїх визволителів — Індійську армію.

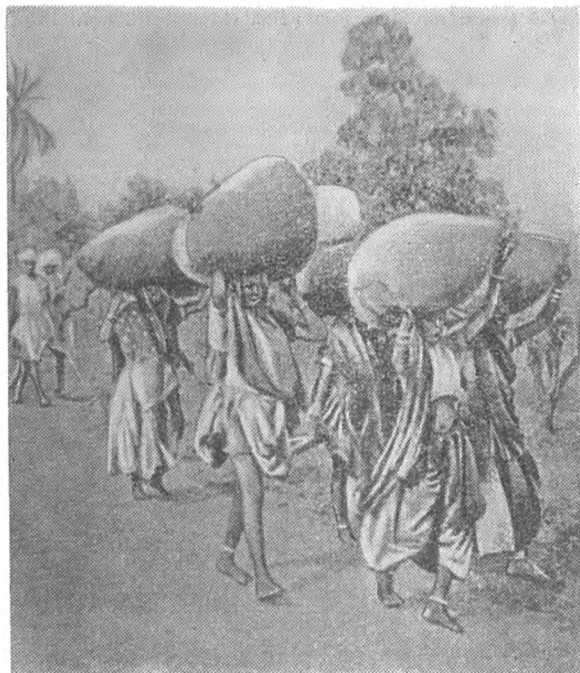
„Віва Гоа лівре!“

«Колоніальна ніч» — так назвав 450-річний період португальського панування в Гоа безстрашний борець за свободу гоанського народу Трістан Браганса Кунья, закатований в застінках Салазара.

Коли 1947 року Індія здобула незалежність, португальські колонізатори, спираючись на підтримку Сполучених Штатів, відмовилися звільнити Гоа — цю одвічну індійську землю. Ніхто інший, як Джон Фостер Даллес свого часу

заявив, що Гоа не індійська, а португальська територія...

Звичайно, Сполучені Штати та їх спільники по НАТО, підтримуючи португальське панування в Гоа, переслідували свої цілі. В надрах Гоа сховані багаті поклади заліза, марганцю та інших корисних копалин. Лише на продажу залізної руди, видобутої в Гоа, португальські колонізатори заробляли щороку більше як 30 мільйонів доларів.

Численні гоанці тікали від терору португальських колонізаторів. Після визволення Гоа вони повернулися додому.

Гоа займає дуже важливе стратегічне положення на морських шляхах між Європою й Азією. Сполучені Штати планували використати територію Гоа як важливу базу НАТО в Азії. Тепер цьому назавжди покладено край.

«Віва Гоа лівре!» Португальською мовою це означає «Хай живе вільне Гоа!». Протягом довгих років цей заклик з'являвся на стінах будинків, на парканах, навіть на гірських скелях. Це гоанські патріоти, ризикуючи життям, знову і знову відновлювали його.

Тепер заклик «Віва Гоа лівре!» втілюється у життя.

Триколірний індійський прапор, що замайорів над колишньою резиденцією португальського губернатора в головному місті Гоа — Панджімі, означав кінець колоніального панування, яке тривало тут 450 похмурих років.

Колонізатори залишили неймовірно важку спадщину: економічну відсталість, виснажливу ручну працю, злидні, неписьменність...

Нове життя входить в міста і селища Гоа. Уряд Індії розробив ґрунтовний план економічного і культурного розвитку Гоа. Буде освоєно природні багатства цього краю, на які так зазіхали імперіалісти. Будуть споруджені нові підприємства, рудники, прокладені нові залізничні та шосейні шляхи, відкриються школи й лікувальні установи.

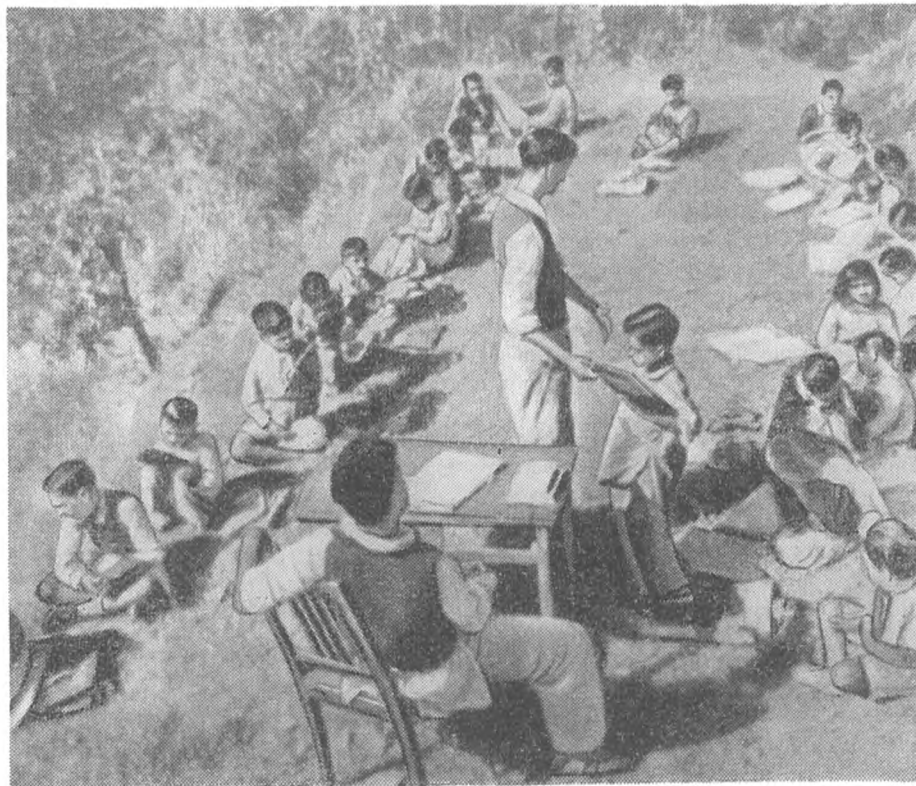
Минає важка і довга колоніальна ніч.

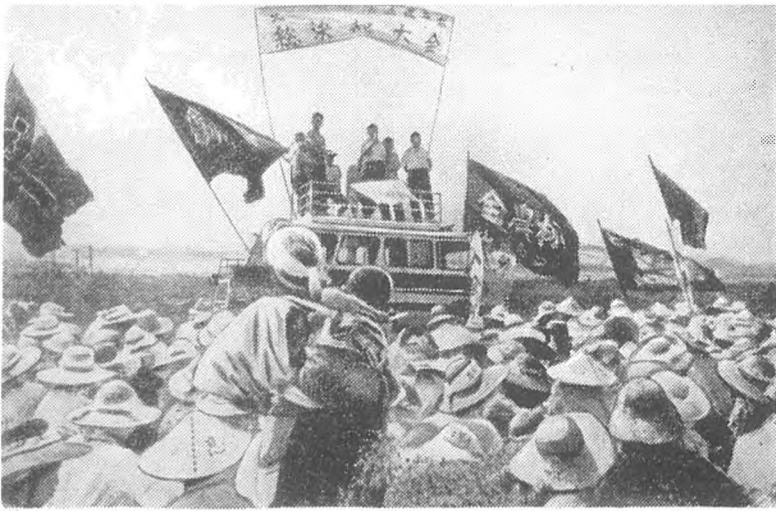
...Альфонсо Албукере — так звали португальського завойовника, що 450 років тому висадився в Гоа. Колонізатори назвали його ім'ям вулиці й площі гоанських міст, понаставляли йому скрізь помпезних пам'ятників. В гоанському порту Мармаган останні роки завжди стояв португальський військовий корабель, також названий «Альфонсо Албукере». Він стояв тут, виширивши стовли своїх гармат, як символ поневолення. Коли індійська армія розпочала операцію по звільненню Гоа, індійські літаки вщент розбомбили цей португальський корабель. І тепер з води стирчать лише його рештки. Їх навмисне не забирають. Вони ніби нагадують, що португальському пануванню назавжди покладено край.

Важка ручна праця гоанців — спадщина колоніального панування. Економічна відсталість, нещадний визиск людей, злидні... І це відстоювали союзники Салазара по НАТО!

Одна з найприкметніших рис нового життя — школа для гоанських дітей. Португальські колонізатори залишили тут 90 процентів неписьменних.

Нова слава гори Фудзіяма: прості японці пергородили шлях непроханим американським гостям.

Біля підніжжя Фудзіями

Над японським островом Хонсю височить овіяна легендами гора Фудзіяма, «священна гора» старовинних народних сказань.

Біля підніжжя Фудзіями розгортаються досить реальні події. З'явилися важкі броньовані машини з великими білими зірками на бортах. «Американо!» — стривожено передавали один одному місцеві селяни. На власному гіркому досвіді вони добре переконалися, що означає слово «американо». Це витолочені посіви, порубані дерева, зруйновані важкими машинами будівлі...

І жителі навколишніх сил згуртувалися, щоб захищати свою землю, свою долю від непроханих гостей.

Жива людська огорожа утворилася на шляху американських військ, які прибули сюди на чергові маневри. Понад тиждень японські селяни, змінюючи один одного, разом із дружинами й дітьми, захищали свою землю. Довелося американському командуванню змінювати і строки, і плани маневрів.

Фудзіяма... Назва «священної гори» стає синонімом рішучості простих японських трудівників уберегти свою країну від нових воєнних авантур, від повторення жакливого минулого.

І таке відбувається не лише біля підніжжя Фудзіями. Опір американським окупантам чинять в різних місцях країни.

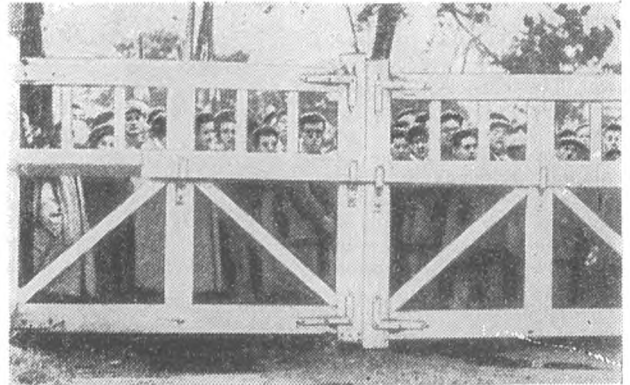
Назва Хіросіми знов і знов з'являється на сторінках газет, тепер у зв'язку з мужньою боротьбою його жителів проти нової воєнної небезпеки.

Поблизу Хіросіми розташоване маленьке портове місто Івакумі. Одного дня на рейді з'явилися американські військові кораблі. Тут готувалися великі маневри з висадкою горезвісної американської морської піхоти. І тоді жителі Хіросіми, портовики Івакумі, рибалки з навколишніх селищ заступили непроханим гостям шлях на японський берег. За одну ніч перед входом

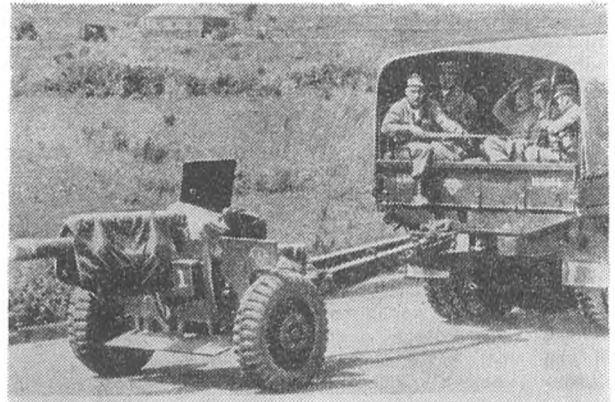
у порт у воді виріс цілий ліс металевих прутів. Було заблоковано усі підходи до берега.

І повторилося те ж, що і біля підніжжя Фудзіями: американському командуванню довелося змінювати увесь план маневрів!

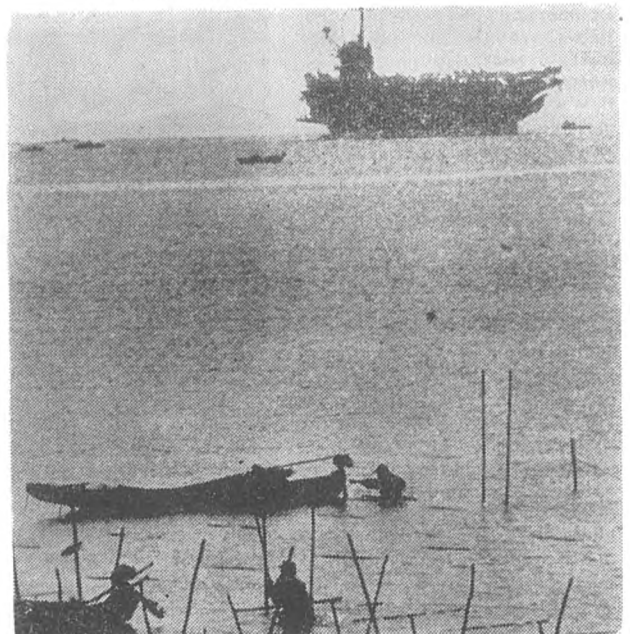
Тисячі японців блокували американський військовий аеродром Накаміно. Протягом багатьох днів жодна людина не могла залишити аеродром, жодна машина не могла туди в'їхати або виїхати звідти!

Ці машини не пройдуть!

Вдалині чорніє силует американського військового транспорту. Він приставив сюди солдатів морської піхоти. Але шлях на берег для них закритий.

Я ЗАЗНАВ НА СОБІ „СВОБОДУ ПРЕСИ“

Колишній директор Інституту публіцистики Мюнстерського університету і один із засновників західнонімецької правлячої партії ХДС Вальтер Хагеманн влітку минулого року звернувся до уряду НДР з проханням надати йому політичний притулок. У Західній Німеччині професора Хагеманна переслідували за те, що він виступив проти аденauerівської політики підготовки атомної війни.

В цій статті професор В. Хагеманн розповідає про свій сумний досвід і про уявну свободу преси у боннській державі.

**ВАЛЬТЕР
ХАГЕМАНН**

Зал пленарних засідань ландтагу у Дюссельдорфі був ущент переповнений. Однак місця займали не депутати, а кілька сотень журналістів, запрошених на дивне судилище.

Сталося щось неймовірне. Журналіст із «старої гвардії» наважився піддати сумніву так звану «свободу преси»! В одній із своїх статей він заявив, що свобода преси є насправді лише свободою для видавців.

«Блюзнірство» було тим страшнішим, що автор статті викладав журналістику, а отже, був людиною, яку оплачувала держава і яка мала пильнувати її інтереси!

Матеріал, про який тут йдеться, належав перу автора цієї статті і мав заголовок «Преса відрікається». В ньому з науковою обгрунтованістю доводилося, що преса з рупора політичних думок перетворилася на фабрику реклами і пропаганди, в якій журналіст є лише службовцем власника фабрики, тобто видавця.

Всі журналісти на власному досвіді переконалися у вірності цих тверджень, але обговорювати їх наважувалися лише за зачиненими дверима. І оскільки скандал не можна було приховати, у публікаційному органі об'єднання видавців з'явилися статті проти автора. Коли ж я попросив дати мені можливість на сторінках того ж друкованого органу з'ясувати дещо, мені пояснили, що через «брак місця» не можна надрукувати жодного з моїх матеріалів...

І ось тепер цей упертий професор журналістики мав стати перед прилюдним судом. Власне, лише перед судом своїх колег, бо широку громадськість було ізольовано.

Трибунал інквізиторів складався з керівництва об'єднання видавців. А щоб надати усій цій справі вигляду «об'єктивності», на чолі його поставили одного дуже послужливого представника публіцистичної науки.

Від мене зажадали доказів. Я мав їх досить, але за кожним стояла доля людини. Фарисеї добре розуміли моє становище!

Я відмовився називати імена жертв «свободи преси». Це була дуже напружена сцена. І раптом із задніх рядів пролунав голос:

«Вимкніть освітлення, і ми назвемо вам більше доказів, ніж треба!»

По залу прокотилася сміх, залунали оплески.

До відома громадськості нічого не дійшло: жодна газета не надрукувала жодного рядка про цей випадок у приміщенні ландтагу. Журналісти боялися помсти видавців і невдоволення федерального відомства преси.

Один видавець, який насмілювався дискутувати прилюдно відносно цієї події, втратив усі замовлення і змушений був незабаром ліквідувати свою фірму...

Тимчасом до мене один за одним приходили журналісти і розповідали віч-на-віч про свій власний

досвід. Вони познайомили мене з документами, що перевершували усі мої найгірші підозри.

Особливо гіркими були для мене візити моїх колишніх учнів, які вже стали активними журналістами. Вони розповідали про духовний терор. Дехто з них пропонував опублікувати відповідні матеріали. Але я добре знав, що це може означати для долі цих молодих журналістів. Крім того, я був переконаний, що жодний видавець не наважиться видати подібну книгу.

Що було далі зі мною?

Видавці не простили мені «зради». Кінець кінцем йшлося про їх гроші та позицію. Редакції найбільших газет одержали незабаром відповідні вказівки. І мене почали лаяти як «посібника Москви». Це означало професійне і громадське знищення.

За вказівкою певних кіл боннська преса виступила з заявою, що не можна далі терпіти, щоб ворог уряду керував навчанням майбутніх журналістів. І незабаром мене звільнили з університету, звичайно, під радісне виття реакційної преси.

Усю тонку гру навколо моєї справи вів найближчий помічник Аденauerа Ганс Глобке. І оскільки звільнення з університету не примусило мене замовчати, почалася серія інших заходів проти моєї особи.

Спочатку спробували зовсім замовчувати мої виступи, коли ж це не вдалося, перейшли до грубих фальсифікацій. Мені стали приписувати висловлювання, яких я ніколи не робив. Я ніколи нічого не говорив про боннську конституцію, але мене гудили як ворога конституції.

Спочатку я спробував, посилаючись на закон про пресу, виступати із спростованнями. Але вони були вміщені лише у двох випадках. Від багатьох редакцій я взагалі не одержав ніякої відповіді. Я звернувся до суду, але там відмовилися прийняти від мене позов і займатися цією справою. Власне кажучи, я опинився поза законом.

Я міг би навести десятки прикладів «свободи» західнонімецької преси, але обмежився лише тими, які торкаються мене самого.

Вони дають мені право вважати розмови про свободу преси у Західній Німеччині брехливими фразами. Вина за це падає на антинародний боннський режим. Але винні й видавці, які або самі належать до боннської кліки або зробилися її знаряддям. Я не можу зняти вину із тих журналістів, які з почуття боягузтва, страху за шматок хліба діють проти своєї совісті.

Було б дивно, якби у цій системі брехні преса служила б правді.

(3 тижневика «Воґенпост»)

**ПОДОРОЖІ
І ВРАЖЕННЯ**

Тізніт — типове марокканське місто.

МІШЕЛЬ РУЗЕ,
французський журналіст.

Мандруючи по Марокко

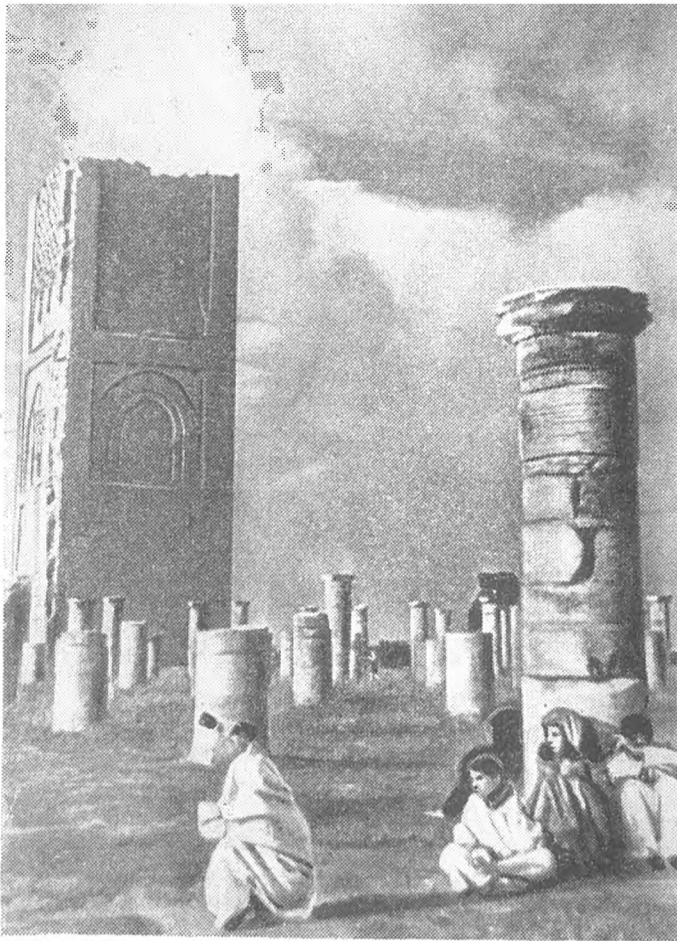
Переїзд з Альхесіраса до Танжера тривав близько двох годин. Цього часу цілком вистачило, щоб пасажир доценту натовкли кишеньні американськими сигаретами, придбаними у корабельному барі по так званих вільних цінах.

Допіру ще можна було без будь-яких зусиль придбати їх у самому Танжері, оскільки місто, за домовленістю між тутешніми колоніальними властями, позбулося митних обмежень. Та новий поділ колишньої «міжнародної зони» в нинішній незалежній державі Марокко звів нанівець оті привілеї. Тож і не дивно, що завдяки цьому місто сьогодні скидається на щось подібне до печери, обраної розбійниками під схованку та похапцем кинуті напризволяще. Власники крамниць збанкрутували, розкішно умебльовані вілли здано в оренду за сміховинні копійки, а на вікнах кімнат, не зданих внайми, та довкола чепурненьких невеличких садіб спущено мовчазні жалюзі чи зведено запобіжні ґратки... Капітали, яких не вклали в місцеву економіку, хутко вислизнули з країни до швейцарських банків, а щодо численних, здебільшого анонімних, товариств підприємців і ділків, то вони, злякавшись скрутних часів, квалливо перебралися подалі звідси, аж до... Ліхтенштейну.

Залишився лише золотоносний потік туристів, які здебільшого прямують з Іспанії в Африку. Більше того, він рік у рік помітно зростає. Отож, як зголоднілі гедзі, в нестямі накидаються на таку здобич доглядачі парків і площ, всілякі гідди, кишенькові злодії... Обшарпані суб'єкти крадькома, пошепки пропонують вам на вулиці «знайдену на березі» штамповану каблучку «з чистого золота», тимчасом як надміру балакучі та запопадливі молодики щосили пнуться з пропозиціями одвести до «дам».

Касабланкські контрасти: так зване «біле місто» — феєнебельні споруди з скла та бетону — для тих, з чієї волі в злиденних хижках, зображених поруч, тулиться міська біднота.

Рабат. Мовчазний свідок минулого — башта Гасана серед решток колишньої гордої споруди.

...Силкуємося якимось вибратися з суцільного потоку машин та вирушити далі, на схід. На колишньому кордоні «міжнародної зони» походжають солдати королівської армії в зелених беретах. Помахом руки вони відкривають для нас «вільний шлях». Дорожні показчики під арабськими письменами тут же іспанською мовою попереджають, що ми наближаємося до Уед-Зему. В цих місцях нашттовхуємося на марокканських шляховиків: вони модернізують тутешнє шосе — впорядковують його за зразком, прийнятим у колишній французькій зоні. В Тетуані вулиці і досі названі іменами французьких генералів часів іспанської війни з Наполеоном. Ми лишаємо позад себе місто Хеніфру, а ліворуч вже вимальовуються гребні Рифських гір.

З кам'яних урвищ повагом дріботять, спускаючись вниз, ослаки з обідраними фелaxами на своїх натруджених спинах. Спраглі від спеки грядки — і все ж на них квітують олеандрові кущі. Колись тут проходив кордон між протекторатами. Свідченням цього понині є чимала бетонована споруда що, певне, правила за митницю та водночас — за прикордонний пункт. Нині це — пустка. Штучні кордони, які з лихого волі імперіалістичних сил донедавна розрізали живу плоть країни, тепер, немов оті глибочезні шрами, потроху загоюються. Лише на півночі все ще існують так звані президіоси — тобто своєрідні іспанські фортеці, відомі під цією назвою й на Середземномор'ї і в деяких пунктах Латинської Америки.

* * *

Вогні Феса — міста з щонайменше вісьмома сотнями мечетей — раптово вириваються з нічної п'тьми. Діставшись першого ж більш-менш пристойного готелю, запитую про його назву. «Французький бульвар», — відповідає портьє. Розпоряд-

ник, чи адміністратор, що стоїть тут же, виправляє: «Бульвар Гасана II».

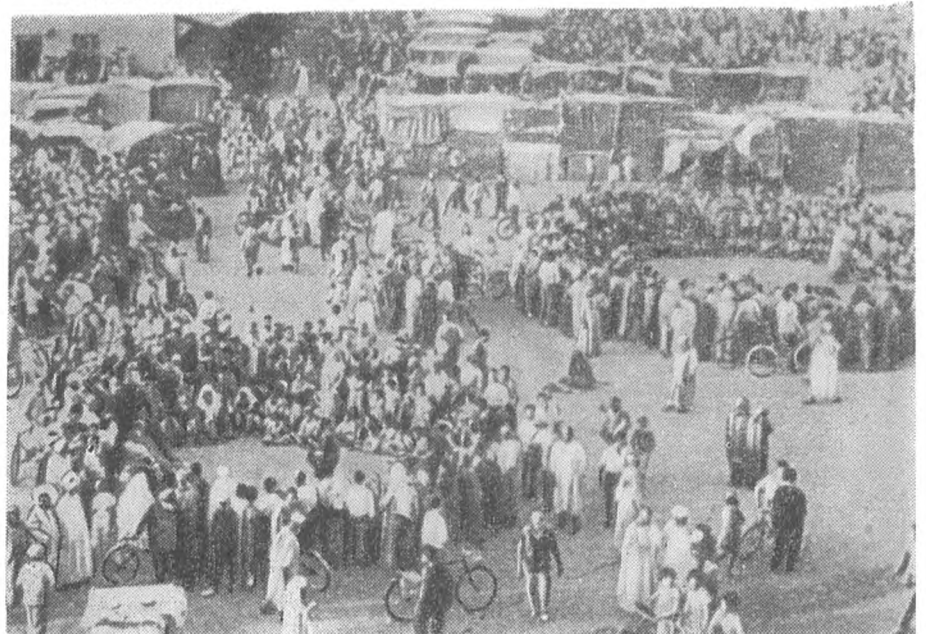
Великі північноафриканські міста, як правило, складаються з двох частин — місцевої та європейської. В Марокко їх називають: першу — мединою, другу — новим містом. Трапляється, що обидві частини відокремлені між собою багатокілометровою віддаллю, як-от у Марракеші. Вулички медини мали давні арабські назви, збережені донині. У новому ж місті вуличні назви, навпаки, прославляли стовпів колонізації. Їх тепер перейменовують. Нерідко старі назви вулиць просто знімаються без будь-якої зміни. Чимало бачимо й нових вивісок. В Касабланці «Французька площа» перетворена нині на площу Мухамеда V, у Рабаті вона стала Площею мучеників. Міста Мацаган і Магадор прибрали свої попередні — арабські — назви: Ель-Ядіда та Ес-Сауїра, а Порт-Ліоте — як і здавна — Кенітра... Таке суцільне перейменування неабияк дратувало декого з європейців. Вони ж бо розцінюють як вияв нечуваної невдячності з боку марокканців ту обставину, що ті аж ніяк не схильні вбачати в своїх колишніх поневолювачах і володарях — благодійників. Якщо попитати французів, що перебували тут за часів протекторату, відносно їхньої думки про новий режим, то, за незначним винятком, матимеш у відповідь зневіру та розчарування. Більшість визнає, що час для надання незалежності справді настав — нічого не вдієш, але ж і розлучитися з солодкими спогадами про золоті дні свого хазяйнування їм несила. Вони надзвичайно здивовані тим, що з ними поводяться так само, як і з іншими іноземцями, але втішають себе солодкими мріями: «З часом марокканці збагнуть, кого втратили в нашій особі». Саме такі французи радіють з будь-якої перешкоди та з усляких труднощів, які постають на шляху нового Марокко.

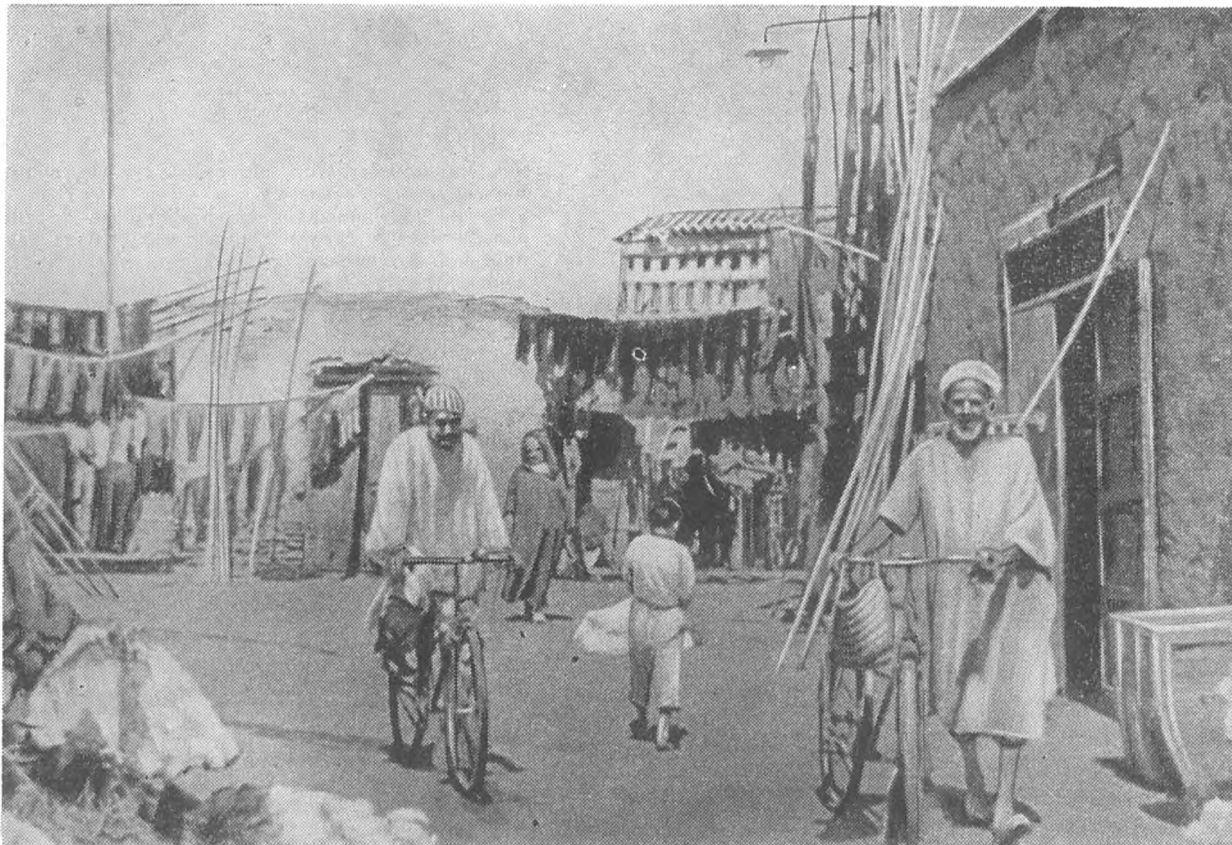
* * *

А труднощів, справді, дуже багато.

Непередбачено зріс приплив робочих рук в містах за рахунок збіднілих селян, насамперед — у Касабланці, місті зі злидненими приміськими районами, де, як оті гриби після рясного дощу, множаться убогі хижі з жерстяними дахами. У бідняцьких, вкрай перенаселених пунктах Ваді, де останнім часом і без того невиласні злидні зросли ще більше через люту посуху, здобуття незалежності збудило в людей хвилю надії та сподівань. Іноземне поневолення скинуто, багатства, привласнені колонізаторами, віднині ма-

У Марракеші кожний базарний день стає своєрідним маленьким святом.

Куточок старого марокканського міста.

ли бути повернуті до рук народу. Знесилені нестатками селяни кидали масами рідні місця. Але поки що вони лише збільшують армію безробітних у містах.

Як забезпечити їх роботою?

Марокко володіє чималими природними багатствами, але вони використовуються дуже мало. Щодо клімату, то ця країна найбагатша на опади порівняно зі своїми найближчими сусідами в цій частині африканського континенту. Отже є можливість розвивати і сільське господарство.

* * *

Марокко — країна контрастів. Он двійко старців з погаслими навіки очима квилить тремтливими голосами про людське лихо, а в кількох кроках від злидарів зметнув мало не до самісінького неба свою погордливу башту хмарочос — білосніжний, розкішно ілюмінований, сповнений зневаги до всього, що нижче за нього. А ось перед кафе сценка: під купою неймовірного лахміття щось заворушилося — і юнак, висохлий — самі кості та шкіра, — постає перед очима спантелечених перехожих і відвідувачів. Неподалік — басейни й стадіони. Чути веселий гамір. Студентки з відкритим обличчям, вніскільки не соромлячись, на очах у численній публіки сбіймаються із своїми чи то кавалерами, чи то нареченими. І тут же поруч закутані в свої дела-

Зустріч двох світів: минулого з сучасним.

ба — покривала — нечутно сновигають повз них заміжні жінки.

Взаємини, зумовлені колишнім колоніальним режимом, в середовищі марокканців хутко стираються. Інша річ — європейці. На пляжі, наприклад, неподалік від Касабланки, я з подивом спостерігав, як сім'ї європейців лаштуються на відпочинок саме там, де спека дошкуляла щонайбільше, а купаються тільки в місцях, де це далеко не безпечно. Тимчасом поблизу них далеко в море простяглася від берега кам'яна скеля, утворивши чудовий куток для купання. Вона так і вабила до себе. Отож тут і гралася залюбки марокканська молодь — але жодного європейця. Виходить, він готовий йти на небезпеку, аби позбутися контактів з марокканцями... Дивна логіка!

У Марокко, як, власне, всюди на світі, майбутнє належить тим, хто дивиться вперед. Майбутнє належить марокканським робітникам. А саме їм донедавна протекторат забороняв навіть об'єднуватися у професійні спілки. Робітників, у кишені якого знаходили членський квиток Марокканської спілки праці, заарештовували, після чого він безслідно зникав. Нині ця Спілка є великою силою в країні.

Спілка, бюро якої міститься в Касабланці, підтримує зв'язки з робітничими організаціями багатьох країн, у тому числі — й соціалістичних. Важливий факт: у ній представлені не лише міські робітники, а й сільськогосподарські. Майбутнє — за молодістю інтелігенцією, яка не хоче вдовольнитися самим лише панісламізмом, а прагне перетворити свою вітчизну на нових, демократичних засадах.

Алжир! Ось що хвилює тепер людей в Марокко. Панівні верстви країни начебто симпатизують алжирській справі, і все ж їх точить черв остраху: як би алжирська революція не вплинула на дальший розвиток визвольного руху в Марокко.

Але це вже від них не залежить.

(З журналу «Ревю»).

Знаки Зодіаку

Як відомо, астрологи призначили на 4 лютого 1962 року кінець світу, який мав супроводжуватися землетрусами, вогняними смерчами, потопом та іншими катаклізмами. Це точно вираховували 700 найвченіших астрологів, читаючи книгу небесних світил. У цей день у сузір'ї Козерога мало зібратися 7 планет — Сатурн, Юпітер, Марс, Венера, Меркурій, Місяць і Земля. До того ще у зоні Тихого океану на північ від Австралії мало статися повне сонячне затемнення. Такого збіговиська планет, та ще й з сонячним затемненням на додачу, не було аж цілих 800 років!

Особливо жваву підготовку до кінця світу розгорнули індійські астрологи, маги, йоги й факіри. За їх закликком чимало людей кинулися в холодні води Гангу, щоб змити свої гріхи і спробувати умилостивити розгніваних богів.

Але фатальний день 4 лютого минув без будь-яких стихійних безчинств. Це анітрохи не збентежило астрологів та інших ясновидців. Вони заявили, що відстрочка кінця світу — цілковито їх заслуга, плід їх молитов.

— Нам коштувало неймовірних зусиль витягти у критичний момент Місяць із сузір'я Козерога, — сказав найавторитетніший астролог Свамі Атмарам. — Інакше б усім — амба!

А йог Упатхайя побачив уві сні богиню Калі, яка в нічному інтер'ю конфіденційно повідомила його:

— Я задоволена вашими молитвами. Тому заплановані космічні катастрофи відкладаються на невизначений час.

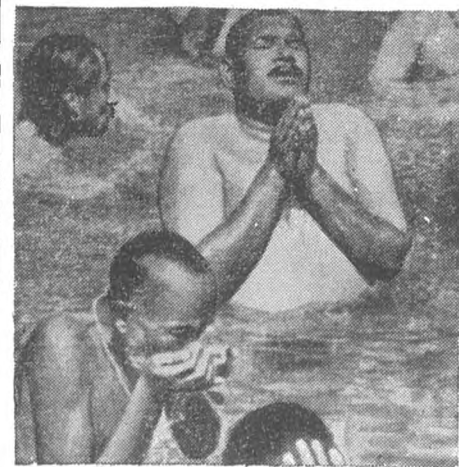
Але інший стовп мудрості факір Акарія не допускає й думки,

що зустріч планет у сузір'ї Козерога може закінчитись благополучно. Просто блискавки гніву богів, що спалахнули 4 лютого, ще не досягли Землі. Тому слід молитися і поститися ще 25 днів, не забуваючи при цьому жертвувати на храми, щоб факіри могли і далі клопотатися перед богами, а йоги — споглядати свій пуп.

До індійських астрологів, які пророкували кінець світу, приєдналося чимало їх колеґ в інших країнах. Однак однастайності між ними не було. Більшість західноєвропейських астрологів поставилася скептично до прогнозів про космічну катастрофу. За обчисленнями англійських астрологів, у міжпланетній зустрічі мало взяти участь не 7, а тільки 5 планет, причому ця зустріч мала відбутися зовсім не в сузір'ї Козерога, а в сузір'ї Водоля, що аж ніяк не загрожувало людству таким трагічним фіналом.

Крім того, найвидатніший астролог «вільного світу» італієць Барба Нера (що значить «Чорна борода») у своєму гороскопі на 1962 рік, який вийшов книгою, обсягом 112 сторінок, категорично заявив, що в цьому році не буде не тільки ніяких катастроф, а й взагалі не буде видатних подій. За твердженням його гороскопу, 1962-й буде монотонним роком, якщо не зважати на збільшення числа шлюбів серед кінозірок. Правда, він попередив, що один з цих шлюбів вразить весь світ. Але від найсенсаційнішого шлюбу до кінця світу — чимала дистанція...

Незважаючи на оптимістичні пророкування західних астрологів, багато їх адептів все-таки чекали

Чекаючи на «кінець світу», віруючі індійці моляться і змивають свої гріхи у водах Гангу.

великих неприємностей з боку отого Козерога. У Нью-Йорку 4 лютого цілий день дзвонили телефони у поліційних дільницях — то майбутні жертви світил вимагали посилити охорону їх земних благ. Багато клопоту мав у той день і лондонський Скотланд-Ярд. Збільшився продаж акцій на біржах, бо чимало бізнесменів вважали за краще переселитися у той світ з готівкою, ніж з акціями.

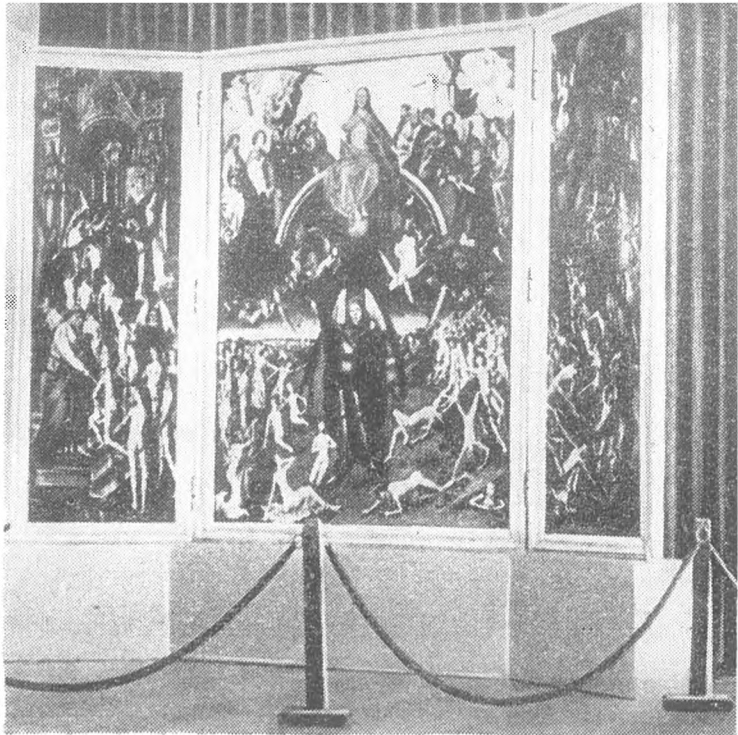
Слід зазначити, що кількість астрологів та інших магів окультних наук у «вільному світі» не тільки не зменшується, а навпаки, дедалі зростає. Вони одержують величезні гонорари, їхні гороскопи стають «бестселлерами», до них звертаються за порадами правителі і біржовики, як зверталися в стародавні часи царі і полководці до оракулів і авгурів, як зверталися вони у середньовіччя до Нострадамуса і як звертався порівняно недавно Гітлер до свого придворного мага і астролога Гануссена. І те, що Козерог тепер дуже таки прикро підвів деяких астрологів, не зменшить їх клієнтуру, як не зменшили її деякі прорахунки в прогнозах Гануссена. Барба Нера і його колеґи продовжуватимуть і після недавнього «кінця світу» збирати щедрі данини під знаками Зодіаку...

Таємниці

„Страшного суду“

Майже 500 років тому Ганза — Союз північнонімецьких міст — вела морську війну з Англією й Нідерландами. В одному з боїв німецький капітан Петер Бенекке захопив ворожий торговельний корабель «Святий Томас» з багатою поживою. Крім фламандських тканин, дорогих килимів та хутра капітанові дістався великий 'олтар роботи відомого нідерландського художника Ганса Мемлінга, виконаний на замовлення банкірського дому Медічі для собору у Флоренції. Капітан Бенекке привіз

Деталь лівої частини олтаря: святий Петро зустрічає праведників біля воріт раю.

Олтар роботи Ганса Мемлінга, написаний у 1473 році. В центрі — зображення Страшного суду. Святий Георгій в кольчугі і латах тримає в руці ваги для святих та грішників. Ліворуч — святий Петро впускає праведників у рай. Праворуч — грішники падають у пекло.

Та ж деталь під гамма-променями. Первісні контури ключа та пальців лівої руки помітні особливо добре. Останній варіант малюнка був значно кращий за попередній.

Деталь правої частини олтаря. Обличчя одного з грішників, очі і рот якого художник теж перемальовував. І тут, завдяки зміні, значно покращала композиція всієї групи.

олтар у тодішній Данціг і віддав його у церкву Святої Марії. 1807 року Наполеон відправив олтар до Парижа, але згодом він знову повернувся назад. Тепер олтар знаходиться у Гданській картинній галереї.

Відомий польський мистецтвознавець професор Квятковський протягом багатьох років користується останніми досягненнями науки для дослідження творів мистецтва. Спочатку він лише встановлював оригінальність того чи іншого твору, викривав підробки. Але потім польський вчений розробив нову методикку досліджень, що дозволяє простежити всю історію створення картини, від ґрунтування полотна і до останнього мазка пензля.

Такому дослідженню професор Квятковський піддав і знаменитий олтар Мемлінґа. Відкриття, які він зробив при цьому, здивували не лише фахівців. На екрані рентгенапарату можна було простежити, як в процесі роботи над картиною художник змінював її окремі деталі і загальну композицію. Гамма-промені немов піднімали один за одним шари фарби і давали змогу сучасному дослідникові проникнути в творчу лабораторію художника.

Професор Квятковський навчився також розбирати візерунки і читати написи на бронзових шоломах, посуді тощо, де ці написи давним-давно стерлись. Як це робиться? Польський дослідник загортає досліджувані речі у кіноплівку і кладе їх у капсулу з радіоактивними ізотопами. Невидиме проміння пронизує об'єкт, і після проявлення кіноплівки можна добре побачити на ній всі колишні написи та орнаменти.

Професор Квятковський з своєю помічницею. Зараз вони розкривають таємницю цього старовинного бронзового шолома.

«Міс Свобода»

що вона не образиться. Статуя «Свободи, що осяває землю», твір ельзасця Фредеріка Августа Бартольді, принесений в дар урядом Франції Сполученим Штатам Америки з нагоди їх столітнього існування.

Ця пані із старогрецьким профілем, з випнутим, наче у вагітної, животом, одягнена в античну тогу із складками від плеч, і перейменована якимсь дотепним французом на «Свободу, що лякає Землю», мала символізувати франко-американську дружбу. Зібрана по франку з кишені французьких платників податків, які не пошкодували 250 000 доларів, потрібних для створення цього жіночого циклопа і його відливки з міді, бідна «Свобода» наближалася до американського раю і гадки не маючи, що онуки дядечка Сема можуть їй запропонувати лише недобудований постамент, хоча, приймаючи французький подарунок, хазяї взяли на себе зобов'язання повністю покрити витрати, пов'язані з монтажем і встановленням статуї. Так чи інакше, після патентної відозви газети «Уорлд» будівництво п'єдесталу (125 000 доларів) було закінчене, правда вже через два місяці після того, як статуя ступила на землю Америки.

28 жовтня 1886 року величезна споруда, для якої тоді навіть не знайшлося вдосталь полотна, щоб накрити її, була урочисто відкрита.

Вигнана на малесенький острівець, розташований навпроти того місця, де Гудзон впадає в Атлантику, статуя Бартольді немов у благанні простягає праву руку до океану, освітлюючи своїм смолоскипом шлях до старого світу, звідки вона прибула сюди. Якщо дивитися знизу, від підніжжя пам'ятника, що, здається, виростає із океанських хвиль, ця зелена пані, скам'яніла під американським небом, надто велика для того, щоб пробуджувати якісь почуття, просто пригнічує.

Заплативши негрові (верх іронії!) таксу за підйом ліфтом до п'ят «Свободи», можна увійти під її спідниці сірими кам'яними коридорами, з холодними, немов у в'язниці, стінами.

75 років тому доводилося звертатися до совісті американців, щоб зібрати кошти, потрібні для спорудження простого п'єдесталу. Статуя з простягнутою рукою виявилася набагато щедрішою: збори від туристів за минулі 75 років значно перевищили вартість каміння, на якому вона стоїть. Коли виходиш з ліфта, над головою розверзається величезний металічний грот, стіни якого підтримуються складною залізною риштовкою (конструктором цього химерного інтер'єру був знаменитий французький інженер Ейфель, батько відомої споруди в Парижі); цей грот пронизаний спіраллю подвійних гвинтових сходів, таких вузьких, що підніматися можна лише по одному. До діадема із семи металічних променів на лобі пані ведуть сто сімдесят сходинок. А звідти іншими сходами найбільш допитливі можуть видертися й вище, до самого смолоскипа, піднятого у правій руці статуї на висоту щось із сто метрів над рівнем океану.

Важко дихаючи, запаморочений крутінням сходів навколо осі, біля якої тупотять ноги тих, хто спускається, зупиняєшся перепочити десь на вісімдесятих сходинок і, судячи з осідлої відстані між стінами, торопаєш, що потрапив до черева статуї, мабуть, у те місце, де, якби Бартольді точніше передавав анатомічні подробиці, мала б бути печінка чи селезінка «Свободи». На сто десятих сходинок ще раз зупиняєшся перепочити вже в самій горлянці мадам. На сто тридцятих можна поступати у виліці «Свободи», а на сто п'ятдесятих визирнути назовні через очі, які не бачать нічого. Нарешті, на сто шістдесятих, відпочиваєш у діадемі, що на лобі пані. Там

«Сором вам, американські співвітчизники!» — писав 75 років тому у нью-йоркській газеті «Уорлд» публіцист Джозеф Пулітцер, засуджуючи байдуже ставлення громадян до компанії по збиранню коштів на будівництво п'єдесталу на острові Бедло.

Йшлося про примітивну споруду, примітивну навіть порівняно з технічними можливостями тодішньої Америки — порожнистий кам'яний п'єдестал для статуї, висотою в п'ятдесят метрів, з бетонним фундаментом на східному березі малесенького острова перед Манхеттеном. Залишалось звести ще п'ятнадцять метрів, а на підписних листах, прикрашених зоряним прапором, не з'являлося жодного цента. А в цей же час — о сором! — по океану пливла до Америки вельмиповажна мідна пані, чие розібране на складові частини тіло було влаштоване в трюмах великого пароплава, що пересікав Атлантику, урочисто мукаючи сиреною. Це була «Міс Свобода», як пізніше назвали її янки, сподіваючись,

є сім невеличких віконць, і на зеленкуватих шибках туристи, що сподівалися на безсмертя, надрапали різні написи й імена; повз них доводиться проходити швидко, бо ззаду підганяють інші відвідувачі. Видовище, заради якого доводиться долати півтори сотні сходинок, зводиться до семи шматочків розбурханого океану, побаченого з висоти корабельної щогли.

Крім того, ще ріжок Манхеттену з сяючими на сонці хмарочосами із скла, алюмінію й сірого каменя. Спускаєшся, вже не вдаючись до анатомічних роздумів, а над головою гуде тупіт тих, хто в бажанні дістатися до мідного кулака, лізуть до смолоскипа. З усіх боків, як і в дорозі на маленькому пароплаві, що привіз вас із Нью-Йорка, і в ліфті, який піднімав вас до ніг статуї, і на сходах в місткому житті пані магнітофони розповідають все, що знають про «Міс Ліберті». Скільки кілограмів вона важить, скільки коштувала її відливка, перевозка і монтування, скільки відвідувачів щороку ступають на сходи-дзиги в її нутрощах, як далеко б'є світло із смолоскипа-маяка і багато інших подробиць. Вони роблять із «Свободи» саме те, що потрібно знати звичайному янкі. Діставши такі ґрунтовні відомості, він має лиш знову сісти на палубу невеличкого катера, що забезпечує постійний зв'язок між Манхетеном та Островом Свободи. Мимохіть він переживе хвилювання своїх батьків чи дідів, які десятиріччя або сторіччя тому наблизилися до цього берега на таких самих хвилях. Звичайно, існує й маленька різниця між характером і почуттями піонерів Америки, які, сповнені сподівань, долали Атлантику до нової обітваної землі, і їх сьогоднішніх правнуків, тих, хто зараз сидить у буфеті катера і жує бутерброди з жовтою гірчицею або клацає фотоапаратами, зберігаючи на віки свій профіль на величному фоні Манхеттену. А втім, пейзаж також змінився. Онуки і правнуки емігрантів, які мусили колись оселятися в знаменитому концентраційному таборі на острові, що ховається зараз за статуєю Свободи, резервованому спеціально для ентузіастів, що подорожують без паспортів, віз і медичних довідок, очистили цей острів батьківських сліз і перенесли місце карантину і відбору нових кандидатів у янки в куток, краще прихований від людського ока. Так само вони вчинили і з береговою артилерією острова Губернатора — другого острова перед Манхетеном, яка дулами своїх гармат і пірамідами ядер поряд з міс Свободою мала вітати приїжджих біля самісінького входу до ново-

го світу. «Очищена» таким способом панорама хмарочосного Манхеттену постає в очах людини, прибулої з-за океану, неповторним видовиськом. Вона приголомшує, потрясає і лякає. Сміливі вертикалі різноколірних будинків, сконцентровані на виступі острова, наче змагаються між собою, колоси силкуються якнайвище підвести свою голову, визирнути з-за сусіди на безкрайні простори океана. Як змінився формою, і яким незмінним своєю суттю лишається цей світ, так образно й часто змальовуваний!

Америка тепер вирядилася, припудрилася, підмалювалася, але за товстим шаром фарби ховається те саме обличчя. Це найбільш помітно на «білому шляху» — частині Бродвея від Таймс Скверу й 42 вулиці до 49 вулиці, — кілька кілометрів, вздовж яких сліпучі сузір'я реклам, холодний блиск різноколірного неону, що розпластався на фасадах будинків і видерся на їх дахи, зводять нанівець ніч. На карті Нью-Йорка це найяскравіша крапка, це місце, де світло мільйонів електроламп, неонових болідів і комет створює міраж дивовижного світу.

Але для того, хто пройде тут на світанку, в години, коли гаснуть вогні реклам, сірі, потворні, брудні, наче хворі на пелагру будинки з обшарпаними стінами утворюють «чорний шлях».

І все одно цей дволикий світ і далі освітлює Міс Свобода, статуя, яка користується найбільшою популярністю у фотографів і карикатуристів. Вночі поема світла від смолоскипа-маяка статуї, падаючи то на океан, то на місто, зустрічається з фосфоруючими очима прожекторів, встановлених на дасі 102-поверхового Емпайр Стайт Білдінг на допомогу неоновій оргії Нью-Йорка. Ритмічні зустрічі поглядів двох циклопів — жіночого й чоловічого — які домінують, один — на морі, другий — на суші, над воротами нового світу, в сліпучо-ясній нью-йоркській ночі здаються німою, незрозумілою розмовою.

Жінка із смолоскипом здорово постаріла, згорбилася, а обличчя в неї від вітру, дощів та бур позеленіло ще дужче, і в порівняно молодому віці — 75 років — вона перетворилася на самотню й засмучену бабу. Вона пережила шалену молодість і підступну зрілість. Тепер, непотрібна і невибаглива, вона дозволяє лазити собі під спідницю всього за десять центів, опущених в скриньку, яку тримає в руках негр — він-то може багато розповісти про слово «свобода»!

І від соромливості, а може, від вихованості, самотня й засмучена баба обернулася до Америки задом.

Переклад з румунської

КАЛЕНДАР КОЛО «ВСЕСВІТУ»

ШЛЯХ ЗІРКИ. 24-річна співачка Шерлі Бессі, нова зірка англійської естради, під час турне по США дала інтерв'ю американським кореспондентам. На звичайні в таких випадках запитання про початок її кар'єри й таємницю успіху Бессі відповіла: «Я ніде не брала уроків співів. Взагалі я не знаю нот — якщо не рахувати, звичайно, банкнот».

ЩИРЕ ЗАПРОШЕННЯ. Один англійський медичний журнал закликав читачів заповісти після смерті свій мозок інститутській клініці для наукових цілей. Заклик закінчувався словами: «Ми будемо глибоко вдячні за кожний, хай найскромніший, дар».

СФАЛЬШУВАТИ НЕМОЖЛИВО. Англійський диригент сер Томас Бічем нещодавно заявив: «Модерна музика дивовижне явище. В ній абсолютно неможливо зіграти жодної фальшивої ноти».

НА ГРАНІ ФАНТАСТИКИ. В зв'язку з усе зростаючою злочинністю, частими нападами грабіжників на банки й транспорти з грошима в Лондоні влаштували показ нових методів захисту цінностей від бандитів. Велике зацікавлення викликала спеціальна торба для грошей. Якщо її не так узяти, з неї вискакують три двометрові металеві кийки, і водночас руки злодія охоплює спеціалізований браслет-наручник.

АНРІ АЛЛЕГ

Лист з ВОЛІ

Відомий французький письменник Анрі Аллег своєю мужньою книжкою «Допит» розповів усьому світові про терор в Алжирі. Після втечі з французької в'язниці Анрі Аллег прибув до Чехословаччини й звідти написав листа до редакції журналу «Нейе берлінер іллюстрірте» (НДР), який ми тут наводимо.

Як чудово, коли по роках перебування у в'язниці можна знову вільно вийти на вулицю, відчинити вікно, не наштовхуючись на ґрати, що розрізають на квадратичні краєвиди; коли зустрів із поліцейським не змушує серце стискатися від думки, що він впізнає тебе; коли, більше того, можна посміхнутися йому, бо знаєш, що він твій друг. Це радісне відчуття не залишає мене з тієї миті, як я ступив на землю Чехословацької Соціалістичної Республіки. Доброзичливість, з якою зустрів мене ця країна, передусім стосується, звичайно, Алжиру, що бореться за свою незалежність.

Мимоволі я знову й знову повертаюся в дум-

ках до в'язниці, де залишилися так багато моїх друзів. Я був уже на волі, коли у тюрмах Франції та Алжиру вибухнув голодний страйк, що тривав двадцять днів. П'ятнадцять тисяч в'язнів виступили на захист своїх прав і своєї честі. Вони вимагали, щоб з ними поводитися як з політичними в'язнями, а не карними злочинцями, і припинили голодовку лише тоді, коли тюремні власті поступилися перед їх вимогами.

Їх рішучість та героїзм викликали захоплення всього світу. Та тільки я заплющу очі, як бачу перед собою схудлі обличчя моїх соратників і відчуваю знову їх страждання.

Незабаром мине два роки відтоді, як я з то-

варишами по камері оголосив в алжирській в'язниці голодовку, що тривала дванадцять днів. Ми сиділи в тому корпусі, який, на відміну від новозбудованого, мав назву «стара в'язниця». Під нами були камери засуджених до страти. Із смертниками ми могли розмовляти вечорами, коли наші віконця були відчинені, а вартові кудись зникали.

Голодовку ми розпочали, щоб домогтися певних привілеїв і поваги до наших прав. Саме тому, що ми були політичними в'язнями, з нами поводитися гірше, ніж з карними злочинцями, які користувалися матеріальними перевагами. Ми не мали, наприклад, ні ліжок, ні столів, ні ковдр. Ми їли із заїржа-

вілих мисок, які — сидючи навпочіпки — затискували між колінами.

Вартові тероризували нас, били в'язками ключів. За найдрібнішу провину призначали кару — два-три місяці суворого арешту. Та найгірше було вночі. На світанку на подвір'ї в'язниці, як правило, споруджувалися гільйотини для одного, двох або трьох засуджених алжирських патріотів.

Сокира гільйотини визначала ритм нашого життя. Кожного вечора, намагаючись заснути на своїх солом'яних матах, ми палко бажали, щоб наступний ранок не був затьмарений кров'ю нашого друга. Засуджені до страти взагалі не спали. Вони лежали з розплющеними очима, щоб поява поліцейських та вартових не була для них раптовою, несподіваною. Вони хотіли вмерти при повній свідомості, щоб мати змогу в останню хвилину вигукнути слова про свою віру в перемогу. Так жили ми в ті роки.

Це була безперервна

боротьба, і останньою зброєю в'язнів була голодовка. В грудні 1959 року ми знову розпочали голодовку. Дванадцять днів жили ми в надзвичайному напруженні. Незважаючи на загальну слабкість та голод, в'язні витримали. Коли їх сповнений презирства погляд зустрічався з поглядом вартових, на обличчях останніх з'являвся вираз страху перед такою незламною силою волі. Голодовка тривала і на різдво. Десь зназовні, за мурами нашої тюрми, гуркотіли військові грузовики, горлали п'яні пісні солдати.

Де-не-де лунали постріли, але у в'язниці було зовсім тихо. В голові трохи паморочилося після восьми днів голодування, але в'язні все ще трималися. Того, хто знепритомніє, переносили до лазарету, робили укол, пропонували бульйон. Але в'язні відмовлялися. Таку колективну волю, таку силу цілого народу можна пояснити лише непохитним прагненням до незалежності.

Чи можна сказати, що ця рішучість, яку під час демонстрацій у Парижі виявили алжирці і яка протягом семи років війни ще більше зросла,

відкрила очі французькому уряду? Ні, уряд Франції не відмовився від свого бажання нав'язати нам старе панування у новій формі.

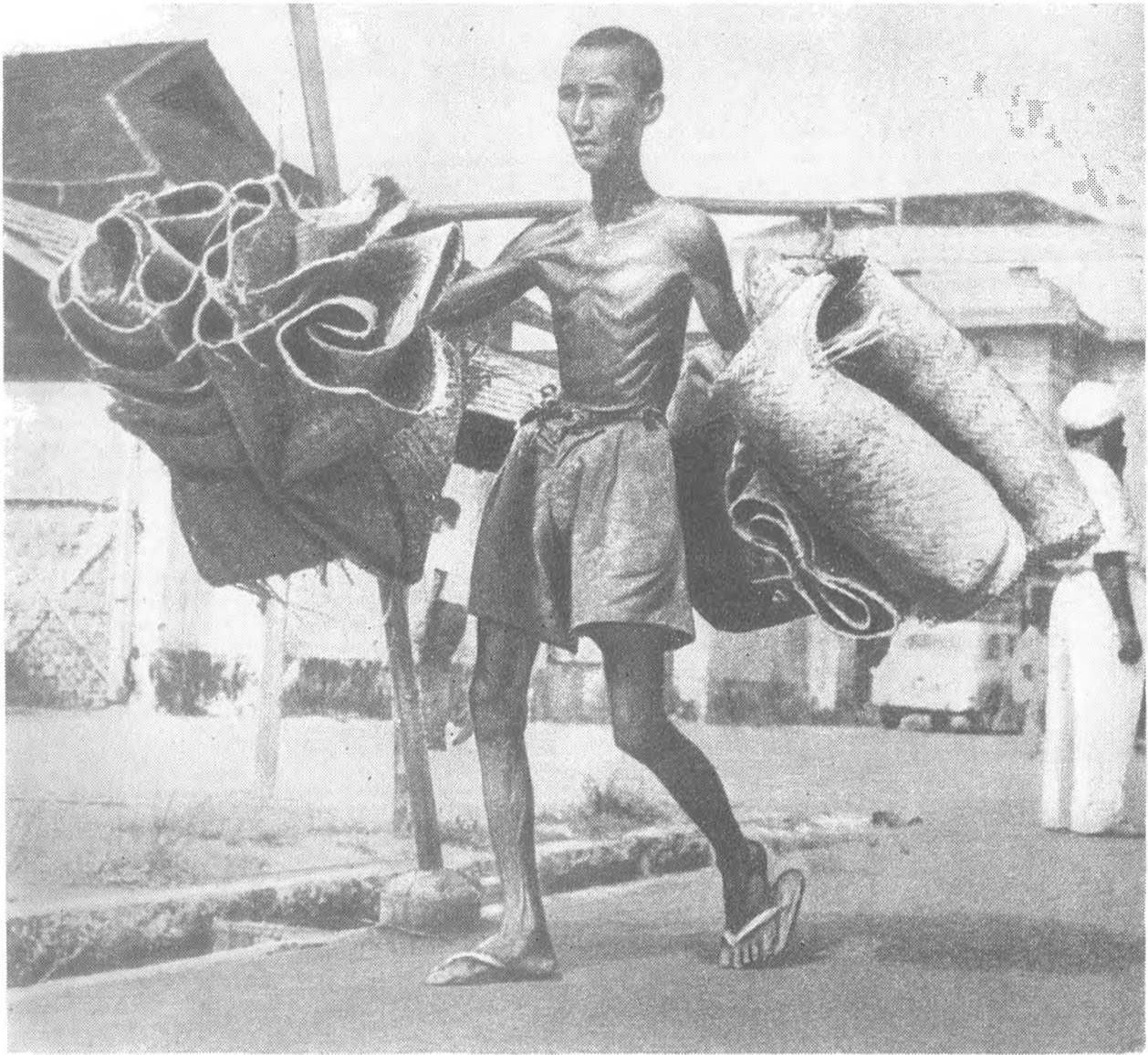
Патріотичні вчинки все ще приводять нас у в'язниці. Французький уряд запровадив там деякі пом'якшення. Він вихваляється цим і запрошує різні делегації відвідати окремі «зразкові» тюрми. Та при цьому замовчується, що на задніх дворах, у таборах військовополонених, чинять найжорстокіші злочини, і що їх чинитимуть доти, доки триватиме війна в Алжирі. Легіонери, ко-

лишні нацисти, гітлерівські злочинці служать катями в таборах для алжирських патріотів. Яка іронія, що саме ті, хто раніше катував французьких патріотів, тепер служать уряду Франції! Але хіба це й справді може здивувати? Хіба ж це не цілком логічно, що фашизм та колоніалізм—два боки однієї медалі—допомагають один одному?

Боротьба алжирського народу за свою незалежність зливається із загальною боротьбою всіх народів проти імперіалізму, за мир у всьому світі.

Французькі колонізатори по-звірячому катують алжирських патріотів електричним струмом.

Про долю простих людей красномовно свідчить самий вигляд цього сінгапурця...

Сінгапур в ярмі

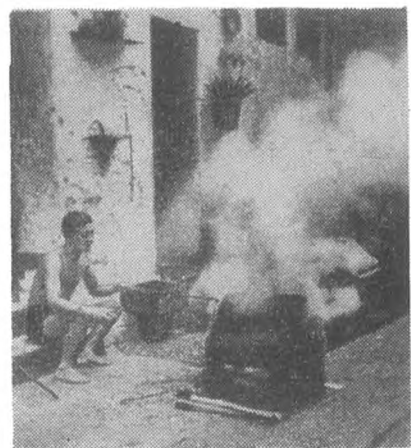
І ці жебрачка...

І цей зморений кулі...

І цей куток азіатського кварталу.

«Гібралтар Далекого Сходу» — так влучно охрестили острів Сінгапур за його географічне становище на перехресті морських шляхів з Індійського у Тихий океан. З висот на південному узбережжі острова можна контролювати весь жвавий рух морських транспортів, які проходять крізь Малаккську протоку.

Але Сінгапур — не лише важливий стратегічний пункт. Острів славиться багатючими покладами олова, великими рисовими плантаціями, гами каучукових дерев та кокосових пальм.

Англійські колонізатори здавна гострили свої зуби на цей ласий шматок азіатського континенту. 1946 року у змові з іншими імпералістичними хижакками вони підступно перетворили Сінгапур на свою колонію.

Прикриваючись облудними фразами про свою «цивілізаторську місію», англійський імпералізм нещадно грабує Сінгапур, безжалюдно визискує його населення. Англійська компанія «Стейтс трейдінг» заробляє мільйони на сінгапурському олові, а робітники олов'яних рудників приречені на нелюдський образ життя, на голод, злидні й вмирання. Один англійський журналіст, розповідаючи про своє перебування на Сінгапурі, назвав їх «найнещаснішими серед всіх, кого він бачив за своє життя»...

Населення Сінгапуру відповідає на колоніальне панування англійців страйками, демонстраціями, повстаннями. 1956 року цей визвольний рух набрав особливо грізного характеру. Англійські власті силою зброї придушили було виступи сінгапурських трудящих, але визвольний рух незабаром набув нової сили. І тоді англійські колонізатори знов вдалися до обману. Вони оголосили про надання Сінгапуру внутрішньої автономії в рамках Британської співдружності націй. Але якою насправді виявилася ця автономія!

Конституція, «милостиво» дарована Сінгапуру англійським урядом, забезпечує, головним чином, права самих англійців. Так, наприклад, Англія залишає в своїх руках справу оборони Сінгапуру, всі його зовнішні зв'язки, зовнішню торгівлю. Та й цю химерну конституцію англійський генерал-губернатор має право позбавити чинності!

І, звичайно, на Сінгапурі залишаються англійські війська, він так само, як і раніше, є англійською базою у Південно-Східній Азії.

Місцева верхівка почуває себе непогано і в умовах англійського панування.

Останнім часом Сінгапур перетворили на штабквартиру агресивного блоку СЕАТО. Звідси плетуться змови проти визвольного руху народів Азії, тут жевріє небезпечний вогонь воєнних авантур імпералістів.

І тому народ Сінгапуру, якого не вдалося обдурити химерною автономією, вимагає: «Геть англійських визискувачів!» Він бореться за справжню, а не уявну незалежність і свободу.

Два світи зійшлися на цій вулиці Сінгапура.

Ця стара статуя перетворилася на непогане джерело прибутків для спритного шахрая.

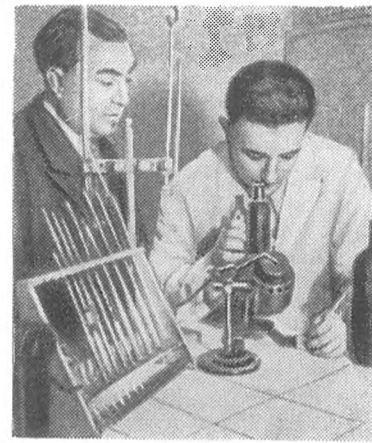
жертви для будівництва спеціального пам'ятника на честь святої Анни...

Сім років Салат спритно обдурював марновірних, сім років текли гроші в кишеню шахрая!

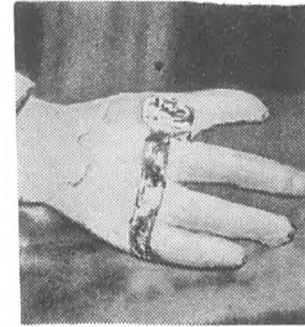
І ось, нарешті, «чудом» в ресторані зацікавилася французька кримінальна поліція. Експертиза без особливих труднощів встановила, що засохла кров на статуї належить... самому Шарлю Салату.

Припертий до стіни, власник ресторану змушений був признатися, як він власноручно створив своє «чудо».

Все? Ні, не все. Перед тим, як сісти в тюрму, Шарль Салат встиг продати за великі гроші одній французькій газеті свій щоденник «Сім років обману».

Експертиза поклала край брехні про «чудодійну» кров на статуї.

Відбитий палець святої Анни мав поправити грошові справи невдахи-картjera.

Палець святої Анни

Це сталося в одному ресторані десь на півдні Франції. Власник його Шарль Салат частенько брав участь у картярській грі, яку вели відвідувачі ресторану. Йому дуже рідко щастило, але чим більше Салат програв, тим азартніше грав.

Якось власник ресторану програв дуже велику суму грошей. Розлютований своєю невдачею, Шарль Салат, немов скажений, носився по ресторану і випадково зачепив рукою статую святої Анни, яка здавна прикрашала один із залів. Необережний картяр відбив палець на руці святої.

Здавалося б, нічого особливого. Але раптом наступного дня на статуї, саме там, де було відбито палець, з'явилася кров, справжня кров...

Чудо! Нове чудо!..

Чутки про подію в ресторані швидко розповсюдилися по країні. І сюди потягнулися сотні й тисячі людей, вони хотіли на власні очі побачити «страждання» святої.

Шарль Салат знав, як скористатися з цього «чуда»! Він звернувся до віруючих із закликком вносити по-

Гроші віруючих текли в кишені Шарля Салата.

СТАНІСЛАВ БРОДСЬКИЙ

КРИВАВИЙ ДИКТАТОР

— «*Todo isso foi português*» — «Все це було португальським», — сказав мені Лоренцо Маркес, редактор місцевої газети «*Notícias*» в столиці Мозамбіку. «Все» — це значило: цілий африканський континент, та ще й добрий шмат Азії — скільки могло сховатися під долоною редактора на маленькому глобусі в його кабінеті. Саме в цей спосіб я зустрів-

ся вперше з португальським націоналізмом, цією дуже дивною мішаниною сучасної манії величності з середньовічним переконанням про месіанську історичну місію. За моїми плечима вже було знайомство з страшними «сламсами» Лісабона, у порівнянні з якими блідніють найнужденніші квартали інших європейських міст; бачив я перед тим і злиденне

Опора уряду Салазара в країні — поліція.

Посилені загони поліції охороняють вдень і вночі будинок самого диктатора.

португальське село, розмовляв з рибалками і селянами, з робітниками і студентами, з офіцерами, палками прихильниками уряду, і з інтелігентами, які з властивим їм анархізмом висловлювалися проти нього. Отже, я міг вже створити для себе більш-менш ясну картину, що таке Португалія: піраміда, в основі якої лежить надзвичайно багата історія, а на вершині — маленька, бідна, відстала країна, що тоне в мороці.

НА ЗАХИСТ STATUS QUO

У світі відбуваються перевероти й революції, країни міняють шкіру, а континенти забарвлення, ритм епохи перебиває силу земного тяжіння, а по дорогах Португалії і досі ліниво ступають мули, як кілька століть тому. Протягом останніх тридцяти років необмеженою владою в країні користується Антоніо де Олівейра Салазар. І саме завдяки йому — закам'яніла країна і, наче в холодильнику, замерз тутешній соціальний устрій, найвідсталіший в Європі, не рахуючи Іспанії.

У книжці А. Ферро про Салазара, написаній, власне, самим диктатором, він стверджує:

«Люди взагалі міняються мало, а португальці й зовсім ні! Не раз, коли мені доводиться приймати якесь рішення, я читаю отця Антоніо Вейра» (одного з португальських єзуїтів-класиків XVII ст.).

І він не дуже перебільшує. Салазар і справді розуміє історію, як розуміли її триста років тому. На противагу до божевільного маляра з Берліна, який перемальовував світ кров'ю, на противагу до набундюченого комедіанта з Рима, який хваль-

кувато уявляв, що історія — його коханка, — Салазар не мріє про перевороти і війни, його метою є утримання status quo: феодального фашизму в Португалії і колоніалізму ХІХ століття в заморських володіннях.

20 РОКІВ ХАОСУ

Салазар народився у 1889 році. «Коли мені було сім років, — пише він про себе, — батько віддав мене вчитися в школу в Санта-Комба. Нас було надто багато, і вчитель рідко займався мною. Батько, довідавшись про мої досить погані успіхи, забрав мене із школи і послав до одного бідного селянина, а той давав мені приватні уроки десь у закутку своєї хати... От в який спосіб я навчився читати у цього сільського служителя «освітнього закладу», який міг обійтися без державних дотацій».

Треба визнати, що свій дитячий досвід Салазар використав досить оригінально, значно зменшивши по приходу до влади видатки на освіту. А наслідки? Португалія сьогодні стоїть в Європі попереду по кількості неписьменних: тут їх 45 процентів!

У двадцять років Салазар стає професором економіки в університеті в Коїмбрі, провівшись перед цим кілька років на священника й адвоката. В цей час Португалія перебувала в стані постійного хаосу, що тривав добрий десяток років. Повалення монархії в країні у 1910 році аж ніяк не вирішило жагучих проблем. Республіканські сили задовольнилися лише вигнанням короля і кількома конституційними реформами: відокремленням церкви від держави і обмеженням влади єзуїтів. Республіканці не мали на той час ніякої позитивної програми. Робітничий рух був лише у зародку, в країні

верховодили кільканадцять поміщицьких родин, міжнародну безпеку гарантував союз із Великобританією. Але ніхто не гарантував майбутнього. Кабінети міністрів змінювалися щочотири місяці, а в періоди, вільні від міністерських криз, вибухали військові путчі — боротьба всередині португальської армії між пробританською частиною і пронімецькою, що тривала на протязі всієї першої світової війни. Португалія вступила у війну, її експедиційний корпус з'явився на західному фронті, а в нагороду за це вона отримала після війни краєчок колишньої німецької Східної Африки. Та ще після тієї війни лишилася в Португалії безліч генералів і маршалів — командуючих без війська, зате вони дуже активізувалися по лінії політичної боротьби. Після якоїсь там чергової урядової кризи, коли монархісти боролися з республіканцями, і ніхто в народі власне й не знав, що то за боротьба, один з генералів не витримав нервового напруження і вчинив державний переворот. У травні 1926 року владу в Португалії захопив генерал Гоміжду Кошта. Втім, ненадовго. Це була настільки непридатна кандидатура, що його усунули власні прихильники. Вже в липні цього ж таки року диктатором став генерал Кармона, а генерал Гоміжду Кошта вирушив у почесну відставку на Азорські острови. Невдовзі Кармона став уже «обраним» президентом Португалії. Одним з перших його державних актів було призначення нікому досі не відомого професора з Коїмбри міністром фінансів.

Точнісінько п'ять днів займався Салазар своїм першим міністерським призначенням. Він розібрався у фінансах, виявив карколомний дефіцит і нестримну інфляцію — і зажадав уповноважень у господарських спра-

вах. Генерали відповіли — «ні!». Тоді Салазар повернувся до університету. Він провів там чотири роки, у вільний час займаючись політикою, як один із засновників католицької партії «Центру».

Тим часом політичне становище Португалії дедалі гіршало. Постійні путчі й повстання потрясли країну. Велика економічна криза 1929 року з небувалою силою вдарила по цій слабенькій державі, відкидаючи її далеко назад. Великобританія, капітали якої в цей час фактично уже контролювали Португалію, зміцнювала натиск, щоб навести в країні порядок. І в 1932 році президент Кармона вирішив запросити Салазара на посаду прем'єра, надаючи йому водночас необмежені уповноваження. Так розпочалася диктатура, яка триває й досі, довше ніж будь-яка інша у світовій історії.

ВЛАДА Й СВОБОДА НЕ ЙДУТЬ РАЗОМ

Салазар почав вводити нові порядки одразу в двох напрямках: конституція та економіка. Шляхом плебісциту була затверджена нова конституція, що санкціонувала вже існуючу для уряду диктатуру. Політичні партії були розпущені, так само як і професіональні спілки і всі масові організації. Конституція Португалії мабуть єдина в світі одверто проголошувала:

«Місією португальського народу є оволодіння заморськими землями, колонізація їх і примусова цивілізація місцевого населення».

Вже після війни, в іншому плебісциті, цей пункт був відредагований інакше, в тому дусі, що колонії взагалі ліквіднуються як такі; вони стали «заморськими провінціями Португалії, населення яких користується тими ж самими правами» — чи без-

прав'ям,— що й населення метрополії. Доповненням до конституції стали також різні декрети, зокрема, Хартія праці, що забороняє страйки, декрет про сім'ю, який одверто проголошує підлеглу роль жінки, а також багато інших правових актів. Таким чином, Салазар досяг своєї мети: він відтягнув стрілки годинника історії вже не до XIX сторіччя, а прямо до часів Французької революції.

«Влада й свобода — це два несумісні поняття. Де існує одне, не може існувати інше. У зв'язку з прогресом цивілізації вужчає й свобода»,— пише Салазар, в іншому місці додаючи ще й таке: — «Наша диктатура схожа на фашистську необмежену владою, війною з будь-якою демократією».

Під час тридцятирічної влади Салазара все змінилося в Португалії не на краще. Реальна заробітна плата в роки 1939—1958 знизилася більше, як на 30% (за офіційними даними рівень споживання в Португалії найнижчий у Європі і його можна порівняти хіба що з рівнем споживання у Конго). Португалія має найвищу в Європі смертність від сухот, а смертність немовлят в період владування Салазара збільшилася в кілька разів.

Але разом з тим: американська монополія «Софіна» контролює всю продукцію і споживання електричної енергії в країні; міський транспорт, телефони й водогін у Ліссабоні, мідні копальні, значна частина виробної й хімічної промисловості — в руках британського капіталу; торгівля корком — одного з найголовніших експортних продуктів країни — контролюється американською фірмою «Армстронг Корк Компані». Чужоземні капітали контролюють так само видобуток вольфраму й інших кольорових та рідкісних металів,

значну частину банків і майже всю зовнішню торгівлю.

Єдине, чим може похвалитися Салазар, це скандальною популярністю Португалії у зарубіжній пресі. А також тим, що в усіх великих англійських, американських, французьких і західнонімецьких газетах можна прочитати кричущу рекламу, розміром на цілу сторінку — «Відвідуйте Португалію!», «Португальська мандрівка», «Подорож над Мадерою». На це йдуть мільйони. Стільки мільйонів, щоб можна було відвернути увагу світу від масових вбивств у Анголі чи драматичних подій з «Санта-Марією».

Колись Мадера була місцем заслання злочинців Португалії. І тоді вже Мадера вражала своєю убогістю. Але це було ще до часів Салазара. Нині диктатора значно більше непокоять внутрішні конфлікти, — місце заслання теперішніх «злочинців» перетворилося на справжню катівню. Кожний громадя-

А це прислужники кривавого диктатора тримають на багнетах відтату голову анголезця. Відтинання голови африканським патріотам стало звичайною річчю в практиці фашистських поплічників Салазара. Не має меж «винахідливості» катів. Полонених закопують по шию у землю. Потім голови або відтинають, або розчавлюють бульдозерами. Вільше ста тисяч анголезців було замордовано таким чином. Але ніякі колоніальні репресії, ніякі масові звірства неспроможні придушити боротьбу Анголи за незалежність.

нин Португалії перебуває під пильним оком лихозвісної політичної поліції ПІДЕ. Всіх, хто навіть подумає підняти голос проти кривавого диктатора, засилають до Мадери. Республіканців та демократів — до Анголи чи Мозамбіку. А комуністи, якщо їх не закатовують у підвалах ПІДЕ, потрапляють до страшного концентраційного табору в Тараффалі, на одному з островів Зеленого Мису.

За правилами португальського цивільного флоту, ми повинні були проминати табір вночі. Але наш старенький корабель не вклався у розклад. Ми бачили небагато, але й цього вистачило, щоб уявити собі всю картину: жовті пісчані пагорби, жодного деревця, невиразні обриси дерев'яних чи може жерстяних бараків вдалині, а навколо океан, що аж кишить від акул, і над усім безжальні промені тропічного сонця (острови знаходяться неподалік екватора). Тут звикли до того, що каторжники раптом зникають уночі, а потім їх рідні через деякий час одержують повідомлення про їхню смерть. Згодом все це забувається, лише акули навколо островів Кабо-Верде якісь непомірно гладкі.

Португалія ніколи не приховувала своїх симпатій до фашизму. Читачі старшого покоління, напевно, ще добре пам'ятають роль Португалії в період громадянської війни в Іспанії. Можна без перебільшення сказати, що путч генерала Франко без Салазара закінчився б безславною поразкою. Португалія була на той час головним пунктом транзиту німецьких та італійських військових частин і озброєння, не кажучи вже про власних «добровольців» і військову допомогу. Англійська і французька буржуазія могли спокійно виголошувати гасла проти інтервенції, добре знаючи, що ліссабонський уряд

зробить усе, що буде в його змозі.

Під час другої світової війни Португалія — цей самий «союзник» Англії — так само допомагала, як тільки могла, Третьому рейху Гітлера. Лише в 1944 році — напередодні відкриття другого фронту, — Португалія відмовилася від експорту до Німеччини надзвичайно важливого для озброєння вольфраму. А в той же час її африканські колонії, особливо Мозамбик, були найважливішими базами диверсій гітлерівців на африканському континенті. Підводні човни, які затопили десятки британських і союзних кораблів в Мозамбікській протоці, одержували вказівки безпосередньо від німецького кон-

сульства в Лоренцу-Маркіш. Це була тільки частина боргу, який Салазар сплачував Третьому рейху за допомогу фашистам у братній йому по духу Іспанії. Решту Салазар уже сплатив по смерті фюрера. У травні 1945 року, коли світ відпочивав в перші дні миру, — Португалія була в жалобі по Адольфу Гітлеру...

1961 рік не приніс радощів диктатору з Ліссабона. Керівник еміграційної опозиції капітан Гальвао захопив найбільший португальський трансатлантичний корабель «Санта-Марія» і протягом цілого тижня тримав його під своєю орудою, концентруючи увагу всього світу на Португалії. Незабаром вибухну-

ли національно-визвольні бої в Анголі. В самій Португалії з'явилися в горах перші партизанські підрозділи. А в португальських володіннях народ теж піднімався на національно-визвольну боротьбу.

Тепер назавжди закінчилося панування Салазара в Гоа. Цей край звільнився від португальських загарбників, возз'єднався з Індією, до якої він належить.

А в самій Португалії зріють великі події. Останнім часом в різних місцях країни спалахують народні виступи проти кривавої диктатури.

Трон Салазара захитався особливо чутно.

Переклад з польської

КАЛАМАЗОК «ВСЕСВІТУ»

Є ЗАСІБ! Одна англійська фірма випустила грампластинку з записом голосного хрюпіння, яке раз у раз переривається запитанням: «Хто там?» Реклама пластинки повідомляє: «Купивши цю пластинку, ви спокійно можете йти з дому хоч би й на цілу ніч. Вона налякає нічних злодіїв, які залізуть у ваш дім».

НЕ ТЕ КОМЕНТУЄ. Як відомо, доробок великого французького письменника Віктора Гюго надзвичайно великий. В останньому виданні його творів автор коментарів Повер вирахував, що в середньому Гюго писав 2 200 віршів на рік, що майже за сімдесят років його творчості дає загальну «довжину» віршів у 10 кілометрів 768 метрів і 59 сантиметрів (у 36 разів довше за Ейфельову башту).

БІБЛІЯ ДО РЕЧІ. У Регенсбургу (Західна Німеччина) місцеве транспортне управління роздало шоферам таксі кишенькові біб-

лії з єпископською присвятою такого змісту: «Під час довгих годин чекання на зупинках ви, напевне, часом замислюєтеся про остаточний пункт всякої подорожі. В цій книжечці ви знайдете дороговказ».

НЕ РОЗІБРАЛИСЯ. Під час маневрів однієї американської військової частини, десь у лісі на території Західної Німеччини, солдати заарештували трьох лісників, обвинувативши їх в шпигунстві. В штабі з'ясувалося, що солдати прийняли формений одяг лісників за мундири парашутистів «ворожої армії».

ЯНУШ ОСЕНКА
Польща

Гуморист

Він підійшов до мене й сказав:

— Я хотів би познайомитися з вами, так би мовити, як ваш колега. Адже я, крім усього, ще й до певної міри гуморист. Я збираю й складаю веселі жарти. Хочете, розповім вам один?

Я невпевнено кивнув головою.

— Переконалий, що він вас зацікавить,— заспокоїв він мене.— Отже, слухайте: «Пан Купчинський підвівся з ліжка й потягнувся так, що його суглоби затріщали по всіх швах. Навколо було так темно, що одне око не бачило другого. В цю мить у його сусіди загудів телевизор. «Це, напевно, листоноша»,— подумав Купчинський і попрямував до дверей. Він натиснув на ручку, зробив крок уперед і з легким подивом побачив, що опинився в повітрі. «Напевно, це було вікно»,— промайнуло у нього, коли він летів униз.— Це може мати

неприємні наслідки для мене». Падаючи, він прокинувся». Ну, що ви скажете?

— Гм...— мугикнув я.

З хвилину він допитливо дивився на мене.

— Сподіваюсь, колего, ви помітили, як побудований цей жарт. У кожному реченні — сіль! Дотеп на дотепі! Чи ж не так?

— Так,— промимрив я,— нічого собі дотепи!

— Дотепи, кажете? — засміявся Гуморист.— Та тут безліч, тут ціла симфонія дотепів і солі!

Мені подумалося, що це вже занадто.

— Ну, щодо симфонії, то це ви перебільшуєте,— зауважив я.

— Та що ви — невже не втямили? Гаразд, тоді я з охотою розтовкмачу вам,— сказав Гуморист з таким виглядом, неначе збирався зробити мені величезну послугу.— Отже, розпочнемо з самого початку: «Пан Купчинський підвівся з ліжка й потягнувся так, що його суглоби затріщали по всіх швах!»! Може, ви скажете, що Купчинський — погане прізвище? Не комічне, га?

— Нічого особливого...

— А я запевняю вас, що кожен, хто прочитає це прізвище, одразу зайдеться реготом!— промовив Гуморист.— Комічність цього прізвища просто неперевершена! А суглоби, які тріщать по всіх швах? Нісенітниця, чи ж неправда?

— Цілковита нісенітниця,— підтвердив я.

— Отож то й воно. В цьому й полягає весь гумор! Уявіть собі: людські суглоби — й тріщать по всіх швах! Ха-ха, смішно, правда ж? Тут ви маєте два дотепи в одному реченні.

— Про мене,— сказав я,— хай воно навіть і смішно, але що означає «по всіх швах»? Хіба суглоби мають шви?

— Авжеж, ні! — вигукнув він з переможним виразом на обличчі.— Це чистісінький абсурд! А отже, і третій дотеп у першому реченні! Тепер далі: «Навколо було так темно, що одне око не бачило другого». Замість того, щоб сказати «хоч в око стрель», я беру іншу приказку, перекручую її, міняю слова — і всі сміються! Чудово, чи ж не так? А потім у сусіди загудів телевизор, але він думає, що це листоноша і йде відчиняти двері. Навіщо, на вашу думку?

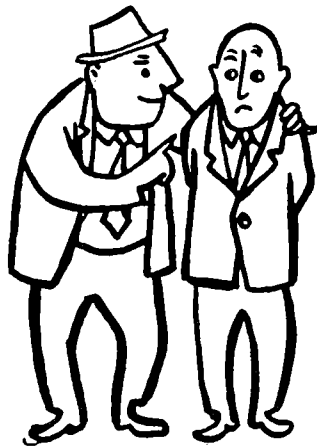
— Не маю уявлення.

— Ось у тім-то й справа. Тут уся сіль у нерозумінні. Він повірив, що це дзвоник біля дверей. Отже він натискує на ручку, робить крок уперед і помічає «з легким подивом», що опинився в повітрі. Вловлюєте? «З легким подивом!»! Ви ж не станете заперечувати, що в цьому полягає колосальна іронія! Адже ж кожна нормальна людина, випавши з вікна, померла б з переляку, а цей, бачите, відчув «легкий подив»! Непогано, га? Ха-ха-ха! А далі йдуть ще смішніші речі. Можна сказати, справжній фарс. Ні, ви тільки уявіть собі картину: цей хлопець падає з вікна, за мить від нього мокре місце залишиться, а він непокоїться лише, що це «може мати для нього неприємні наслідки». Подумайте тільки, з нього зараз буде мармелад, а він називає це «неприємністю»! От смішно, га? І знаєте, чому це так смішно?

— Ні,— визнаю я.

— Справді, ні? — вигукує він, мало не давлячись від сміху та поблажливо озираючи мене.— Та уявіть собі тільки: людина вилітає з вікна, назустріч вірній смерті, і при цьому ще на щось сподівається. Як це назвати?

— Трагедією,— кажу я.

— Ні! Комічною ситуацією! І, нарешті, останнє речення: «Падаючи, він прокинувся». Як поясните це?

— Напевно, стрічний вітер був такий сильний, що розбудив його.

Гуморист подивився на мене із щирим співчуттям.

— Нічого подібного. Він взагалі не падав. Усе це йому наснилося. І в цьому полягає головна ідея! Він навіть не підозрював, що все це відбувається уві сні, і раптом— як сніг на голову!.. На мій погляд,

цей жарт є просто видатним, справді дотепом і гострим!

Я безнадійно подивився на годинника.

— Пробачте, але, на жаль, я мушу йти,— сказав я.— У мене дуже важливе ділове побачення.

— Діла від вас не втечуть,— запротестував він.— Я певен, що ви хочете послухаєте ще один жарт.

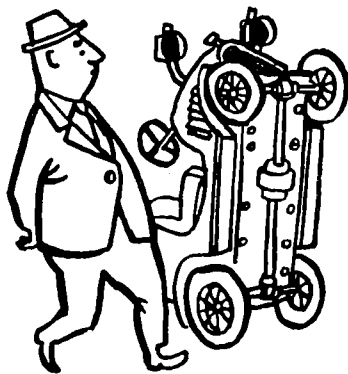
— О, ви не повинні так жартувати! — вигукнув я, поспішно прощаваюся з Гумористом і кинувся навітки.

НОРБЕРТ ФРИД

Чехословацьчина

Ідеалістична казка

або: до яких випадків іноді призводить технічний прогрес.

Одна людина й один автомобіль вирушили разом на прогулянку. Спокійно йшли собі поруч, людина тихенько мугикала щось, а машина пирхала трохи гучніше на свій манер.

Так вони прогулювалися, аж доки обидва не втомились. Автомобіль раптом усвідомив той факт, що він є, власне, дітищем людського розуму, й зажадав, щоб людина взяла його за руку, а потім навіть щоб понесла його на руках.

Людина сказала:

— Потерпи ще трошки. Он до тієї великої липи. А там я візьму тебе на руки й понесу.

Автомобіль дуже зрадів з цього, від щастя дав третю швидкість й одним могутнім ривком докотив до липи.

— Гей! — крикнула людина й кинулася бігти слідом за ним.— Я не встигаю за тобою!

Але автомобіль — пустотливий, як і всі діти,— додав ще трохи газу й прогудів:

— Ну, й що з того? Підштовхни краще ззаду!

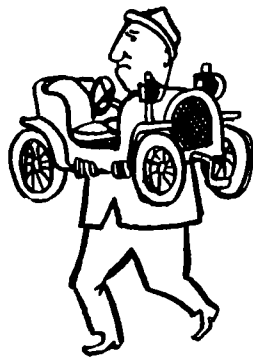
І тут у голові людини сянула геніальна ідея.

— Підштовхнути тебе? Але для цього мені треба спершу опинитися зверху!

І одним-єдиним могутнім стрибком людина скочила в автомобіль і вперше сіла за руль.

Автомобіль спробував був спочатку скинути її з себе, але людина хоробрі й міцно трималася обома руками за баранку — і тому ще й по сьогодні водить автомобілі.

Ця історія мала те вирішальне значення, що людина сьогодні їздить в автомобілі, а не навпаки— носить автомобілі на руках.

Малюнки Г. Берта.

КАЛЕНДАР КОЛОТ
« ВСЕСВІТУ »

НЕ ВИЙШЛО. Одно з англійських видавництв оголосило конкурс на кращий твір в манері Грема Гріна. Під псевдонімом у конкурсі взяв участь сам Грін. Однак він одержав лише третю премію.

РЕГАЛІЇ ДЛЯ ЗЛОЧИНЦІВ. З метою піднесення дисципліни в японських в'язницях ухвалено нагороджувати зразкових в'язнів орденами й медалями.

ЗАРОБЛЯЮТЬ НА АДОЛЬФІ. В молоді роки Гітлер пробував свої сили як маляр. Нині знайшлися «колекціонери», які платять грібні гроші за його старі малюнки. Попит визначив пропозицію, і вже якийсь шахрай підробляє «картини Гітлера» у великій кількості примірників. Знавці заявляють, що в обігу незабаром з'явиться значно більша кількість «картин Гітлера», ніж той намазюкав за все своє життя.

А ТАКОЖ І НА ТЕРОРІ. Французькі страхові компанії, в зв'язку з частими терористичними актами ОАС, почали приймати страхування від вибухів пластикових бомб.

АВТОМАТИЧНА БРЕХНЯ. Баварський міністр внутрішніх справ Альфонс Гоппель замовив спеціальний магнітофонний апарат, який буде вмонтовано в один із телефонів його міністерства. По цьому телефону кореспонденти газет будуть вислухувати записану на плівку останню інформацію міністра. Таким способом Гоппель хоче уникнути пресконференцій, на яких часом ставлять ущипливі запитання.

НОВИЙ ПАМ'ЯТНИК

У Празі споруджено новий величний пам'ятник чеському національному герою Яну Жижці. Відомий скульптор професор Кодет дуже цікаво розв'язав поставлене перед ним творче завдання. В цій монументальній споруді, що одночасно нагадує і людину і фортецю, немовби втілилися риси Яна Жижки — його могутність, незламність у боротьбі за волю свого народу.

ДОЛЯ ЧЕМПІОНІВ

Відомі канадські майстри з фігурного катання на ковзанах Роберт Пауль та Барбара Вагнер, які на олімпійських змаганнях в Скво-Веллі одержали золоті медалі чемпіонів, заробляють зараз свій хліб тим, що... рекламують костюми для фігурного катання. В одному з універмагів Торонто обладнано каток з штучним льодом, і на ньому щоп'ять хвилин з'являються перед публікою у нових костюмах Роберт Пауль та Барбара Вагнер.

З МОЛОЧНИМИ ПЛЯШКАМИ

27-річний англієць Ральф Томас тричі завойовував першість графства Дорсетшір в стрибках у висоту. Він мріє стати чемпіоном Англії, а потім... може і зустрітися з Валерієм Брумелем. Та майбутній

АВТОБУСИ ВІДПОЧИВАЮТЬ...

Кожну ніч на одній з міських площ Бухареста виростає цей величезний автобусний парк. Збираються на відпочинок водії та кондуктори, відпочиватимуть і самі машини.

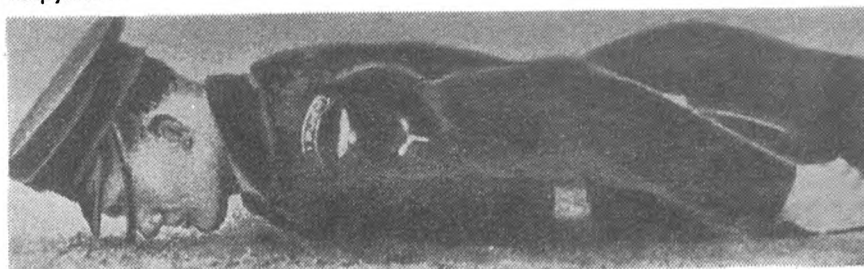
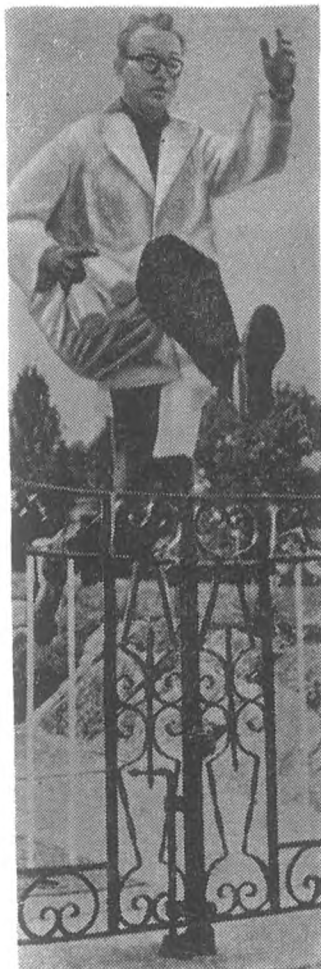
Завтра вранці ці нові автобуси — а серед них багато машин вітчизняного, румунського, виробництва — знову вирушають у путь, у найвіддаленіші кутки країни.

чемпіон не має часу тренуватися. Він розвозить молоко і уже п'ять років тренується лише «на ходу»: стрибає з пляшками в руках через огорожі й паркани.

ЗУСТРІЧ БУЛА ЗАПАМОРОЧЛИВОЮ

Після закінчення останніх переговорів між прем'єр-міністром Англії Макмілланом та президентом Франції генералом де Голлем, на аеродромі в Лондоні було виставлено почесну варту для вшанування президента, який відбував додому. Один із солдатів, що вишикувалися в почесному караулі, несподівано знепритомнівши, впав на землю. Як видно з фото, добре вимуштруваний вояка навіть у непритомному стані витягнувся, як по команді «Струнко!»

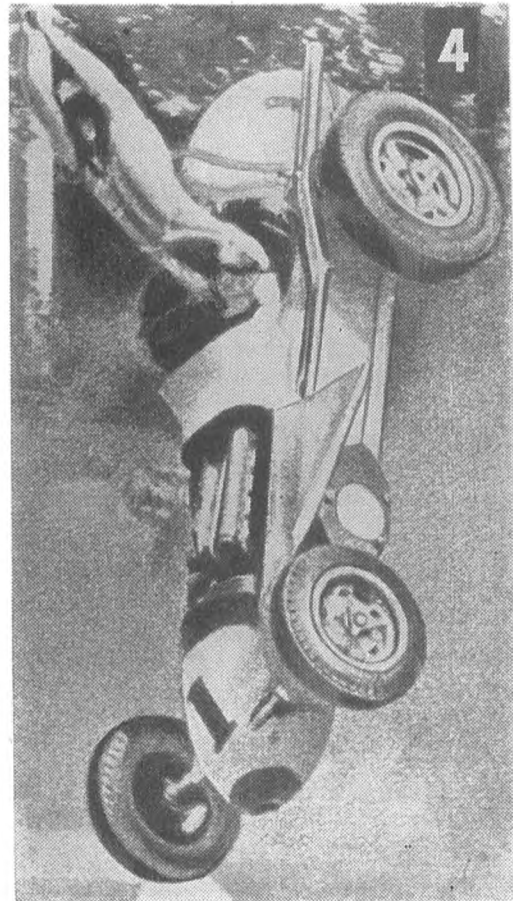

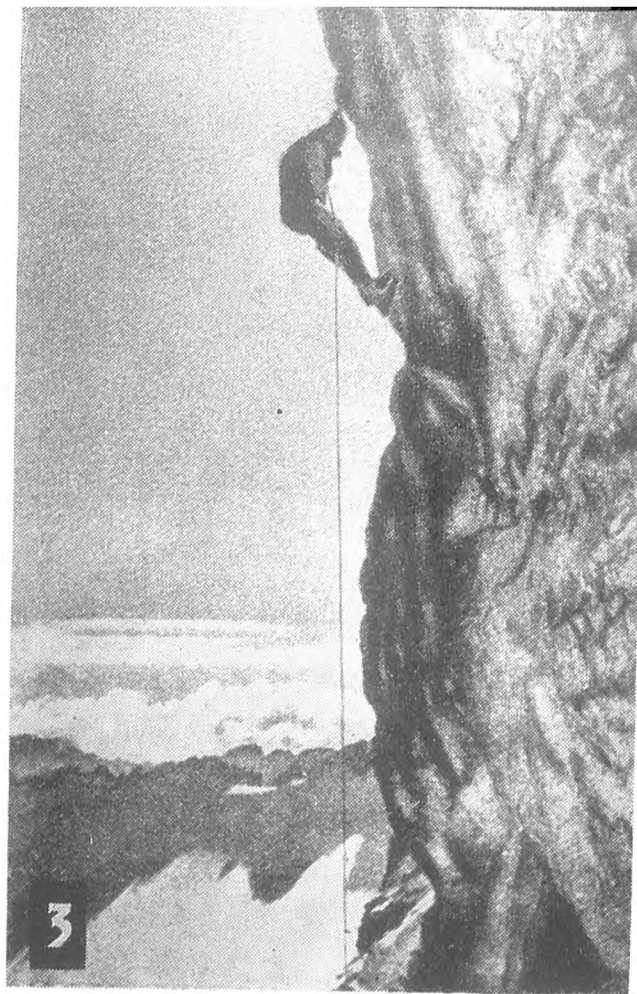

Важко уявити собі сьогодні будь-яку визначну подію без участі фоторепортера. Часом навіть ризикуючи своїм життям, він робить найцікавіші знімки. Його фотоапарат з успіхом можна використати там, куди не сягає кіно- або телевізійна камера.

Газетні знімки викликають великий інтерес читачів. Кращі з них передруковуються в багатьох виданнях у різних країнах світу, експонуються на виставках.

На цих сторінках вміщено кілька фотографій, які користувались найбільшим успіхом і обійшли сотні газет і журналів.

1

Радянський атомний криголам «Ленін». В цьому фото, звичайно, немає сенсаційності, до якої так звикли у буржуазних країнах, але воно обійшло сторінки найбільшого числа газет і журналів світу. Досягнення радянської науки і техніки і подвиг радянських полярників викликали загальне захоплення.

2

Надзвичайно драматичний момент відбив фоторепортер Фред Уелч. На каліфорнійському аеродромі (США) він фотографував тренування акробата Кароля Драже. В той час, коли той виконував на крилі літака різноманітні вправи, з'явився інший літак, що йшов на посадку. Знімок Фреда Уелча зафіксував моменти зіткнення обох літаків.

3

Сміливий альпініст штурмує неприступну гірську стіну.

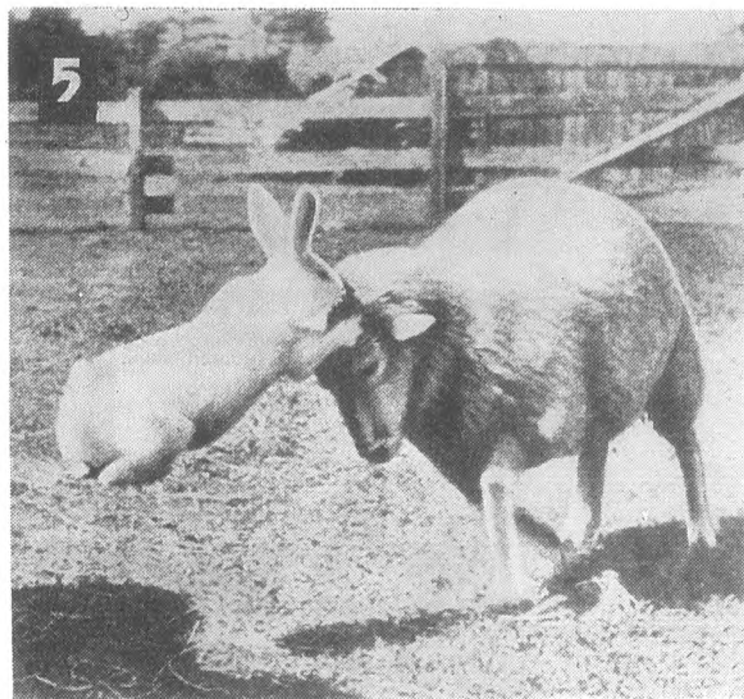
Для того, щоб зробити такий знімок, фоторепортеру довелося й самому стати одчайдушним альпіністом.

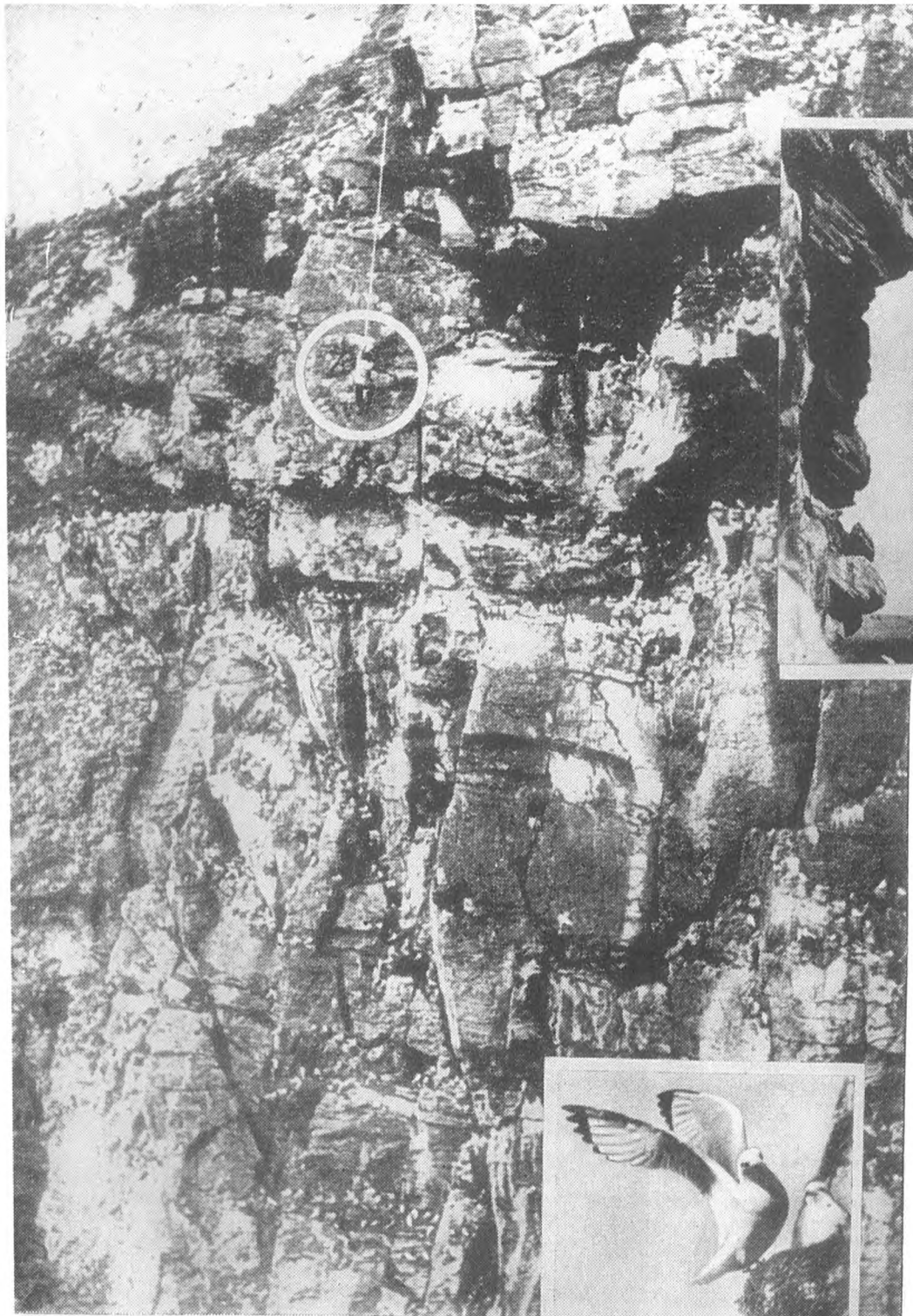
4

Джиммі Брайен належав до числа кращих американських гонщиків. Про нього говорили, що він їздить як шалений, але йому дуже щастить. З усіх аварій він завжди виходив цілий і здоровий. Фоторепортер засняв випадок, коли Джиммі Брайену не пощастило. Він вилетів з сидіння, як з катапульти...

5

А це фото може здивувати навіть бувалих зоологів: ніхто, мабуть, ніколи не бачив, щоб кролик вступав у двобій з бараном...

Такі карколомні справи треба робити, щоб зібрати кошик яєць.

Чайки сміливо атакують мисливця.

Не завжди можна побачити чайку на такій близькій відстані.

На північному заході Норвегії, серед холодних туманів Атлантики гromадяться суворі скелі. Це Лофотенські острови. Лише зграї чайок та інших птахів поживляють ці похмурі місця. Але один раз на рік тут з'являються люди. Норвезькі рибалки припливають сюди, щоб збирати яйця чайок.

Нелегко і небезпечно повзати по цих скелях. Та й чайки стійко захищають свої гнізда. Вони сміливо кидаються на рибалок, намагаючись відігнати їх. Зойк чайок голосніший за шум океанського прибою.

Але рибалки продовжують своє небезпечне полювання. І зовсім не з спортивного інтересу. Адже яйця чайок — смачна і поживна їжа.

НАД ОКЕАНСЬКОЮ БЕЗОДНЕЮ

Б. ГІЛЕНСОН

ОГАНГА" "ОГАНГА"

Є в ньому щось від людей Відродження. Багатогранність інтересів — музиканта й лікаря, філософа й теолога. Допитливість вченого. Невтомність шукача правди. І велике, «суцільне», як влучно назвав хтось, серце людини.

Його звать Альберт Швейцер. Йоганнес Бехер прирівняв його — як явище енциклопедичне й універсальне — до Томаса Манна. Багатогранність Швейцера найповніше й виразніше означається простим і емким словом. Він — гуманіст.

Альберт Швейцер входить в нашу свідомість одразу, усією своєю постаттю. В цій дуже старій, трохи згорбленій людині (як ті, хто довго ходив за плугом або схилявся над письмовим столом) з білим волоссям і довгими вусами селянина, особливо вражають вас очі — жваві, надзвичайно добрі. І ще — по-старечому вузлуваті, але сильні пальці, які вміють міцно стискати скальпель хірурга і м'яко лягати на клавіші органа.

Таким буденно людяним дивиться він з тисяч фотографій. Слава щедра до нього, але це заслужена слава. Він заслужив її своєю дійсно своєрідною долею людини, яка, завоювавши в молодості славу і визнання, знехтувала все і обрала шлях служіння людям, ставши лікарем у джунглях Африки.

Ось уже понад півстоліття триває його подвижництво. На Заході про нього написано десятки книжок і сотні статей. Вже

Альберт Швейцер.

створена «легенда про Альберта Швейцера». Його малюють якимсь абстрактним символом добра і любові в людському образі, ледве не новим Ісусом Христом. В ньому хочуть бачити одне з найвищих досягнень «західної цивілізації». Але чи так це насправді? Попри всю незвичайність героїчного життя Швейцера — в ньому немає нічого понадприродного. Великий одиночка, він невід'ємний від своєї епохи, від зрушень ХХ століття. В ній, епосі, і лише в ній розв'язання його праці, його ідеалів, його подвигу. Звичайно, Швейцер не простий, він сповнений протиріч. Але одно безперечно: у всій його діяльності складним, часом незвичайним чином відбилися духовні, моральні шукання багатьох чесних людей Заходу на стрімких і важких шляхах ХХ віку. Він із тієї великої плеяди гуманістів нашого століття, що й різні і одночасно близькі один одному: Ромен Роллан і Томас Манн, Альберт Ейнштейн і Чарлі Чаплін...

Говорити про Альберта Швейцера — значить говорити про долю гуманізму ХХ століття.

* * *

Відомості про місце й час народження Швейцера мають для нас не лише анкетний інтерес.

Він народився 1875 року, через п'ять років після закінчення франко-пруської вій-

ни, в невеличкому містечку Кайзерсбергу в Ельзасі, шойно відторгнутому від Франції. Земля, на якій він провів дитинство, стала відтоді чимсь на зразок розмінної монети в спірці двох держав: Франція повернула її собі 1918 року, втратила 1940 і знову повернула 1945-го. 1945 рік ще раз підтвердив справедливий вирок історії, який не підлягає оскарженню. Але, здається, не для тих, хто в Бонні висуває сьогодні реваншистське гасло — «Німеччина в кордонах 1937 року»...

Швейцер був німцем по мові, по духовній культурі, що виховала його. Але рівною мірою він вважав рідними мову й культуру Франції. Ромен Роллан писав якось, що «ельзаська культура поєднує в собі все, що є кращого в обох цивілізаціях». Це визначило ненависть Швейцера до всякої проповіді національної виключності, його широке гуманістичне світорозуміння.

Зовні життя Швейцера просте: п'яти років він грав на органі — данина сімейним традиціям; зростає навдивовижу допитливим; його шкільні табелі були вщерть заповнені найвищими баллами. Він багато читав, але більше прочитаних книг його вразила почута від батьків розповідь про їх земляка і дальнього родича Альберта Шіллінгера. Під час франко-пруської війни той, ризикуючи життям, дістався до обложеного Парижа, щоб передати жителям ліки. За це пруссаки кинули його до в'язниці.

«Жити для інших» — саме тоді вперше засвітилася ця думка Швейцера. Він знав, що природа була щедрою до нього, — вона дала йому різноманітні таланти, чудове здоров'я. Його дитинство було безтурботним. Не з нужди, а — що трапляється значно рідше — з повноти власного щастя він почав замислюватися над горем інших, над долею своїх однокласників, тих, що тулилися по бідних хатинах на околиці. Він відчував, що мусить заплатити за щедрість природи, такої ласкавої до нього. Це значило — намагатися робити інших щасливими. Поважати кожну дитину.

По закінченні гімназії він вчиться на двох факультетах Страсбурзького університету одночасно — теологічному та філософському. Швейцер — кремезний, селянської статури юнак був допитливий і нічого не приймав на віру.

Йому запропонували приват-доцентуру в університеті, а паралельно він дістав посаду настоятеля духовної семінарії. Вже тоді він відчував недостатність абстрактного знання; будучи в університеті, він старанно стежив за успіхами природничих наук. Це були роки великих відкриттів: природна радіоактивність Беккереля, промені Рентгена, радій подружжя Кюрі... Це допомагало Швейцеру впевнитися в тому,

що стало найсильнішою стороною його філософської системи — він був переконаний в могутності людського розуму.

Серед незліченних книжок, прочитаних ним в ті роки, його особливо вразили твори Толстого. Читання їх стало не тільки естетичним, творчим переживанням, але й цілою подією його духовного життя. Великий митець вабив його нездоланною, притягальною силою своєї геніальної правди, — він, кажучи словами Швейцера, — «спонукав замислюватися над власним життям і вів до простого й глибокого гуманізму». Пізніше, коли Швейцер був уже викладачем Страсбурзького університету і зацікавився проблемою повернення до ідеалів гуманізму, що надихали людство наприкінці XVIII — на початку XIX століття, узи, які зв'язували його з Толстим, стали ще міцнішими. Він навіть збирався, за прикладом свого друга Романа Роллана, написати листа в Ясню Полян, але так і не наважився. «Я задовольнився, — повідомляв він у «Литературній газеті» в дні Толстовського ювілею, — тим, що на мою долю випало щастя орати те ж саме поле, що й він, і назавжди залишився вдячним йому за вплив, який він справив на мене».

Була у нього ще одна палка любов: вона як лейтмотив проходить крізь його життя, без неї не можна зрозуміти характеру Швейцера. Це любов до музики, яка спалахнула ще тоді, коли, ледве дістаючи ногами до педалей, він сидів за органом у церкві. Вже юнаком прийшов він в Парижі до самого Шарля Відора, ушавленого педагога й органіста. Відор мав звичку займатися лише із студентами консерваторії, але, почувши, як зріло виконує Швейцер найскладніші fugи Баха, з радістю зробив його своїм учнем.

Бах... На ньому зосередилися тепер музичні інтереси Швейцера, про нього, за порадою Відора, почав він писати велике дослідження. Правда, у нього не було спеціальної музичної освіти, але зате він надзвичайно глибоко розумів душу музики, — може тому, що завжди прагнув зрозуміти душу людей.

Він подовгу замислювався над сучасним йому мистецтвом, якого вже торкнулося тління декадансу. Воно викликало в ньому протест; Швейцер навіть мав намір засісти за книгу з іронічним заголовком «Ми — епігони».

Його праця про Баха, написана французькою мовою, відразу ж принесла Швейцеру славу. В ній він був переважно пропагандистом — у Франції Баха знали мало. Але книгою зацікавились і в Німеччині, де традиції вивчення Баха були глибокі й серйозні. І тоді (цей випадок майже не мав прецедентів) Швейцер взявся писати книгу

про великого композитора вже німецькою мовою. Але це був не переклад, а нова робота: якщо французьке видання вийшло обсягом у 450 сторінок, то німецьке мало вже 840. Відтоді її переклали на всі європейські мови; 1934 року вона вийшла друком в нашій країні.

Швейцер стає одним із найпопулярніших органістів Європи, його ім'я раз у раз з'являється на концертних афішах; в газетних рецензіях до нього незмінно додають найпохвальніші епітети. А невтомний ельзаець, закінчивши дослідження про Баха, вже створює нову оригінальну працю — про орган та органобудування. Він відстоює свою систему будівництва органів і скликає конференцію спеціалістів. У своїй автобіографічній книзі він згадує: «Боротьба за хороший орган була для мене частиною боротьби за правду».

Він був у центрі культурних інтересів початку століття; але спірки про долю Європи в колі берлінських друзів уже перебивав ненависний барабанний бій і важкий солдатський крок на вулицях німецької столиці; в Парижі Швейцер читав лекції про німецьку літературу; в них він бачив фактор взаєморозуміння народів.

1905 року Швейцер познайомився з Ролланом, письменник відвідав органіста в його скромній квартирі на Монпарнасі; їх дружні відносини швидко переросли у взаємну симпатію. У них було багато спільного: гуманістична основа їх світогляду, неприйняття сучасної їм буржуазної «цивілізації», переконаність у високому призначенні мистецтва. В книзі «Старі й нові музиканти» Роллан тепло відгукується про органне виконання Швейцера; «будучи плодом гармонійного поєднання німецького і французького духу,— оцінює письменник книгу свого друга,— вона оновлює вивчення Баха і історію мистецтва інших класиків».

Можливо, спілкування із Швейцером допомагало Роллану працювати над образом Жана Крістофа; саме в ті роки створювався знаменитий роман. А в Швейцері було справді щось жан-крістофівське... Але звуки органа не зробили його глухим до тієї суворой мелодії життя, яка бриніла за вікнами його тихої невеликої кімнати, де навіть на підлозі лежали книги, ноти, рукописи. Він знав не лише бібліотеки й концертні зали. Годинами блукав він по кривих брудних вуличках у кварталах бідноти, зазираючи в злиденні житла, і вдивлявся в бліді дитячі личка. Поволі, поступово приходив він до висновку — цим людям потрібні не розмови і проповіді, а широко простягнута рука друга.

Двадцяти одного року він прийняв рішення, яке могло здатися плодом наївної юнацької екзальтованості (а тимчасом воно

вже давно внутрішньо готувалося): до 30 років він вчитиметься й накопичуватиме знання,— після 30 віддасть себе на службу людству.

«Am Anfang war die Tat¹» — ці слова Фауста, свого улюбленого героя, він зробив життєвим девізом.

Тихого осіннього ранку 13 жовтня 1905 року Альберт Швейцер своїм неквапливим впевненим кроком підійшов до поштової скриньки на Авеню де ла Гранд Арм в Парижі і кинув кілька листів, адресованих найближчим людям. В них він повідомляв, що з початку наступного семестру вирішив вступити на медичинський факультет, щоб, ставши лікарем, поїхати на роботу в джунгли Екваторіальної Африки.

Це була новина несподівана, майже приголомшлива. А тимчасом він холоднокровно зважив усе,— так вирішують математичне рівняння: перед ним були труднощі життя в джунглях, матеріальні витрати, відмова від багатьох благ,— але Швейцер був переконаний, що його здоров'я, терпіння й воля здатні врівноважити цей незвичайний тягар. І він їхав не проповідувати, а лікувати. Рішення Швейцера не вкладалося в рамки звичних уявлень людей його кола. Та хіба лише його кола! Здається, одна людина розуміла його тоді. Це була Елена Бреслау, мила дівчина, дочка відомого історика. Вона готова була їхати до Африки і вчилася, щоб стати медсестрою. Вони одружилися 1912 року; Елена чекала цього дня 10 років.

Йому було дуже важко вчитися,— так, як може бути важко людині, що звикла перебувати в світі абстрактних понять та образів, а тепер має справу з хімічними формулами, анатомічними атласами та всією реальністю людських недуг. Але це давало радість: Швейцер писав пізніше, що він «відчув ґрунт під ногами».

У нього була велика любов до теорії, схильність до синтезу. Звикнувши до абстрактних узагальнень, він пов'язував природно-наукові знання в цілісні картини світу. Його розуміння речей розширилося, стало повнішим.

Він, як і раніш, вів педагогічну роботу. Іздив на концерти в Париж і навіть гастролював по Європі з друзями із «Товариства Баха». Писав книгу про великого композитора. Здавав екзамени з медицини.

Він безжалісно утинав свій відпочинок і — аж ніяк не аскет по природі — відмовився від розваг. Час його сну скоротився до катастрофічної цифри: 3 години на добу. Так тривало майже 7 років.

Йому заважала власна сумлінність,— на відміну від його юних, але практичних това-

¹ «Була спочатку Дія».

ришів по курсу, він не просто заучував, він вирішував проблеми. Такий підхід лише заважав на екзаменах. Прийнятий дещо пізніше до студентського «гуртка зубрил», він зрозумів, що був занадто наївний. Там панував дух вільного утилітаризму — «зубрили» суворо по білетах і ретельно колекціонували додаткові питання, які ставилися на екзаменах.

«Я ніколи не знав такої втоми, як у ці роки»,— писав він згодом. Це був дуже важливий для нього час внутрішнього становлення, проте сам Швейцер дещо несподівано, але напевне точно назвав його «роками боротьби із втомою». Коли взимку 1912 року він здав останнього екзамена з хірургії, старий професор сказав йому: «Тільки дякуючи вашому здоров'ю ви здужали все це витримати».

У книзі «З мого життя» Швейцер згадує про те складне почуття, яке охопило його, коли позаду пароплава «Європа», що плів до Африки, почали танути у вечірніх сутінках далекі вогні Бордо. Позаду залишалися роки навчання, безсонні ночі, друзі, органі концерти... і сутички з колоніальною адміністрацією в Парижі, яка відверто намагалася перешкодити йому.

В дорозі він міг відпочити. Ще раз обміркувати своє рішення. Він дійсно був одиночка, але чи міг він, у своєму прагненні робити добро, спертися на когось крім самого себе? Його мрія про служіння людям могла втілитися в діла лише за особливих, виключних обставин. Але здивувавши всіх, він менше всього бажав дивувати кого б то не було. Він прагнув віддавати іншим плоди свого таланту і жар свого серця. Проте щоб здійснити свій намір, він мав вчинити подвиг.

Ще за студентських років він робив те, що роблять звичайні благодійники: відвідував сім'ї бідняків, збирав кошти у багатих філантропів, опікав дитячі притулки. Якось спробував навіть зайнятися перевихованням бродяг і злочинців. Але у нього був досить тверезий підхід до речей, щоб швидко переконатися в марності своїх зусиль. Він думав про тисячі бідняків. І тоді він записав знаменні слова: «Я зрозумів, що їм дійовим чином можуть допомогти лише зусилля всіх, тільки все суспільство». А суспільство залишалося глухим до них, як — в цьому він встиг переконатися пізніше — і до нього самого...

Напевне, думка про Африку прийшла до Швейцера в дитинстві. Потім він часто згадував мармурову статую на міській площі в Кольмарі. Вона зображувала молодого негра, що лежав на землі, втомлений і виснажений. Це був символ долі цілого народу. Пізніше, восени 1904 року, він прочитав у журналі французького місіонерського

товариства статтю «Чого потребує місія в Конго». За короткою, немов з рекламного щита, фразою «Терміново потрібен лікар» йому вважалася картина, від якої холонуло серце: люди, що гинуть від безжальних тропічних хвороб. Там він міг бути найбільш корисний.

Він плів до Африки в критичний момент її історії. Уважно вдивляючись в її зелені ліси, що піднімалися просто над жовтогарячим пругом мілини, він ще раз замислювався над назвами, сповненими трагічного змісту: Золотий Берег, Берег Слонової Кістки, Берег Рабів... Вони змінювали одна одну, як розділи страхітливого історичного літопису.

Рицарі первісного нагромадження, предки сьогоднішніх мільйонерів, вони прийшли сюди, в те, як казав Маркс, «заповідне поле полювання на чорношкірих» п'ять століть тому. Вони грабували несамовито, немов змагаючись одне з одним. Все було статтею прибутку: бамбук, кориця, губка, людське тіло.

У другій половині минулого століття на «сліпій» карті Африки зусиллями Лівінгстона, Стенлі та інших з'явилися контури гір, річок, озер, а слідом за дослідниками на «чорний» континент ринули місіонери й купці, концесіонери й чиновники, ті, хто уособлював страшне поняття — колоніалізм. Тепер карту велетенського материка почали розфарбовувати в кольори кількох європейських колоніальних держав. Газети зняли галас про «цивілізацію», «прогрес» та «культурну місію». Кіплінг оспівував солдатів, що несли «тягар білих». Одна газета ехидно писала, що в Габон (саме туди й їхав Швейцер) було надіслано десять вчителів французької мови й чистописання, причому для охорони кожного учителя виділялась одна артилерійська батарея, а для охорони кожної батареї — ескадрон кавалерії. На початку віку хор славослов'я був перерваний гнівним голосом нікому досі невідомого чиновника із бельгійського Конго — Мореля: він написав книгу про жахи, що творяться у цій вотчині «просвіченого» короля Леопольда (його співником по грабіжці був Джон Рокфеллер, дід нинішнього губернатора штату Нью-Йорк). Ця книга вразила всю Європу. Швейцер не міг не знати про неї.

Був 1913 рік, переддень першої світової війни. Ті, хто розв'язав її, уже в думці перекроювали карту багатостраждальної Африки.

* * *

«Річка і незайманий ліс... Хто здатний передати враження від нього? Нам ніби наснився сон. Картини дивовижної яскра-

вості, які, здавалося б, могли бути лише продуктом людської уяви, стали живою дійсністю». Так писав Швейцер про свою першу зустріч із джунглями, поки легке каное несло його вгору по річці Огове від порту Лібревіля до мало кому відомого доти сільця Ламбарен — всього за 40 кілометрів на південь від екватора. В Ламбарені було дві пори року: суш і час злив.

Навряд чи на медичному факультеті Страсбурзького університету його вчили, як робити операцію просто неба, розмовляти з пацієнтами з допомогою жестів і переобладнати курник на лікарню. А саме так — без приміщення, без помічників, в умовах, які напевне б жахнули його педагогів, починав він свою діяльність.

Він вів прийом просто на веранді свого будинку: це був час дощів, і коли починалася злива, він разом з пацієнтами кидався збирати медикаменти й ховати їх під повітку. Вода була для нього тоді «небезпекою № 1», а втім, небезпека чатувала тут на кожному кроці: серед гілля дерев, ледве помітні для ока, звисали отруйні змії; рука, необережно затримавшись у траві, могла стати здобиччю скорпіона; полчища білих мурах несподівано виповзали із хащів, знищуючи на своєму шляху все: посіви, запаси продовольства. Якимось їх колона по шість у шерезі сунула повз Ламбарен протягом 36 годин... Джунглі вчили його постійної щохвилиної обережності.

Його називали «огангою», що означало — людина-маг. В очах своїх пацієнтів Швейцер і справді володів чудодійною силою. Коли він давав їм наркоз перед операцією, вони казали: «Доктор мене спочатку вбив, а потім оживив». Причиною внутрішніх болів завжди був «черв'як». Ліки вважалися магією, здатною вигнати з тіла цього «черв'яка»... Але хворі залишали його госпіталь не лише здолавши недугу, але й якоюсь мірою ставши новими людьми. Вони несли з собою в джунглі перші культурні навички і звички, ліки і, звичайно, почуття вдячності до суворого і в той же час доброго доктора.

Його першим помічником був африканець, кок, на ім'я Джозеф; він був незамінимий як перекладач, тому що з справжнім лінгвістичним блиском володів шістьма негритянськими діалектами. Він познайомився з анатомією на кухні і нагадував Швейцеру історію хвороби примірно таким чином: «у цієї жінки болі в правій верхній котлеті та нижньому філе». У нього була чудова пам'ять, і пізніше він почав запам'ятовувати назви ліків по-латині, пригадуючи начертання букв на незліченних склянках в аптеці, хоч не був знайомий навіть з абеткою. Так, Швейцеру доводилося читати книги колонізаторів про «природну відста-

льність негрів». В Африці він зрозумів брехливість цих «теорій». Тут, в одному з найглухіших закутків континенту, жили племена із складною і різноманітною культурою, які створили дивовижно барвисті легенди, володіли рідким ткацьким мистецтвом і майстерністю різьби по слонової кістці, люди дуже музикальні, природжені танцюристи.

Він полюбив цих людей — не як філантроп, а як собрат по нелегкому життю в джунглях. Він пам'ятав, як незабаром по його приїзді один з пацієнтів сказав: «Ми всі тут хворі».

У книзі «На краю незайманих джунглів» Швейцер пише: «Хто зможе описати несправедливості, яких вони зазнавали протягом сторіч з боку європейців? Хто зможе виміряти нещастя від алкоголю та хвороб, занесених до них?». В сусідньому бельгійському Конго за роки «цивілізаторської місії» європейців населення скоротилося з 30 до 13 мільйонів.

Влітку 1915 року трапилася зовні незначна подія. Спостерігаючи, як сідало сонце, Швейцер плыв по Огове повз цілий острівець крокодилів, добре помітних на воді, коли раптом в його свідомості майнули всього два слова, яких він шукав: «Ehifurcht vor dem Leben»; їх можна було б перекласти як «благоговіння перед життям». Він давно шукав слова, здатні визначити його мету, його філософію.

Ця проста й емка формула увібрала в себе те, що він уже здійснив. Нею пройнята відтоді вся його діяльність. Її він додержується наполегливо і безкомпромісно.

І в Африці Швейцер не був ізольований від великих зрушень нашого віку. Дихання першої світової війни прийшло і в це містечко, що загубилося серед лісів, і — який вбивчий парадокс — Швейцер, що за тиждень до початку війни читав проповідь про християнське всепрощення, зараз був безсилий після її оголошення пояснити здивованим африканцям, чому його білі співвітчизники винищують одне одного. Тимчасом негрів мобілізували до армії. В госпіталі катастрофічно танули запаси медикаментів. Загрожував голод.

Швейцер болюче роздумував над цими подіями. «В даний момент, — писав він, — війна, яка щойно вибухнула, є результатом кризису західної культури». Так зрів замисел книги про неминуче зубожіння духовних, моральних та естетичних цінностей в сучасному йому буржуазному світі. Пізніше він назвав свою багатотомну працю «Занепад західної культури».

З гіркотою одержував він листи від деяких своїх друзів із Європи, — вони писали про священну війну: шовінізм завжди викликав у нього відразу.

І тоді крізь барабанный гуркіт і войовни-

чий запал промов почувся дзвінкий, сміливий голос Роллана, людини, що встала «над сутичкою». В далекій Швейцарії, цькований «патріотичною» пресою, він викривав безумство по обидва боки Рейну. Спочатку він був один, потім його підтримали інші: письменник Стефан Цвейг і фізик Альберт Ейнштейн, філософ Бертран Рассел і драматург Бернард Шоу.

«Як захоплююся я вашою мужністю,— писав Швейцер Роллану,— тим, що ви наважились плисти проти течії... Я всім серцем з вами, хоч у моєму теперішньому становищі і позбавлений можливості активно підтримати вас». Між ними зав'язалося листування. В одному з листів Швейцера до Роллана читаємо: «Величезне завдання стоїть перед нами, якщо ми прагнемо створити нову мораль. В цьому розумінні ви завжди матимете мене на своєму боці...»

А з Європи надходили сумні вісті. 1916 року загинула мати Швейцера, потрапивши під копита солдатського коня. А у вересні 1917 року біля дверей його дому з'явився поліцейський із Лібрівіля і повідомив Швейцера, що згідно розпорядження уряду Франції він, як підданий Німеччини, підлягає висилці протягом 24 годин з подальшим перебуванням у таборі для інтернованих осіб.

І знову іронія долі: він, що так обстоював свободу духу й повагу до людини, тепер перетворився просто на інтерновану особу з порядковим номером і разом із своїм вбогим багажем був занесений до реєстрових книг бездушними чиновниками із колоніального відомства.

Чи міг він собі уявити, що повернеться до Франції як полонений? Що мальовничий монастир у Каркассоні перетворився на щось подібне до концтабору для нього, так само як і для інших ні в чому неповинних людей? І що там, для відновлення музичної техніки, він годинами барабанитиме по дерев'яному столу, імітуючи гру на органі?

Він був хворий. Його дружина, яка дуже тяжко переносила африканський клімат, тепер опинилася у ще шкідливіших для здоров'я умовах. І знову Швейцера рятувала праця. Вдень він ходив за хворими, а по ночах писав свою книгу. Він писав про занепад сучасної «цивілізації», про загальну стандартизацію, що охопила духовну сторону людської діяльності; про руйнівні війни; про кризу моралі.

Це була, по суті, своєрідна, гостра критика капіталістичної культури. Швейцер звертався до розуму й совісті людства.

В липні 1918 року відбувся обмін полоненими, і Швейцер повернувся до Німеччини.

А Німеччину, де Швейцер працював хірургом в ельзаській лікарні, стрясали мо-

гутні підземні поштовхи. Країну охопила революція.

І Швейцер знову здивував усіх, прилюдно висловивши своє захоплення Розою Люксембург: в січні 1919 року вона стала жертвою контрреволюційного терору в Берліні. Церква проголосила її «породженням пекла»,— пастор Швейцер був приголомшений красою і силою її духу. Він часто цитував «Листи Рози Люксембург із в'язниці» — ці дивовижні документи чистої людської душі. Була своя внутрішня логіка в тому, що він, гуманіст, який не схвалював ніякого насильства, в тому числі й революційного, побачив у сучасній йому Німеччині Людину з великої літери серед тих, хто боровся в ім'я кращого ладу на землі.

1920 року він одержує від архієпископа Седерблома запрошення прочитати кілька лекцій у Швеції. Їх надзвичайний успіх спонукає його організувати велике турне по Європі — Англії, Швейцарії, Чехословаччині,— і всюди Швейцера вітають юрби людей. Тоді ж він пише книгу про недавно пережите «На краю незайманих джунглів». Діловито, скромно, крок за кроком, ніби свідомо ухиляючись від драматичних описів, повістує він про працю лікаря в джунглях: для нього вона не самопожертва «на людях», а виконання внутрішнього обов'язку. В ній Швейцер далекий від природного бажання нагадати людству про свою долю, але він хоче, щоб ті, хто прочитає її, замислилися над долею Африки. І тому його книга стає обвинуваченням колоніалізму.

З обуренням пише він про тих, хто силоміць відриває селян від їх праці і примушує йти у джунглі на лісосплав, в той час як їх поля заростають бур'янами, а їх сім'ї помирають від голоду. Про тих, хто за дрібнички вимінює слонову кістку й дорогоцінності. Про тих, хто йде до них не з книгою, а з опіумом і ромом.

Швейцер не раз казав, що несправедливість коріниться «в самій природі нашої цивілізації». Але він трагічно помилявся, вважаючи, що вона може бути змінена, якщо лише звертатися до людської гуманності й милосердя.

У лютому 1924 року — цього разу вже без сім'ї — Швейцер знову вирушає до Африки. Його чекали спустілі бараки госпіталю, павутиння на вікнах, дахи, прогнилі від дощів. Так альпініст, з величезними зусиллями досягнувши великої висоти на шляху до вершини, раптом зривається, летить вниз. Потрібно було терпіння Швейцера, щоб розпочати знов перерваний підйом...

Тимчасом хворих ставало дедалі більше, скупченість спричинялася до епідемій, необхідні були нові будівлі. Тоді у Швейцера виникла думка перенести госпіталь на нове місце. Він навіть облюбував одне — за

20 кілометрів ввєрх по Огове на острівці, на місці спорожнілого села, порослому лісом й кушами. Після безсонної ночі він прийняв це рішення; допомогла з дитинства вихована звичка — боротися за найважчі завдання.

Тоді, стоячи в своєму знайомому по багатьох знімках захисному шлемі, кремезний, з уже посивлим, але густим волоссям, спираючись сильними руками на заступ, повторював він вірші із «Фауста»:

Лиш той життя і волі гідний,
Хто б'ється день у день за них.

Пізніше, в промові під час вручення йому премії Гете, Швейцер сказав: «Гете стояв зі мною в самому серці джунглів, посміхаючись тепло і схвально».

Він умів особливим слухом людини, закоханої в життя, чути бетховенську музику в цій трудовій одноманітності, сповненій хвилювань і труднощів.

Тепер, створивши новий госпіталь, він міг би додати до своїх писаних і неписаних дипломів ще декілька нових — інженера, тєслєра, організатора будівельних робіт. Втїм, було у нього головне покликання — служити людям, і він скромно нагадував про нього коротким записом у щоденнику: «Вперше мої хворі дістали змогу перебувати в людських умовах». Крашою подякою для нього були слова його чорних пацієнтів, які, коли він входив до палати, говорили щасливо: «Яка хороша хатина, докторе!»

Попри всю неповторність долі Швейцера, його діяльність протікає в руслі традиції гуманізму, залишеної кращими людьми Європи і Росії — мандрівниками, дослідниками, лікарями. І тут не можна не згадати наших співвітчизників — Міклуху-Маклая, який підніс свій голос на захист папуасів Нової Гвінеї від гніту «цивілізованого» колоніалізму; одеського лікаря Володимира Хавкіна, що в далекій Індії своїми щепленнями вихопив тисячі людей із пащі смертоносної епідемії...

У жовтні 1927 року Швейцер повертається до Європи. Місто Франкфурт-на-Майні присуджує йому премію Гете «За заслуги перед людством». Швейцер жертвує її безробітним. В промові про Гете він говорить, що вільний людський дух не може миритися з «соціальною й економічною несправедливістю». Він розвиває цю думку також і в своїх виступах на гетевських святах у 1932 та 1949 роках.

В Європі Швейцер завершив свою велику працю «Індійська філософія в її розвитку». Він писав, що Ромен Роллан, автор праць про Рамакрішну і Вівекананду, надихнув його на створення цієї книги. В ній Швейцер, цей «великий одиночка», що ламав у Африці штучні бар'єри між «білою» і

«чорною» людиною, хотів цього разу, щоб «Захід» краще зрозумів «Схід». У передмові ми читаємо: «Проникнення в суть індійської філософської думки, її аналіз, обговорення різниці в наших поглядах мають сприяти збагаченню й проясненню європейської філософської думки». Альберт Швейцер не виступав тоді з політичними деклараціями, але його книжки об'єктивно служили прогресу.

Він тривожно стежить за першими кроками нацизму в Німеччині. Багаття із книг на вулицях, маячня расистських теорій, погроми; спочатку вони викликають здивування, жах, потім обурення, протест. Останки професора Бреслау, батька дружини Швейцера, автора відомих робіт з історії середньовічної Німеччини, викидають з кладовища: він — «не арієць». І Швейцер дає собі слово, що ніколи не повернеться в Третій рейх.

Завершується четверте десятиріччя ХХ століття, — Швейцер часто думає про близьку війну. Перед відплиттям до Африки він посилено запасается медикаментами, устаткуванням, необхідним продовольством. Обмірковує реорганізацію госпіталю. Йому вдається завершити її якраз напередодні вересня 1939 року, коли світ вдруге був повернутий в катастрофу.

Дехто з лікарів залишає Ламбарен: на плечі Швейцера та його дружини лягає майже непосильний тягар. Але ще тяжчі новини з Європи, — він бачить дріт концтаборів і дим печей крематоріїв.

З обуренням відхиляє він «запрошення» Геббельса повернутися до Німеччини і «давати там органні концерти». Тимчасом полум'я війни перекидається на нові країни й материки. Зовсім поруч з Ламбареном війська Вільної Франції б'ються з вішістами; на деяких госпітальних будівлях і досі залишилися сліди від куль. На щастя, дітище Швейцера якимсь чином виїло, але лише для того, щоб через кілька місяців над ним нависла тїнь голоду. Знову, як колись, Швейцер береться за рахівницю і починає невмолиме скорочення раціонів. Нові глибокі зморшки перетинають його обличчя. Навіть День Перемоги зустрічає він як завжди неухильним розпорядком дня, який, здається, не може порушити ніщо на світі.

У жовтні 1948 року Швейцер від'їжджає до Європи. Підпливаючи до Марселя, він згадує, як майже 30 років тому на цій же набережній його чекало лише кілька поліцейських, щоб якнайшвидше відправити до концтабору, — тепер його вітають юрби людей. В незмінному чорному сюртуку, згинаючись під тягарем двох важких чемоданів, він, як звичайно, шукає найдешевший готель. В каюті 3-го класу він пливе до Лондона, щоб одержати найвищий орден Великобританії...

Його чекають Париж, Брюссель, Нью-Йорк. З ним ведуть бесіди королі, прем'єр-міністри, політичні діячі. Але найбільше до душі йому зустрічі з простими людьми. Де б він не зупинявся, до нього прямують юрби прочан: Швейцер як завжди вірний своїй звичці — особисто відповідати на кожного листа і особисто, нехай кілька хвилин, але поговорити з кожним, хто хоче його бачити. На дверях його дому в Шварцвальді висить табличка: «Відвідувачів просять не затримуватися більше п'яти хвилин», для того щоб всі встигли з ним побалакати.

Настирливість журналістів, що шукають сенсацій, дратує Швейцера: «Здається, я перетворився на новий різновид африканського слона, начебто я якийсь незвичайний дикий звір». І тільки своїм близьким друзям він звіряється: «Я добився успіху в житті, але ніхто не знає, яке важке моє життя, і якою дорогою ціною я заплатив за цей успіх». Дізнавшись влітку 1953 року про присудження йому Нобелівської премії миру, Швейцер, тут-таки, за операційним столом, де його застала ця звістка, каже: «Я прибуду до Стокгольма, як тільки дозволять обставини. Всю цю суму грошей я використаю на будівництво лепрозорію». Через кілька років в Ламбарені з'являється ще одна лікарня для хворих на проказу — це лихо африканського континенту.

Так, протягом багатьох років Швейцер відстоював свою ідею «незалежності духу». В цій уявній свободі бачив він найвищий гуманізм. «Політика — не моє діло, — казав він друзям. — Моє діло — етика».

Але саме наш час показав всю ілюзорність абстрактного гуманізму. Він з особливою силою виявив великий діалектичний зв'язок: особа і маси, людина і історичний процес. Своя логіка була в тому, що боротьба за мир захопила й Альберта Швейцера. В тому, що його гуманізм став активнішим і дійовішим.

Це було 23 квітня 1957 року. Радіо Осло передало промову Швейцера, названу ним «Декларацією совісті». Вона транслиувалася п'ятьма мовами світу, в тому числі й російською. Це був полум'яний заклик до припинення ядерних випробувань. Його слухали в Хіросімі й Нагасакі. Слухали в Європі. Слухали в Африці. Радіостанція в Кенії переклала його промову на суахілі.

Лише в Сполучених Штатах Америки газети й радіо замовчували його виступ.

Через рік Швейцер повторив свій заклик. У книзі «Мир чи атомна війна» він високо оцінив вклад у справу миру Радянського Союзу, який першим добровільно відмовився від атомних випробувань. У травні 1960 року в бесіді з одним американським

кореспондентом Швейцер засудив французькі ядерні вибухи в Сахарі.

Тепер він ясно формулює свою мету: пробуджувати свідомість людей, якомога більшої кількості людей! В листі Швейцера в «Литературную газету» ми знаходимо такі слова: «Необхідно, щоб громадська думка всього світу зрозуміла: розглядаючи питання про війну, яка неминуче перетвориться на війну атомну, не можна ні на мить забувати, що вона спричиниться до жахливих наслідків. Ми повинні проїнятися цією думкою і прагнути, щоб це усвідомив увесь світ».

Восени 1959 року він вітає пропозицію Радянського Союзу про загальне роззброєння.

Багато чого змінилося в Ламбарені за останні роки: це вже не лише госпіталь, де працює 15 лікарів, 14 європейських медсестер, 12 фельдшерів з місцевого населення, але й важливий культурний центр. Виросли нові будівлі, з'явився навіть маленький аеродром. І коли в небі чути гудіння вертольотів, внизу по Огове тихо плывуть дерев'яні піроги...

Але ще важливіші зміни відбуваються в Африці. Нові, свіжі фарби з'являються на її карті: колонії, «мандатні», «опічні» й інші території перефарбовуються в кольори незалежних держав. Швейцер вітає їх народження. У серпні 1960 року земля, на якій живе «лікар джунглів», перестає іменуватися французьким Габоном. Виникає Республіка Габон. В пробудженні самосвідомості її народу є і доля праці Альберта Швейцера.

В січні 1960 року світова громадськість відзначає його 85-річчя. Особливо урочисто цей ювілей святкується в НДР. Робітники великого заводу «Нова зоря» надсилають йому в подарунок вилитий «Дзвін миру». До Ламбарена вирушає спеціальна делегація. Швейцер тепло зустрічає посланців Нової Німеччини: він посивів, широкі його плечі ледь горбляться, але як завжди внутрішнім вогнем світяться його очі, що так багато бачили; як і раніше, він бадьорий, встає о шостій годині ранку і вже кілька років не знає недільного відпочинку. У нього безліч різноманітних справ, але, певне, з особливою втіхою ходить він коло фруктових дерев, лікує їх, робить щеплення, бачить, як вони приносять плоди. Над його робочим столом проходить доріжка мурахів, а при госпіталі — як символ поваги до всього живого — виростає маленький зоосад з антилопами, мавпами, пеліканами й папугами.

Там, в Африці, сьогодні сильніше, ніж будь-коли, живе він політичними подіями, що відбуваються на нашій неспокійній планеті.

Президент Фінляндської республіки Урхо Кекконен, виступаючи на прийомі в Кремлі восени 1960 року, навів слова Швейцера, сказані ним фінському журналісту, який відвідав його: «із великих керівників нашого часу, на мою думку, тільки Хрущов бореться щиро за мир заради самого миру». «Швейцера часто називають найбагроднішою людиною нашого часу,— додав Кекконен.— Його слова багато важать на тих вагах, якими визначається щирість наших прагнень».

В липні 1961 року представник уряду НДР передає в Ламбарені Альберту Швейцера особисте послання Вальтера Ульбріхта. В ньому Голова Державної Ради НДР знайомить видатного гуманіста з ухваленим Народною палатою «Німецьким планом миру», який пропонує систему заходів по мирному об'єднанню Німеччини на основі погодження між обома німецькими державами. В тому ж листі Вальтер Ульбріхт підкреслював, що висунута Швейцером теза «Повага до життя» набуває зараз політичного значення, бо служить встановленню миру і створенню суспільства вільного від війни, соціальної несправедливості й колониального гніту.

У листі-відповіді Ульбріхту, надрукованому в газеті «Нейес Дейчланд» 25 серпня 1961 року, Швейцер вітає «Німецький план миру». Це була відповідь справжнього гуманіста й борця за мир. І це була разом з цим краща відповідь тим діячам Заходу, які не бажать «визнати» Німецьку Демократичну Республіку.

В грудні 1961 року в Ламбарені Швейцер зустрів першу радянську людину, що приїхала до нього в джунглі. Це був кореспондент «Новостей» Португалов. Нагадавши, що радянський уряд виступає за загальне і повне роззброєння і за заборону й ліквідацію атомної зброї, він попросив Швейцера висловитися з цього питання.

«Атомна зброя,— сказав вчений,— є найстрашнішим сучасним втіленням антигуманізму. Вона мусить бути ліквідована. Якими ж засобами треба домогтися цього? Треба говорити про це людям всюди і завжди. Я не думаю, що цього можна буде домогтися лише політичним, дипломатичним шляхом. Сама політика в наші дні стала моральною, етичною категорією. Я впевнений, що можна переконати людей, примусити їх прислухатися до голосу розуму і совісті. Іншого виходу немає».

На запитання про те, що він хоче передати радянським людям, Швейцер відповів: «Передайте їм моє привітання і те, що я сказав про ліквідацію атомної зброї. Гуманізм і моральність мусять восторжествувати в світі».

Але насамперед Швейцер — гуманіст і бо-

рець за мир. Цими прогресивними сторонами своєї діяльності він належить до того широкого демократичного табору, що ненависний силам, які мріють штовхнути людство у вир війни і страждань. Як гуманіст, що стверджує неминущу цінність людського життя, він протистоїть тим модним буржуазним ідеологам, для яких особа — лише беззахисна, слабка піщинка в руках непізнаних і страшних сил.

Але є і не менш важливий об'єктивний урок його життя, його діяльності. На Заході Швейцера іменують «доброю людиною із Ламбарена». Але сам Швейцер неодноразово повторює: «Як важко робити добро!» Сам Швейцер нікому не радить йти його шляхом, а на запитання про те, чи хотів би він знову стати лікарем в джунглях, відповідає: «Ні, лікарем у робітничому кварталі».

У Бертольта Брехта є п'єса, названа полемічно «Добра людина із Сезуана». Це драма про те, що людина хоче бути доброю, але не може. Їй заважають ворожі, антигуманні умови, капіталістичні відносини. П'єса Брехта згадується у зв'язку із Швейцером.

Він, що мріяв робити людям добро, не міг здійснити свого ідеалу в тих звичайних умовах, в яких жив він в Європі. Щоб вирватися за межі капіталістичної цивілізації, йому довелося поїхати в Африку. Його праця там була пов'язана з героїчним напруженням всіх сил розуму, волі і серця. Але які б не були незвичайні умови його роботи, головною перешкодою на його шляху були все ж не зливи, не поводи, не спека і не джунглі. Значно страшніші були злидні, хвороби, неписьменність, нужда. Капіталістична цивілізація, від якої він втік до Африки, наздогнала його тут, цього разу в страшному образі колоніалізму.

Сам Швейцер якось визнав: «Як важко бути одиночкою в світі». В його тернистому шляху полягає трагедія гуманізму в світі антигуманному по своїй суті; адже історія переконливо довела ілюзорність спроб виправити соціальне зло «реформою» людських душ.

Але коли Швейцер виходив за межі своєї ізольованої діяльності, а сила його голосу була помножена на силу мільйонів голосів, що вимагали миру, тоді до нього починали прислухатися у всіх кінцях земної кулі. Тоді нової сили набував сам хвилюючий урок його життя, відданого людям.

Це не значить, що його доля викликає неодмінне бажання йому наслідувати. Але вона спонукає замислитися. Вона по-своєму просвітляє і виховує. Примушує уважно придивитися до себе.

В цьому її чудовий смисл. Чудовий, неповторний світ Альберта Швейцера.

АНГЛІЯ

Цікаву знахідку зробив один лондонський торговець паперовою манулатурою. Серед паперового мотлоху він випадково виявив 94 досі невідомі листи славного італійського скрипаля Ніколо Паганіні.

Як вони потрапили до манулатури? Це залишилося невідомим, але лондонський крамар, звичайно, знав, як розпорядитися своєю знахідкою. Він передав листи Паганіні відомому англійському аукціонерові. Тепер їх придбав за велику суму якийсь заокеанський товстосум, що колекціонує подібні речі.

І цінні документи впливли до Сполучених Штатів.

ІСПАНІЯ

В одному з старовинних замків знайдено щоденник і духівницю уславленого Іспанського рицаря XVI сторіччя дона Родріго Пахено.

Історики літератури надають знахідці великої ваги. Вони вважають, що саме цей Родріго Пахено був для Сервантеса живим прообразом його безсмертного Дон-Кіхота.

Вивчення знайдених документів повинно дати нові відомості про творчу історію одного з найпопулярніших творів світової літератури.

ІТАЛІЯ

Видатний італійський режисер Роберто Росселліні виконання головної ролі у своєму новому фільмі «Кохаю тебе» доручив відомій італійській актрисі Анні Маньяні. Вперше після тринадцятирічної перерви Маньяні знову знімається у фільмі Росселліні.

«Кохаю тебе» — це історія кохання італійського солдата в Греції та власниці таверни.

Трагедія загубленого покоління

Дія нової п'єси молодого англійського драматурга Юена Маккола «Ярмарок» відбувається протягом якихось кількох годин. Це час, на який п'ять британських солдатів одержали відпустку з психіатричної лікарні...

Так, так, з психіатричної лікарні! Що вони, божевільні? Такими їх вважають у військовій частині, у самій лікарні. А насправді ж як?

І солдат Терк, і його товариші відмовилися коритися армійській дисципліні, виконувати накази своїх командирів. Терк воював у Малайї. Він був хоробрим солдатом, має нагороди, начальство його хвалить. Виходить, все гаразд. І справді, так було до того самого дня, коли Терк замислився над питанням, яке раніше його не цікавило:

«А за що я одержав ці нагороди?»

Що міг сам собі відповісти Терк? Він пригадав, як вбивав жителів Малайї, як стріляв, палив, руйнував... І це зветься хоробрістю? Терк відчув, як він холодне від цих страшних згадок...

Ні, ні, він не згодний, щоб так було і далі..

Подібна історія трапилася і з його товаришами по лікарні. Вони можуть пригадати те ж саме: Малайю, Кенію, Кіпр, полювання на людей, винних лише в тому, що вони хочуть жити вільно на своїй власній землі...

Англійське командування не може і не хоче визнати, що серед солдатів знайшлися люди, які не погоджуються із своєю участю, не виконують наказів, як автомати. І от цих п'ять солдатів назвали божевільними. Їхнє місце у психіатричній лікарні!

Солдатів «лікують». «Лікують» від зорового глузду, від здібності мислити, бачити світ таким, яким він є, лікують від почуття відповідальності перед власним сумлінням...

Минають дні, і лікарі вирішують перевірити, як вплине на солдатів зовнішній світ, зустріч з людьми, розваги.

Таким чином Терк і його товариші опинилися на волі. Вони потрапили на ярмарок. Тут весело, до їх послуг — різноманітні розваги. Солдати зустрічають гарненьких дівчат. Терк навіть закохується у дочку власника стрілецького тирису веселу Молль. І все, що солдати побачили, все, що вони чули за ці кілька

Юен Маккол.

годин, ще більше переконало їх у фальші, лицемірстві суспільства, в якому вони живуть, заради якого вбивають мирних жителів Малайї та Кенії. І, замислюючись над своїм майбутнім, Терк говорить:

«Майбутнє? Чи треба нам чекати лише того, щоб нас убила банда атомних маніяків, яка хоче грати у нову війну? Чи варто чекати?»

Так само міркують і товариші Терка. Ось що пише про свій твір сам Юен Маккол:

«Я прагнув написати п'єсу про післявоєнне покоління англійської молоді, про тих, кого у нас називають «загубленим поколінням», «людьми без мети»

тощо. Але чому ж вони стали такими?»

Письменник обвинувачує в цьому теперішній суспільний лад Англії, ту атмосферу холодної війни, яка калічить людей, породжує цинізм, грубість, жорстокість. Особливо калічить молодь армійська система виховання, тому й герої п'єси Маккола — солдати.

«Я вважаю,— каже далі Маккол,— що моя п'єса є твором оптимістичним. Адже я хотів примусити публіку замис-

литися над долею цих п'яток солдатів, замислитися і над своєю власною долею, замислитися і прийти до вірних висновків. А це означатиме, що життя наше може стати кращим, справедливим...»

«Ярмарок» став відомим в інших країнах. І прем'єра п'єси відбулася не в Англії, а за її межами — у Німецькій Демократичній Республіці, в театрі імені Горького у демократичному Берліні.

Кіно країни тюльпанів

В останні роки на голландських екранах майже безроздільно панує кінопродукція Сполучених Штатів, Західної Німеччини тощо. Країну наводнюють переважно фільми сумнівної якості, шкідливий кримінальний і еротичний мотлох становить серйозну загрозу для голландської молоді.

Нещодавно в Голландії було утворено товариство «Нідерландше біоскоп-бонд». Це група голландських митців — режисерів кіно, діячів театру та працівників інших галузей мистецтва, до яких приєдналися власники кінотеатрів, прокатних контор, кіноглядачі.

Прогресивна голландська преса відзначила, що головною метою товариства є відродження голландського кіно, захист його від тиску всесильних іноземних конкурентів. Знайшлися й продюсери, що виявили достатню ділову сміливість і погодилися фінансувати національні фільми.

Перший рік роботи «Нідерландше біоскоп-бонд» — 1960-й — був досить плідним: на екрани вийшло два художні та один повнометражний документальний фільм, а також кілька короткометражних.

Загальне схвалення в Голландії дістав фільм «Тихше, діти!» поставлений талановитим режисером Фонсом Радемакерсом. В ньому показані будні трьох звичайних голландських родин, їх щоденні клопоти — матеріальні, побутові, турботи за дітей, думки про завтрашній день. Глядачі побачили правдиву картину свого життя, шматок голландської дійсності без прикрас, без лакування.

Режисер Фонс Радемакерс працює тепер над новим твором «Ножик», його приваблює тема виховання юнацтва. Герой «Ножика» — 13-річний хлопчик — хворобливо сприймає навколишню дійс-

ність з її лицемірством та облудою. Дорослі хотіли б бачити його хорошою чесною людиною, але самі ж псують його своїм прикладом. Дійсність, в якій вони живуть, примушує їх брехати, лицемірити. Діти стають такими ж, як і їх батьки...

Перші успіхи «Нідерландше біоскоп-бонд» позитивно вплинули на діяльність товариства. Зараз воно планує збільшити випуск фільмів до чотирьох художніх та кількох документальних на рік.

За прикладом «Нідерландше біоскоп-бонд» утворилися інші кінотовариства. Режисер Берт Гаанстра разом з іншими митцями заснував нову кіностудію. Вони теж повідомили, що прагнуть протиставити свою продукцію шкідливому іноземному мотлоху.

Поруч з цим у голландській прогресивній пресі ведеться широка кампанія проти засилля іноземних кінопрокатних фірм в країні. Газети недавно із задоволенням відзначали помітне зменшення кіноімпорту.

Кадр з фільму «Тихше, діти!» з відомою голландською артисткою Еллен Фогель.

Фальшиві друзі

«Історія образотворчого мистецтва Марокко — глибока трагедія»,— каже відомий марокканський художник Бурхан Каркутлі.

Формально Марокко — незалежна країна. Але французькі колоніалісти в

багатьох сферах економічного та культурного життя зберігають ще досить міцні позиції, намагаючись впливати на духовний розвиток марокканського народу.

Разом з приходом у 1912 році в Ма-

* * *

У Римі на великій художній виставці «В роки опору фашизму» експонувалися художні твори, присвячені боротьбі проти німецького та італійського фашизму. Тут було зібрано твори італійських митців Гуттузо, Леві, Манцу, Калабрія та інших, а також твори Пабло Пікассо і великої групи німецьких художників — Кете Кольвіц, Баумейстера, Швіттерса, сучасних німецьких майстрів живопису і скульптури.

Італійські реакційні кола всіяло намагалися перешкодити відкриттю виставки. У цю справу втрутився і Ватикан, знайшовши серед творів, відібраних для виставки, «блюзнірські». Проти виставки повила нампанію реакційна преса.

Особливу активність у цій справі виявило боннське посольство у Римі. Воно заявило, що виставка може «зіпсувати відносини між Італією та ФРН».

Однак виставку було відкрито, і вона мала величезний успіх у відвідувачів.

КУБА

Бурхлива історія кубинської революції надихнула багатьох митців світу на створення фільмів про неї.

За даними кубинського Інституту мистецтва й кінематографії, найбільш яскраві й талановиті картини створили:

РОМАН КАРМЕН — відомий радянський режисер — кінодокументаліст. Його фільм «Палаючий острів» розповідає історію революції від часів правління кривавого диктатора Батісти, легендарну висадку Фіделя Кастро, організацію революційних загонів в Сьєра-Маестра до моменту, коли визволений народ починає будівництво нового життя.

ТОМАС ДЖАТІЕРЕ АМА — італійський митець, в співдружності з Чезаре Дзаваттіні та його сином Артуром створив фільм «Історія революції», який складається з трьох епізодів.

ЮРІС ІВЕНС — відомий прогресивний голландський режисер був спеціально запрошений до Куби Фіделем Кастро. Перша його робота тут — фільм «Щоденник подорожі» — розповідає про будні героїчного кубинського народу. Другий фільм під назвою «Куба, народ наготові» — про напад контрреволюційних законотників на молоду республіку в квітні 1961 року і про гідну відсіч загарбникам.

На Міжнародному фестивалі фестивалів в м. Анапульо жюри Міжнародної Федерації кінокритиків присудило нагороду Імені Андре Базена найкращим фільмам року — «Ніч» італійського режисера Мікеланджело Антоніоні та «Торі у Марієнбаді» молодого французького режисера Алена Рене.

* * *

Незвична тиша панує на кіностудіях Мексика. Не спалахують у зйомочних павільйонах вогні юпітерів, не чути голосних команд режисерів. Все немов завмерло.

В чому ж річ? Чим пояснюється ця дивна тиша?

Один із державних банків Мексика, який кредитує кінофірми, раптом оголосив про припинення дальшого кредитування на невизначений строк. Як пояснюють керівники цих банків, теперішнє економічне становище Мексика не дозволяє витрачати державні кошти на постановку нових кінофільмів...

Внаслідок цього велика армія мексиканських кінопрацівників опинилася без роботи і позбавлена засобів існування.

«Подібної грізної кризи наше кіно ще ніколи не переживало», — пишуть з цього приводу мексиканські газети.

НДР

Дрезденський художник Курт Магрітц у роки гітлерівського панування в Німеччині був в'язнем концтабору та значний час перебував на нелегальному становищі. Але й у цих важких умовах митець не кидав своєї улюбленої справи. Ризикуючи життям, Курт Магрітц працював над великою серією малюнків «Юричнева чума». Його малюнки і гравюри відтворюють страшні події минулого, картини фашистської дійсності.

Зараз відкрито велику виставку творів у берлінському клубі художників «Меве».

«Мистецтво, створене у фашистській ночі» — так назвала газета «Національ - цейтунг» твори дрезденського художника.

рокко французьких військ, з'явилися тут і різномасті «культуртрегери». Саме вони і заснували у Касабланці, Рабаті та деяких інших містах художні школи для марокканців. Тут навмисне прищеплювалися чужорідні впливи, знищувалися усіякі ознаки самобутнього марокканського мистецтва.

Отже, на розвитку живопису, графіки і скульптури Марокко особливо позначилося колоніальне панування.

Штовхаючи митців на шлях абстракціонізму та інших «ізмів», французькі наставники відвертали їх увагу від життя, від навколишньої дійсності, від боротьби народу за свою свободу і незалежність. Це був один із засобів духовного гноблення народу.

Але незважаючи на те, що в художніх школах Марокко, у художній критиці, в місцевій пресі французькі «вчителі» чимдуж силкуються зберегти за собою основні позиції, реалістичний напрям у марокканському образотворчому мистецтві, глибоко пов'язаний з давніми національними традиціями, стає дедалі сильнішим.

Талановитий марокканський художник Шукраві, як і інші його товариші, вчився у французькій художній школі і продовжував своє навчання у Парижі, зазнавши на собі всю силу впливу різних

формалістичних течій у мистецтві. Але незважаючи на це, Шукраві став художником-реалістом, бо передусім його цікавило життя марокканського народу, його страждання й боротьба за краще майбутнє.

Нещодавно у Касабланці було влаштовано виставку творів Шукраві. Вперше цим займалися не французькі колоніальні власті, не французькі «вчителі», а місцеві профспілкові організації.

Цікаво, що чимало марокканських митців, які свого часу закінчили французькі художні школи, тепер, так би мовити, переучуються. Вони вступили до художніх учбових закладів у Німецькій Демократичній Республіці, Чехословаччині, в інших соціалістичних країнах.

Великий інтерес серед марокканських митців викликають тепер питання про місце митця в суспільстві, про зв'язок мистецтва з життям тощо. На сторінках газети «Хаят-аш-шааб» було проведено цікаву дискусію «Мистецтво і політика».

«Французькі «вчителі» називали себе друзями марокканських митців, — каже художник Бурхан Каркуті, — але насправді вони були фальшивими друзями. Тепер ми звільняємося від них. Трагедія нашого мистецтва неодмінно матиме оптимістичний кінець».

Ліон Фейхтвангер про історичний роман

З шістнадцяти своїх романів Ліон Фейхтвангер одинадцять присвятив історичним темам. Видатний майстер цього літературного жанру, Фейхтвангер глибоко цікавився і теоретичними проблемами історичного роману. Великий інтерес являють його численні статті та нотатки на цю тему.

Останні роки свого життя письменник працював над книгою про історичний роман — «Дім Дездемони, або величчя і межі історичного жанру». На превеликий жаль, смерть обірвала цю роботу, і книга залишилася незавершеною.

Німецьке видавництво «Грейфенферлаг» опублікувало нещодавно п'ять розділів із цього твору, обсягом у 200 сторінок, які встиг написати Фейхтвангер.

Перші три з них присвячені загальному огляду творчості письменників, що працювали в жанрі історичного роману. Фейхтвангер дуже коротко зупиняється на творах Дюма, Еберса, Фрейтага, характеризуючи їх, як «безсмак» і «вифранчення» історичної теми. Всім цим письменникам Фейхтвангер протиставляє Вальтера Скотта. Саме в його творчості він вбачає початок справжнього історичного роману,

справжнього історичного жанру.

Великий інтерес являє собою розділ про американський історичний роман. Ліон Фейхтвангер розкриває в ньому маловідомі сторони творчості Купера та Ірвінга, Блейка та Девіса. Багато уваги присвятив Фейхтвангер Марку Твену. В цілому розділ про історичний роман у США належить до найцікавішого в цій незавершеній книзі.

Два розділи присвячені теоретичним питанням. Фейхтвангер, зокре-

ма, зупиняється на ставленні письменника до історичного матеріалу. Він вважає, що кожний справжній літератор вбачає в ньому лише засіб для «зображення власних переживань».

Виходячи з цього положення, Фейхтвангер робить висновок, що між історичним і сучасним романом, власне, немає особливо різкої межі. Це, на його думку, лише два варіанти єдиної теми. Що ж до вибору матеріалу письменником — історичного або сучасного — то це, твердить Фейхтвангер, лише випадковість. Помилково було б вважати, продовжує він, що письменник відшукує в історичному матеріалі найбільш цікаві події та епізоди. Ні, він обирає лише

те, що дозволяє йому найкраще подати своє власне бачення світу.

Викладені в цих розділах думки Ліона Фейхтвангера дають можливість краще зрозуміти деякі особливості його творчого методу. Вони показують коріння його хибних поглядів, причини окремих вад його історичних романів, головним чином ранніх.

Ліон Фейхтвангер розглядає також питання про наукове дослідження письменником історичної епохи, про яку він збирається писати, про можливість впливу історичного твору на читачів та деякі інші питання.

В архівах письменника залишилися матеріали, з яких можна встановити

зміст інших задуманих Фейхтвангером розділів цієї книги. Скажімо, центральною проблемою її мало стати питання про роль особи в історії. Всього книга мала складатися з десятих розділів, де йшлося б також про мову історичного роману, про його композицію та про деякі інші спеціальні питання.

«Дім Дездемони або величчя і межі історичного жанру» викликав великий інтерес в Німеччині.

Тижневик «Зоннтаг» пише з приводу цієї книги, що вона має велике значення для дальшого вивчення творчості видатного німецького письменника, а також для розвитку жанру історичного роману в новій німецькій літературі.

Койтнеру погрожують бойкотом

Гельмут Койтнер, разом з Вольфгангом Штаудте і Бернгардом Віккі, належить до дуже невеликої, на жаль, групи західнонімецьких кінорежисерів, які в своїх фільмах наважуються реалістично показати боннську дійсність з активних антифашистських позицій.

У Койтнера, як і в багатьох інших чесних німецьких митців, свій давній рахунок із фашизмом. За часів гітлерівського панування в Німеччині, він, відомий театральний режисер, почав працювати в кіно. І вже перший фільм, поставлений Койтнером, був заборонений фашистськими властями!

Така ж доля спіткала і його наступну роботу — широко відомий фільм «Велика радість, 7» з популярним актором Гансом Альберсом у головній ролі. Цей фільм демонструвався в Радянському Союзі у післявоєнні роки, він й тепер з великим успіхом йде у кінотеатрах НДР.

У роки фашизму Гельмут Койтнер, незважаючи на тиск з боку геббельсівського міністерства пропаганди, не став режисером коричневих фільмів. Новий його фільм «Під мостами» знову-таки не відповідав офіційно дозволеній тематиці: у ньому розповідалося про мирну працю й мирні прагнення людей. І він теж підпав під заборону!

Після розгрому гітлерівського рейху Койтнер створив антивоєнний фільм «У ті дні».

Ця робота, хоч і не дуже вдала з художнього боку, визначила напрям дальшої творчості режисера: викриття війни, як злочину, засудження фашизму і мілітаризму стало віднині провідною темою для Гельмута Койтнера.

В цей час режисер працював надзвичайно плідно і створив понад два десятки фільмів. До найкращих із них належать «Останній міст», «Дівчина з Фландрії», «Седанський гусак», «Капітан з Кепеніка».

Койтнеру довелося познайомитися незабаром також і з нравами боннської цензури. Цензорські ножиці вирізали з його фільмів, особливо з «Капітана з Кепеніка», найгостріші місця. Доводилося терпіти, інакше фільми зовсім були б заборонені.

Кадр з фільму «Чорний гравій».

Однак режисер, незважаючи на свою щирю ненависть до фашизму, розібратися як слід в новій західнонімецькій дійсності не зумів. Його навіть ввели в оману галасливі, буцімто антифашистські гасла боннських реваншистів. І це позначилося на його творчості.

Боннська офіційна критика у 1955 році голосно вітала фільм Койтнера «Генерал диявола», за п'есою Цукмайєра, в якій знайшла своє втілення брехлива легенда про уявний антифашизм гітлерівського генералітету. П'еса Цукмайєра відіграла фатальну роль у справі реабілітації колишніх гітлерівських військових злочинців. І Койтнер, як він тепер гірко визнає, мимоволі став учасником цієї небезпечної справи.

«Генерал диявола» не єдина прикра помилка Койтнера. Сюди треба віднести і фільм «Небо без зірок», в якому викривлено зображується життя в Німецькій Демократичній Республіці.

Але, зробивши ці два фільми, Гельмут Койтнер замислюється: офіційні боннські кола, які досі нещадно ляляли режисера, тепер вихваляли його, звеличували і прославляли. І коли фільмові «Небо без зірок» було присуджено високу

ФРН

Відомий західнонімецький поет Ганс Магнус Енценсбергер змушений був залишити свою країну. Він виступив із заявою, що не зміг далі терпіти переслідувань з боку реакційної преси та боннських офіційних установ. Як заявив поет, його почали цькувати після його виступів проти політики мілітаризації, яку проводить боннський уряд. Останнім часом Енценсбергер був зовсім позбавлений можливості друкувати свої твори, одна за одною редакції й видавництва закривали перед ним свої двері.

«Я знаю,— сказав поет,— що все це робилося за вказівкою і під тиском офіційних урядових осіб з Бонна. Свобода письменника у Західній Німеччині є лише химерою».

ПОЛЬЩА

Лодзінська студія художніх фільмів завершує зйомки нової кінокартини «Другий бегеґ», присвяченої 20-річчю Польської Робітничої партії. В ній розповідається про діяльність революційного підпілля в 1936—42 рр. та нерівні ролі в ньому ППР.

Сценарій «Другого берега» написаний А. Шипульським та З. Кузьмінським за мотивами оповідань Станіслава Вігдо-

ського. З шести-чи семи-тотоного добробу видатного польського письменника сценаристи вибрали ті твори, в яких найвиразніше розповідається про революційну діяльність робітників-підпільників, їх дружбу, взаєморозуміння та віру в перемогу своєї справи.

Режисер фільму Збіґнев Кузьмінський.

США

В Лос-Анжелосі нещодавно відбулася велика демонстрація прихильників миру. Активну участь

брали в ній найвідоміші й найпопулярніші актори Голлівуду, Джон Кессевітіс, Ріта Хейворт, Шеллі Уінтерс, Марлон Брандо, Джим Сіммонс, Семмі Девіс, Джон Керр, Ріта Морено разом з іншими демонстрантами вийшли на вулиці з плакатами: «Покінчити з ганкою озброєнь», «Заборонити атомну зброю», «Допоможіть встановити на землі триваллий мир!»

* * *

«Американські антикомуністичні фільми весь час терплять фіаско, — твердить на сторінках тижневика «Вар'єте» один з американських продюсерів. Вінцент Шерман, — Голлівуд досі не випустив жодного такого фільму, який би мав хоча б касовий успіх».

Аналізуючи причину цього «сумного» факту, Шерман звертає увагу на те, що авторам таких «творів» не слід забувати, що майбутнє комунізму для багатьох людей на землі — справа дуже реальна.

ФІНЛЯНДІЯ

У пошуках тем для нових балетних вистав фінські хореографи часто звертаються до кращих творів класичної музики.

Сцена з балетної вистави «Скарамуш».

Національний оперний театр у Хельсінкі здійснив нову балетну виставу «Скарамуш» Яна Сібеліуса.

Цей твір відомого фінського композитора, написаний ним майже 50 років тому, знайшов тепер нове сценічне втілення.

Постановник балету Ельза Сільверстерссон вдало поєднала засоби класичного балету і традиції фінського танцювального фольклору. Виконавці головних партій Ліза Такселл і Яакко Летті створили надзвичайно яскраві образи.

Фінська преса оцінює нову балетну виставу як помітну подію у мистецькому житті країни.

офіційну премію, Койтнер демонстративно відмовився від неї. Режисер зрозумів, що став слуханим знаряддям в руках ворожих сил.

Є підстави твердити, що Койтнер позбавляється своїх помилок, знову повертається до головного напрямку в своїй творчості. Про це виразно свідчить його новий фільм «Чорний гравій».

Знаменно, що режисер спрямовує тепер свою критику не лише проти минулого. Він із великою мистецькою силою обрушується на теперішню західнонімецьку дійсність, гостро засуджує її.

...Десь у Західній Німеччині американські окупанти будують новий аеродром. Потім починають переобладнувати його на ракетну базу. Місцеве населення рішуче протестує проти дій окупантів. У фільмі введена виразна галерея образів великих і дрібних урядовців, підрядників, спекулянтів, тих,

кому добре живеться у задушливій обстановці «боннського економічного чуда».

Корупція, обман, аморальність — панують у цьому царстві боннських реваншистів та їх заоккеанських спільників. Негативним персонажам у фільмі протиставлено людей, які добре розуміють, що небезпечна гра Бонна може спричинитися до війни, до нової національної катастрофи.

На одностайну думку прогресивної преси, «Чорний гравій» своїми художніми якостями значно цінніший, ніж попередні твори німецького режисера.

І чи не найвиразнішу оцінку новій роботі Гельмута Койтнера дала сама офіційна боннська критика. Ті, хто раніше вихваляв режисера за «Генерала диявола» і «Небо без зірок», тепер знову нещадно лають його, погрожують бойкотом, покаранням, новою заборонаю фільму.

Виставка графіки

Починаючи з 1949 року в Румунії майже щорічно влаштовуються виставки творів художників-графіків. Виставка 1960—61 рр. експонує роботи шестисот художників.

Перш за все увагу глядачів привертають ілюстрації Жюля Перахіма до збірки віршів Михаїла Емінеску. «Перахім не вперше ілюструє великого класика румунської поезії, але цього разу можна сміливо твердити, що він спромігся збагнути саму суть емінесківської романтики... Створені Перахімом образи,

розкриваючи текст Емінеску, наводять глядача на глибокі роздуми про життя, збуджують протест або сарказм, схиляють до романтичних мрій», — пише румунський мистецтвознавець Мірча Дяк.

Книжкова ілюстрація — улюблений жанр румунських графіків. Художниця Джетта Бретеску експонувала десять ілюстрацій до «Пригод Ходжі Насредіна», Аурел Стойческу ілюстрував «Пісні серця» Михая Бенюка, Роні Ноель — «Казки та повісті» Йона Крянче.

Йосиф Молнар. Річна виставка графіки. Плакат.

Груя Пеунеску. Диригент Альфред Алесандреску, Дружній шарж.

Аурел Стойческу. Ілюстрація до «Пісень серця» Михайла Бенюка.

Чік Дамадіан. Скульптор Іон Жалая. Дружній шарж.

Жюль Перахім. Ілюстрація до збірки віршів Михайла Емінеску.

Велику майстерність продемонстрували і карикатуристи. Адріан Лукач, Рік Ауербах, Чік Дамадіан, Сільван Іонеску показали дотепні, глибоко психологічні та експресивні шаржі-портрети.

Багато талановитих митців виступили в жанрі плаката.

Поряд з працями маститих румунських графіків експонуються роботи молодих. Все більш відомими стають імена таких

художників, як Юлія Хелеуческу, Траян Васай, Емілія Думітреску, Константин Бачу. Серед творів молодих художників найцікавішою вважається робота Марчели Кордеску з циклу «Африка» «Ми теж будемо вільні!».

Остання виставка румунської графіки є новим свідченням того, що для нахненної творчості митців Народної Румунії створено всі можливості.

П'єса Макса Фріша „Андорра“

Про нову п'єсу відомого швейцарського драматурга Макса Фріша «Андорра» почали сперечатися ще задовго до того, як вона з'явилася на сцені. Річ у тім, що драматург підніс у своєму творі дуже складну проблему сучасного буржуазного суспільства: людина і громадська думка, людина і оточення.

Героя «Андорри» — звичайного юнака — всі знайомі вважають дуже ласим на гроші. Але це зовсім не так, насправді герой п'єси — чесний хлопець. Проте Андрі кінцем піддається оточенню, сам починає вважати себе таким, яким його оголосили люди, і добивається «успіхів» у житті.

Зміст п'єси нескладний. Але Макс Фріш відтворює картину буржуазних нравів; часом користуючись алегорією, викриває всю механіку громадської думки у буржуазному суспільстві. У цьому суспільстві людина не може залишатися сама собою, оточення здатне зламати її, задушити в ній кращі почуття і думки, примусити її загубити віру в своє покликання тощо.

Саме все це й сталося з Андрі —

героєм п'єси Макса Фріша. Драматург зовсім не засуджує свого героя. Винне оточення! — говорить він.

Буржуазна критика, звичайно, накинулася на Макса Фріша. «Драматург зводить наклеп на сучасне суспільство!» Деякі театральні та літературні критики спробували оголосити все, що сталося з героєм твору, його великим успіхом на життєвому шляху, перемогою в житті. Людина домоглася успіху, чого ж тут проливати сльози над її долею?

«Все, що відбувається у новій п'єсі Макса Фріша, не має ніякого відношення до сучасної Швейцарії!» — твердять інші критики, посилаючись на назву п'єси — «Андорра».

«Назвавши своєю п'єсою «Андорра», — пише драматург, — я зовсім не мав на увазі однойменну маленьку країну в Піренеях та її невеличкий народ. Під цією назвою можна уявити собі будь-яку сучасну капіталістичну країну. І події моєї п'єси характерні для кожної з них. Згадайте подібні приклади у світовій літературі. Не існує ж Трої, про яку писав Жан Жіроду, або Сезуана, про який писав Бертольт Брехт.»

ФРАНЦІЯ

У Луврі відкрито виставку творів сучасного французького художника Жоржа Брака. Вона присвячується 80-річчю митця.

Відкриття виставки викликало надзвичайний інтерес громадськості. Адже це перший випадок в історії Лувру, коли в його залах виставляються твори художника за його життя.

* * *

«Мені 59 років, на моїй совісті 129 фільмів і, як твердять глядачі, у мене найчарівніша у світі посмішка», — жартуючи говорить про себе видатний комедійний артист Фернандель, який нещодавно святкував тридцятиріччя своєї діяльності у французькому кіно.

Герой багатьох фільмів, в тому числі добре знайомих радянському глядачеві «Закон є закон», «Казімір», «Мадмуазель Нітуш» та ін. — Фернандель по праву вважається одним із кращих акторів французького кіно і багато років користується незмінною любов'ю глядачів.

Нещодавно Фернандель розпочав роботу в фільмі режисера Лео Жоаннона «Цей дурень Рімонді», де грає роль скромного банкового службовця, якого заплутали в темні справи.

ШВЕЦІЯ

Шведський режисер, постановник фільмів «Майн Кампф», «Ейхман і Третій рейх» Ервін Лейсер розпочав зйомки нового фільму «Обличчя війни», в якому хоче показати «всю загрозу нової війни, протиставляючи її мирові і спокійному життю людей у всіх кутках світу».

Кадр з фільму «Богдан Хмельницький». Праворуч — Генріх Грайф у ролі Стефана Потоцького.

Ганс Клерінг у ролі Курта Вернера у фільмі «Райдуга».

НІМЕЦЬКІ АКТОРИ В УКРАЇНСЬКОМУ КІНО

Влітку 1940 року на березі Дніпра поблизу Києва видатний український кінорежисер І. Савченко знімав за сценарієм О. Корнійчука свій новий, тепер відомий на весь світ, фільм «Богдан Хмельницький». Skorиставшись перепочинком, актор, що виконує роль Стефана Потоцького, виблискуючи роззолоченим панцирем, наближається до свого колеги — шляхтича Чаплінського. Між ними виникає розмова. Однак — дивна річ! Вони розмовляють німецькою мовою.

Перед нами Генріх Грайф та Ганс Клерінг — видатні німецькі актори, які емігрували з фашистської Німеччини на початку 30-х рр. Різними шляхами потрапили вони до Радянського Союзу, а потім прийшли в українське кіномистецтво.

У 1931 році, за два роки

до того, як Гітлер захопив владу, Ганс Клерінг приїздить до нашої країни разом з групою прогресивної німецької молоді. Він мріє стати художником і вступає до художнього інституту, щоб здобути професійну освіту.

У 1933 році Гансу Клерінгу пропонують взяти участь у кінопробах до фільму Б. Барнета «Околиця» на роль німецького військовополоненого Мюллера.

Школа Б. Барнета була першим провідником молодого кіноактора в таємничу лабораторію десятої музи.

Потім він знімався у невеличких епізодичних ролях в «Королівських матросах» В. Брауна і у фільмі О. П. Довженка «Щорс».

Таким чином, в картину І. Савченка «Вершники» (1939 р.) Г. Клерінг приходить вже збагачений певним

кінематографічним досвідом. Тут він вперше зустрічається із своїм земляком Генріхом Грайфом. Комуніст Г. Грайф до 1934 року брав активну участь у профспілковій роботі в Німеччині, вів нелегальну партійну роботу і під загрозою арешту змушений був залишити сцену берлінського театру, виїхати до Швейцарії, а звідти — до Радянського Союзу.

Виконуючи задум режисера, Г. Грайф і Г. Клерінг змальовують образи німецьких окупантів у гостро сатиричній, навіть гротесковій манері, що однак не тільки не заважає, а навпаки, сприяє розкриттю провідної ідеї твору.

Закінчилися зйомки «Вершників», й І. Савченко пропонує Г. Грайфу та Г. Клерінгу взяти участь у

його новому фільмі «Богдан Хмельницький»...

«Богдан Хмельницький» вийшов на екрани у квітні 1941 року, за два місяці до початку війни. Цей фільм відіграв величезну патріотичну роль, піднімаючи народ на боротьбу проти фашистських загарбників, сповнюючи людські серця вірою у перемогу.

З початком війни друзям довелося розлучитися. Г. Грайф активно працює на Московському радіо. Його чіткий металевий голос часто можна було почути, коли він звертався з словами правди до німецьких солдатів, до тих, хто, живучи у Німеччині, ще не осягнув всієї глибини безодні, куди кинув німецький народ Гітлер. Це був голос тієї Німеччини, яка пізніше знайде своє втілення у державі робітників і селян — НДР.

Г. Клерінг і далі працює в кіно. Разом з колективами Київської та Одеської кіностудій він виїжджає до Середньої Азії. Там він знімається у фільмі В. Брауна

«Морський яструб» (1941), а потім, після повернення у Київ, — у фільмах «Нескорені» М. Донського (1945) і «Зігмунд Колосовський» С. Навроцького та Б. Дмоховського (1945).

Найбільш визначною роллю, в якій пощастило виступити Г. Клерінгу в роки Великої Вітчизняної війни, була роль Курта Вернера у фільмі М. Донського «Райдуга» (за повістю В. Василевської). Він був створений на Київській кіностудії, яка перебувала тоді в Ашхабаді.

Зараз важко навіть уявити собі, яку реакцію глядачів на фронті і в тилу викликав цей жорстокий, як сама війна, мужній, як її герої, правдивий фільм. У головній ролі знімалась видатна актриса українського театру і кіно Н. М. Ужвій. Ганс Клерінг створив правдивий образ фашистського годованця, зовнішній лоск і фальшива людяність якого — негідна спроба завулювати жахливу суть фашизму.

Фільм «Райдуга» був від-

значений Державною премією, а згодом дістав визнання кінематографічної громадськості багатьох країн. Зокрема, він був нагороджений «Золотим Оскаром».

У 1944 році рішенням Президії Верховної Ради СРСР за заслуги під час Великої Вітчизняної війни Ганса Клерінга нагородили орденом Знак Пошани.

Закінчилась війна, і Г. Клерінг та Г. Грайф — у перших лавах будівників нової, демократичної Німеччини. Передчасна смерть у 1946 р. вихопила з цих лав Генріха Грайфа — видатного актора, ім'я якого увічнене урядом НДР спеціальною премією.

У перші післявоєнні роки Ганс Клерінг працює директором «ДЕФА». Зараз йому вже більше 50 років, але він не припинив зніматись в кіно. Віддаючи свої сили улюбленому мистецтву у себе на батьківщині, він не забуває про ті часи, коли плідно працював на Україні поруч з корифеями українського мистецтва.

КАЛЕНДАР КОЛО « ВСЕСВІТУ »

«РЕАЛІСТ». Перед судом м. Джорджауна (Британська Гвіана) став нещодавно якийсь Вернон Поллард. Його обвинувачували у «кіднеппінгу»: Поллард викрав шестирічного хлопчика й зажадав від батьків викупу. Він цілком спокійно заявив на суді, що викрав ди-

тину, аби дістати необхідний досвід для написання реалістичного детективного роману про викрадачів дітей. Суд, проте, не повірив у літературний хист заарештованого й засудив його до шестирічного ув'язнення.

КРАСНОМОВНИЙ ПРОЦЕНТ. Після опиту 211 власників багатоквартирних будинків у Вашингтоні виявилось, що тільки 8 з них готові здати квартири африканським дипломатам, акредитованим у столиці США.

ГІРКИЙ КОРІНЬ НАВЧАННЯ. В Парижі — 69 тисяч студентів, а студент-

ські їдальні мають лише 9 577 місць. Під час перерви на обід кожним місцем встигають скористатися тільки три чоловіка. Отже більше половини цієї молоді — сорок тисяч — залишаються без дешевих студентських обідів. Ще гірше справа з помешканнями. Цього року 28 тисяч студентів, які не мають родичів і знайомих у французькій столиці, не можуть знайти собі житла. Вони туляться на вокзалах, сплять у нічліжках тощо. По всій Франції в студентських гуртожитках є всього 30 тисяч спальних місць, а потреба в них становить сто п'ятдесят тисяч.

РОМАН

IV

Кетенгойве спізнився — дипломат обідав, мрійник десь вештався,— і от члени комісії дивилися на нього тепер з докором. Члени його фракції Гейневег і Бірбом суворо і з осудом дивилися на нього.

Вираз їхніх облич давав зрозуміти, що Кетенгойве, який не пропустив жодного засідання комісії, старанно і продуктивно працюючи у цій дорадчій кімнаті, тепер у непоправний спосіб скомпрометував свою партію, завдав їй шкоди.

Кородін теж дивився на Кетенгойве, але в його погляді був не так осуд, як чекання. Кородін знову розмірковував, а чи не перемінився Кетенгойве, чи не прогаяв він, може, час десь у церкві, просячи бога просвітити його, і ось тепер Кетенгойве підійде до них і признається: господь одкрився мені, я став іншим. Кородін визнав би розмову з богом поважною причиною за-

ОРАНЖЕРЕЯ

Закінчення. Початок див, «Всесвіт» № 3, 1962 р.

Малюнки А. Жуковського.

пізнення і простив би Кетенгойве. Але Кетенгойве не говорив про будь-яке просвітлення, він щось невиразно пробурмотів, вибачаючись, і сів на своє місце. Він сів (інші, правда, цього не помітили) на своє місце присоромлений, присоромлений, як відсталый учень, що не може знайти виправдання своїм лінощам. Сьогодні він пустився берега. Як старий човен, що відплив од причалу, линув він мінливими потоками дня. Замислився. Треба було подумати про себе. Що то за причал, якого він пустився? Він втратив Ельки, гаулейтерову дочку, сирітку війни, і тепер він думає про неї не як про жінку, він бачив у ній дитину, яку йому довірили і якої він не вберіг. Дитина, пута ніжності до неї — ото й був його причал, міцна опора у швидкоплинному потоці, якір його човна в спустілому, як тепер виявилось, морі життя, і якір занурився у воду, відокремився від човна, ланцюжок порвався, якір назавжди лишився під водою, лишився у страхітливо темній глибині... Він не вберіг Ельки. Не зумів. Ходив у комісії, написав сотні тисяч листів, промовляв у парламенті, редагував закони і не зрозумів, що треба було лишитись коло Ельки, на боці молодості, і тоді, можливо, якби він не накоїв зайвого, це стало б справжньою справою життя. Однієї людини було досить, щоб життя набрало сенсу. Для цього мало самої праці. Політики — теж. Вони ж бо не захищали його від страшної пустки існування. Пустка була лагідна. Пустка не дошкуляла йому. Вона не хапала депутата своїми довгими примарними руками. Вона не душила його. Але вона була тут. Не зникала. Пустка показала се-

бе, познайомила з ним, і от очі йому розкрилися, він тепер скрізь бачив її, ніколи вже не зникне ця пустка, ніколи вже не стане вона невидимою для його очей. Що вона таке? Яка на вигляд? Вона була «ніщо», вигляду вона не мала. Вона перевтілювалась у повсякденність. Була схожа на всі ці комісії, парламент, місто, Рейн, країну — все це була пустка; це «ніщо» крилося в жахливій нескінченності, якої не можна було зруйнувати, бо навіть сама загибель не заціпила отого «ніщо». «Ніщо» — це справжня вічність. Кетенгойве відчував водночас дуже ясно і своє буття, він був тут, він був чимсь, це він знав; «Ніщо» облягло його, проникло в нього, а він все ж таки був якоюсь часткою самого себе, якимсь «Я»; одиноким й самотнім, воно протистояло отій пустці, і в цьому була якась надія, якийсь маленький шанс, шанс Давида, який ішов проти Голіафа...

Кетенгойве не розумів уже мови комісії. Як вони розмовляли? По-китайському? Вони розмовляли комісійно-німецькою мовою. Він знав цю мову! І мусив її зрозуміти й тепер. Його проймав піт. Піт від напруження — він силкувався зрозуміти, про що говорили на нараді. Але й інші пітніли. Вони витирали піт носовими хусточками, вони витирали собі обличчя, витирали потилиці, засували хусточку за розм'яклий комір сорочки. У кімнаті пахло потом і лавандовою водою, і Кетенгойве теж пахнув, як вони: завжди щось та розкладалося, гнило, і знову й знову люди намагалися заглушити пахучою водою запах розкладу, гнилятини.

Члени комісії ввижались йому тепер гравцями біля столу з рулеткою. Ех, та й мар-

ні ж їхні надії: кулька підстрибувала, щастя тікало! Гейневег і Бірбом мали вигляд дрібненьких гравців, що ставлять мало, грають кожний за своєю системою і хочуть вирвати у щастя свій денний заробіток. Але тут гра йшла на людей, на великі суми, на майбутне. То була важлива комісія, вона мала обговорювати важливі питання, мала будувати житла для людей. Але яка ж то була складна справа! Кожну пропозицію треба було провести крізь небезпечні пучини, а коли її вже навіть записували на папері у формі інтерпеляції, як легко зазнавало потім аварії оте паперове суденце. Воно наскакувало на один із тисячі можливих рифів, давало течу й потопало. Втручалися міністерства й інші комісії, порушувалися питання про рівний розподіл тягарів, ринок для капіталу, податкове право; треба було враховувати й податкову політику, нормалізацію життя тих, що не мають житла, компенсацію збитків розбомбленим, право власників, забезпечення інвалідів; можна було набити собі гুলі, натикаючись на закони земель або на право міст, і як можна було дати хоч щось бідним, коли ніхто нічого давати не хотів, як можна було щось усупільнити, коли конституція утверджувала власність, і якщо попри все це наважувалися обережно націоналізувати у певних випадках, то це спричинялося до нової неправди; коли якийсь незграба потрапляв у лабіринт параграфів, відкривалася широка дорога для зловживань. Кетенгойве почув якісь цифри. Вони шуміли у його вухах, як водогін,— вражали, але нічого не промовляли. Шістсот п'ятдесят мільйонів з громадських коштів. Стільки ж із державного бюджету. Спеціальні кошти на дослідну роботу, лише п'ятнадцять мільйонів. Але були ще надходження від земельної ренти. Кородін зачитував цифри і часом зиркав на Кетенгойве, ніби чекаючи від нього або якоїсь претензії або схвалення. Кетенгойве мовчав. Він мало що міг сказати отак експромтом з приводу цифр Кородіна, не більш як, скажімо, глядач на сеансі ілюзіоніста з приводу загадкових і зрештою нудних фокусів на сцені — він просто знав: зробили трюк, щоб його обдурити. Народ послав Кетенгойве до цієї комісії наглядати, щоб нікого не обдурювали. А втім... для нього ця нарада була тепер хіба що дивовижним фокусом із великими числами! Ніхто не побачить отих мільйонів, про які говорив Кородін. Та ніхто їх ніколи й не бачив. Навіть сам Кородін, що демонстрував примарні цифри, не бачив цих мільйонів. Вони були на папері, на папері їх передавали далі, і лише тут розподіляли. Вони проходили крізь нескінченні лічильні машини. Вони мчали крізь лічильні машини міністерств, торговельних палат, першоряд-

них установ і другорядних інстанцій, вони з'являлися в банках у формі поточних рахунків, виринали у балансах, зменшувалися, розтікалися, але лишалися папером, цифрою на папері, аж поки кінець кінцем не матеріалізувалися і перетворювалися на сорок марок у конверті із зарплатою чи на п'ятдесят пфенігів у руках якогось хлопчика, вкрадених на книжку про індійців. Цього як слід ніхто не розумів. Навіть Штирідес, банкір найбагатших, не розумів магічної гри чисел, хоч майстерно розбирався у вченні йогів, що збільшувало кількість його рахунків. Кетенгойве хотів попросити слова. Чи не можна щось вдіяти? Чи не можна пропустити крізь лічильні машини подвійну величину, вдвоє більшу суму, ніж пропонована, і чи не опинились би тоді раптом у конверті із зарплатою замість сорока марок вісімдесят? Але Кетенгойве не наважувався так виступити. Знову Кородін глянув на нього вичікувально, ба навіть підбадьорливо, але Кетенгойве уникнув цього погляду. Він боявся своїх колег по фракції, боявся Гейневега і Бірбома, їхнього здивування і обурення. Кетенгойве ввижалось, ніби по столу наради їхали і дзвонили трамваї: і ми подвоюємо, подвоюємо наш тариф; йому ввижалася демонстрація булочників: подвійна ціна на хліб; йому ввижались зеленярі, що міняли цінники на капусту і ріпу. Подвоєння чисел на папері було б ні до чого. Зарплата у конверті так би й залишилась убогою. Це був економічний закон або одна із сторін закону відносності. Кетенгойве дуже хотілося б напхати побільше у конверти із зарплатою! Але він не знав, як це можна зробити,— і йому ставало млосно. От уже цілісінький день йому було млосно.

Розмова точилася про будівництво квартир для гірників на виділеній території поблизу відвалів, один експерт точно підраховував, скільки квадратних метрів треба виділити для кожного поселенця, а другий експерт придумав, як просто й дешево можна було б ставити там стіни. Кородіну належали якісь паї у рудниках. Робітники видавали вугілля на-гора, і їхні зусилля у якийсь таємничий спосіб впливали на банківський рахунок Кородіна. Робітники спустилися в шахту, а Кородін бачив у себе нове сальдо... Кетенгойве ввижається, як гірник підходить до селищного будинку, про який вони радилися отут у комісії, який обрахували, зробили законом, на який виділили кошти, ці гордовиті цифри на папері. Гірник ступає на отой мінімум квадратних метрів, якого вимагали експерти. Він ділить той мінімум з дружиною й дітьми, з родичами, яких раптом привели до нього доля, біда й безробіття, і з випадковими пожилецями, бо йо-

му потрібні їхні гроші, щоб сплачувати внески за бридкі, непрактичні, надто великі і надто чванливі меблі, за спальню «Еріка» і за житлову кімнату «Адольф», за ці комірчини страхить і мрії хатніх господарок, виставлені у вітринах магазинів, де продають на виплат. Ось гірник удома. Але тут дзижчать, промовляють, кричать, риплять і квакають роти і гучномовці, крик, лайка, прокляття, базікання, стукіт—усе це вдирається крізь максимально дешеві стіни, яких вимагав експерт, то як радіопостановка «Фігенії в Тавриді», то як повідомлення тоталізатора. І шахтар згадує рудник, бачить себе в глибокій шахті і думає: ось тут, у штреку, коли гудуть відбійні молотки, коли скрегоче й падає порода, тоді в цьому гуркоті якийсь тихо. І чимало людей охоче пішли на війну саме тому, що ненавиділи своє повсякденне життя і не могли більш терпіти цю огидну тісноту, тому що війна з її страхіттями була ще й втечею і звільненням, то була можливість подорожувати, можливість втекти від цього життя, можливість пожити у Ротшільдовій віллі. Їх мучила нудьга, затамована нудьга, що часом проривалася як вбивство, як самогубство, як зовні незрозуміла сімейна драма, а насправді то було лише пересичення отим селищним шумом, невдоволення надмірною близькістю до всіх і всього, огида від запахів їжі і травлення, від випаровувань заношеного одягу і замоченої в цебрі білизни.

Гейневегу і Бірбому було таке до вподоби. Вони проголосували за пропозиції експертів, схвалили мінімум коштів, мінімум квадратних метрів, мінімум житла. Квартири будуватимуть. Гейневег і Бірбом були за щастя шреберових садочків¹. Вони вже бачили, як виростають малесенькі будиночки із мансардами і вірили, що там буде затишно жити, вони передбачали, як задоволені робітники класово-свідомо засівають власний клаптик землі, а крізь розчинене вікно лине з гучномовця підбадьорлива промова Кнуррєвана. **Майбутнє належить нам, світ належить нам.** І Кородіну було таке до вподоби. Він проголосував за пропозиції експертів, схвалив мінімум коштів, мінімум квадратних метрів, мінімум житла. Квартири будуватимуть. Кородін був за щастя робітників у шреберових садочках, і його тишили романтичні будиночки з мансардами серед зелені, але йому ввижалося, як у день тіла Христового двері й вікна будуть прикрашені берізками, з гучномовця полине проповідь єпископа, а задоволені робітники побожно стоятимуть на колінах у

¹ Шребер (1808—1861) — німецький лікар, що пропагував роботу на городі і в садку як засіб поліпшення здоров'я.

садочку перед домівною на власному клаптику землі, вклоняючись розп'яттю, яке нестиме процесія. **Господь пастир мій, і мені не забракне нічого.** Вони були за втихомирення. Гейневег, Бірбом і Кородін ворогували, як брати. Вони й не знали, що вони — брати по духу. Вважали себе за ворогів. А тим часом були братами. Вони упивались тим самим водянистим лимонадом.

Чого хотів Кетенгойве? Краще будь-який дах, аніж жодного. Він це знав. Йому були знайомі табірні бараки і халупи, житла по бетонних сховищах і притулки у руїнах та випадкові ночівлі; знайомі були йому і трущоби Лондона і підвальні приміщення в китайському кварталі Роттердамського порту, і він знав, що мінімум житла, що його хотіла збудувати комісія, був поступом, якщо згадати оті злидні. Але він не любив утихомирювати. Йому не ввижалося оте щастя шреберових садків. Йому здавалося, що він збагнув ситуацію: у ній ховалися бацили і отрута. Бо що ж являли собою оці селища, як не націонал-соціалістські селища багатодітних, як не селища СА і СС, хіба що тільки дешевші, тісніші, обшарпаніші, убогіші? Коли подивитись на креслярську синьку, то ясно видно, що це і є нацистський стиль, і саме в цьому стилі і будували далі, а коли прочитати імена архітекторів, то видно було, що то архітектори-нацисти, і саме вони й будували далі, а Гейневег і Бірбом схвалювали коричневий стиль і вважали, що з архітекторами все гаразд. Програма націонал-соціалістської спілки багатодітних була програмою Гейневега і Бірбома, програмою втихомирення населення, то був для них соціальний прогрес. Так чого ж хотів Кетенгойве? Революції? Яке величне, яке прекрасне, яке вивалене в пилюці слово! Кетенгойве не хотів революції, бо не міг її вже хотіти, адже її вже не було. Революція була мертва. Вона засохла. Революція була дітищем романтики, кризою статевої зрілості. Був і у неї свій час. Її можливостей не використано. Тепер вона стала сухим листочком у гербарії ідей, антикварним словом із Брокгауза, що не живе в повсякденній мові, і хіба тільки якийсь юнак-ентузіаст часом на якусь мить захоче помріяти про революцію, а вона ж і тоді була тільки мрією, фантастичним поняттям, квіткою без запаху, одне слово, синьою квіткою романтики, засушеною для гербарію. Час ніжної віри у волю, рівність, братерство, він минув, той час... **Ранок Америки, пісні Уолта Уйтмена, сила і геніальність, а потім епігон задоволено лягає на широке шлюбне ліжко законного ладу.** Кородін перемиг революцію і відчував, ніби щось при цьому програв. Гейневег і Бірбом перемогли релігію і відчували, ніби кинули щось напризво-

ляще. А разом вони вихолостили і релігію і революцію. Диявол захопив усі соціальні інстанції і міцно тримав їх у себе в пазурях. Часом ще траплялися путчі, їх ділили, як пунш, на гарячі і холодні, але цей напій виготовляли щодалі з дешевших сурогатів, від нього народу тільки боліла голова. Кетенгойве не був прихильник умиротворення. Він був за те, щоб глянути в лице Горгоні. Він не хотів опускати очей перед страховиськом. Але йому хотілося жити з вигодами і щось та витягти у диявола. Він був за щастя у розпачі. Був за щастя, що складалося з комфорту й самотності, за щастя, доступне кожному, самотнє, комфортабельне і розпачливе щастя у цьому світі — такому, яким його зробила сьгодні техника. Кому це було потрібно, щоб людина, коли їй сумно, до того ще й мерзла; кому це було потрібно, щоб людина, коли їй нема щастя, до того ще й голодувала; кому це було потрібно, щоб людина ходила по грязюці, думаючи про ніщо? От і хотів Кетенгойве будувати робітникам нові будинки, комбінати Корбюзье для хатнього господарства, не житла, а замки, гідні епохи високорозвиненої техніки, хотів ціле місто вмістити в одному будинку-велетні із садками на даху, із штучним кліматом; йому ввижалася можливість захистити людину від спеки і холоду, визволити її від куряви й грязюки, від хатньої роботи, від хатніх чвар і всілякого квартирного галасу. Кетенгойве хотілося звести під один дах десять тисяч людей, щоб ізолювати їх один від одного; так, як великі міста вихоплюють людину із гурту і лишують самотньою самотністю хижака, самотністю мисливця, самотністю жертви, тому кожне приміщення у велетенській будівлі Кетенгойве мало бути звуконепроникливим для інших, і кожен міг установити у своїй кімнаті потрібний клімат, кожен міг лишитися сам із своїми книжками, сам на сам із своєю працею, сам на сам із своїм неробством, сам на сам із своїм коханням, сам на сам із своїм розпачем і сам-один серед своїх випарвань.

Кетенгойве хотілося встати, заговорити до них. Хотілося переконати їх, а може, тільки подратувати, бо йому вже не вірилося, що він спроможний їх переконати. Він хотів, щоб нові архітектори, молоді натхненні будівничі, накреслили нові плани могутнього житломіста, яке б перетворило оцей огидний краєвид одвалів, шахтних покидьків, екскрементів індустрії, майданів металолому, складів відходів у єдиний променистий, сяючий, іскристий велетенський дім, який увібрав би в себе усю дріб'язковість отих приміських селищ, їхню тісноту, нужденність, їхню сміховинну манію власництва, яку плекають, щоб заспокоїти со-

ціальну заздрість, увібрав би уярмлення жінки хатньою роботою, уярмлення чоловіка сім'єю — увібрав би і скасував. Йому хотілося розповісти їм про свою башту і про тисячу винахідливо й комфортабельно устаткованих квартир свідомої самотності, гордовито переживаного розпачу. Кетенгойве хотілося побудувати не монастир для монахів, а анахоретські келії для простих людей. Він уявляв собі цих людей, він бачив, що вони міцно тримаються за ілюзії, у які давно вже не вірять. Однією з оцих ілюзій було сімейне щастя. А втім, навіть Кородіну страшно було їхати додому (не кажучи вже про Гейневега і Бірбома, що мали трикімнатні квартири, заповнені людьми і речами хатнього вжитку), до свого великого успадкованого будинку, додому — до товариства гостей, до цих недоумкуватих і втомливих оргій фальші, що їх влаштувала його жінка, задурена домовиком, оргій, якими він нудився, додому — до егоїзму своїх напівдорослих дітей, що мучили його і лякали, що виростали доглянуті, а проте — як дикуни, які з холодними і безжалісними обличчями йшли йому наперекір, нагадуючи чиєсь лице, за яким ховається огида, жадоба і бруд; його розчаровували навіть славнозвісні картини — власні дорого застраховані голландці, їхні пейзажі із здоровецькими биками на розкішних пасовиськах, їхні чепурні блискучі інтер'єри, зимові сцени з ковзанами, туманом і замерзлими млиновими колесами — його теж від них морозило, отожд, він охочіше тинявся серед політиків (міркуючи, що треба ж щось робити, бо роботу йому забрали, на заводах і фабриках панували менажери, які знали, як поводитись із робітництвом і як приборкувати непокірних, а от Кородін цього не вмів) або, занепокоєний, сидів у церквах, одвідував єпископа, а ввечері залюбки блукав по цвинтарях. Вони б не зрозуміли Кетенгойве. Його башту вони б вважали за Вавілонську вежу. Він мовчав. Кородін ще раз запитливо глянув на нього, розчарований його мовчанкою, і Гейневег та Бірбом знову глянули на нього, теж розчаровано і докірливо, подумавши: що це з ним сталося, це ж руїна, тяжко хворий на серце чоловік, як він жахливо змінився. Це, мабуть, праця в парламентських колах вичерпала його сили, і вони пригадали собі колишнього Кетенгойве, котрий, як і вони, серйозно і старанно робив те, що було потрібно, допомагав годувати й одягати жертви жорстокої війни, допомагав давати їм житла, сповнювати новими надіями, — але ж то було ні до чого, і от вони вирішили наново перевірити всі цифрові дані, ще раз дати плани на розгляд експертам, і Гейневег, лагідно глянувши на Кетенгойве, сказав на закінчення: «Гадаю, що ми

сьогодні знову зробили значний крок уперед».

Кетенгойве йшов коридорами парламенту, йшов сходами до свого кабінету, час від часу зустрічаючись із секретарями-папконосцями, схожими на привиди. Машиністки вже пішли. Лише кілька кар'єристів ще прокрадалися коридорами. Від їхніх кроків ішла луна. Кетенгойве думав: у лабіринті порожньо, вшанований бик Мінотавр бродить серед народу, і вічно блукає по коридорах лабіринта Тезей.

Письмовий стіл Кетенгойве був такий, яким він його покинув. Бюлетень служби інформації, переданий Дана, лежав розгорнутий на листах до депутата, розгорнутий над чернеткою перекладу *Beau voyage* Бодлера. Гватемала чи ні — ось у чому питання. Між ним і Гватемалою стояли інтерв'ю генералів з *Conseil Supérieur des Forces Armées*. Якщо Кетенгойве, за порадою Дана, завтра на пленарному засіданні згадає про ці інтерв'ю, йому більш не вдасться відступити, вони розправляться з ним і вже не дадуть отієї подачки — Гватемали. Цей хитрущий чоловік поманив його шматком сала. Власне кажучи, то був жалюгідний шматок! Гватемала — а хто там каже людям «на добраніч»? Лисиці? Але ті здоровкаються на Рейні. Гватемала — це мир, Гватемала — це забуття, Гватемала — це смерть. І той, хто запропонував, чудово це знав, знав, що він, Кетенгойве, саме на це й клоне — на мир, на забуття, на смерть. Інакше вони б запропонували йому Гаагу, Брюссель, Копенгаген, може й Афін, він ще був гідний цього, але Гватемала — тераса на пекучому сонці, площа із закуреними пальмами — то був повільний і неминучий розклад. Вони його знали! Кнурреван, якби прийшов до влади, запропонував би йому Париж, аби тільки його позбутись. Кнурреван його не знав. Париж — то обов'язок працювати «на халтурку» і брати участь у комедіях, Гватемала — то розпад, цинічне віддання себе смерті, немов скидаєш перед пані Смерть штани — таке порівняння сподобалося б Фрост-Форестьє.

Над Рейном з'явилася райдуга. Вона перекинулася від Годесберга до Бойеля і зникла десь біля мосту, за стіною, на якій написано було: РЕЙНСЬКА ВТІХА. Райдуга звисала над річкою, наче небесна драбина, по якій можна вилізти й злізти, і неважко було уявити, що ангели ходять по воді і що бог десь тут близько. Чи ж означала райдуга примирення, мир, чи несла вона втіху? Мабуть, і президент у себе в палаці бачив оту райдугу, привітну мирну арку від Годесберга до Бойеля, можливо, президент стояв на порослій квітами терасі і ди-

вися на той бік річки, дивився на оту вечірню втіху, в цей час тиху, як стара картина, і можливо, президентові було сумно, а він і сам не знав чому, і можливо, що президент розчарувався, знову ж таки не знаючи чому... А Кетенгойве, що стояв біля вікна, біля вікна свого кабінету в бундестазі, ввижався якийсь чоловік, що звався Музеус¹ і відав у президента винними підвалами. У президента, очевидно, жодного доглядача винних підвалів не було, але Кетенгойве тільки що дав йому одного, Музеуса, і той Музеус був схожий на президента. Він був такого ж віку, як і президент, і на вигляд був такий, як президент, і вважав себе за президента. На це в нього лишався час після роботи. Музеус вивчився на перукаря і «пішов до княжого двору», про це він часом згадував, цього він не забував, за молодих років він «пішов до двору» у фраку, щоб голити молодого князя, з яким одверто розмовляв (намілюючи його) про злидні народу, а коли князь зрікся престолу у 1918 році, Музеус не схотів більш нікого голити і став служником у якійсь державній канцелярії, потім служником у Гінденбурга, а потім показав свій характер і не пішов на службу до вихідця з Браунау². З великим скрипом пережив він часи диктатури і війни, аж поки нова держава не згадала про нього і не призначила його доглядачем винних підвалів. Ну то й добре, ну то й гаразд, його збили з пантелику, того доброго Музеуса. Він читав забагато Гете, беручи його твори у розкішному виданні «Софієн» з президентської бібліотеки, а вечорами, коли райдуга з'єднує береги Рейну, стояв і Музеус коло оповитого трояндами парапету, вважав себе за президента, дивився на простори країни і радів, що у квітничій біля його ніг педагогічній академії все йшло якнайліпше, процвітало і жило. Але десь у його серці гніздився душевний неспокій, йому здавалося, ніби він щось забув з того, що колись знав, коли ще «ходив до двору», — голос народу, шепіт народу, невизначне одноманітне бурмотіння, що він ним колись обмашував бороду молодого князя разом із мильною піною, ось цього він уже не чув, і йому цього бракувало. Музеус хотів бути добрим татом для країни, можливо, він ще тоді хотів виховати з князя доброго тата країни, але князь той урядовав недовго, а тепер панував Музеус, забувши, на жаль, правила поведінки для князів. Отож Музеус не міг урядувати як слід, його втягували у закулісні переговори (так сердито думав Музеус), а керівний державний діяч (думав увечері Музеус) го-

¹ Див. статтю Д. Затонського про роман В. Кеппена, вміщену в цьому номері.

² Тобто Гітлера.

дував Музеуса надто добре, так, що той став гладкий, глухий і лінивий і, зрештою, зовсім уже не чув народного шепоту, а чув хіба тільки фальшиві голоси, наслідування народного бурмотіння, наче записаного на фабриці грамофонних пластинок — хто його там знає, Музеус не міг уже цього розпізнати, а колись зміг би, отож він вирішив дотримуватися дієти, мало їсти, мало пити; три дні голодував добрий Музеус, три дні мучила спрага доброго Музеуса, але потім... посада була надто добра, у кухні і в льосі всього було вдосталь, Музеус з'їв реберце, випив пляшечку та й затамував свій душевний неспокій.

Кетенгойве відмовився від Гватемали. Відмовився від смертного ложа — веранди в стилі іспанських колонізаторів. Тераси ж були і на Рейні. Він сповнився рішучості не дати себе усунути. Він лишиться тут. Лишиться біля свого письмового столу, лишиться у парламенті, видереться не на барикаду, а на трибуну. Промовлятиме. Виступатиме із священним гнівом проти політики уряду. Вживатиме всіх засобів. Його мета — мир. Його мета — привітність поміж людьми. Хіба це не принадна мета? Може, він і досягне її. Він кинув готувати свою промову. Йому захотілося виступити вільно, говорити з запалом, від щирого серця. Кетенгойве — **посланик у відставці, промовець, народний трибун** — одним із останніх покинув у цей день бундестаг. Хтось із сторожів одімкнув йому вихід. Якусь мить Кетенгойве окрилений кроком ішов у ніч. Що він покинув? Незавершений переклад вірша, стіл, повний листів, на які не дано відповіді, непідготовлену промову, а **поруч із ним ішла нова епоха.**

Але незабаром він помітив, що спітнів. Увечері було, як і вдень, душно, хоч на небі й красувалася райдуга. З якоїсь вигрібної ями долинав сморід. Із садків — аромат троянд. Машинка для підстригання газонів прогуркотіла по зеленому килиму. По алеї бродили випещені собаки. Великий дипломатичний запобіжник гіршого вийшов на вечірню прогулянку з маленькою дамською складаною парасолькою, кокетливо несучи її в руці і роздумуючи над новим розділом своїх прибуткових мемуарів. Отак і інші статисти політичної арени та співці вуличних пісень, співці правди, спокійно чимчикували собі від садиби до садиби. Кетенгойве привітався із дипломатом-запобіжником, з яким не був знайомий, і великий мемуарист, потішений цим, подякував. «Знаю тебе, як облупленого! Знаю!» Кетенгойве хотілося саме так гукнути до нього, поплескати його по плечах. Бісмарк знав таких типів: «Пиха — це іпотеха, що тяжить на кожному політикові». А вони були пихаті, всі вони були пихаті — міністри,

чиновники, дипломати, депутати і навіть швейцар, що відчиняв двері, теж був пихатий, бо ж він одчиняв двері в такій установі, бо належав до уряду і про нього часом згадували в газеті — коли якийсь журналіст хотів довести, що він і справді побував у міністерстві й бачив цього швейцара. Всі вони вважали себе за історичних осіб, за великих громадських діячів тільки тому, що мали посаду, що їхні обличчя з'являлися в газетах, бо й преса хоче мати собі поживу, тільки тому, що їхні імена звучали в ефірі, бо й радіостанціям потрібен був харч насушний, а потім дружини дивилися, як їхні великі чоловіки і маленькі самці із захватом кивають їм з кіноекранів, з'являючись там з хитруватою усмішкою пролаз, перейнятою від американців, що позують перед фотографами, як манекени. І хоч світ був високої думки про цих очинуваних дійових осіб світової історії, проте він невпинно шарудів ними, щоб довести, що запаси нікчемностей і страхіть не вичерпані, що історія все ще триває. Але кому це хотілося, щоб історія тривала? І якщо вона була неминуча, була неминучим злом, навіщо ж тоді кудкудакати, несучи манюсінські яєчка? Міністр їде до Парижа. Ну й добре. А що він там робить? Його приймає інший міністр. Ну й чудово. Міністри разом снідають. Прекрасно. Погода, треба сподіватись, була гарна. Міністри мають розмову. Bravo! Ну й що? Знову розходяться. Ну, а потім? Один міністр проводжає другого на вокзал або на аеродром. Так, але що ж тепер? А нічого. Міністр летить собі додому, а невдовзі другий міністр одвідає його. А навіщо ж уся та подорож, вокзали, аеродроми, сніданки і рукостискання на газетних сторінках під величезними шапками, на кіноекранах і екранах телевізорів, у репродукторах кожної комірчини? Невідомо. Ідьте-но спокійненько собі до Парижа! Погуляйте собі тихенько. Так було б набагато краще для людей. Рік мовчанки навколо цих людей! Нехай би цілий рік про них не згадували. Нам хочеться забути їхні обличчя, і ми не хочемо згадувати їхніх імен. Може, виникнуть легенди. Вони будуть змістовні. **Кетенгойве — герой легенди.** Він був заглиблений у свої роздуми; хіба ж можна інакше стати міністром, якщо усіма засобами пропаганди не переконувати щодня світ, що йому потрібні міністри? **Кетенгойве — міністр, обтяжений Бісмарковою іпотехою пихи...**

Він дуже спітнів. Піт аж котився з нього. Його усе дратувало. Сорочка прилипла до тіла. Кетенгойве знову відчув, що йому важко дихати, що його щось гнітить. Засунув руку у розріз сорочки, доторкнувся до тіла, відчув, що там мокро, відчув гаряче щетинисте волосся. **Кетенгойве — не хлоп-**

чик, Кетенгойве — тварина-самець, чоловік із запахом цапа, на грудях — волосся, прикрите одягом, прикрите цивілізацією, і от одомашненої тварини, козла — не видно., а під ним билосся серце, насос, що вже не справлявся з ділом. Кетенгойве хотів виступити проти них — серце забилося радісно. Він зустрівся з ними (і з самим собою) — і от серце забилося неспокійно, зневірилось, захекалося, мов зацькований на полюванні звір. Чи ж він їх боявся? Він не боявся. Але відчував себе як плавець, що пливе до берега проти сильної течії і знає, що не допливе, що його знесе геть, він не посувається вперед, зусилля — марні, краще просто пуститися берега і, погойдуючись, піти на дно.

Він проходив повз будівництва. Тут працювали понаднормово. Будував уряд, будували установи, будували органи нагляду за будівництвом, федеральний уряд і уряди земель споруджували будинки для своїх представництв, іноземні посольства і собі виводили тут високі мури, картелі, об'єднання промисловців, банківські товариства, нафтові компанії, сталевиробні, вугільні контори, електростанції ставили тут свої адміністративні будівлі, немов під крильцем уряду їм не треба було платити податків, страхові компанії надбудовували і прибудовували, бо ж страхові компанії, де про всяк випадок страхувалися страхувальники, ніяк не могли настачити приміщень, щоб зберігати там свої поліси, щоб розмістити своїх адвокатів, дати притулок своїм статистикам (які чатують на чийсь життя), щоб прикрасити свої прибутки, показувати свої багатства. Всі вони хотіли якомога швидше оселитися десь ближче до уряду, немов боялися, що уряд може від них утекти, що його одного прекрасного дня вже не буде, і в їхніх прекрасних нових будинках житиме страх. Може, Кетенгойве жив у часи нового грюндерства? Це були часи прихованих, таємних рушійних сил, обґрунтовано безпідставні часи — на зибучому піску ви побудували. Кетенгойве — співець Верді у Бонні, на краю рампи він оволодів *bel canto*¹ — на зибучому піску, ах, як підступно ви побудували. Маленький депутат — бідолаха між палацами безпеки. Хробак у деревині. Кілок їм у спину. Хворий хробак. Скорчився. Трухлявий кілок. Ну гаразд, страхові товариства його переживуть. Він був незастрахований. Помре так. Обтяжливий небіжчик. Жодного пам'ятника Кетенгойве. Ні від чого не звільнив людство. Навпомацки пробирався крізь котловани будівництва. Пастки. Сліпий. Кріт.

Він дійшов до дитячого майданчика, і

знову, як уранці, на гойдалці сиділи двоє дівчаток. Їм було років по тринадцять. Коли Кетенгойве спинив на них погляд, вони перестали гойдатись угору і вниз, одна присіла навпочіпки, друга повисла вгорі на дошці. Вони захихикали. Про щось зашепотілися. Одна обсмикала спідничку, напула тканину на стегні. Зіпсована. Зіпсована. А ти? Хіба не вабила тебе юність, гладенька, ніжна і холодна шкіра? Волосся, яке ще не тхнуло смертю? Уста, які ще не дихали тліном? Пахло ваніллю. У будинку серед руїн хтось смажив мигдаль із цукром у мідній каструлі. **ЇЖТЕ СМАЖЕНИЙ МИГДАЛЬ** — закликав злинялий на дощі транспарант. Кетенгойве купив собі на п'ятдесят пфенігів смаженого мигдалю і з'їв його. Подував: оце я востаннє їм смажений мигдаль. Він був гіркий на смак. Цукрова шкуринка хрумтіла на зубах. На язичці лежала розсипчасто клейка маса. Жуючи мигдаль, Кетенгойве спинився перед вітриною магазину «Все для студентів». І власник цієї вітрини жив з отих почуттів статевої зрілості. Тут знову все було, як колись, час котився назад, воєн ніколи не було. Кетенгойве побачив білі студентські каскетки, строкаті шапки, стрічки корпорацій, куртки, він розглядав фехтувальне приладдя, еспадрони, пивні кухлі з емблемами об'єднань на кришці, збірки студентських пісень із золотими цвяшками у палітурці та з кованими застібками. Ці речі виробляли, їх можна було продавати, а продаж дозволяв платити за вітрину і крамницю та ще й утримував крамаря. І справді, знову повернулися роки грюндерства з їхніми смаками, комплексом проблем, з їхніми табу. Синки директорів, отих активних будівників, їздили власними машинами до університету, але увечері надівали блазнівські ковпаки і, наслідуючи своїх дідів, робили те, що, мабуть, збоку здавалося дуже дивним: пили, за студентським звичаєм, саламандру¹; Кетенгойве зв'язував це з неприємним уявленням про молодих людей, які під впливом пива, дурості і неясних, часом національних, почуттів, співаючи пісень, розчавлювали пивними кухлями на столах пивнички огидних жаб. Кетенгойве кинув рештки смаженого мигдалю у рівчак. Вузький мішечок розірвався, і мигдаль у цукрі розсипався по бруку, наче скляні кульки. Кетенгойве — дитина, грається агатовими кульками край вулиці. Директор боннської страхової компанії Кезенер із «КК»² атакує Кетенгойве еспадроном, на ньому біла шапка, стрічка корпорації. Директор заколов Кетенгойве. Кетенгойве бере смажену мигдалину, пхає її директорові

¹ Пити саламандру — пити пиво, розчавлюючи кухлями жаб, ящірок, тощо; старий буршівський звичай.
² Студентський клуб для екскурсій наукового характеру.

¹ Мистецтвом співу (итал.).

в рота. Тягне директора за куртку, і з рукава сиплються дрібні монетки. Дівчатка прибігають і збирають ті монетки. Вони кричать: ще, ще, ще і щоразу більше монеток падає на вулицю, вони котяться, підстрибують. Кетенгойве сміється. Директор гнівається й каже: серйозність ситуації...

Кетенгойве йде через ринок. Торговки мають прилавки. Анекдот для Мергентгейма: сліпий іде через рибний ринок, каже: «Girls»¹. Мергентгеймова спальня. Софі чепуриться, збираючись у гості, натягає прозорий корсет на розслаблене тіло. Мергентгейм не збуджений, він стомлений. Каже: «У мене був Кетенгойве». Корсет муляє Софі. Їй хотілося б розрізати облямівку, їй жарко. Мергентгейм каже: «Не треба б мені далі бути з ним на «ти». Софі думає: що це він ляпає, корсет мене щипає, нейлоновий шовк прозорий і тугий, можна б розірвати облямівку, адже я там не роздягатимуся. Мергентгейм каже: «Я йому ворог. Треба було мені так і сказати. Треба було сказати: пане Кетенгойве, я вам ворог». Софі думає: навіщо я ношу оцей прозорий корсет? А якби мене отак побачив Франсуа Понсе, адже все видно — зморшки, ліниве, жирне тіло. Мергентгейм сказав: «А так — це підлота». Кетенгойве ішов через ринкове звалище — під ногами лежало гниле, смердюче, зотліле, згіркле, зіпсоване; він послизнувся в ньому, наступив на якийсь апельсин, на якийсь банан, на якийсь прекрасний плід, даремно дозрілий, безглуздо зірваний, народжений у Африці, померлий на ринку у Бонні, його не з'їли, він не проїхав крізь жадібну людину, не перетворився на щось інше. Ковбаса, м'ясо, сир, риба, і скрізь мухи. Великі мухи, величезні. А у череві — личинки. Їхня зброя. Ковбасу розчавлено на підносі. Оце ми їмо. Оце вони їдять у готелі «Зірка». Я б міг туди піти. У залі там — біржові спекулянти: пільові лопатки для прикордонників, патент на реактивний водомет, штучні діаманти, вони все ще чекають на дзвінок міністра. Той шле свою машину. Ану, давай діаманти, давай сюди патент водомета, лопату сюди, чудесну складну лопатку для жилетної кишені, її можна носити непомітно під костюмом, вона прихляє до тебе будь-яке товариство, винятковий вибір, шістсот кубометрів німецької землі на годину, братські могили, товариш заколує товариша. Чекайте на вказівки уряду. Говорить Англія. Говорить Англія. Ви слухаєте голос Америки. Цього разу Кетенгойве не виступав би. Він боровся б у ефірі. Цього разу Кетенгойве — невідомий солдат на невідомому фронті. Постріл уперед! Постріл назад! У

кого міцні нерви, той стріляє у повітря. Обережно, ескадрильї! Так, не збивати птахів! Кетенгойве — хороша людина, не мисливець. Білі руки. Поет. На балконі готелю «Зірка» стояв депутат від Баварської партії. Дивився на долину Менгфаль. З пасовиська повертались корови. Дзвіночки на них тельнякали. Визрівав рік. По пансіонах стояли солдати: Ave Maria¹. Баварська партія, як і всі дрібні партії, могла бути тією краплиною, що сповнює чашу. Її намагалися перетягти на свій бік. У разі серйозної ситуації вона голосувала б за уряд, але з федералістичним *reservatio mentalis*².

Люди стояли в черзі до каси кінотеатру. Що вони мали побачити? Велику німецьку комедію. Кетенгойве і собі став у чергу. Його вели Аріадна і Тезей, що наважився піти у темряву. Аріадна мовила: «Просувайтесь уперед!» Голос у неї був пихатий, писклявий. Її поставили розпорядницею над невихованим людством, що своєчасно не просувалось уперед. Кетенгойве сидів, а сидів він у відповідній його часу позі, він був об'єкт, ним розпоряджались. Зараз він був об'єкт реклами. На екрані йому пропонували безпечні бритви, шоферські права, краватки, тканини, губну помаду, фарбу для волосся, подорож у Афіни. **Кетенгойве — покупець і консомент, нормальний споживач. Корисний.** Кетенгойве купував шість сорочок на рік. П'ятдесят мільйонів німців з Федеративної республіки купували триста мільйонів сорочок. Мануфактура з величезного сувою текла у швейні машини. Мануфактурні змії обвивали громадянина. **Спіймано.** Шкільне завдання: один викурює на день десять сигарет, скільки він викурить на рік; отже п'ятдесят мільйонів курців шість разів скурили б Кельнський собор, якби він був з тютюну. Кетенгойве не палив. **Втік!** Він зрадив. Почали показувати кінохроніку. Якийсь міністр перерізав стрічку — відкривав новий міст. Прошкутильгав, ніби на дибах, через міст. Інші подибали слідом за міністром. Президент відвідав виставку. Його привітало якесь дитинча. **Наш фюрер любить дітей.** Якийсь міністр від'їжджав. Його проводжали на поїзд. Інший міністр прибув. По нього приїхали. Обрали міс Лойзах. Бікіні на гірському пасовиську. Симпатичний зад. Великий атомний гриб над пустелею Невади. Лижні змагання на штучному снігу на узбережжі Флориди. Знову Бікіні. Величезна підйомна сила. Ще симпатичніші зади. У Корей: зустрічаються двоє ворогів, дивляться серйозно, ідуть у намет, потім знову розходяться, один із серйозним виглядом залазить до

¹ Дівчата (англ.).

¹ Перші слова молитви «Богородице-діво, радуйся...» (лат.).

² Таємним застереженням (лат.).

вертольоту, другий — з іще серйознішим виглядом — до своєї автомашини. Постріли. Бомби на якесь місто. Постріли. Бомби на джунглі. Обрано міс Макао. Бікіні. Дуже симпатичний китайсько-португальський зад. Спорт примиряє народи. Двадцять тисяч вирячилися на один м'яч. Нудно. Але ось телеоб'єктив кіноапарату вихоплює з отих двадцяти тисяч окремі обличчя: страхітливі обличчя, зведені корчами вилиці, спотворені ненавистю роти, жадоба вбивства у погляді. **Може хочете тотальної війни? Так, так, так**¹. Із свого місця у затемненому залі для глядачів Кетенгойве спостерігав оті обличчя, безжалісно вирвані підступними телеоб'єктивами з безликої маси, де вони ховалися; їх, позбавлених будь-якої стриманості, кинуто світлом (за Ньютоном — це невагома речовина, що холодно і зарозуміло носить над зв'язаною матерією) на екран, наче на стіл прозектора, і Кетенгойве стало страшно. Хіба це людське обличчя? Невже обличчя сучасника таке страшне? Куди це його занесло, завдяки якому випадкові він тут? **Кетенгойве — фарисей**, як це його не вмшали в оту кашу двадцятьох тисяч (міністри сиділи на лавах, око кінокамери зупинялось на них, міністри були зв'язані з народом, може й справді, а може, вони, видатні міми, так тільки удавали), як це й він не стежив за м'ячем, стиснувши щелепи? Серце в нього не калатало, кров не пульсувала прискорено, він не відчував люті: суддю на мило, бийте його, собаку, шахрайство, пенальті, не треба пенальті, свистки! Кетенгойве стояв осторонь. Він стояв десь поза реальним силовим полем двадцяти тисяч, що зібралися тут. Їх об'єднано тут, вони акумулювали енергію, були небезпечним скупченням нулів, вибуховою сумішшю, оці двадцять тисяч збуджених сердець і двадцять тисяч порожніх голів. Вони, природно, чекають на свого фюрера, на № 1, на того, хто, зустрівшись з ними, зробить їх силою, народом, новою людиною, де змішаються поняття народу, держави, фюрера, тотальної ненависті, тотального вибуху, тотальної загибелі. Кетенгойве, ставши лицем до лица з масою, справляв негативне враження. Він був сам-один. Такою і має бути позиція фюрера. **Кетенгойве—фюрер**. Але Кетенгойве не вмів чарувати натовп. Не міг зрушити маси з місця. Не міг їх розпалити. Навіть обдурювати народ не вмів. У політиці він був шлюбним аферистом, що робиться імпотентом, коли треба йти спати з пані Німеччиною. Але в своїй уяві, а часто й насправді, чесно й старанно, саме він захищав права народу! На кіноекрані показували тепер кінорекламу, демонстру-

¹ З промови Геббельса у берлінському Спортпалаці за часів фашизму.

вали короткі уривки із стандартизованих кіномрій наступної програми. Двоє старих чоловіків грали в теніс. Але ці старі парубки — то були юні коханці наступного фільму, кокетливо одягнені у короткі штанці, хоч за віком вони могли бути старшими братами Кетенгойве, бо ще коли Кетенгойве був підлітком, він бачив, як ці добродії грали у різних фільмах. Але вони були не лише тенісисти, а й поміщики, бо то ж був сучасний фільм, який вже анонсували як фільм **гострий і підбурливий**, а пани поміщики втратили все, принесли в жертву світовій бурі всі володіння, лишився їм тільки маєток, замок у маєтку, ліс і поле, тенісний kort і короткі елегантні штанці, а також, само собою зрозуміло, пара чистокровних коней, щоб знову брати участь у перегонах від Німеччини. Голос промовляв із кінорепродуктора: «Між об'єднаними у змові друзями стоїть чарівна жінка. Хто її здобуде?» Якась матрона у платті на підлітка несамовито стрибає коло сітки. Так збігав бабусин час, все розігрувалося у світському товаристві, у тому високому світі, якого більше не було. І Кетенгойве сумнівався, чи існував взагалі коли-небудь отой високий світ? Що воно було таке? У що там грали? Одна популярна німецька народна письменниця назвала один із своїх численних романів «Highlife»; вона чи, може, її видавець, поставили англійський заголовок на німецьку книжку, а мільйони, що зовсім не знали, що означає слово highlife, проковтнули отой том. Highlife — знатний, високий світ, це магічне слово, що воно було таке, хто до нього належав? Кородін? Ні. Кородін — це не Highlife. Канцлер? Він теж ні. Канцлерів банкір? Той повиганяв би таких людей. Так хто ж це, отой highlife? Це — привиди, тіні. Актори на екрані, це вони мали грати отой highlife це вони були єдиними представниками цього знатного світу, вони та ще хіба кілька фігур по ілюстрованих журналах та у рекламі, людина з випещеними вусами, з незрівняним виразом власної гідності на обличчі наливає шампанське, людина, що у костюмі для гри в поло курить дешеву сигарету, і красива кінська шия, оповита синім серпанком. Ніколи людина не наливатиме отак шампанське, ніколи ніхто не сидітиме отак на коні, та й навіщо це так робити, але оці постаті були справді примарними королями народу. Другий уривок анонсував кольоровий фільм. Голос із кінорепродуктора кричав: «Америка за часів громадянської війни! Гарячий південь, країна палких душ! Чарівна жінка між двома друзями-змовниками!» Двоє друзів-змовників і одна чарівна жінка — здавалось, ніби і по цей і по той бік океану це стало ідеєю-фікс сценаристів. Чарівна жінка мчала цьо-

го разу на неосідланому мустангу, мінячись трьома барвами — у Кетенгойве аж очі заболіли. Друзі прокрадалися — теж у трьох барвах — крізь чагарник і стріляли один в одного. Голос із кінорепродуктора коментував: «Одчайдушні люди!». У Кетенгойве не було друга, в якого можна б стріляти. Хіба націлитись у Мергентгейма, а Мергентгеймові в нього? Може, це й непогана ідея. А на чарівну жінку призначити б Софі. Вона б погодилась. Людина товариська. А тепер почалася німецька комедія. Кетенгойве вже був висотаний. Комедія мигтіла на екрані. Привиди, галюцинація. Коханець переодягався, виходив у дамському костюмі. Гарзд, адже бувають такі амплуа-травесті. Але Кетенгойве не вбачав у цьому нічого смішного. Актор-травесті сів до ванни. Треба ж часом і травесті помитися у ванні. Що тут смішного? Якась дама застала у ванні вже не непристойно переодягненого, а пристойно голого. Біля Кетенгойве сміялися, сміялися попереду і позаду. Чого вони сміялися? Він того не розумів. Це його налякало. Його викинуто за борт. Виключено із загального сміху. Він не побачив нічого смішного. Голого актора. Тричі розведену даму, що знайшла актора у ванні. Це події хіба що трагічні, аде аж ніяк не смішні! А навколо Кетенгойве сміялися. Сміялися, аж луна йшла. Може, Кетенгойве — іноземець? Може, він приїхав поміж люди, що інакше плакали, інакше сміялися, були не такі, як він? Може, він — іноземець у сфері почуттів, і тому сміх із навколишньої темряви так болісно бив по ньому, загрожуючи втопити, немов надто сильна хвиля. Він почав навпомацки вибиратися із цього лабіринта. Поквапливо вийшов з кіно. Це була втеча. Аріадна пищала йому вслід: «Тримайтеся правого боку! На вихід тримайтеся правого боку!» **Тезей тікає, Мінотавр живе.**

Засутеніло. Сонце зайшло, на небі жеврів ще його останній відблиск. Був час вечеряти. Вони сиділи по своїх задушливих кімнатах, перед розстеленими постелями, харчувалися, прожовуючи, ліниво прислухалися, як рососою падало з гучномовця: забери мене із собою, капітане, о батьківщино, твої зорі... На вулиці людей було мало. То були люди, що не знали, куди їм іти. Не знали, куди йти, навіть якщо в них і була кімната, навіть якщо на них чекала розстелена постіль; пиво й ковбаса чекали на них, а вони не знали куди йти. То були люди такі, як Кетенгойве, а були й не такі як він — не знали, що їм робити із собою. Перед кінотеатром стояли підлітки. Двічі на тиждень вони ходили до кіно, а інші дні стояли перед ним. Чекали. На що вони чекали? Чекали на життя, але життя, на яке вони чекали, не наставало. Життя не при-

ходило на побачення перед кінотеатром або, якщо й приходило і стояло коло них, вони його не бачили, а супутники життя, що з'являлися пізніше зримо, були не ті, на яких чекали. Та підлітки і не чекали б тут, якби знали, що тільки такі й прийдуть. Хлопці чекали просто так. Нудьга уgnіздила-ся в них, як хвороба, і на їхніх обличчях вже можна було прочитати, що вони поступово вмруть од цієї хвороби. Дівчата стояли осторонь. Вони були менш хворі на ту нудьгу, як хлопці. Були хтиві і, приховуючи це, шепталися, близько схиливши голови одна до одної, і терлися одна об одну. Парубки в сотий раз розглядали фотографії до фільму. Вони дивилися на актора, що сидів у ванні, бачили, як він носить жіночі плаття. Кого зображав той актор? Гомосексуаліста? Парубки позіхали. Рот перетворювався на круглу дірку, на вхід до тунелю, по якому снувала порожнеча. Вони встромляли у дірку сигарети, затикали ту порожнечу, стискали губами тютюн, і обличчя в них ставали лукаві, пихаті. З них могли вийти й депутати, та, очевидно, їх раніше заберуть до армії. Кетенгойве не примарилося нічого, йому не ввижалося, ніби він бачить їх у братській могилі, або як вони, безногі, на коліщатках від дитячих візків їдуть жебракувати. У цей момент він би за ними й не уболівав. Він не був наділений даром передбачення, і співчуття його вмерло. Якийсь учень булочника спостерігав касу кінотеатру. Касирша сиділа у касовій будці, наче дамський манекен у вітрині перукаря. Касирша всміхалася солодко й застигло, як манекен, вона гордовито носила своє ріденьке завите волосся. Учень булочника розмірковував, чи не пограбувати йому касиршу. Сорочка на ньому була розхристана аж до пупа, дуже короткі пекарські штанці прикривали хіба що зад. Грубі голі ноги були припорошені борошном. Він не курих. Не позіхав. Очі дивилися уважно. Кетенгойве подумав: якби я був дівчиною, я пішов би з тобою погуляти на річку. Кетенгойве подумав: якби я був на місці касирші, я б насторожився.

Йому зустрічалися самотні, що в розпачі вешталися по місту. Про що вони думали? Що їх мучило? Може, вони були хтиві? Може, це їх мучило? Може, вони шукали собі партнерів у хтивості, що в них вирувала? Вони б навряд чи знайшли партнерів. Хоч партнери були скрізь. Чоловіки й жінки, вони проходили один мимо одного, дивилися на все широко розплющеними очима. Деякі охоче б напилися. Охоче б порозмовляли. Вони жадібно зазирали у вікна ресторанів. Але в них не було грошей. Заробіток забирали квартира, прання, харчі, аліменти; треба було радіти, що є робота, яка дає гроші на все це. Во-

ни зупинялися перед вітринами і розглядали дорогі фотоапарати. Обмірковували, що краще — «лейка» чи «контакс», а не могли б стягтися й на дитячий фотоапарат. Кетенгойве зайшов до винарні, де стіни були обшиті панелями. Було тихо, приємно, от тільки спека тут застоюлася, і він спітнів. Якийсь літній пан смакував вино, читаючи газету. Читав передову статтю. Над статтею був заголовок: **ЧИ ПЕРЕМОЖЕ КАНЦЛЕР?** Кетенгойве ще раніше прочитав цю статтю, він знав, що в ній його називають каменем на дорозі канцлера. **Кетенгойве — камінь спотикання.** Він замовив арського, тут воно було добре. Літній пан, знайомлячись із шансами канцлера на перемогу, гладив стару таксу, що манірно сиділа поруч нього на ослінчику. Обличчя у такси було розумне, як у державного діяча. Кетенгойве подумав: отак і я колись сидітиму, старий, самотній, і єдиним моїм другом буде пес. Але ще невідомо, чи матиме він це — собаку, склянку вина та ліжку десь у місті.

До винарні зайшов священик. Священника супроводило дівча. Дівчинці було, мабуть, років дванадцять, на ній були червоні шкарпеточки. Священик був високий, кремезний. Мав вигляд селянина, а голова була як у вченого. Добра голова. Священик подав дівчинці преїскурант вин, і та боязко прочитала назви. Дівча боялося, що їй дадуть лимонаду, але священик спитав, чи не хоче вона випити вина. Він замовив восьмушку для дівчинки і чверть літра — для себе. Дівча схопило бокал двома руками і пило обережно, помаленьку ковтаючи. Священик запитав: «Смачне?» Дівчинка відповіла: «Ой, яке ж добре!» Кетенгойве подумав: чого ти така боязка, не треба так, він же радий, що ти з ним. Священик витяг з-під сутани газету. То була італійська газета, газета Ватикану, «Osservatore Romano». Священик надів окуляри і почав читати передову статтю. Кетенгойве подумав: газета не гірша за інші, а може, навіть краща... Кетенгойве подумав: правди немає. Подумав: є хіба тільки віра. Розмірковував: чи вірить редактор «Osservatore» в те, що написано у його газеті? Чи він духовна особа? Чи живе він у Ватикані? Кетенгойве думав: прекрасно так жити, увечері — сади, увечері — прогулянка вздовж Тібру. Йому ввижалося, як він, священик, бродить берегом Тібру. На ньому чиста сутана і чорний капелюх з червоною стрічкою. **Кетенгойве — монсиньор. Маленькі дівчатка присідають перед ним і цілують йому руку.** Священик спитав дівча: «Хочеш газованої води до вина?» Дівча похитало головою. Воно пило чисте вино, ковтаючи помаленьку, смакуючи. Священик згорнув «Osservatore». Зняв окуляри. Очі його були ясні, обличчя спокійне, але й не без певного виразу. Він

смакував вино, як винороб. Шкарпеточки дівчинки червоніли під столом. Літній пан гладив свою розумну таксу. Було тихо. І кельнерша сиділа тихенько десь коло столу. Вона читала в ілюстрованому журналі продовження репортажу: **Я БУЛА ЙОГО КОХАНКОЮ...** Кетенгойве подумав: вічність. Подумав: заціпеніння. Подумав: зрада. Подумав: віра. Подумав: мир обманює. А тоді подумав: ця спека отут, ця тиша, це — якийсь момент вічності, а в цьому моменті вічності законсервовані ми всі — священик і «Osservatore Romano», маленьке дівча в червоних шкарпеточках, пан із собакою, кельнерша, що спочиває, і я, депутат, Протей¹ — хворий, безсилий, та принаймні іще неспокійний.

Раптом усі враз розплатилися. Розплатився священик. Розплатився старий пан. Розплатився Кетенгойве. Винарня кінчала свою роботу. Куди тепер, куди? Старий пан із собакою пішов додому. Священик повів дівча додому. А може, у священика не було домівки? Кетенгойве цього не знав. А може, священик пішов до Кородіна. Може, він переночує у церкві, може, помолитиметься цілу ніч. А може, у нього прекрасна домівка, широке ліжко у стилі барокко з виточеними лебедями, старі дзеркала, солідна бібліотека, французька література сімнадцятого століття, може, він ще трохи читатиме у ліжку, може, засне на холодних простирадлах, може, йому снитимуться червоні шкарпеточки. Кетенгойве не мав жодної потреби іти додому, його депутатський притулок був безрадiсний pied-à-terre², лялькова кімната, де жив сум і страх, де він міг відчувати тільки одне — якщо він там умре, ніхто не сумуватиме. Цілий день він боявся цієї сумної кімнати.

На вулицях кварталу було безлюдно. У вітринах конфекціонів без потреби горіли лампи. Кетенгойве спостерігав родинне життя на тих вітринах. Якесь радіостанція шукала ідеальну сім'ю. Та ось же вона. Власник конфекціону давно вже її знайшов. Посміхається батько, посміхається мати, посміхається дитина, всі вони захоплено вирячилися на свої етикетки з цінами. Вони раділи, що одягнені дешево. Кетенгойве подумав: от якби декораторові спало на думку одягти чоловіка у військову форму — як би він усміхався, як би вони, всміхаючись, милувалися ним, вони б милувалися ним, аж поки од вибухів не повілітали б шибки, аж поки у вогненній бурі не розтопився б віск. У сусідній вітрині дама із світською зачіскою, з похитливим ротом і приємним, зухвало випнутим живо-

¹ Божество у древніх греків; мало здатність перетворюватись у різних істот і передбачати майбутнє.

² Тимчасове помешкання (франц.).

том, раділа, що в неї така коштовна сукня. Тут виставлено було ідеальне населення, ідеальні батьки, ідеальні хатні господарки, ідеальні діти, ідеальні коханки... **Репортаж із продовженням: Я була у Кетенгойве лялькою на вітрині. Кетенгойве — історична особа епохи, Кетенгойве — відбиває мораль доби в ілюстрованому журналі, всміхаючись, вони дивились на Кетенгойве. Вони посміхалися підбадьорливо. Всміхалися: призволяйся! Вони жили ідеально, чисто, дешево. Навіть зухвало випнутий живіт світської ляльки, маленької повії, був чистий і дешевий, ідеальний і синтетичний: у цьому лоні зріло майбутнє. Кетенгойве міг купити собі лялькову сім'ю. Ідеальну жінку. Ідеальну дитину. Міг би заселити ними свою лялькову депутатську квартиру. Міг би їх похотати. Міг би покласти їх у шафу, коли б не схотів більше любити. Міг купити їм труни, покласти їх туди і поховати.**

Чимало всякого добра пропонувало місце самотньому мандрівникові. Пропонувало автомобілі, пропонувало газові плити, холодильники, велосипеди, каstrулі, меблі, годинники, радіоприймачі; всі ці товари стояли або лежали у вітринах, освітлених ніби спеціально для Кетенгойве, у якійсь впадаючій в око самотності, вони були спокую диявола, ці якісь нереальні автомобілі, нереальні плити, каstrулі або холодильники, були закликанням чи прокльоном, втіленим у форму предметів вжитку. Якийсь могутній чародій звелів усьому заціпеніти, то було застигле, спресоване у якійсь випадковій формі повітря, і чародієві було приємно створювати бридкі форми, і тепер він радів, що людина жадала цих речей, працювала заради них, заради них убивала, крала, обманювала; людина вбивала і себе саму, якщо не могла викупити векселя, отого підпису, який вона дала дияволу і яким нав'язала собі ці заворожені речі. Одна освітлена у червоне вітрина здавалась справжнім притулком чорної магії. Тут стояв макет розтятої людини. Кетенгойве бачив серце, легені, нирки, шлунк людини, вони лежали перед його очима відкриті, натурального розміру. Органи ці сполучалися між собою за допомогою скляних рурок, прозорих лабораторних шлангів, а по тих рурках струмував рожевий лимонад — кров, його рух в організмі треба було підтримувати за допомогою чудодійного напою «Зіглінда». Макет увінчувався черепом з начищеними зубами; з правої руки макету було знято шкіру, так що видно оголені м'язи і нерви, ця права рука ніби підвелась для фашистського привітання, і Кетенгойве здалося, ніби він чує, як цей привид скажено кричить йому просто в обличчя: «Хайль Гітлер!». Істота ця не мала статевих ознак, вона імпотентно ви-

сочіла у крамниці товарів сангігієни (так вони називалися), і Кетенгойве помітив гумові душі, презервативи, протизачаттєві таблетки, всілякі креми і підсолоджені пілюлі, був тут і лелека з пластмаси, а табличка із світляними літерами проголошувала. **ВИ ЗНАЙДЕТЕ ТУТ НАЙКРАЩІ ТОВАРИ ДЛЯ МАЛЯТ.**

Кетенгойве подумав: не знатися більше з ними, не спілкуватися з ними, не підписувати угод, не купувати нічого, не бути вірнопідданим. На якусь мить Кетенгойве поринув у мрії на нічних тихих вулицях столиці, яка раптом знову перетворилась на звичайне містечко, в стару, як світ, ілюзію про те, що людині, власне, нічого не потрібно. Ця мрія надала йому, як і кожному до нього, нової сили. Його кроки залунали голосніше. **Кетенгойве — аскет. Кетенгойве — послідовник цен¹. Кетенгойве — буддист.** Кетенгойве — великий самовизволитель. Але збудження, яке він відчув, збудило й внутрішні соки, духовне окрилення його кроків збудило апетит, великий самовизволитель відчув голод, відчув спрагу, нічого не вийшло з того визволення, бо якби воно вдалося, то мало б початися саме тепер, негайно ж, у цю мить. Його кроки лунали. Вони глухо лунали у тихій вулиці.

Кетенгойве зайшов до другої винарні міста. Ця винарня була не така тиха, не така аристократична, як перша, священики сюди не заходили, маленькі дівчатка у червоних шкарпеточках не тішили очей, але заклад ще працював, тут ще можна було випити. Коло двох столів дебатували завсідники. То були опасисті чоловіки, опасисті жінки, у них були тут, у місті, власні магазини, вони мали свій спокійний достаток, освітлювали вітрини, були у спілці з дияволом. Кетенгойве замовив вина й сиру. Замовивши сир, відчув задоволення — буддист не хотів, щоб задля нього різали худобу. Сир, що в міру смердів, заспокоював сумління. Сир смакував. На стіні висів заповіт умираючого виноторговця своїм синам: вино можна виготовляти із винограду. Вино, яке пив Кетенгойве, було добре. І ось до винарні зайшли дівчата з «Армії спасіння».

Синьо-червона форма і капелюх господніх солдатів були тільки на одній дівчині, про другу не знати було, чи належить вона взагалі до «Армії спасіння», може, вона ще не обмундирована неофітка, а може, просто випадково пристала до першої — добровільно, заради дружби, або недобровільно, присилувана до цього несприятливими обставинами, а може, через упертість

¹ Буддійська секта в Китаї та Японії.

або через саму цікавість. Було їй років, мабуть, шістнадцять. Її плаття з дешевого штучного волокна було зім'яте, молоді груди напинали грубу тканину, і Кетенгойве впав у око вираз подиву на її обличчі, якесь застигле здивування, поєднане з розчаруванням, каяттям і гнівом. Дівчина була невисока, гарною її не можна було назвати, але приваблювали її безпосередність і де-що перекірлива манера поводитись. Вона нагадувала молоденьку конячку, яку вперше запрягли і яка боїться й пручається. Тримаючи у руці листівки із войовничим закликком, дівчина нерішуче йшла слідом за подругою у формі, якій було років двадцять п'ять. Дівчина у формі мала бліде, нервово, позначене недолею обличчя, на ньому суворою рисою виділялися міцно стулені дуже тонкі губи. Її волосся, наскільки його міг бачити під капелюхом Кетенгойве, було коротко підстрижене, і дівчина, якби зняла отой потворний головний убір, виглядала б, мабуть, як хлопець. Кетенгойве відчув, що ця пара його приваблює. **Кетенгойве — цікавий і чутливий.** Дівчина у формі простягла до завсідників карнавку, і опасисті комерсанти з незадоволеною міною кидали у заржавілий проріз п'ятифенігові монетки. Їхні опасисті жінки по-дурному й чванливо дивилися кудись поперед себе, дивилися так, наче ота дівчина з «Армії спасіння» і її карнавка були невидимі. Дівчина забрала карнавку, обличчя її виражало байдужість і зневагу. Бюргери не дивилися на дівчину. Вони не припускали, що їх можна зневажати, і дівчині з «Армії спасіння» не треба було докладати зусиль, щоб приховати свою зневагу. Гітара оздоблена стрічками з цитатами із біблії, дзенькнула об стіл Кетенгойве, дівчина, зарозумілий, похмурий ангел спасіння, тепер зневажливо простягла карнавку і йому. Кетенгойве хотілося з нею поговорити, але боязкість завадила йому, і він заговорив до неї лише в думках. Попросив: та заспівайте ж! Заспівайте хорал! А дівчина, у думках Кетенгойве, сказала: тут не місце! А Кетенгойве відповів їй у думці: скрізь місце, щоб хвалити бога. А далі подумав: ти маленька розпусниця, ти збуджуєш у мене спогади і дуже боїшся, аби тобі щось не забрали з того, що ти вкрала. Він пхнув у карнавку п'ять марок і засоромився, що пхнув у проріз оті п'ять марок. Це було забагато, але й замало. Маленька шістнадцятирічна дівчина, що не носила форми, стежила поглядом за Кетенгойве, здивовано дивилась на нього. А потім нижня губа її округлого чуттєвого рота випнулася, а на обличчі мимовільно позначилася одверта лють і обурення. Кетенгойве розсміявся, а дитина побачила, що її спіймали на гарячому, і почервоніла. Кетенгойве охоче запросив би дівчат

систи до нього. Він знав, що це викличе сенсацію у бюргерів, але йому це було байдуже, його б це, може, навіть порадувало. Але він ніяковів перед дівчатами і поки зважився запросити їх до себе, дівчина у формі покликкала малу, яка все ще не зводила очей з Кетенгойве. Молодша дівчина здригнулася, немов кінь, що почув ненависний окрик кучера і відчув міцний ривок мундштука, вона відвела очі од Кетенгойве і гукнула: «Іду, Гердо!»

Дівчата пішли. Дзенькнув дзвоник. Двері причинилися. І коли двері клацнули, Кетенгойве примарився Лондон. Він побачив на стіні у станції метро великий план великого міста Лондона, що своїми передмістями злився з сільською місцевістю; квартали лондонських доків на плані були трохи засиджені мухами. І от Кетенгойве — в Лондоні, у кварталі доків, на станції метро. Поїзд, що викинув його тут, поїхав далі, у тунелі гуло, звідти віяло холодом. Кетенгойве змерз на платформі. Було це в неділю, у післяобідній час. У неділю, у післяобідній час, у листопаді. Кетенгойве був бідний, усім чужий і самотній. На вулиці йшов дощ. То був поривчастий дощ, він сік наче батоном, сипався з низьких хмар, з важких стін туману, які, наче важкі повстані шапки, насунули на дахи брудних, здавалось, вкритих проказою, будинків і просмолених сараїв. Туман, насичений їдким млявим димом старих запаршівілих камінів, тхнув болотами, пожежею, що тліє на мокрому торфовищі. То був знайомий запах, запах відьм Макбета, і у вітрі чути було їхній крик: краса — безпутня і безпутність — красива. Відьми приїхали до міста на лавках з туману, вони сиділи навпочіпки на дахах і ринвах, вони прибули на побачення з морським вітром, оглядали Лондон, похитливо завивали, коли вітер кидав їх на хмарне ложе, трусив ними, оповивав їх несамовито й хтиво. Скрізь чути було свист і стогін. Навколо рипіли балки складських приміщень, крєтали криві дахи. Кетенгойве стояв на вулиці. Чув, як воркували відьми. Пивнички були зачинені. Чоловіки нерухомо стояли біля дверей. Прислухалися до відьм. Теплі пивнички були зачинені. Жінки мерзли по підворіттях. Наслуховували, як метушаться відьми. Джин замкнений у пивничках. Похитливі відьми сміялися, вили... На небі їх було повно. І от тоді з туману й вогкості, з торфяного диму, бурі й відьомського шабашу залунала музика, з'явилася «Армія спасіння» із своїми прапорами, із своїм войовничим закликком, з сурмами і литаврами, у кашкетах і солон'яних капелюхах, з промовами і хоровими співами — вона намагалася вигнати демонів, опротестувати нікчемність людини. Колона «Армії спасіння» утворила спіраль, зімкнулася в колі, ви-

шикувалась і закричала, засурмила, забила у литаври своє «ХВАЛІТЕ ГОСПОДА», а відьми й далі реготали, схопившись за хмарний живіт. Розхитане бурею хмарне небо над брудною площею поміж доками — то були жовто-сіро-чорні, заболочені, тліючі, похитливо-болісні відьомські стегна й черева. Маленькі затишні пивнички, оті похмурі, ріденькі «забігалівки» — вони зачинені. А якби вони навіть були відчинені, у кого знайшовся б отой шілінг на липке, темне, запінене пиво? Отож чоловіки й жінки, недільні бідарі і **бідний емігрант Кетенгойве** обступили людей з «Армії спасіння», слухали музику, мовчки слухали спів, але промови не чули, вони чули відьм, відчували, як їх проймає холод, відчували, як в них проникає вогкість. А потім вони посунули слідом за прапором «Армії спасіння» — сумна колона згорблених, змерзлих, вони йшли схрестивши руки, сховавши руки в кишені, ці чоловіки й жінки, а з ними Кетенгойве — емігрант, **СА марширує**¹, вони йдуть слідом за прапором «Армії спасіння», слідом за литаврами «Армії спасіння», а відьми шаленіють, регочуть, а вітер штовхає їх сильно, міцно, ще раз і ще раз, ой ти вітре милий з моря, з льодового полюса, зігрійся, розжарся, ми — відьми з болота, ми прибули на бал у добрий старий Лондон. Вони зайшли до якогось бараку і там мусили чекати, бо навіть «Армія спасіння» хотіла їм показати, що вони — бідні люди, а значить мусять чекати. А чому б їм не почекати? На них ніщо не чекало. У бараці було тепло. Горіли газові каміни. У камінах гуло, полум'я в них світилося жовтою, і червоною, і синьою барвами, воно тріпотіло, мов блукаючі вогники, у приміщенні стояв солодкуватий запах, наче запах якогось задушливого наркозу. Вони посідали на дерев'яні лавки, без спинок, бо для них бідних досить лавок і без спинок. Бідні не мають права стомлюватись. Це багаті можуть спиратись на спинки. Тут були самі бідні. Вони сперлися руками на коліна і нахилилися уперед, бо були вкрай виснажені отим стоянням, чеканням, знедоленістю. Музика грала «Устаньте, християни, всі разом», а якийсь чоловік, якого називали полковником і який мав вигляд полковника із «Скетчу»², читав проповідь. **Полковник Кетенгойве за партією в крикет у замку Банко**³. У полковника була дружина (вона давно не мала вже такого аристократичного вигляду, як він — його портрет опубліковано у «Скетчі» — вона могла б бути йому хіба за пралю, могла б

стукати праником по його кальсонах), і після промови пана полковника (а що він сказав? Кетенгойве того не знав, та й ніхто не знав) пані полковниця закликала присутніх визнати, які вони всі недобрі.

Багатьом властиві симпатії до самовикриття, ба навіть схильність до мазохізму, отож деякі виступили вперед і пихато обвинувачували себе у недобрих думках, яких вони ніколи й не мали, боязко тамуючи в собі голос змії, отруйних хробаків, що гніздилися в їх грудях. Недобрі вчинки не висповідано. Може, це й правильно, що про них не згадали. Може, в залі сиділи чиновники карної поліції. А що таке взагалі недобрі вчинки, якщо їх треба визнати отут перед людьми і перед богом? Мучити собаку — недобрий вчинок. Бити дитину — недобрий вчинок. Але чи то ж недобра думка — планувати замахи на могутню, злу і скрізь шановану людину? Хто це знав? Потрібне було дуже чуйне сумління, щоб це вирішити. Чи ж мав полковник «Армії спасіння» таке сумління? Щось не було цього помітно. Його аристократична коротко підстрижена борідка мала войовничий вигляд, він більше втілював армію, аніж спасіння. Та якби полковник і мав отаке чуйне сумління, то нащо б воно йому здалося, адже розвинене, гостре, ніжне відчуття добра і зла якраз і не зможе відповісти на питання: моральний, чи аморальний вчинок пограбування банку? Після сповіді дали нарешті довгожданий чай. Його наливали з великого паруючого казана в алюмінійові кухлики. Чай був чорний і дуже солодкий. Обті кухлики опікали губи, але питво було приємне на смак і гарячим струмком стікало у черево. Полум'я у газових плитах гуло, легенький смертельний перегар змішувався з солодким ароматом чаю, із запахом казок Індії і з різким випаром немитих тіл, змокла на дощі одяга теж парувала, ця суміш своєрідним туманом червоніла перед очима Кетенгойве, паморочила йому голову. Всі прагнули вийти звідси, прагнули бурі, прагнули відьм — але привабливі пивнички все ще стояли замкнені.

Настав час замикати і в Бонні. Завсідники вставали з-за столів. Комерсанти, нещиро всміхаючись, подавали один одному жирні руки, стискали один одному товсті пальці із золотими перснями, вони добре знали, хто скільки вартий, вони знали сальдо кожного. От вони й пішли, пішли й загасили лампи по своїх вітринах-пастках. Роздяглися. Спорожнилися, полізли у ліжку — товстий комерсант, його товста дружина; син учитиметься у вищій школі, дочка зробить добру партію, дружина позіхає, чоловік випускає звуки. На добраніч! На добраніч! Хто там мерзне у полі?

¹ «СА марширує» — слова з фашистської пісні «Хорст Вессель».

² Англійський гумористичний журнал.

³ Герой трагедії Шекспіра «Макбет».

Кетенгойве бачив, як у вікнах гасли вогні. Куди б йому піти? Він пішов навмання. І от біля універмагу він знову надибав на тих дівчат з «Армії спасіння» і цього разу привітався до них, як до старих знайомих. Герда кусала тонкі безкровні губи. Лютувала. Як ненавиділа вона чоловіків, що в її уявленні були оскаженілими дурнями. Герда охоче б утекла, але не була певна, чи піде за нею Лена, маленька, шістнадцятирічна, отож їй довелося зупинитися і терпіти поблизу себе цього мужчину-хижака. Кетенгойве прогулювався з Леною перед вітринами універмагу, прогулювався перед згаслим світлом у лялькових кімнатах і слухав історію біженки, а Герда в цей час стежила за ними, злісно стиснувши губи і світлячи очима. Лена розказувала йому свою історію на м'якому діалекті, ніжно ковтаючи склади. Вона приїхала з Тюрінгії і була ученицею токаря. Запевняла, що має посвідки про те, що вона токарь і що вже працювала інструментальницею. Сім'я її разом з нею втекла до Берліна, а потім їх вивезли літаком до Федеративної республіки, де вони довгий час жили по таборах. Лена, маленький токарь, хотіла завершити своє навчання, а тоді працювати інструментальником і заробляти багато грошей, а потім хотіла вчитись у вищій школі і стати інженером, як це їй обіцяли на Сході, але на Заході її висміяли і сказали, що токарний верстат тут не для дівчат, а вища школа — не для бідних. Згодом якась біржа праці влаштувала Лену на кухню, влаштувала на кухню в готелі, і Лена, біженка з Тюрінгії, мусила мити тарілки, змивати жирні недоїдки, жирні соуси, жирні шкуринки з ковбас, жирні залишки печені, її нудило від отого жиру, вона блювала на той блідий, драглистий жир. Вона втекла з жирної кухні. Втекла на вулицю. Стала край дороги і зупиняла автомобілі, бо ж їй хотілося в рай, а рай ввижався їй у вигляді блискучої фабрики із змащеними верстатами і добре оплачуваною восьмигодинною працею. Комівояжери брали Лену з собою. Жирні руки обмацували їй груди. Жирні руки лізли під спідницю, сіпали за резинку трико. Лена захищалася. Комівояжери лаялися. Лена спробувала їздити із шоферами вантажних машин. Шофери вантажних машин сміялися над маленьким токарем. Вони лізли Лені під спідницю. А коли вона починала кричати, вони переключали мотор і на першій швидкості викидали Лену з машини. Вона добралася до Рурської області. Побачила фабричні димарі. Домни палали. Працювали прокатні стани. Кузні кували. Але перед заводськими брамами сиділи жирні вахтери, ці вахтери сміялися, коли Лена питала, чи не візьмуть на роботу до токаря досвідчену ученицю.

Жирні вахтери навіть не лізли Лені під спідницю. Жирні вахтери були надто жирні, щоб залазити під спідницю учениці токаря. Так Лена опинилася у столиці. Що робити безпритульній, що вчинити голодній? Вона тинялася по вокзалу, ніби чекаючи на щастя, яке приїде поїздом. Багато хто заговорював з Леною. Заговорювала з нею і Герда. Лена пішла за нею, за дівчиною з «Армії спасіння», оглянула місто, ходячи по ньому із войовничими листівками у руках, дивуючись з усього, що бачила. Кетенгойве подумав: і Герда хапатиме тебе за груди. Подумав: отак ми, така наша доля. Але їй він сказав, що хоче спробувати влаштувати її на посаду, щоб вона скінчила навчання. Герда сердито розкрила рота. Сказала, що вже чимало людей обіцяли Лені таке, але відомо, що то за обіцянки. Кетенгойве подумав: маєш рацію, я хочу знову побачити Лену, хочу її помацати, вона спокушує до того, а мене вона спокушує особливо, ось у чім річ. **Кетенгойве — недобра людина.** А втім він намітив собі поговорити про Лену з Кородінім, що мав зв'язок із фабриками, а може, й з Кнурреваном або з кимось із колег по фракції, що мають стосунки з біржею праці. Йому хотілося допомогти Лені. Механік мав стати до свого верстата. **Кетенгойве — добра людина.** Він попросив Лену заглянути наступного вечора до винарні. Герда взяла Лену за руку. Дівчата пішли кудись у ніч. Кетенгойве залишився серед ночі.

Ніч. Ніч. Ніч. Недобрий місяць. Зірниці. Ніч. Ніч. Нічне життя. Нічне життя в районі вокзалу. Лемури. У барі лемури вирячилися на кістлявий привид, що хотів поставити рекорд безперервної гри на піаніно. Привид у змоклих від поту панчохах сидів біля старого роялю і, оточений повними попільничками та порожніми пляшками з-під кока-кола, вимолочував з клавішів мелодії, які лунали з гучномовців.

Час від часу до привида підходив кельнер, з байдужою міною встромляв йому до рота сигарету або, нудьгуючи, заливав йому в пельку бокал кока-кола. Привид тоді хитав головою, як смерть у ляльковому театрі «Касперле» — це мало означати подяку і товариську солідарність. Ніч. Ніч. Лемури. Виблискували рейки залізниці понад берегом Рейну. Виблискуючи, вони зникали у напрямі Кельна. Біля станції у кафе Канцлера сиділи опасисті чоловіки і співали: «Є в мене ще чемодан у Берліні». Вони зиркали на опасистих жінок і співали: «Туга за Курфюрстендамм огортає мене», а опасисті жінки думали: радники міністерств, радники уряду, радники посольств, і погойдували своїм жиром по-берлінському, їли свинячу печінку з яблуками і цибулею, сякалися на берлінський манір: «...іди ж сю-

ди, мій маленький, клади лапки поміж ва- зонами...», а агенти, вояжери, прохачі дума- пи: яка товста жінка, точнісінько як моя стара удома, та тільки надто шикарна — тридцять марок, а із старою можна в неді- лю задарма, треба купити собі журналь- чик, а то геть забудеш, якою має бути справжня жінка... «Я — пас». Вони грали у скат по-берлінському, пили свіже пиво з великих урильників, доливаючи до пива го- рілку. Ніч. Ніч. Лемури. Фрост-Форестье лягав спати. Фабрику Фрост-Форестье за- крито. Він зробив кілька вправ на турніку. Став під душ. Розтер натреноване, пропор- ційно збудоване тіло. Випив два ковтки конь- яку з високого бокалу. Великий радіоприй- мач повідомляв останні новини. Малень- кий радіоприймач кричав: «Дора має пе- люшки. Дора має пелюшки». На столі ле- жала фотокопія інтерв'ю генералів Conseil Supérieur des Forces Armées. Номер телефону Мергентгейма записаний на смуж- ці паперу. На смужці записано: розпитати про Гватемалу. Білий шрифт на чорному фотопапері — наче corpus delicti¹. Фрост- Форестье накручує будильник. Ставить його на п'ять тридцять. Ліжко Фрост-Фор- естье вузьке. Воно й тверде. Тоненька ковдра покриває Фрост-Форестье. Він бере том творів Фрідріха Великого. Читає. Читає Фрідріхову кострубату французьку мову. Розглядає гравюру — портрет короля, ко- роля з обличчям хорта. Фрост-Форестье гасить світло. Засинає як по команді. За червоними, як генеральські лампаси, заві- сами кричить у парку пугач. Ніч. Ніч. Пугач кричить. Це віщує смерть. **Прогавкав соба- ка. Єврейський анекдот. Віщує смерть. Ке- тенгойве — забобонний.** Ніч. Ніч. Лемури. На першому поверсі вони обрали нічну ко- ролеву краси. Вечірні сукні розвівалися, як фіранки на вікнах клозету. Якийсь «про- фесіональний рейнландець», завжди весе- лий, завжди задоволений, стояв коло кім- натного мікрофона і запрошував дам взяти участь у виборах. Дами хихикали. Соромли- ві погляди на блискучу підлогу, на огрядну ногу у лакованому черевичку на високому підборі — у черевичку кров. Професіональ- ний рейнландець, завжди веселий, завжди задоволений, не розгубився, обрав ту, яку хотів обрати. **Кетенгойве — натхненник з ба- тогом у домі вульгарних.** Професіональний рейнландець, веселий, задоволений, бігав серед гостей, — столи із шампанським, сто- ли з обов'язковим замовленням вина, пред- ставники фірм шампанського і вина, — ха- пав дамочок за рученята, виводив їх на гладенький паркет, де вирішувалася їхня доля на конкурсі, виставляв їх напоказ, ви- сував їх на вибори, збитих з правильного

шляху, хатніх господарок, вишкрябаних абортами матінок, одіж — за «Порадником хатнього господарства», розділи: СКРОМ-НО І БЛИСКУЧЕ, як не завагітніти, що вари- ти, щоб не товстіти, спитайте у фрау Кри- стіни, вона радить щонайдурніше, зв'язані, судорожні, а втім непомірно зарозумілі ру- хи, менструальні відходи бюргерства. Ке- тенгойве стояв при вході, не сідав. **Кетен- гойве — недобрый гість, дармоїд, обов'яз- ково брати пляшку, дитина вигодована з пляшки, візьми соску;** він думав про пар- ламент, закон у другому читанні, це — завт- ра, це не закон про паради краси, пане президенте, пані і панове, рішення епохаль- ної ваги, голосуємо «стрибком барана», я стрибаю не в ті двері, що треба, фракція гнівається, ми стрибаємо тут, як барани, як ягнятка — праворуч, як ягнятка — ліворуч, професіональний рейнландець завжди ве- селий, завжди задоволений, гей-гей, кро- ком руш, він чекає на прийняття законів. Кетенгойве подумав: що це ти робиш, ти ж їх образиш, кожна з оцих гусок, не вартих того, щоб їх обскубувати, вважає себе гар- ною, мріє, що вона чарівна, її пиха ще більша за її глупоту, вони тобі цього не простять. Але професіонального рейнланд- ця — гей-гей, кроком руш, веселий, задово- лений — такі сумніви не мучили. Він і далі бадьоро вів розпочату справу. Він перену- мерував свою золоту отару, запросив ша- новних гостей, комівояжерів, хвостатих ца- пів написати на розданих по залу виборчих бюлетенях номер, номер найгарнішої. Та в залі не було жодної красуні. Всі були без- барвні. Були бридкі. Були бридкі дочки Рей- ну. «Вагалавайя», тупі, обмежені, пихаті. Глянь туди ще раз! Оця — красива тварина. М'ясо на базарі. Рожева ворона. Кетенгойве вибрав її. **Кетенгойве виконав обов'язок ви- борця. Кетенгойве — громадянин.** У неї ви- пнуті хтиві губи, коров'ячі очі, на жаль, — Європа, **Кетенгойве — Зевс,** — округлі гру- ди, тугі стегна, стрункі ноги, можна собі уявити, що лежати з нею в ліжку не непри- ємно. Ніч тепла. Ідеальне подружжя (за Ван-де-Вельде¹). Любчику, як мені повер- нутись? **Кетенгойве — чоловік у стилі Ван- де-Вельде.** Він був цікавий. Які в неї шанси? Виборчі прогнози інституту демоскопії: 48 процентів опитуваних — за професіонально- го рейнландця, 33 проценти не мають влас- ної думки, решта — обирають самі себе. Чи ж виграє та, на яку він поставив? За кра- сиву тварину — лише один голос! Вона остання у вінку. Остання троянда. Останні хай будуть першими. Збагни це, якщо ти лежиш унизу! Обрано кістляву вішалку з дамською зачіскою і обличчям гуски, вона

¹ Склад злочину (лат.).

¹ Ван-де-Вельде — голландський лікар, автор по- пулярної книжки «Ідеальне подружжя».

пройшла під маркою «порядної дівчини із солідним віном». Краса непотрібна. У спальні затемнені лампи. Усі коти сірі. Туш художньої капели. Професіональний рейнландець, завжди веселий, завжди задоволений, вручив коробки із липкими цукерками. Чарівна посмійка красунь. **Чарівна дівчино, вислухай мое благання. Кетенгойве — співець у відставці.** Комівояжери плескали в долоні і замовили другу пляшку, оці збуджені хвостаті цапи. Потрібні енергійні представники. Цілеспрямовані працівники. Чи працював Кетенгойве цілеспрямовано? **Чи він стане розумним? Ні, він не стане розумним. Чи його засуджено? Так, його засуджено. Чи прозвучав голос: «врятована»!**¹ **Не прозвучав.** Ніч Ніч. Лемури. Красива місцевість, аристократичне місце. Франсуа Понсе не прибув. У Парижі він виходив у фраку, такі фраки носять учені люди. На ньому вишите пальмове листя. Він працював над словником. Сидів на стільці Петена. Вона не знала, чиї руки її обіймали, але то були руки, суспільно репрезентабельні, а голова до тих рук належала компанії, що рекламувала своє віскі King Simpson Old Kentucky Home American Blend² — це вимагало довіри, і вона танцювала у світлі зірниць на терасі біля Рейну, вона, Софі Мергентгейм з експедиції старого «Фольксблат» у Берліні. Берлінська кімната, темна, вікна на двір, конфіскована, заготована, спалена, зруйнована; вона — пінка на пудингу, крем на кремі, рудувате тло, золотая піна, нудно-солодка, як карамель, жовток, вбитий у волосся блондинки. Мергентгейм телефонував. Хазяїн непомітно покинув приміщення. Дипломат. Що він робить? Він непомітно підслуховує. Потаємно вмикається у телефонну розмову. Мергентгейм подзвонив до редакції. Переконався. Стаття — в газеті. Газета своєчасно прибула на вокзал. Мергентгейм пітнів у своєму фраку. Фрак без пальмового листя. Але хто зна, що воно далі буде? Мергентгейм витер піт з чола. Він думав: та він же ж мені ворог, людина з такими поглядами — ворог мені. Ніч. Ніч. Лемури. Кетенгойве зійшов униз. Зійшов униз до льоху. «У мене ти будеш гарненька», — лунало під землею. «У мене ти будеш здоровенька», — лунало попід містом, попід ліжками спальні «Еріка». «У мене ти будеш найкраща на світі», — то було повітря катакомб, але це не катакомби під собором, не кородінське кладовище з франко-римської епохи, це був нічліг Кетенгойве часів західного союзу, пахло не тліном і не ладаном, пахло дуже сильно сигаретним димом, горілкою, дівчатами й

чоловіками, тут танцювали бугі-вугі і рейнський танок, обидва танці — із запалом, це був ресторанчик для молодих людей, що не носили студентських кашкетів і не потребували еспадронів, щоб відчутти одного, це була справжня катакомба, льох-схованка, оплот опозиційної молоді проти старих ліжок міста, але опозиційна молодь булакала, як ґрунтова вода, якусь ніч шуміла у криниці, а тоді розтікалася, висихаючи, по аудиторіях, семінарах кар'єристів, по конторських стільчиках і на робочому місці лаборантки. «Ми всі, всі полинемо на небо», — грав студентський оркестр. Кетенгойве стояв біля стойки. Випив три порції горілки. Він випив їх швиденько одну по одній, хильнув та й уже. Відчув, що вже старий! На небо він не полине. Молоді люди крутилися у танці. Опара, що вирує і бродить. Голі руки, голі ноги. Розхристані сорочки. Голі обличчя. Вони перемішувалися, розпливалися. Співали: «Бо ми ж такі хоробрі, бо ми ж такі хоробрі». Кетенгойве подумав: ви хоробро лягатимете у зневажені вами ліжка по спальнях батьків, ви не поставите собі нових ліжок, але, може, до того часу старі ліжка згорять, а може, ви згорите, може, лежатимете у траві. Оркестр зробив паузу, і молоді люди завирували навколо нього. Перед стойкою зчинилася штовханина, але його це не обходило. Його вони не штовхали. Він був сам по собі. Вони обходили його, наче прокаженого. Вони пишалися тим, що молоді. Елька була б медіумом, що з'єднав би Кетенгойве з юним світом. А так він не наважувався запросити їх випити з ним. Не зважився запросити ані юнака, ані дівчину. **Кетенгойве — кам'яний гість.** Він пішов геть. **Кетенгойве — школяр, з яким не хочуть гратися інші.** Музика заграла «Shoeshineboy»¹. Ніч. Ніч. Лемури. Кородін молився. Молився у мансарді. У цій комірчині не було меблів, окрім ослінчика, що стояв перед розп'яттям, на побіленій стінці. Кородін стояв колінами на ослінчику. Горіла свічка. Мигтіла. Вікно у мансарді було розчинене. Зірниць дужчали, спалахи блискавки освітлювали комірчину. Кородін боявся небесного вогню, і те, що він не зачинив вікна, було самобицтвом. Він молився: я знаю, що я недобрий; знаю, що живу не так, як треба, знаю, що повинен був би все віддати бідним, але ж знаю, що це було б безглуздо, жоден бідняк не стане багатим, жодна людина не стане кращою. Покарай мене, господи, якщо я неправий! Розп'ятий бог, вирізьблений якимсь майстром з рожевого дерева, наче скорчився від болю у світлі блискавок, він мав вигляд хворого, страж-

¹ Голос Фауста за сценою.

² Королівське сімпсонівське старе кентукійське домашнє американського рецепту віскі (англ.).

¹ «Чистильник взуття» (англ.) — назва пісеньки.

денного, враженого тліном. Це був символ муки. Мука мовчала. Вона не відповідала Кородіну. Кородін подумав: треба б мені піти геть! Не треба нічого роздарювати. Це зовсім невірнo. Це тільки затримує. Тільки відволікає. Треба було б просто піти геть. Ось тепер, зараз же, негайно. Піти геть і не повернутись. Піти геть і йти собі далі й далі. Не знаю тільки, куди. У мене немає мети,— а він відчував ясно, що в тім то й річ, щоб не мати жодної мети. Жодної мети — оце справжня мета. Але він боявся блискавки. Боявся дощу, який саме починався. Молився далі. Христос і далі мовчав. Ніч. Ніч. Лемури. Біля вокзалу горлали п'яниці. Горлали: «Піхота!» Минулося. Горлали: «Хай буде у нас знову наш імператор Вільгельм!». Минулося. У підвороттях стояли продавні гомосексуалісти і пропонували себе. Туди до біса. Біля вокзалу напівдохлі шапи насолоди, дозрілі вже для шкуродера, чекали на вершника. Туди до біса. Блискало, гриміло. Ішов дощ. Кетенгойве взяв таксі. Що він міг іще зробити? Треба було їхати додому. Додому, у лялькову кімнату. Додому, у гетто. Додому, в урядове гетто, в гетто депутатів, в гетто журналістів, гетто чиновників, гетто секретарок. Блискало, гриміло. Блискавка прорізувала застоєле повітря лялькової кімнати, кімнати — депутатського гетто. Він розчинив французьке вікно, яке сягало від низенької стелі аж до підлоги. Шуміла вода у водогоні. Вузьке відкидне ліжко чекало на нього відкинуте — як він покинув. Постіль не була розстелена. Навколо лежали порозкриті книжки. Навколо лежали брошури. Стіл вкрито документами, начерками, проектами, чернетками промов, заявами, ухвалями, розпочатими статтями, кинутими листами. Життя Кетенгойве було проектом. То був проект справжнього життя, але Кетенгойве уже не міг увявити собі отого справжнього життя. Він не знав, яке воно на вигляд, і він, напевне, не зміг би його прожити. Серед документів лежав лист від Ельки. Її останній лист. Елька — то був шанс, шанс на інше життя. Може й так. Він пропустив той шанс. Минулося. Блискавки. Блискавки над могилою. Йому ввижалася сумна вічнозелена рослинність кладовища у світлі неясних блискавок. Він немов дихав гнилим запахом вогкого самшитового живоплоту, солодким тлінням зогнилих троянд на могильних вінках. Цвинтарний мур прогинався у світлі блискавок. Страх, здригання. Кіркегер¹. Дитяча забавка для інтелігенції. Мовчанка. Ніч. **Кетенгойве — боязкий птах, Кетенгойве — одчайдушний нічний пугач, Кетенгойве — сентиментальний мандрівник по могильних**

алеях, посланник у Гватемалі, лемури супроводжують його.

V

Він прокинувся. Прокинувся рано. Прокинувся по неспокійнім сні. Прокинувся у гетто.

Кожне гетто оточене невидимими мурами і водночас воно й відкрите, виставлене напоказ кожному. Кетенгойве думав: гетто гітлерів і гімлерів, гетто депортованих і гетто переслідуваних, мури, вал, крематорії Тремблінки, повстання євреїв у Варшаві, всі табори повоєнного часу, кожен барак, що з ним ми маємо справу, всі халупи, всі бункери, всі вигнанці і всі утікачі, уряд, парламент, чиновники і почет, ми — чужорodne тіло в інертному організмі нашої столиці.

Видно було чотири стіни цього приміщення, видно було стелю, вікна і двері малесенької кімнати; можна було побачити, — одсунувши завісу, піднявши жалюзі, — ще й ряди інших будинків гетто, нашвидку споруджені, плоскодахі, широковіконні, виблискуючі сталлю височенні бараки. Вони нагадували якийсь великий мандрівний цирк або тимчасові павільйони якоїсь виставки.

Якась фрейлен секретарка приймала ванну. Вода шуміла у трубах за стіною. Фрейлен секретарка милася ґрунтовно, намилувалася, обполіскувалася, установський бруд розчинявся, спливав по грудях, вони, на жаль, звисали, спливав по тілу, по стегнах у відлив, провалювався у підземне царство, з'єднувався із водою каналізації, Рейну, моря. Виполоски з убиралень стікали, воркуючи, як голубки. Бруд відділявся від людей. Десь крєктав гучномовець: «Раз, два, три, нахиліться ліворуч, раз, два, три, нагніться праворуч». Якийсь йолоп робив гімнастику. Він важко підстрибував — це було чути — голий, ляпаючи босими ногами по підлозі. То був Зедезаум, людина-жаба. З другого репродуктора пищав дитячий хор: «Ми будемо співати, танцювати і стрибати». Голоси звучали вимуштровано, здавалося, що дітям дуже нудно, — пісня була дурна. Депутатка фрау Піргельм слухала, як співають діти. Фрау Піргельм харчувалася консервами. Вона відкрила бляшанку з рідкою кавою, домішала туди згущеного молока і чекала на передачу: МИ, ХАТНІ ГОСПОДАРКИ, І ПАКТ БЕЗПЕКИ. Два тижні тому фрау Піргельм наговорила цю передачу у Кельні на магнітофон.

Кетенгойве лежав на вузькому відкидному ліжкові. Зупинив пильний погляд на заставленій книжками полиці над ліжком, потім втупився в низьку стелю, де звивисті лінії тріщинок утворювали заплутану сітку

¹ З. Кіркегер — датський філософ-містик.

доріг — наче карта генерального штабу невідомої країни. Радіо говорило тепер голосом фрау Піргельм: «Ми, хатні господарки, не сміємо, ми, хатні господарки, мусимо, ми, хатні господарки, довіряємо»...

Чого вона не сміла, ота фрау Піргельм, що вона мусила, кому вона довіряла? На карті генерального штабу щось заструменіло. З'явилась нова траншея. Фрау Піргельм гукала з Кельна: «Я вірю! Я вірю!» Фрау Піргельм у ефірі — вірила. Кетенгойве на своєму відкидному ліжку — не вірив. Фрау Піргельм — у будинку гетто, стіна до стіни з кімнатою Кетенгойве, фрау Піргельм, перед нею — чашка кави із згущеним молоком і попільничка з ранковою сигаретою, депутатка фрау Піргельм, птиця-страус, встромила голову глибоко в чемодан-шафу, де шукала чисту білизну; хтось пере сорочку тому, хто працює для майбутнього всього народу; політична діячка фрау Піргельм із задоволенням слухає ораторку Піргельм, яка дійшла висновку, що пакт забезпечує німецьким жінкам безпеку і впевненість — прекрасний лозунг, та тільки він аж надто нагадує оголошення фабрики, що рекламує тампони інтимного характеру.

Було ще рано. Кетенгойве мав звичку вставати рано, та й майже всі у Бонні зривалися з ліжка, як тільки розвидніє. Канцлер, овіяний ароматом троянд, зміцнений рейнським повітрям, яке паралізувало його противників, уже готувався до засідання, та й Фрост-Форестьє давно вже включився в роботу, наче потужна машина. Кетенгойве подумав: чи знову він зондуватиме ґрунт, що він мені сьогодні запропонує, Капштадт, Токіо? Але він знав, що Фрост-Форестьє не запропонує йому вже жодної місії, і, коли звечоріє, вони цькуватимуть його.

Кетенгойве почував себе спокійно. І серце билось спокійно. Трохи шкода, що йому не дістанеться Гватемала. Із жалем подумав він про свою відмову вмерти на іспансько-колоніальній веранді. Гватемала була справжньою спокусою. Та він їй не піддався. Він вирішив боротися. Радіорепродуктори мовчали. Чути було тільки ранкову пісню столичного літа: спеціальні пристрої, стукотячи, як старі швейні машини, підстригали газони.

Зедезаум, людина-жаба, шкутильгав уже по сходах, від його кроків хисткий дім раз у раз здригався. Зедезаум був професіональний християнин, хай йому бог простить, а що поблизу не було каплиці, то він і чимчикував щоранку до молочної і хлібної крамниці, щоб чинити акт смиренності й *publicity*¹, ілюстровані журнали вже вміщували фото близького до народу народного представника — **ваші турботи — мої**

турботи — з пляшкою молока і мішечком булочок у руці; крім того, все, що він тут чинив; було актом толерантності — самаритянин підтримував свого брата, що спіткнувся, і на тому світі цього не забудуть. Зедезаум купував собі сніданок у Дерфліха. А Дерфліх мав єдину на весь район крамницю, був, так би мовити, монополістом, люди мусили в нього купувати, але, на жаль, Дерфліх був ще й більмом на оці, його можна було порівняти із священником-рenegатом, він був депутатом, якого виключено з його фракції, але який ще не втратив парламентського сану. Він встряв був у підозрілу і, здавалося, вигідну аферу, якою, на жаль, зацікавилися журналісти і яка внаслідок цього набрала такого розголосу, що її не можна вже було зам'яти, та вона й перестала бути вигідною; Дерфліха, як козла відпущення, вигнали у пустелю позафракційності, де він, обуривши цим усіх колег, одкрив молочарню в гетто парламентаріїв. Може, Дерфліх хотів обілити себе коров'ячим молоком, сподіваючись, що його клієнти скажуть про нього, ніби він чесна людина, а може, він хотів тільки забезпечити прибутки із своєї вигідної темної репутації, як би воно там не було — *pop olet*¹, у Дерфліха помітно смердів лише сир; хоча Кетенгойве здавалось, ніби він відчуває поблизу Дерфліха сморід, що йде зовсім не від сиру. Правда, Кетенгойве вважав, що з боку Дерфліха було розумно відкрити молочну торгівлю і цим забезпечити собі існування на якийсь час після нових виборів. Кетенгойве не поділяв обурення парламентських колег і навіть думав: треба б кожному з нас мати свою молочарню, щоб не довелося жити з наших померлих ідей. Отож Кетенгойве розважався, дивлячись з вікна будинку-гетто, як Дерфліх виймає продукти із своєї депутатської машини, Кетенгойве вважав за нормальне, що незаконний позафракційний народний представник перевозить свої товари, очевидно, коштом держави. Кетенгойве не любив Дерфліха, і Дерфліх, зі свого боку, ненавидів Кетенгойве, **інтелігентну бестію**. Тому, коли Кетенгойве якось зайшов до Дерфліха, його ввічливо почастивали прокислим молоком, і Кетенгойве подумав: хто зна, хто зна, можливо, ми ще побачимось у Четвертій Імперії, міністерське крісло Дерфліха вже стоїть десь заховане поміж бідонами з молоком, а мій смертний вирок вже написаний.

Кетенгойве визирнув з вікна, і місцевість видалася йому якимсь фотографічним знімком, кадром з фільму, знятим у незвичайному ракурсі — у кадрі був підстрижений газон і на свіжому зеленому килимі стояла

¹ Реклами (англ.).

¹ Це пахне (лат.). — Частина відомого вислову — «Гроші не пахнуть».

дівчина в білому службовому фартусі, з таким самим білим чепчиком на голові, дівчина, яких більш ніде не було, які раптом, наче привид, з'явилися у Бонні, біля гуркотливої машинки, а дім-гетто навпроти Кетенгойве тягнувся своїм холодним фасадом з бетону, сталі й скла аж до молочарні Дерфліха, де Зедезаум, тримаючи круглими рученятами пляшку молока і мішечок з булочками, виплигнув, маленький, з тіні білої, посмугованої синім маркізи, маленький, чванливий і смиренний, маленький, побожний і хитрий, і отак він, уже маючи молоко й булочки в круглому животу, маленький, смиренний і чванливий, маленький, хитрий і побожний, причимчикує у зал пленарного засідання, щоб казати «так», щоб славити господу, а господі не конче треба бути господом Саваофом над зоряним шатром — Зедезаум завжди умів милозвучно поєднувати формулу служби земному і небесному богові і перед своїм сумлінням, і перед світом; він чимчикував площею, його права нога ляпала чванливо, ліва ляпала смиренно, а слідом за ним з тіні маркізи виходив тепер Дерфліх, що сьогодні покинув молочарню на свою богом дану дружину, а сам, у синьому костюмі, з накрохмаленою манішкою, сповнений підкресленої дідівської поважності, сів у машину, звільнену від бідонів з молоком та хлібних кошків, щоб їхати у парламент і там виконувати свої депутатські обов'язки. Дивлячись на це, Кетенгойве відчув душевний неспокій. Не можна було передбачити, як голосуватиме Дерфліх. Він очоче підтримував сильнішу партію, але відколи опинився поза фракцією, радніший був промовляти до всіх і ні до кого зокрема, фразерствував, щоб добути прибічників серед незадоволених, ловив рибку в каламутній воді, отож можна було побоюватись, що він цього разу голосуватиме разом з опозицією, хоча б з егоїстичних мотивів. Кетенгойве соромився такого союзника, що тхнув старим нацизмом і тягнувся до націоналізму нового (вітер ще по-справжньому не знявся), та й взагалі випадково сформовані спільні фронти, оте спілкування з упертими, з розстроєними, з настроєними за диктатуру або (в кращому разі) з поміркованими, що їх якась манія сектантства настроювала опозиційно і податливо, — все це злостило Кетенгойве, завважало йому і кінець кінцем викликало сумніви щодо власної справи. Та в цю мить, бачачи, як фрау Піргельм і Зедезаум разом — він підстрибував, а вона йшла з високо піднятою головою, рішучим кроком — вийшли з дому, ці бідні лицарі старої унії «Твердої руки», маленькі люди, що почтом ішли за чесною продержавною ідеологією та за клікою «Монтань-Уньйон» (не те, щоб вони мали пайку в гірничих під-

приємствах, а просто вони знали, де раки зимують, де струмить джерельце, де плюють у виборчу урну, не те, щоб вони продавалися — борони боже, просто такий напрям був їм до душі, вони цього ще в школі навчилися і на цьому й спинилися, обмежені початківці в політиці, які пишються вітанням пана вчителя), в цю мить Кетенгойве знову відчув себе покликаним виступити проти тих, що знову хотіли вести за собою баранів на бійню, і залити їм за шкуру сала. Але баран — вожак отари, він неухильно йде своєю дорогою, — тому він і є вожак, — а отара — така вже її доля — боязко йде слідом за ним у біду, і кожний заклик перестороги тільки лякає її ще більш. А у пастуха — власна думка щодо призначення овець. Він неушкоджений виходить із бійні і десь далеко від місця кривавої розправи пише «Спогади вівчаря» іншим пастирям на користь і на науку.

У цей день поліція закрила доступ у парламент, її загін продемонстрував істеричну готовність до дій, властиву кожній вимуштрованій команді, яку на учбовому плаці навчили бачити привиди, — от вони й окупували і оточили Дім народу, оточили із зброєю, брандспойтами і рогатками так, ніби столиця і країна хотіли повстати проти бундестагу (тоді б його скинули), а в Кетенгойве, якому знову й знову доводилося показувати документи, склалося враження, ніби демонстрували і кричали лише кілька задешево привезених сюди погодинно найнятих бідних клакерів, які набували будь-якого значення лише завдяки масовій акції своїх приборкувачів — поліцаїв. Демонстранти кричали, що хочуть розмовляти із своїми депутатами, і Кетенгойве думав: та це ж їхнє законне право, чому ж їм не дають порозмовляти із своїми депутатами? Він був готовий побалакати з крикунами, але невідомо було, чи мають вони на увазі саме його, чи хочуть вони розмовляти саме з ним. **Кетенгойве — людина з народу, не людина з народу.** Демонстрація була, власне кажучи, убога, сумна, бо на ній позначилася глуха покірливість долі, властива тому народові, який, виходячи з почуття, що все, мовляв, буде, як буде, ми ж нічого вдіяти не можемо, не заперечує тих законів і вирішень, з якими, безперечно, не згоден, навіть не робить спроби їх відвернути, а готовий розплачуватись за їхні наслідки — у такий спосіб доля була знову вирішена. Сцена перед парламентом нагадувала прем'єру фільму; невелика юрба дурних і цікавих людей, що саме мають вільний час, зібралася перед кінотеатром і чекає, щоб побачити знайомі обличчя кінозірок. Шепочуться: ось іде Альберс¹, а якийсь критик, що вже бачив новий фільм,

¹ Популярний німецький кіноактор.

охоче підтримав би вуличних хлопців-свистунів; проте ці хлопчиська свистять зовсім не тому, що вважають кінофільм поганим, вони свистять, бо їх тішить різкий звук власного свисту, а сувора думка критика була б їм незрозуміла, ба навіть осоружна. Кетенгойве, наближаючись до бундестагу, знав, яка заплутана й сумнівна його місія. Але яка система краща за парламентську? Кетенгойве не бачив іншого шляху, і крикуни, які взагалі хотіли б скасувати парламент, були і йому ворожі. **Закрити говорильню. Вистачить лейтенанта з десятьма солдатами. І капітана з Кепеніка**¹. Саме тому Кетенгойве соромився того видовища, що відкривалось перед ним. Президент бундестагу звелів поліцаям охороняти свій дім, а кожен справжній парламент повинен би домагатися того, щоб тримати озброєні органи виконавчої влади якомога далі від своєї домівки, а у добрі старі часи парламентської ідеї депутати взагалі відмовилися б засідати під охороною поліції, бо тодішні парламенти, з кого б вони не склалися, були ворожі поліції, бо по суті своїй були опозиційні, опозиційні щодо корони, опозиційні щодо сваволі сильних світу цього, опозиційні щодо уряду, опозиційні щодо виконавчої влади та її шабель; і таким чином, коли із середовища такої опозиції більшість ставала урядом і захоплювала виконавчу владу, то це означало збочення, ослаблення народного представництва. А при невдалому складі палат, це могло означати також ні що інше, як диктатуру на певний час. Хай більшість і не застосовує адміністративних прав щодо своїх противників, все одно вона, ця більшість — маленький тиран, і, поки вона панує, меншість раз на завжди розбита і приречена на роль, власне кажучи, непотрібної — бо безсилої — опозиції. Лінії фронтів стояли непорушно, і, на жаль, було просто немислимо, щоб якийсь промовець опозиційної меншості міг переконати урядову більшість, що ось він має, а вони не мають рації. Змінити урядовий курс, будучи в опозиції, — це в Бонні не вдалося б і Демосфену, і коли б навіть хтось заговорив мовою ангелів, його проповідь зустріла б заткнуті вуха, і Кетенгойве знав, минаючи останню рогатку, що коли глянути на справу глибше, то його поява тут з метою виступу на пленарному засіданні — ні до чого. Він нічого не змінить. З тим самим успіхом він міг би лишитися в ліжку і мріяти. Отож депутат наближався до резиденції своєї фракції не в бадьорому, а в пригніченому настрої: **Наполеон, який перед битвою знає, чим кінчиться Ватерлоо.**

¹ Мається на увазі історія шевця з Кепеніка (район Берліна), що, переодягнувшись у форму капітана, містифікував органи місцевої влади.

У кімнаті фракції на нього вже чекали — Гейневег з Бірбомом та інші досвідчені фавхівці різних комісій, майстри процедур, пройди регламенту, — всі вони знову докірливо дивилися на Кетенгойве. Кнурреван робив огляд своїх військ — і що ж: усі цінні голови були на місці. Ці люди приїхали на засідання з провінції, провінціальне повітря застоюлося у їхньому одязі, вони принесли його з собою до залу, оте затхле повітря тісних комірчин, в яких вони, проте, господарювали неначе самотійно, вони не репрезентували народ безпосередньо, не мислили вже так, як народ, вони були незначними, зовсім незначними вихователями народу, не можна сказати, що саме вчителями, але все ж таки особами (респектабельними або й нереспектабельними), перед якими люди держали язика за зубами. І вони, його військо, теж держали язика за зубами перед Кнурреваном, а він інколи відчував, що тут щось та не так. Він дивився на свою мовчазну гвардію, на круглоголових або довгоголових бравих хлопців, що на них він міг звіритися, на тих, що лишилися вірними ще з часів переслідувань, але всі вони були лише виконавцями наказів, командою, що стояла стрункою перед фельдфебелем, і Кнурреван, що тепер сидів, звичайно, як людина з народу, але все ж таки високо у колі головатих богів, близький до уряду і впливовий, Кнурреван даремно прислухався, чекаючи якогось жагучого слова знизу, якогось поклику свободи, якогось удару серця, що йшов би з глибини, тут не ворушилася жодна свіжа сила, яка б повстала проти дисципліни, не відчувалося, щоб тут ще була непридушена воля до оновлення, до повалення старих, мертвих цінностей, його посланці не приносили з собою відгомону вулиць і площ, фабрик і заводів, навпаки — саме вони прислухалися, чи не буде вказівок, настанов зверху, наказів від Кнурревана, вони сприяли розвитку партійної бюрократії у центральних органах і самі були лише форпостами цієї бюрократії, а тут і був корінь зла — вони повернуться до своїх провінціальних міст і там оголосять: Кнурреван хоче, щоб ми поводитися так або інакше, Кнурреван і партія вимагають, Кнурреван і партія наказують — а мало б бути навпаки. Нехай би посланці провінцій сказали Кнурревану: народ вимагає, народ не хоче, народ доручає тобі, Кнурреване, народ чекає від тебе. Кнурреван — Ніщо. Може народ і знав, чого хотів. Але його представники того не знали, отож вони й удавали, ніби існує принаймні сильна воля партії. Але звідки б вона узялася? З кабінетів? Вона була імпотентна. Від сім'япроводів народної сили волю партії відрізано, сім'япроводи проходили десь у царині не-

видимого, і коли-небудь це призведе десь на спальному ложі народу до небажаних запліднень. Партійне керівництво знало членів партії тільки як сплатників членських внесків і, рідше, як виконавців наказів. Тут машина функціонувала бездоганно. І якби Кнурреван наказав розпустити партію, місцеві організації здійснили б такий розпуск, якби Кнурреван розпорядився вчинити самогубство в ім'я нації, це було б зроблено,— партія ще з 1914 року хворіла на ваду серця, коли йшлося про інтереси нації¹. Дехто мислив самостійно і цим самим викликав підозру: Моріс, адвокат, Піус Кеніг, журналіст. Вони були потрібні Кнурревану, але, правду кажучи, завдавали йому душевного неспокою, Кетенгойве ж був йому як більмо на оці. Кнурреван взяв під руку Кетенгойве, одвів його до вікна і почав благати, щоб той під час дебатів не виступав надто різко, щоб щадив національні інстинкти (а були вони? Чи ж не були це комплекси, неврози, ідіосинкразії?), він нагадав, що їх партія не виступає безумовно і принципово взагалі проти будь-якого озброєння і що вона відхиляє тільки певну форму нового озброєння, яку оце тепер поставлено на дискусію. Для Кетенгойве це була знайома пісня. Вона засмутила його. Він був сам-один. Сам-один боровся зі смертю. Сам-один боровся проти найстарішого гріха, найстарішого зла людства, проти первісної глупоти, первісної мани, ніби за допомогою меча можна обстоювати право, ніби за допомогою насильства можна щось поліпшити. Легенда про Пандору з її скринькою — це притча про зло, в основі якої лежить підневільне становище жінки, та Кетенгойве охоче описав би старому Кнурревану скриньку Марса, з якої, коли б її відкрити, ринули б усі світові лиха, які тільки можна вигадати, ринули б скрізь широким, страшним руйнівним потоком. Але ж Кнурреван прекрасно знав про це, він знав оті небезпеки, проте гадав (йому, з кулею в тілі, була особливо притаманна ота хвороба його партії), що зможе втримати армію в руках демократичної державної влади, хоч Носке² вже раз жалюгідно випустив армію з оцих демократичних рук.

Кетенгойве покликали до телефону, він говорив з кабінки і чув спершу щебетання ділових балакучих помічниць Фрост-Форестьє, аж поки сам Фрост-Форестьє Великий не зашарудів у слуховій трубці і не повідомив Кетенгойве, що його призначення до Гватемали напевне схвалить, що все

буде гаразд, і Кетенгойве, хоч і трохи здивований, ясно відчув, що на другому кінці проводу стоїть Мефістофель — чорт, про якого раптом дізнаєшся, що він — актор поганенького театру.

Йому хотілося зосередитись, щоб іще раз усе обміркувати, але міркувати треба було в широкому масштабі, сягаючи думкою аж до Саару і Одери, треба було згадати Париж, Грюнберг у Сілезії і Ортельсбург у Мазурських болотах, треба було подумати про Америку і Росію, про рівноправно-нерівноправних братів, Корею, Китай та Японію, треба було не залишити поза увагою Персію, Ізраїль та мусульманські держави, і, можливо, Індія саме та країна Сходу, з якої прийде рятунок, третя сила, що зрівноважить і примирить, і яка ж маленька була батьківщина, де він живе, яка ж невеличка та трибуна, з якої він промовлятиме, а в цей час з континенту на континент мчать літаки, швидші за звук, над пустелями літають атомні снаряди — випробовуються знаряддя масового вбивства, а смертельні гриби, що визріли у людських мозках, розквітають над самотніми атолами. В цю мить Моріс, адвокат, підійшов до Кетенгойве і показав йому щось у Мергентгеймовій газеті, по-адвокатському легковірною гадаючи, що Кетенгойве зможе дещо почерпнути з цього для своєї промови. Кетенгойве тримав Мергентгеймову газету в руках — і справді виходило, що промову треба геть переробити. Він побачив, що зброю йому вибито з рук, що його бомбу знешкоджено. Мергентгейм під великою шапкою подав інформацію про інтерв'ю генералів з Conseil Supérieur des Forces Armées, а до повідомлення він, мужній подавець м'яча, додав коментар, що, мовляв, при наявності генералів з таким агресивним напрямом думок побудувати німецько-союзницьку армію не можна. Так, порох у Кетенгойве змокрів! Вони пронюхали про оте повідомлення для преси, що його приніс Дана, а оскільки у Бонні був лише один примірник цього малопоширеного у Федеративній республіці інформаційного бюлетеня, вони, певне, взяли ту сторінку у нього, Кетенгойве, звичайно, лише її тінь, вони її сфотографували і в такий спосіб випередили його, і нова розмова телефоном з Фрост-Форестьє про смертну веранду в іспансько-королівському стилі у Гватемалі була, значить, люб'язною подачкою, яку хочуть дати навіть отакому беззубому псові. Кетенгойве добре розумів те, що сталося, він ясно передбачав і те, що буде. Канцлер, очевидно, не втаємничений у цю інтригу, він на якийсь момент розсердиться на Мергентгейма, різко реагуватиме на статтю і дістане запевнення французького й англійського урядів в тому, що висловлення гене-

¹ Натяк на зрадницьку політику німецької соціал-демократичної партії під час першої світової війни.
² Носке (1868—1946) правий соціал-демократ, міністр у справах рейхсверу у 1919 р. потопив у крові німецьку революцію. Робітники прозвали Носке — «кривавий пес».

ралів — прикрі, що їх треба спростувати і що намічений військовий союз по своїй суті щирий і тривалий.

Подзвонили, сповіщаючи про початок засідання. Депутати потяглися до залу пленарних засідань, вівці лівого і вівці правого боку, а чорні вівці сиділи на крайніх місцях праворуч і ліворуч, але не соромилися, а галасували. Кетенгойве з його крісла не видно було, як тече Рейн. Але він уявляв його плин, відчував його за великим вікном педагогічної академії, і він ввижався йому рікою, що поєднує, а не роз'єднує народи, йому ввижалося, що вода, наче дружня рука, обіймає країни, а «вагалавайя» звучить, як музика майбутнього, як вечірня пісня, як коліскова пісня миру.

Президент бундестагу виступав як борець важкої ваги, належачи до партії добрих справ, він глибоко поважав свою партію. Він подзвонив дзвіночком. Засідання відкрилося.

На стадіоні в Кельні панує напруження. Перший футбольний клуб Кайзерслаутерна грає проти Першого футбольного клубу Кельна. Байдуже, хто виграє, але двадцять тисяч глядачів аж трусяться. Напруження на стадіоні в Дортмунді. Союз «Боруссія» (Дортмунд) грає проти Гамбурзької спортивної спілки. Цілком байдуже, хто виграє, ніхто не голодуватиме від того, що виграє Гамбург, ніхто не вмере у страшних муках через те, що «Боруссія» заб'є більше голів, але двадцять тисяч глядачів аж трусяться. Гра у залі пленарних засідань торкається насущного хліба кожного, вона може означати смерть для кожного, вона може спричинитися до обмеження свободи чи до іншого уярмлення, твій дім може завалитися, твоєму синові може відірвати ноги, твого батька везуть до Сибіру, твоя дочка віддається трьом чоловікам за банку м'ясних консервів, ділиться нею з тобою, ти жадібно її з'їдаєш, підбираєш недокурки, які хтось виплюнув у стічну канаву, або ж ти заробляєш на озброєнні, багатієш, бо споряджуєш смерть (скільки пар кальсонів потребує армія? Підрахуй прибутки,— ти не претендуєш більш як на сорок процентів — адже ти скромний), і бомби, кулі, каліцтво, смерть чи депортація доженуть тебе десь аж у Мадрид, ти ще встиг приїхати туди у своїй новій машині, ти ще раз пообідав у Хорхера, ти став у чергу перед американським консульством, можливо, ти ще доберешся до Ліссабона, де стоять кораблі, але кораблі не беруть тебе із собою, літаки без тебе злітають над Атлантикою,— тож навіщо все це? Ні, це не надто песимістично намальована картина, але у залі пленарних засідань напруження немає, присутні не схвилювані. Нудьга панує у залі. Сім разів

просіяні крізь решето глядачі розчаровані грою. Журналісти дряпають перами у блокнотах, малюють чортиків, промови вони одержують у відбитках, а наслідки голосування відомі заздалегідь. Співвідношення забитих голів відоме, і ніхто не закладається за того, хто програє. Кетенгойве думає: навіщо церемонії, про отой жалюгідний результат ми могли б дізнатися за п'ять хвилин без жодних промов, канцлерові можна було б і не виступати, ми могли б обійтися без контрнаступу, а вони — без захисту, а нашому авторитетному президентові треба було тільки сказати, що, на його думку, гра скінчиться з рахунком вісім — шість, а хто не йме цього віри, той нехай ще раз полічить баранів. Он двері для стрибка. Там стояли дівчата із стосами бюлетенів для голосування. Ах, он один із народних представників уже позіхає. Ах, один уже задрімав. Ах, один уже написав додому: не забудьте подзвонити до Унгольда, щоб перевірити бачок в убіральні, бо там весь час капає.

Гейневег подав пропозицію щодо регламенту. Почалися запеклі дебати і, як можна було передбачити, пропозицію провалили.

На трибуні спалахнули прожектори кінохроніки, об'єктиви телекамер націлились на зірку світового значення у цій палаті — звично і недбало зійшов канцлер на трибуну. Канцлер виклав свою справу. Він відмовився від ефектів, бо був не в настрої. Ні, це не диктатор, це начальник, який все підготував заздалегідь, про все подбав і який зневажає ту ораторську комедію, що в ній йому доводиться брати участь. Він промовляв стомлено і впевнено, наче актор на репетиції п'єси, яку часто показують, але в якій треба було змінити ту чи іншу роль. Канцлер-актор діяв і як режисер. Він вказав кожному в ансамблі його місце. Перевага була на його боці. Хоча Кетенгойве і вважав його просто здібним холодним ділком, якому після довгих років нудного життєтіння на пенсії несподівано трапилася нагода увійти в історію в ролі великої людини, рятувальника вітчизни, проте він, Кетенгойве, захоплювався отією силою та енергією, з якими старий чоловік добивається здійснення раз і назавжди накресленого плану. Невже ж канцлер не бачив, що в усіх його невдачах кінець кінцем винні не його противники, а друзі? Кетенгойве не заперечував, що у канцлера є віра. Канцлер і справді бачив світ таким, яким його проголошував, в його уявленні світ палав вогнем, і от він скликав пожежні команди і засновував пожежні команди, щоб погасити пожежу, щоб подолати її. Але канцлер, на думку Кетенгойве, неправильно уявляв загальну ситуацію, він хворів, як гадав Ке-

тенгойве, на німецьку хворобу — за жодних обставин не відмовляйтесь від колись створеного собі уявлення про світ, отож він, на думку Кетенгойве, не помічав, що з інших пунктів інші державні діячі бачили інші пожежі і що й вони скликали пожежні команди і споряджували пожежні загоны, щоб погасити пожежу, щоб її подолати. Тому існувала реальна перспектива, що порізному орієнтовані пожежники, гасячи пожежу, заважатимуть один одному і кінець кінцем поб'ються. Кетенгойве думав: давайте взагалі не будемо формувати ці світові пожежні команди, давайте проголосимо: «світ не палає», і давайте зберемося разом і розкажемо один одному про свої кошмари, давайте признаємось, що всім нам ввижаються пожежі, і тоді ми визнаємо всю безпідставність нашого страху і надалі нам снитимуться кращі сны. Йому хотілося бачити сны про райське щастя на землі, про світ достатку, про землю переможених злиднів, про державу Утопії без війни і турбот, і на хвилинку він забув, що й цей світ мрії, відкинутий небом, мчатиме, нічого не знаючи й не відповідаючи, крізь чорноту космосу, де за оманливо близькими зорями живуть, можливо, велетенські чудовиська.

Здавалося, крім Кородіна ніхто й не слухав канцлера, а Кородін прислухався, чи не промовляє устами вождя держави сам господь бог, проте Кородін не чув голосу господа бога, замість того він час від часу дратівливо відчував, ніби чує голос свого банкіра. Гейневег і Бірбом інколи наважувались подати репліку. Ось вони крикнули: «Написано на замовлення!» Вони налякали Кетенгойве, бо те, що вони гукнули, видалося йому безглуздим. Тільки згодом він помітив, що канцлер цитував статтю Мергентгейма про генералів з Conseil Supérieur і назвав статтю підступною. Бідний Мергентгейм! Він стерпить. Публічні вибачення, безперечно, лежать уже на пюпітрі промовця, та й справді — он їх уже читають: спростовання з Парижа і Лондона, запевнення у вірності й дружбі, братні присягання, а незабаром і братерство зброї. Призначення на посаду меча континенту було вже майже в кишені, ну, а тепер можна було готуватися й до того, щоб надіти шолом — шолом, що його шанує бюргер, шолом, що показує, хто саме урядує, шолом, що створює лице безликий державі, і тільки груди правих радикалів ще точив заздрісно й підступно хробак — думка про одвічного ворога, і вони думали про Ландсберг, про в'язниці у Верлі та Шпандау¹, вони гукали: «хочемо

¹ Ландсберг, Верлі, Шпандау — місця ув'язнення воєнних злочинців.

знову наших генералів!» (а золота рибка висувалася з води і відповідала: йдіть лишень додому, вони у вас вже); а в грудях Кнуррєвана сиділа ота куля, і Кнуррєван був сповнений недовіри й турбот.

Кетенгойве промовляв. От і він стоїть у світлі юпітерів кінохроніки, от і його можна буде побачити в кіно. **Кетенгойве — героєм екрана.** Спочатку він промовляв у стилі Кнуррєвана — розсудливо і занепокоєно. Він згадав про сумніви і побоювання своєї партії, застерігав проти далекосяжних зобов'язань, наслідки яких важко й передбачити, він звернув увагу світу на поділ Німеччини, на дві хворі зони, з'єднати які — перше завдання німецького народу, і промовляючи, він відчував: це безцільно, ну хто мене слухає, та й кому тут мене слухати, вони знають, що я скажу це, що мушу сказати, вони знають мої аргументи і знають, що й у мене немає рецепту, за яким би пацієнт видужав завтра, отож вони й далі вірять у свою терапію, за допомогою якої сподіваються врятувати принаймні ту половину, яку вважають здоровою і життєздатною і де випадково лине Рейн, випадково тече Рур і випадково височать димарі індустріального району.

Канцлер сперся головою на руки. Сидів нерухомо. Чи слухав він Кетенгойве? Невідомо. Чи взагалі хтось слухав його? Хтозна. Фрау Піргельм знову жбурнула в напрямі ораторської трибуни свій рекламний лозунг: «БЕЗПЕКА ДЛЯ ВСІХ ЖІНОК», але й фрау Піргельм його не слухала. Кнуррєван одхилив голову назад, волосся його було підстрижене щіточкою, він був схожий на Гінденбурга або на артиста, що грає старого генерала; епоха робила людей подібними до своїх кіноакторів, навіть гірник виглядав так, як його зображує кіно, і Кетенгойве не було видно, чи Кнуррєван спав, чи щось міркував собі, чи може, зараз його самолюбство було потішене тим, що Кетенгойве викладав його думки. Єдиний, хто справді слухав Кетенгойве, був Кородін, але Кетенгойве не бачив Кородіна, який мимоволі захопився і знову повірив у те, що депутата Кетенгойве чекає преображення, яке наблизить його до бога.

Кетенгойве не хотілося говорити. Хотілося піти геть з трибуни, бо ж ніхто не слухав; даремно щось говорити, не будучи переконаним, що можеш вказати шлях. Кетенгойве хотілося зійти з дороги хижого звіра і піти стежкою ягнати. Хотілося повести за собою миролюбних. Але де ж ті миролюбні, готові піти слідом за ним? І коли продовжити цю думку, то виходило, що якби всі миролюбні згуртувалися навколо Кетенгойве, то вони, щоправда, не потрапили б на поле бою, але невідомо, чи змог-

ли б уникнути заслання. Безперечно, з погляду моралі, краще бути замордованим, аніж загинути у бою, і готовність умерти без боротьби давала єдину можливість змінити обличчя світу. Але хто ж схоче балансувати на небезпечному карколомному дроті такої етики? Люди живуть на землі, їм у руки дають зловісну зброю, і вони вмирають проклятими і з розпанаханими жилами, по-дурному, точнісінько, як і їхні противники. А якщо на ту страшну смерть у війні, так думав собі Кетенгойве, була божа воля, тоді навіщо ж допомагати цьому жорстокому богові і приховувати свій опір, тоді треба без зброї випростатись посеред поля бою і кричати: покажи твоє страхітливе лице, покажи його без прикрас, бий, мордуй, як тобі тільки хочеться, та не зводь наклеп на людину! Кетенгойве, обвівши поглядом неуважне, зануджене, байдуже коло слухачів, побачивши знову канцлера, занудженого, заціпенілого, з головою, спертою на руки, гукнув до нього: «Ви хочете створити армію, пане канцлер, ви хочете мати можливість організувати союзи, але які союзи організує ваш генерал? Які угоди розірве ваш генерал? У якому напрямі маршируватиме ваш генерал? Під яким прапором битиметься ваш генерал? Чи ж знаєте ви тканину цього прапора, пане канцлер, чи знаєте напрям? Ви хочете армії. Ваші міністри хочуть парадів. Ваші міністри хочуть покрасуватися по неділях, хочуть ЗНОВУ ГЛЯНУТИ В ВІЧИ СВОЇМ ЛЮДЯМ. Гаразд. Облиште дурнів, ви їх у глибині душі зневажаєте, але як бути з вашою мрією, пане канцлер, мрією про те, щоб вас ховали на лафеті? Вас ховатимуть на лафеті, але слідом за вашою шановною труною потягнуться мільйони трупів, не вкритих навіть найдешевшими ялиновими дошками, вони згорять на місці, їх земля поховає там, де вона розчахнеться. Живіть довго, пане канцлер, живіть дуже й дуже довго, станьте почесним професором, почесним сенатором і почесним ректором всіх університетів. Їдьте на цвинтар з усіма почеснями, на автомобілі, оповитому трояндами, але уникайте лафету — це не шана для такої розумної, для такої визначної людини!» Чи справді Кетенгойве вигукнув ці слова, чи тільки подумав? Канцлер і далі підпірав голову рукою. Виглядав стомленим. Виглядав замисленим. У залі перешіптувались. Президент бундестагу, знудившись, розглядав власний живіт. Стенографісти, знудившись, тримали своє писарське начиння наготові. Кетенгойве зійшов з трибуни. Він обливався потом. Його фракція аплодувала — так велось. Десь ліворуч різко свиснули.

На трибуну вийшла фрау Піргельм: безпека, безпека, безпека. Зедезаум стрибнув

на трибуну, його майже не було видно: Христос і вітчизна, Христос і вітчизна, Христос і вітчизна. Христос і світ. Парламентом і мікрофоном заволодів Дерфліх: принципова ворожнеча, німецька вірність принципам, ворог лишається ворогом, честь — честю, воєнний злочин — тільки з боку ворога, заява від імені уряду терміново потрібна. А чи справді Дерфліх зветься Дерфліх? Можна було подумати, що він зветься Борман: нічого дивного, що молоко у нього скисає. На якусь мить Кетенгойве пожалів канцлера, що й досі сидів нерухомо, підпираючи рукою голову. Моріс висловив сумніви в аспекті державного права. Мав промовляти ще й Кородін. Він аргументував, мабуть, християнським Заходом, захищатиме стару культуру, із захватом говоритиме про Європу. Кнурреван теж виступатиме. Він буде промовляти незадовго перед голосуванням.

Кетенгойве пішов до ресторану. Зал пленарних засідань, певне, спорожнів. У ресторані депутатів було більше, аніж у залі. Кетенгойве побачив Фрост-Форестье, але уникнув зустрічі. Він уникав Гватемали. Не хотів милостині. Кетенгойве побачив Мергентгейма. Мергентгейм відпочивав за кавою після виступів у радіопередачах. Навколо нього зібралось товариство. Його поздоровляли: він привернув увагу канцлера. Кетенгойве уникнув зустрічі з ним. Не хотів жодних нагадувань. Не бажав жодних пояснень. Вийшов на терасу. Сів під одним із строкатих зонтів. Сидів там, наче під грибом. Чоловічок стоїть у лісі, тихий і мовчазний. Заповив бокал вина. Вино було ріденьке і підсолоджене. Бокал був маленький. Кетенгойве замовив пляшку. Заповив її у відерці з льодом. Це помітять. Скажуть: бонза п'є вино. Ну й нехай, він пив вино відкрито. Йому було байдуже. Гейневег і Бірбом, побачивши таке, жажнуть. А Кетенгойве це було байдуже. Відерце з льодом може образити Кнурревана. Це вже не було Кетенгойве байдуже, та все одно, він налив собі. Жадібно ковтаючи, пив холодний терпкий напій. Перед ним — клумби з квітами. Перед ним — доріжки, посипані жорствою. Перед них — з'єднаний з гідрантом пожежний шланг. На розі стояли поліцаї, держачи собак на поводках. Собаки мали вигляд боязких поліцаїв. Коло вигрібної ями стояла поліцейська машина. Машина стояла у смороді. Кетенгойве пив. Думав: я під надійною охороною. Думав: я багато чого досягнув.

Він подумав про Музеуса. Музеус, доглядач винних підвалів президента, Музеус, що вважав себе за президента, стояв на повитій трояндами терасі президентського палацу і теж бачив поліцаїв, що присунули аж до нього свої заслони, він бачив, як їх

ли поліцейські машини, бачив, що поліцаї з собаками наблизилися до нього, бачив, як поліцейські човни пінили річку. Тоді Музеус подумав, що його, президента, ув'язнено, і що це поліція насадила навколо палацу густі, непрохідні трояндові живоплоти, вони вирости високою стіною навколо резиденції президента, ховаючи в собі шипи, пастки, звичайні та вогнепальні, і поліцейських собак, президентові не було як тікати, не було як податися до народу, і народ не міг прийти до президента. Народ питав: що робить президент? Народ цікавився: що каже президент? І народові повідомляли: президент — старий, президент спить, президент підписує договори, які подає йому канцлер. І народові казали також, що президент, мовляв, дуже задоволений, і народові показували портрети президента, на яких президент задоволено сидів у президентському кріслі, а в його руці аристократично згасала, вкриваючись білим попелом, товста чорна сигара. Але Музеус знав, що серце його б'ється неспокійно, що він сумний, бо щось діється не так — може, договори, може, трояндові живоплоти, може, поліція із своїми машинами й собаками, і от тоді у Музеуса, президента, настрій зіпсувався, йому вже більш не подобався оцей краєвид, що тихо, як прекрасна стара гравюра, розгортався перед його очима, ні, Музеус, добрий президент, був надто сумний, щоб і далі тішитися цим пейзажем, він спустився до кухні, з'їв реберце, випив пляшечку, він мусив так зробити, бо було йому сумно, тужливо й смутно і дуже тяжко на серці.

Кетенгойве пішов назад до залу пленарних засідань. У залі знову було повно. Незабаром почнуть робити те, заради чого сюди й прийшли: будуть віддавати свої голоси, тим самим відробляючи свою платню. Виступав Кнурреван. У його промові відчувалася справжня турбота, він промовляв як патріот, якого Дерфліх повісив би, коли б міг. Але й Кнурреван хотів мати армію, і він хотів дістати право створювати союзи, але ще не зараз. Кнурреван був родом зі Сходу, він мріяв про те, щоб возз'єднати Схід із Заходом, у мріях він бачив себе великим об'єднувачем, він сподівався на наступних виборах здобути більшість, прийти до влади і тоді завершити справу об'єднання, і лише після цього зажадав би він армії і права створювати союзи. Дивно, з якою легкістю в усі історичні епохи старше покоління згоджувалося принести молодь у жертву Молохові. Парламентові не спало на думку нічого нового. Голосували поіменно. Збирали бюлетені. Кетенгойве проголосував проти уряду, він не знав, чи правильно зробив, чи розумно діяв з політичного погляду. Але йому й не хотілося

вже діяти розумно. Хто прийде на зміну цьому урядові? Кращий уряд? Кнурреван? Кетенгойве не вірив, що партія Кнурревана здобуде більшість, потрібну для утворення уряду. Можливо, якогось дня до влади прийде велика коаліція незадоволених на чолі з Дерфліхом, а тоді — загибель і хаос. От вони сидять тут і не знають, що мають робити далі, вони, фаворити загального виборчого права, послідовники Монтеस्क'є; вони зовсім не помітили, що займалися іграми безумців, що про поділ влади, якого вимагав Монтеस्क'є, давно вже не було й мови. Урядувала більшість. Диктувала свої умови. Невпинно перемагала. Громадянин мав тільки вибирати, під чиєю диктатурою він хоче жити. Політика меншого зла, то був початок і кінець всякої політики, альфа й омега вибору та рішень — НЕБЕЗПЕКИ ПОЛІТИКИ, НЕБЕЗПЕКИ КОХАННЯ — люди купують брошури і запобіжні засоби, гадають, що все буде гаразд, і раптом — діти й обов'язки або сифіліс. Кетенгойве озирнувся. Всі були якісь збентежені. Ніхто не поздоровляв канцлера. Він стояв самотній. Греки висилали своїх великих людей. Фемістокла й Фукідіда піддано остракізму. Тільки у вигнанні став Фукідід великим. І Кнурреван стояв самотній. Згортав бюлетені. Руки його тремтіли. Гейневег і Бірбом з докором дивилися на Кетенгойве. Вони дивилися так, ніби це він був винний у тому, що Кнурреванові тремтіли руки. Кетенгойве стояв зовсім самотній. Кожен його уникав, та й він обминав кожного. Він думав: якби у нашому залі була дощувальна установка, то треба було б її включити, а тоді нехай би з неї пішов сильний дощ, нехай зашумів би густий затяжний дощ, щоб усі ми вимокли. **Кетенгойве — великий затяжний дощ парламенту.**

Кінець. Усьому край. Це була лише комедія, можна було знімати грим. Кетенгойве пішов із залу. Він не тікав. Ішов повільно. Еринії¹ не переслідували його. Крок за кроком звільнявся він від чар замороженого існування. Він знову мандрував коридорами бундестагу, по сходах педагогічної академії, крізь лабіринт — **Тезей, що не вбив Мінотавра**, — йому зустрічалися байдужі швейцари, прибиральниці з відрами і швабрами байдуже бралися до пилуки, байдужі чиновники йшли додому, поклавши акуратно згорнутий папір від бутербродів у портфелі — завтра вони хотіли використати його знову, у них було оце «завтра», а Кетенгойве до них не належав. Він сам собі здавався привидом. Зайшов до свого кабінету. Знову увімкнув неонове світло. У суміші денного і неонового світла,

¹ Богині помсти в старогрецькій міфології.

дволикий і блідий, стояв депутат серед безладдя свого народнопредставницького життя. Він знав, що цьому край. Він програв бій. Не противники його перемогли, а обставини. Противники майже не звернули на нього уваги. Обставини були чимось незмінним. Вони були розвитком. Були фатумом. Що лишалось робити Кетенгойве? Йому залишилось підкоритися, поводитися так, як основна маса фракції, стати попутником. Кожен був чиймсь попутником, усі чіплялися за необхідність, усвідомлювали її, вважали її за Ананку древніх¹, але насправді це було лише тупцювання отари, данина страху і жалюгідний шлях до могили. Неси свій хрест — кричали християни. Служи — вимагали пруссаки. *Divide et impera*² — навчали хлопчиків кепсько оплачувані вчителі. На столі у Кетенгойве лежали нові листи до депутата. Він змахнув їх зі столу. Тепер це вже зовсім безглуздо — писати до нього. Він більше не хотів брати участі у спектаклі. Не міг більше брати участі. Він себе вичерпав. Разом із листами він викинув геть і себе як депутата. Листи впали на підлогу, і Кетенгойве здалося, ніби він чує, як вони там стогнуть, лементують, лаються і проклинають його, тут були прохання, а в них — озлоблення, нахваляння покінчити самогубством, погрози, все це терлося, шкрябалось, розпалювалось, все це хотіло жити, хотіло пенсій, забезпечення, притулку, хотіло посад, звільнення, ув'язнення, вигідних місць, допомоги, зменшення кари, хотіло інших часів та інших шлюбних партнерів, все це хотіло розвіяти свою лють, висповідати своє розчарування, признатись у своїй безпорадності або нав'язати свою пораду. Туди до біса. Кетенгойве не міг порадити. Та й сам не потребував поради. Він узяв з собою фотографію Ельки і розпочатий переклад *Beau navire*. Папку із справами, з новою лірикою, з віршами Е. Е. Кеммінгса залишив у кабінеті (*kiss me*) *you will go*.

Неонове світло у кабінеті Кетенгойве світилося цілу ніч. Воно зловісно світилося, сягаючи аж за Рейн. То було око дракона із саги.

Але сага була стародавня, і дракон — старий. Він охороняв принцес. Не стеріг скарбів. Не було скарбу, не було й принцес. Були натомість безрадісні справи — несплачені векселі, неприкриті королеви краси і брудні афери. Кому б схотілося їх стерегти? Дракон був служником міської енергосистеми. Око його світилося з напруженням двісті двадцять вольт і споживало п'ятсот ват на годину. Чари його жили тільки в уяві спостерігача. Це було бездушне

око. Воно дивилося аж за Рейн. Дивилося у бездушний світ. Та й мирний Рейн був лише уявою споглядача.

Кетенгойве йшов набережною Рейну до центру міста. Йому зустрічалися стенографи бундестагу. Вони несли плащі, перекинуті через руку. Плентались додому. Затримувались біля річки. Не поспішали. Шукали своє відображення у каламутній воді. Їхні постаті коливалися на мінливих хвилях. Вони дрейфували під млявим теплим вітром. То був млявий теплий вітер, вітер їхнього існування. На них чекали безрадісні комірчини. Декого чекало остогидне лоно. Дехто з них кидав погляд на Кетенгойве. Дивилися без будь-якого зацікавлення. Обличчя в них були змуджені, пусті. Їхня рука зафіксувала слова Кетенгойве. Їхня пам'ять не зберегла його промови.

До берега наближався пароплав з екскурсантами. На палубах горіли лампіони. Група туристів сиділа й пила вино. Чоловіки понадівали строкаті шапки на свої лисі черепа. На свої бульбасті носи настромили ще й довгі, маскарадні. Чоловіки у строкатих ковпаках і з довгими носами були фабрикантами. Вони обіймали своїх бридко одягнених, бридко зачесаних жінок, від яких пахло різко і солодко. Співали. Фабриканти й жінки фабрикантів співали «Там, де чайка до берега Північного моря летить». Перед колесом пароплава (з колеса стікала шипуча піна) стояв на маленькому помості висотаний кухар судна. Стомлений і змуджений, він дивився на берег. До його голих рук прилипла кров. Він убивав смутних і німих коропів. Кетенгойве подумав: а чи міг би я отак жити — щодня Лорелея? **Кетенгойве, смутний кухар Рейнського пароплава, не вбиває коропів.**

У президентському палаці горіло світло. Всі вікна було розчинені навстіж. Млявий теплий вітер, вітер стенографів, залітав у кімнати. Доглядач винних підвалів президента Музеус, який вважав себе за президента, ходив з кімнати у кімнату, тоді як справжній президент вписував у свої мемуари одну із власних промов, сповнених такої високої ерудиції. Музеус подивився, чи постелено ліжка. Хто в них спатиме цієї ночі? Федеральний корабель з президентом линує у млявому теплому вітрі по лінивих хвилях, але небезпечні рифи підступно чигали десь під тихою течією, а тоді ріка могла враз стати прудкою, рвучкою, вона загрожувала б катастрофою, все могло впасти і з гуркотом розсипатись. Ліжка постелено. Хто спатиме? Президент?

Плакат сявав, освітлений прожекторами, на березі Рейну стояв яскраво освітлений намет, смерділо багнукою, тліном і штучно збереженим трупом. **ВСІМ ТРЕБА ПО-**

¹ Богиня долі у древніх греків.

² Розділяй і пануй (лат.).

ДИВИТИСЯ НА КИТА ІОНИ! Діти оточили намет. Вони вимахували паперовими прапорцями, а на прапорцях було написано: **ЇЖТЕ БАГАТИЙ НА ВІТАМІНИ МАРГАРИН ФІРМИ БУССЕ НА ЧИСТОМУ КИТОВОМУ ЖИРІ.** Кетенгойве заплатив шістдесят пфенігів і опинився перед великим морським ссавцем, біблейським Левіафаном, мамонтом полярних морів, величною істотою первісного світу, що зневажала людей, а проте стала здобиччю гарпуна, зганьбленим і виставленим напоказ велетнем, проформалініним і незакопаним падлом. Пророка Іону кинуто в море, кит проковтнув його (добрий кит, Іонів рятівник, Іонине провидіння), три дні і три ночі сидів Іона у череві велетенської тварини, море заспокоїлось, супутники, що кинули були Іону в воду, гребли кудись у далечінь, вони заспокоєно гребли до пустельного, безкрайого обр'ю, а Іона молився богу з пекельного черева, з п'їтьми, що була його рятунком, і бог заговорив до кита і наказав чесній, звиклій до пісної їжі тварині-ченцеві виплюнути пророка. А може, це був, якщо взяти до уваги дальшу поведінку пророка, просто розлад шлунка добродушної тварини. Іона пішов до Ніневії, до великого міста, і проповідував, а коли дізнався про це король Ніневії, підвівся він з трона, скинув свій пурпур, загорнувся у рядно і ліг у попіл. Ніневія спокутувала свої гріхи перед господом, але Іону розлютило, що господь змилювався над Ніневією і врятував її. Іона був великий і обдарований пророк, але в той же час маленький і непоступливий. Він мав рацію: Ніневія мусила загинути через сорок днів. Але бог мислив непослідовно, він мислив не за статутом службового мислення, за яким мислили Іона, Гейневег і Бірбом, і бог зрадив, що король Ніневії скинув свій пурпур, зрадив, що народ Ніневії покався, і бог дав вибухнути бомбі у пустелі Невада і зрадив, що в Ніневії люди на його честь танцювали маленькі симпатичні бугі. Кетенгойве відчував, ніби його проковтнув кит. І він сидів у пеклі, і він сидів глибоко під поверхнею моря, і він був у череві великої рибини. **Кетенгойве — пророк старозавітної суворості.** Але врятований богом, виплюнутий з китового черева, Кетенгойве хоч і провіщав би загибель Ніневії, та був би дуже радий, якби король скинув свій пурпур, скинув королівську мантию, позичену на прокатному пункті маскарадних костюмів, і врятував би Ніневію. Перед наметом стояли діти. Вони розмахували прапорцями з написом: **ЇЖТЕ БАГАТИЙ НА ВІТАМІНИ МАРГАРИН ФІРМИ БУССА НА ЧИСТОМУ КИТОВОМУ ЖИРІ.** Обличчя у дітей були бліді, озлоблені, діти вимахували своїми паперовими прапорцями дуже сер-

йозно, як цього й сподівалися від них фахівці реклами.

Трохи далі Кетенгойве надбав на якогось художника. Художник приїхав на Рейн власною автомашиною і жив тут у ній. Він сидів у світлі фар своєї машини на березі річки, задумливо дивився, як вечоріло, і малював німецький гірський краєвид з хатинкою, з альпійською пастушкою, з небезпечними стрімкими схилами, з едельвейсами і з темними зловісними хмарами, то була природа, яку міг вигадати Гейдеггер¹, а Ернст Юнгер² міг ходити тут із своїми любителями прогулянок по лісу, і народ збирався б навколо художника, цікавився б ціною картини і з захватом дивився б на майстра.

Кетенгойве піднявся на укріплення, до старої митниці, побачив попсовані негодою старі гармати, які, можливо, обстрілювали ще Париж, спокійно, з дружнім плесканням передаючи привіт від суверена суверенові, побачив охлялі, сухотні тополі, а за ними на дешевому постаменті в позі наставника стояв Ернст Моріц Арндт. Двоє маленьких дівчаток злізли на ноги Ернста Моріца Арндта. На дівчатках були волохаті, надто широкі бавовняні штани. Кетенгойве подумав: я б охоче одягнув вас у приємніший одяг. Та ось перед ним у краєвид могутньо врізалася ріка. Вирвавшись із свого вузького річища у середній течії, вона широко розтілася по нижньорейнській рівнині, ставши тут ареною торговельних зв'язків, ділової активності, нагромадження прибутків. На семи-гір'я спустився вечір. Вечірні тіні оповили канцлера та його троянди. Ліворуч високою дугою здіймався міст до Боеля. У сутінках ліхтарі на мосту світилися, наче смолоскипи. Трамвайний поїзд, на три вагони, здавалося, застиг на середній арці. Трамвай виглядав як сюрреалістичне зображення транспортного засобу, якоюсь примарною абстракцією. То був наче трамвай смерті, і неможливо було собі уявити, що він кудись їде. Не можна було навіть подумати, що трамвай їде кудись у загибель. Трамвай був таким, яким стояв на мосту,— заморожений, застиглий, якась закама'янілість або витвір мистецтва, трамвай у собі, без минулого і без майбутнього. Якась пальма нудилася на прибережній клумбі. Навряд щоб то була пальма з Гватемали, але Кетенгойве подумав про пальми на площі у Гватемалі. Жива огорожа оточувала пальму у Бонні, ніби на цвинтарі. Коло берега стояли «слідопити»—скаути. Вони розмовляли якоюсь іноземною мовою. Схилилися через поруччя набережної і дивилися на річ-

¹ Гейдеггер (н. 1889 р.) — німецький філософ-екзистенціаліст.

² Юнгер (н. 1895 р.) — німецький письменник, ніщеніанець, співець війни і фашизму.

ку. То були хлопці. На них — короткі штани. Серед них була одна дівчина. На ній були довгі, чорні, дуже вузькі штани, під ними добре вимальовувалися стегна й литки. Хлопці поклали руки дівчині на плечі. У цьому відчувалась любов. Це взяло Кетенгойве за серце. Скаути існували. Любов існувала. Скаути й любов існували у цей вечір. Вони існували ось у цьому повітрі. Існували на березі Рейну. Але вони ж були зовсім нереальні! Тут усе було таке нереальне, як квіти в оранжереї. Навіть млявий і гарячий вітер був нереальний.

Кетенгойве повернувся до міста. Він ішов зруйнованим кварталом. Серед руїн, уламків стін і оголених підвалів височіла непошкоджена стрілка, що вказувала напрям до бомбосховища — РЕЙН. Жителі міста тікали колісь до Рейну, щоб урятувати своє життя. Велика чорна автомашинка стояла серед руїн. Машина з іноземним номером блукала по вулиці, засипаній уламками. На застережному вуличному знаку стояло слово: ШКОЛА. Іноземна машинка зупинилась на полі серед кратерів. З ям вилізли якісь люди і підходили до машини.

Кетенгойве знову побачив вітрини, побачив у вітринах манекени, побачив помпезні спальні, помпезні труни, різне приладдя для запобігання вагітності, побачив увесь той комфорт, який купці виставляють перед народом за мирних часів.

Він знову зайшов до винарні. Столи завсідників були зайняті. Завсідники обговорювали голосування у бундестагу. Голосування їх не задовольнило, і тому вони були в поганому настрої. Але їхній поганий настрій і невдоволення залишались неначе в якомусь вакуумі. Завсідники ображались. Однак будь-який інший результат парламентського засідання теж не сподобався б їм, теж викликав би поганий настрій. Вони говорили про бундестаг із заздальгідь готовою принциповою досадою, говорили про останню сесію як про прикру подію, яка і має сама по собі певне значення, та до якої їм нема жодного діла, яка їх не обходить. А що ж зачіпало цих людей? Може, вони тужили за батогом, щоб мати змогу кричати «ура»?

Кетенгойве не буде пити чарками, Кетенгойве — великий пияк, він замовив пляшку, пузату гультяйську посудину (пляшку із черевцем, пляшку — радощі крамарів) доброго арського вина. Темно-червоне ніжне густе вино текло із пляшки у чарку, текло у горло. Ар був десь близько. Кетенгойве чув, що його долина чудесна, але Кетенгойве працював, промовляв і писав, він ніколи не був ні на тій річці, ні в її долині, ні на виноградниках. А треба було б туди поїхати. Чому не помандрував він з Елькою на Ар? Вони б там заночували. Вікно в кім-

наті вони розчинили б навстіж. Ніч була б тепла. Вони б прислухалися до шепоту води. Чи, може, то пальми шаруділи своїм сухим, гострим, як меч, листям? Він сидів сам-один, його превосходительство посланник Кетенгойве, сидів на веранді у Гватемалі. Може, він умирав? Він поспіхом пив вино. Handsome man E. E. Кеммінгса пив жадібно, blueeyed boy американського поета Кеммінгса пив жадібно, великими ковтками, містер Смерть, blueeyed boy, депутат, пив жадібно великими ковтками червоне бургундське виноградне вино з-понад німецького Ару. Хто ж то супроводжував його аж з часів школярства, хто розпростер над ним свої крила, показав гострий дзьоб, розбійницькі кігті? Німецький орел. Він чистив собі пір'я, стовбурчівся, злинялий старий бойовий птах. Кетенгойве любив усі живі створіння, але не любив птаха на гербі. Може, він чимсь загрожував, цей символ великодержавності? Він нікого не хотів принижувати. У кишені в нього була фотографія Ельки, він носив її на грудях, ЛІВОРУЧ, ДЕ СЕРЦЕ. Ще як був хлопчиком, він прочитав, що ЛЮДИНА — ДОБРА.¹ А тепер от—страшна, сира, темна, глибока могила. Ти у мене гарненька. Гарна, гарна, гарна. Радіорепродуктор над столом завсідників шепотів: «У Тіролі дарують троянди». Троянди з модних пісень, троянди і на Рейні, пишні троянди з оранжерейного повітря, мудрі й багаті садівники ходять із садовими ножицями і підрізують молоді паростки, підрізувачі живоплотів на посипаних жорстовою хибних довір'ях, злі старі чарівники троянд, старанні чаклуни діють, пітніють, ворожать у рейнській оранжереї, опалюваній вугіллям промислового району. Ти у мене гарненька, ти у мене здоровенька. Похитливенька, похитливенька. Забагато отієї похитливої політики, забагато похитливих генералів, забагато похитливого розуму, забагато похитливих димарів, забагато повних вітрин у світі. Ти у мене найкраща в світі. Так, найкраща з лиця. «Не забудьте про оптику». «Ви повинні подивитися на це з оптично правильної точки зору». «Так, пане міністерський раднику, оптика — це все!» Найпрекрасніша королева краси. Бікіні. Атол, де випробовують атомні бомби. Гарненька пиячка. Елька — дитя, загублене в руїнах. Капут. Загублене війною дитя націонал-соціалістського гаулейтера. Капут. Найкраща з лесбіянок. Be-o by-o be-o boo wauld-aj ba-ba-botch-a-me. Репродуктор над столом завсідників співає: «Бо в Техасі, там я в себе вдома!» БАГАТИЙ НА ВІТАМІНИ ТОПЛЕНИЙ СМА-

¹ «Ліворуч, де серце» — назва автобіографічного роману Леонгарда Франка. «Людина — добра» — збірка новел того ж автора, написана під час першої світової війни. Кеппен полемізує тут з Франком, з його гуманізмом і вірою в людину.

ЛЕЦЬ ФІРМИ БУССЕ. Комерсанти біля столу завсідників кивають головами. Вони ж хлоп'ята. У Техасі вони у себе вдома. Том Мікс і Ганс Альберс із юнацьких мрій мчать по столу завсідників на неосідланій попільничці. **Держак ферейнового¹ прапора. Майорить. Киває.** Everything goes crazy². Кетенгойве пив. Чому він чекав? Пив, бо чекав. На кого ж він чекав у столиці? Хіба він мав друзів у столиці? Вони звалися Лена та Герда. Хто вони такі? Дівчата з «Армії спасіння».

Вони прийшли — сувора Герда з гітарою і Лена — учениця токаря з войовничим закликом; Лена не приховувала, що хотіла б піти до Кетенгойве, а Герда була бліда і стояла, сердито стиснувши губи. Дівчата посварилися. Це можна було помітити. Тебе обікрадуть, подумав Кетенгойве, і злякався своєї жорстокості, бо помітив, що йому приємно мучити маленьку розпусницю, це не по-лицарському (хоч він був дещо зворушений), він охоче попросив би її взяти гітару і заспівати — пісню про небесного нареченого. Йому хотілося взяти за талію Лену, ученицю токаря, а Герда нехай би в цей час співала пісню про небесного нареченого. Він дивився Герді в її бліде обличчя, бачив на цьому обличчі лють, бачив міцно стулений рот, спостерігав, як дрижать вузькі губи, як болісно, нервово сіпаються її повіки, і думав: ти моя сестра, ми обоє належимо до одної бідної собачої сім'ї. Але він ненавидів своє відображення, блазнівське відображення власної самостійності. П'яниця трошчить дзеркала, він розбиває на друзки ненависного лицаря хиткого образу, свій портрет, що хилиться у рівчак. Лена сіла на його запрошення, а Герда, яку він теж запросив сісти, наперекір їм стояла, бо не хотіла поступитися. Завсідники підвели на них очі. Вони сиділи за бар'єрчиком і дивилися на боротьбу хижих звірів у житті. Кетенгойве взяв карнавку «Армії спасіння», підвіся, побрязкав монетками, **Кетенгойве — майбутній збирач пожертв на «зимову допомогу»³** простяг карнавку комерсантам. Ті покрутили носом. Не впізнали карнавки, жодних пожертв на **фюрера та його вермахт.** Вони одвернулися, їм перервали їхні хлопчачі мрії. У Кетенгойве в цю мить були виразніші мрії. Ніби він теж був хлопчиком, як і вони. **Кетенгойве — дитина, педагог і любитель педагогіки. Людина з розвиненою педагогічною еротичністю. Він був за молодь.** Радіорепродуктор при столі завсідників ревів: «Трусика берімо, до річки ходімо!» Співав дитячий голос, пищав,

¹ Ферейни — різні об'єднання і товариства (спортивні, співацькі, політичні) в Німеччині 1900—1933 років.

² «Усе йде шкереберть» (англ.) — слова популярної пісенки.

³ Під цим гаслом у фашистській Німеччині щороку проводилась кампанія збирання пожертв.

линув крізь ліс і поле, крізь гори і долини. **Собака прогавкав. Де! В Інстербурзі. Єврейський анекдот. Анекдот для Мергентгейма. Анекдот із старого «Фольксблату». Хто живе! Хто вмер! Ми ще живемо. Мергентгейм і Кетенгойве, рука в руку, пам'ятник старому «Фольксблату», ПІД ГРОМАДСЬКОЮ ОХОРОНОЮ.** Лена хотіла випити кока-кола з коньяком, вона пристосовувалася до ситуації. Герда не давала себе частувати — принципи Сафо. Кетенгойве сказав: «Випили б чарку коньяку». Герда замовила каву; вона замовила каву, щоб забезпечити собі право в разі потреби лишитися у винарні. Кетенгойве ще нічого не зробив для Лени, учениці токаря. Він щиро жалкував, що так сталося. День минув для нього марно. Офіціантка принесла йому поштовий папір. Це був папір винарні. **ЩО ТАКЕ ВИНО? ЦЕ — СПІЙМАНЕ СОНЯЧНЕ СВІТЛО** — стояло заголовком на папері. Лист справить на панів адресатів погане враження. **Кетенгойве — непристойна людина.** Одного листа він написав до Кнурревана, другого — до Кородіна. Він просив Кнурревана і Кородіна знову повернути Лену, ученицю токаря, до верстата. Дав листи Лені. Сказав їй: «Кородін не знає, чи вірить він у бога. Найкраще тобі піти до обох. Хтось з них та допоможе». Подумав: ти їм не дозволиш спровадити себе, маленька дівчинко. Йому хотілося їй допомогти. Але в той самий час він знав, що не хоче їй допомогти, що саме він охоче б учепився за неї; він би охоче взяв її до себе, нехай би жила в нього, нехай би з ним їла, нехай би з ним спала, у нього знову був апетит на людську плоть, **Кетенгойве — старий Огар¹**; може б йому послати Лену до Вищої технічної школи, вона б закінчила її, **Лена — доктор технічних наук**, а що ж тоді? Може, зважитись на це? Може, пошукати зв'язків? Але що робити з мостобудівником, який дістав вищу освіту? Можна з нею спати? Що відчуватимеш, обнімаючи її? **Кохання — це формула...**

Він повів Лену в руїни. Герда пішла слідом за ними. На кожному кроці гітара стукалася об її вороже чоловікам тіло і гула ритмічно й монотонно. То був ніби такт негритянського барабана, немовби барабан посилав у темний ліс тужливі звуки, скаргу скривджених і зневажених. Чорна автомашина все ще чекала серед руїн. Іноземна автомашина все ще стояла на дорозі, засипаній уламками. Місяць визирнув з-за хмар. На купі каміння сидів Фрост-Форестьє. Перед ним, недбало й сміливо, у вільній позі, стояв у сяйві місяця гарний хлопчисько, учень булочника, що хотів пограбувати касиршу з кінотеатру; сорочка на ньому була розстебнута аж до пупа, штанці — вузькі

¹ Казковий лудожер-велетень.

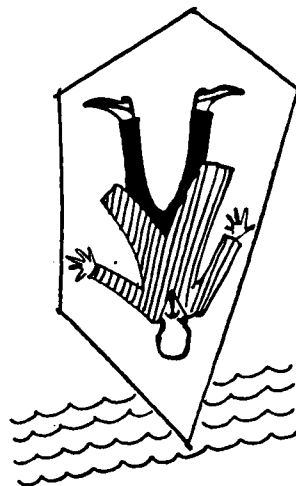
і короткі, голі литки і голі стегна — припошені борошном. Кетенгойве кивнув Фрост-Форестье, вітаючись з ним, але невиразні темні постаті чоловіка, що сидів, випроставшись, серед руїн, і вже змужнілого юнака, що гордовито стояв перед ним, не поворухнулися. Вони скидалися на скам'янілі примари, і все було нереальне і водночас надто реальне. З іноземного автомобіля, що стояв на засипаній уламками дорозі, почувся стогін, і Кетенгойве здалося, ніби з-під дверцят автомобіля тече кров і капає у пилюку. Кетенгойве повів Лену на розчищений прямокутник, оточений напівзруйнованими стінами; тут колись була кімната, навіть і зараз видно було рештки шпалер, можливо, раніше тут мешкав якийсь боннський вчений, бо Кетенгойве розпізнав помпейський візерунок і злинялу похитливу постать женоподібного Ероса з понівеченими статевими органами, що скидалися на перезрілі плоди, Герда йшла слідом за Леною і Кетенгойве у цей освітлений місяцем лабіринт, а з барлогів, із засипаних підвалів, із притулків злиднів і занепаду чути було шепіт, щось виповзало, рачкувало до них, наче поспішало на якусь виставу. Герда сперлася гітарою на камінь, і інструмент відповів повним акордом. «Заграй же!» — гукнув Кетенгойве. Він схопив Лену, дівчину з Тюрінгії, схилився над її обличчям, на якому можна було прочитати чекання і цікавість випнутих, м'яких губ, що розмовляла середньо-німецьким діалектом, пив солодку слину, сильний подих і гаряче життя її юних уст, він зняв убоге плаття з Лени, учениці токаря, він торкався її, а Герда ще блідіша у блідому світлі місяця, схопила гітару, взяла кілька акордів і дзвінко заспівала пісню про небесного нареченого. А з ям, похитуючись, виходили убиті, з воронки виповзали засипані, з цементних могил повзли задушені, із своїх підвалів, заточуючись, йшли бездомні, з ложа на смітті та щербініці підводилася продажна любов, переляканий Музеус прибув сюди із свого палацу і побачив злидні, а депутати зібралися, як належить, на надзвичайне нічне засідання — на кладовищі націонал-соціалістських часів. Приїхав великий державний діяч — він мав право заглянути у майстерню майбутнього. Він побачив чортів і хробацтво, побачив, як вони створювали го-мункулуса. Колона Піфке¹ піднялася на Оберзальцберг і зустрілася з дочками Рейну із Товариства туристських автобусів, і от Піфке разом із дівчатами «вагалавайя» створили над-Піфке. Над-Піфке проплив сто метрів у стилі батерфляй менш, ніж за одну хвилину. На німецькій автомашині він виграв тисячомильну гонку в Атланті. Він

¹ Піфке — поширене в Німеччині прізвище; тут — символ мішанства.

винайшов ракету для польоту на Місяць і озброювався проти інших планет, бо відчував, ніби йому загрожують. В небо підіймалися фабричні димарі, огидний дим оповивав землю, і в сірчаному чаді над-Піфке заснував зверхсвітову державу і запровадив довічний військовий обов'язок. Великий державний діяч кинув троянду у дим майбутнього, і там, де впала троянда, виникло джерело, а з того джерела потекла чорна кров. Кетенгойве лежав у вічноплинній кривавій річці, лежав разом з дівчиною з Тюрінгії, з ученицею токаря з Тюрінгії у колі народних представників, у колі державних діячів, він лежав у кривавому ліжку, оточений денними гуляками і зграєю нічних злодіїв, а пугачі пронизливо кричали, Івікові журавлі теж кричали, а шуліки точили свої дзьоби об розбиті мури. Готували місце для страти, і пророк Іона приїхав верхи на своєму мертвому і добродушному китові і суворо наглядав за тим, як ставили шибениці. Депутат Кородін, згинаючись під тягарем, приніс на собі великий золотий хрест. Зробивши зусилля, він встановив той хрест поруч із шибеницями; йому було чомусь страшно. Депутат Кородін виламував шматки золота з хреста і жбурляв їх державним діячам і народним представникам, у зграю нічних злодіїв і денних гуляк. Державні діячі вписували золото у свої поточні рахунки. Депутат Дерфліх ховав золото в бідон з-під молока. Депутат Зедезаум ліг із золотом у ліжку і заволав непристойними словами. Скрізь — на уламках мурів, в порожніх вікнах, на розбитій колоні із «Прокляття співця»¹ — сиділи ненажерливі геральдичні звірі, дурні настовбурчені кровожерні гербові орли з почервонілими дзьобами, жирні самовдоволені леви, (такі бувають на щитах) із закривавленими мордами, грифи з темними і мокрими кігтями (язики у них ворушилися, наче в зміїв); загрозливо ревли ведмідь і мекленбурзький бик, а СА марширували, дивізії «Мертва голова» виходили на парад, каральні батальйони вбивць робили під музику своє діло, прапори із свастикою витягалися із заляпаних болотом чохлаїв, і Фрост-Форестье з простріленою сталевною каскою на голові кричав: «Мерці — на фронт!» Відбувався великий огляд військ. Молодь двох світових воєн марширувала повз Музеуса, і блідий Музеус приймав парад. Матері двох світових воєн мовчки проходили повз Музеуса, і блідий Музеус вітав їхню повиту жалобним крепом колону. Державні діячі двох світових воєн, усі в орденах, чітким кроком підходили до Музеуса, і блідий Музеус підписував договори, які вони йому подавали. Генерали двох світових воєн, усі в орденах, підходили парадним кроком, шикувалися

¹ Балада Уланда.

перед Музеусом, витягали шаблони, салютували і вимагали пенсій. Блідий Музеус давав їм пенсії, а потім генерали схопили його, повели на шкуродерню і віддали катові. Прийшла колона марксистів з червоними прапорами. Вони тягли важкий гіпсовий бюст великого Гегеля, і Гегель, потягуючись, кричав: «Великі індивідууми у своїх партикулярних цілях суть здійснення субстанції, що є волею світового духу». Убогі красуні нічного ресторану танцювали карманьйола. Міністр поліції приїхав на пожежній машині і запросив усіх на облаву. Він випустив на поле дресированих псів і нацькував їх криками: «Хапайте його, жєніть його!» Міністр із своїми вівчарками намагався зловити Кетенгойве, собаколюба. Але Фрост-Форестє, захищаючи Кетенгойве, розстелив перед ним карту світу і, вказуючи на Рейн, сказав: «Ось тут Гватемала!» Бриніла гітара, струни її скавчали. Спів дівчини з «Армії спасіння» лунав далеко понад руїнами, злітав, сповнений горя й страху, над узгір'ям з руїн. Кетенгойве відчув відданість Лени, відчув усю самовідданість років після повернення, всі свої одчайдушні намагання втрутитися у кашу, вони лишилися безплідними і не принесли визволення. Це був акт цілковитої ізолюваності, і він чужими очима втупився у чуже, віддане омані насолоди обличчя. Лишився тільки сум. Не було тут піднесення, була вина, не було тут кохання, тут зяяла могила. Та могила була в ньому. Він відступився від дівчини, випростався. Побачив перед собою дороговказ до бомбосховища

з написом «РЕЙН». Стрілки дороговказу не можна було не помітити в ясному місячному світлі, і вона владно вказувала на ріку. Кетенгойве вирвався з кола нічних злодіїв, що й справді зібралися тут, приваблені чарівними звуками гітари, сумним співом дівчини з «Армії спасіння». Кетенгойве побіг на берег Рейну. Услід йому лунали лайка, сміх. Хтось кинув камінь. Кетенгойве біг до мосту. З освітлених вітрин універмагу на розі біля мосту кивали манекени. Вони пожадливо простягали руки до депутата, що назавжди втік від їхніх чар. Туди до біса. **Минулося. Почалась уже вічність.**

Кетенгойве вийшов на міст. Міст здригався — по ньому їхали трамваї, але вони виглядали зовсім нереальними, і Кетенгойве здалося, ніби арка мосту здригається під вагою його тіла, під його покvapливими кроками. Дзвінки примарних трамваїв деренчали, нагадували чиєсь злісне хихикання. По той бік річки, у Боєлі, сяяли плетивом з електроламп слова: РЕЙНСЬКА ВІДРАДА. Із замського садка піднялася ракета, луснула, впала — вмираюча зірка. Кетенгойве схопився за поруччя і знову відчув, що міст здригається. Щось дрижало у сталевих конструкціях, ніби сталь була жива і хотіла розкрити Кетенгойве якусь таємницю, вчення Прометея, загадку механіки, мудрість ковалів — але та звістка прийшла запізно. Депутат нікому не був потрібний, він сам собі був за тягар, і стрибок з мосту визволив його.

*З німецької переклав
Аркадій ПЛЮТО*

Про „Оранжеву“ Вольфганга Кеппена та про деякі проблеми сучасної західнонімецької літератури

1. Чи вірити авторові?

Лише неповних дві доби триває дія роману. Герой його — депутат від соціал-демократичної партії Кетенгойве — їде експресом «Нібелунги» до Бонна. Потім він блукає вулицями цього провінціального містечка, волею долі перетвореного на столицю західнонімецької держави. Сидить у своєму робочому кабінеті, байдуже перебираючи листи виборців. Відвідує засідання парламентської комісії та сесії бундестагу. Обідає з одним міністерським чиновником. Приходить до редактора популярної газети. Балакає зі своїм партійним супротивником і таємним прихильником — депутатом від ХДС. Заглядає у пивнички та нічні кубла. Пробоє переспати в руїнах з дівчиськом-біженкою. І, нарешті, кидається з мосту в Рейн...

Все це ніби нагадує день дублінського єврея Леопольда Блума — той самий нічим не примітний день 16 червня 1904 року, що описаний в романі Джеймса Джойса «Улісс» — настільний книзі, евангелії сучасного модернізму. Тим більше, що тут, як і там, зовнішня дія (відвідання героєм різних — злочинних і незлочинних — місць) не має майже ніякої ваги, тут, як і там, вона подається лише крізь суб'єктивні сприйняття героя.

Кетенгойве шойно поховав молоду дружину. Він відчуває себе покинутим і самотнім. Все, що він робив досі, і все, що він має намір зробити надалі, видається йому непотрібним, дурним, безглуздим. Викликані до життя миттєвими асоціаціями, рояться в його запаленому мозку невиразні видіння; швидко, немов у калейдоскопі витісняючи одне одне, проносяться вони крізь його спустошену свідомість...

«Для модернізму, — пише в статті «Куди йдуть людина і літера-

тура?» Я. Ельсберг, — типові уявлення про світ як про хаос, невіра в людину, відмова від цілісності людського характеру, нерідко розклад світу і людини в хаотично-суб'єктивістському сприйнятті дійсності, в «потоці свідомості», що захльостує об'єктивні риси і явища життя... Саме ця концепція характерна і для «Оранжевої»¹.

Та й сам автор — Вольфганг Кеппен — проігнаний нібито прагненням довести справедливості подібної точки зору. Він заявляє в короткому вступі: «Роман «Оранжевий» тільки у тій мірі зумовлений злободенними, надто — політичними подіями, в якій вони стають каталізатором для уяви автора... Масштаби всіх висловлювань у книжці — десь поза межами стосунків людей, організацій і подій нашої сучасності; в основі роману лежить його власна поетична правда».

Отже, перед нами твір, що ігнорує реальні відносини дійсності, спрямований на пошуки «одвічних, позачасових цінностей», — тобто і справді твір модерністський?

Але можливо, не слід поспішати з остаточними висновками? Адже автори — починаючи з Бальзака і навіть ще задовго до Бальзака — нерідко намовляли на себе, виходячи із завченої системи обмежених політичних, етичних, естетичних поглядів, які, до речі, далеко не вичерпують всієї сукупності їх же власного світогляду.

Так, Бальзак, наприклад, називав себе легітимістом. І чимало літературознавців повірили йому на слово. Замість того, щоб всерйоз розібратися, чи міг митець, що прославив республіканця Мішеля Кретьєна і розповів жакхліву правду про загибель дому графів

де Ресто, бути просто-напросто захисником королівських лілій і прихильником дворянських привілеїв, замість — замислитися, чи не був світогляд Бальзака суперечливішим, складнішим, глибшим, значнішим, ніж голий і зухвалий вигук: «Я — легітиміст!» — замість всього цього такі літературознавці пішли по легкому і невірному шляху найменшого опору. Спираючись на примітивно сприйняте висловлювання Енгельса, вони оголосили, що «погляди» Бальзака — це одне, а його «реалізм» — зовсім інше. Нібито реалізм, тобто прагнення до художніх висновків, що спираються на вивчення і відображення дійсності, не є вже сам по собі елементом письменницького світогляду. І тут відкрилося найширше поле діяльності для всіх тих, хто проповідував і проповідує «несвідомість» процесу творчості, — починаючи від філософа-інтуїтивіста Анрі Бергсона і до колишнього марксиста Дьордя Лукача, котрий кілька років тому піддав сумніву істинність естетичної категорії партійності.

Взагалі легковірним дослідникам (якщо, звичайно, легковірні вони не за переконанням) варто було б час від часу перечитувати слова Томаса Манна, звернені до студентів-філологів Принстонського університету:

«Я охоче вдаюся по допомогу до критики, бо думка, нібито сам автор є найкращим знавцем і коментатором власних творів «звичайно ж — хибна»¹.

І от, переходячи до такого, незалежного від думки автора, критичного аналізу «Оранжевої», спробуємо передусім відповісти на питання: чи справді злободенні, політичні події в книзі — лише «каталізатор для авторської уяви»?

¹ «Иностранная литература», 1961, № 4, стор. 211—212.

¹ Thomas Mann, Gesammelte Werke, Aufbau Verlag, B, 1956 Bd. 12 S. 443.

2. Над-Піфке проти доброго Музеуса.

В останньому апокаліптичному видінні Кетенгойве серед інших є й така картина:

«Колона Піфке¹ піднялася на Оберзальцберг і зустрілася з дочками Рейну із Товариства туристських автобусів, і от Піфке разом із дівчатами вагалавайя створили над-Піфке. Над-Піфке пропливав сто метрів у стилі батерфляй мени, ніж за одну хвилину. На німецькій автомашині він виграв тисячомильну гонку в Атланти. Він винайшов ракету для польоту на Місяць і озброювався проти планет, бо відчував, ніби йому загрожують. В небо підіймалися фабричні димари, осадний дим оповив землю, і в сірчаному чаді над-Піфке заснував зверхсвітову державу і запровадив довічний військовий обов'язок.»

Це висміяна в сатирично-гротескових формах «рожева мрія» німецьких ультра-націоналістів і — одночасно — вияв страху автора перед фашизмом, що знову підводить голову, знову рветься до влади.

Фашизм — головний ворог Кеппена, головний об'єкт його ненависті, його похмурих, нищівних сарказмів, причому — фашизм не мертвий, не той, що, здавалося, був остаточно розгромлений у сорок п'ятому році, але фашизм іще живий, загнаний у підвали, у підпілля, в шурячі нори, фашизм, що виповзає нині, через сім — вісім років (роман написаний 1953 року) з кожної погано законопаченої дірки.

Депутати бундестагу вже викидають із своїх офіційних анкет відомості про участь в антифашистському опорі; на Кетенгойве вже дивляться скоса, бо він був в еміграції, виступав по Бі-Бі-Сі; противники героя навіть створили легенду про те, що він був майором британської армії, легенду, яка має підірвати (і в цих умовах неминуче підірве!) його політичні позиції. Вже знову марширують генерали, «поки що в грубошерстих костюмах», марширують, «чекаючи нового призначення». І призначення цього довго чекати не доведеться:

«Канцлер сидів, часом, за круглим столом. Рівноправно? Так, рівноправно. А що було поза ним? Оборонні лінії. Річки. Оборона на Рейні. Оборона на Ельбі. Оборона на Одері. Напад через Віслу. А ще що? Війна. Могили. Перед ним? Нова війна? Нові могили? Відступ до Піренеїв?»

Немовби випадково, непомітно, мимохідь Кеппен влітає в розповідь про нинішній день Західної Німеччини риси старого, які

¹ Піфке — розповсюджене в Німеччині прізвище; тут — символ міщанської буденності, сірості.

встановлюють подібність (якщо не тотожність!) між Боннською республікою та Третім рейхом:

«Президент одвідав виставку. Якесь дитинча його привітало...» А далі йде несподіваний на перший погляд штамп, що немовби потрапив сюди з інформації у «Фелькішер беобахтер»¹: *«Наш фюрер любить дітей.»*

В іншому місці, зображуючи депутата Дерфліха, вигнаного з фракції за якісь темні махінації, Кеппен сумнівається: чи й справді його звать Дерфліх? А може — Борман? Той самий Борман — права рука Гітлера, — який в останні дні війни вислизнув з підвалів імперської канцелярії.

А в третьому місці автор зіштовхує Кетенгойве з якимсь відвідувачем парламенту, що зневажливо відгукнувся про цю установу — «говорильня!» *«Кетенгойве глянув на нього. Чоловіча належав до того, досить поширеного типу націоналістів, що розп'якують язиками по пивничках і з любов'ю плазують перед диктатором, аби тільки дістати і собі пару чобіт, топтати підлеглих.»* Під поглядом Кетенгойве він поки ще відступив — почервонів і замовк. Він не впізнав його. *«Якби він упізнав депутата Кетенгойве, то подумав би: беру вас на замітку, ви — у списку: у день ікс, серед стегу і на болоті.»*

Поступово Кеппен підводить читача до думки, що перемога неонацизму на його батьківщині можлива, якщо все розвиватиметься так, як розвивається, якщо демократія і надалі буде тільки лжедемократією, а національна самосвідомість — лише жадобою реваншу:

«...Хто зна, хто зна, — думає Кетенгойве, — можливо ми ще побачимося у Четвертій Імперії, міністерське крісло Дерфліха вже стоїть десь заховане поміж бідонами з молоком, а мій смертний вирок вже написаний.»

Якщо все розвиватиметься так, як розвивається... А як же воно розвивається? Кеппен показує і це.

Пахне гнилю в Боннській державі. В якомусь неймовірно гротескному калейдоскопі мчать перед читачем образи і події, мчать наввипередки, поспішаючи, напливаючи одне на одне. Все продається, все купується. Кризь чисто вимиті й яскраво освітлені вітрини посміхаються манекени ідеальних громадян. І на кожному етикетці з ціною. З екранів кінематографа посміхаються міністри. Вони щойно зустрілися в Парижі, Лондоні, чи Бонні (хіба не все одно?), добряче поспідали, щось обговорили (кому це потрібно?). Потім роз'їхалися. І у кожного на обличчі стандартна посмішка про-

¹ «Фелькішер беобахтер» — гітлерівський офіціоз.

дажної красуні. На виборах борються партії, рекламують себе за рахунок багатих друзів або надходжень з каси французької розвідки. А під боком у парламенту в нічному кублі заїжджі комівоажери, керовані «професійним рейнландцем, завжди веселим, завжди задоволеним», вибирають серед місцевих повій чемпіонку краси: вони теж виконують свій демократичний, громадянський обов'язок! І з однаковим успіхом!

І депутатка фрау Піргельм, котра вигукуює своє рекламне гасло: *«Безпека для всіх жінок!»*, від якого тхне інтимностями алькову, депутатка фрау Піргельм, що схвилювано слухає по радіо виступ оратора фрау Піргельм, і товстий, з задишкою депутат Зедезаум, який з метою популярності сам ходить в крамничку по молоку, і депутат Кородін, що з тією ж метою користується міським транспортом замість свого розкішного лімузіна, — всі вони хазяї на цій ярмарці залежаних ідей.

Засідає комісія бундестагу. Обговорює проблему будівництва жител для бездомних. Добра справа, потрібна, благородна. Але все безглуздо. Хороші наміри, наполегливі зусилля тонуть в нетрях бюрократичних параграфів. Та чи були взагалі ці зусилля?

Йде сесія бундестагу. Парламент оточений поліцією. Депутати — полонені. Уряд прагне нав'язати їм і народу злочинний план відродження німецької агресивної армії. Опозиція готується до бою. Але все — безглуздо. Хороші наміри, наполегливі зусилля... *«Канцлер виклав свою справу. Він відмовився від ефектів, бо був не в настрої. Ні, це не диктатор, це начальник, який все підготував завдалегідь, про все подбав і який зневажає ту ораторську комедію, що в ній йому доводиться брати участь.»*

Та чи були взагалі ці зусилля?.. *«Більшість (в бундестазі. — Д. 3.) і не застосовує адміністративних прав щодо своїх противників, все одно вона, ця більшість, — маленький тиран і, поки вона панує, меншість раз на завжди розбита і приречена на роль, власне кажучи, непотрібної — бо безсилої — опозиції.»*

Отже, Боннська республіка в зображенні Кеппена, — це мертвонароджене дитя, слухняне знаряддя спритних і безпринципних політиканів, нашвидкуруч пририта демократична вивіска на фасаді відроджуваного нацизму.

Жалюгідне безсилля цієї республіки, пережиточність, анахронічну комічність всього буржуазного парламентаризму символізує в романі вигадана Кетенгойве для самого себе казочка про доброго Музеуса — хранителя винарень, що уявляє себе президентом, і

президента, зведеного до ролі хранителя винарень. Колись він голив князя і шепотів йому на вушко думи народні, потім служив у Гінденбурга. Але у Гітлера служити відмовився. Відтак його приставили до президентських винних підвалів. Він почав гладшати, став глухий до голоса народу. Занепокоївся, спробував було сісти на діту. Але не витримав, попоїв, і сумління його притупилося...

У передсмертному видінні героя Кеппен підводить підсумок всієї цієї смішної і сумної історії.

«Державні діячі двох світових воєн, усі в орденах, чітким кроком підходили до Музеуса, і блідий Музеус підписував договори, які вони йому подавали. Генерали двох світових воєн, усі в орденах, підходили парадним кроком, шикувались перед Музеусом, витягали шабляки, салютували і вимагали пенсії. Блідий Музеус давав їм пенсії, а генерали схопили його, повели на шкуродерню і віддали катові.»

Над-Піфке подолав доброго Музеуса; фашистуючі генерали тягнуть буржуазний парламентаризм на шкуродерню — такий підсумок безславної західнонімецької історії останніх років...

Кеппен вважає парламентаризм «найменшим злом». Але він не знає, як його рятувати, бо не бачить сил, спроможних боротися проти війни й фашизму (адже в заключному гротескному параді марширують навіть марксистки?). Однак Кеппен добре бачить ту партію, яка з траурними обличчями, але, гідною подиву енергією підштовхує Музеуса, которого тягнуть на шкуродерню, щоб разом з ним потрапити під ніж різника. Це — соціал-демократи.

Головний герой — сам член їх парламентської фракції, і тому в романі німецькій соціал-демократії приділено багато уваги. Вона давно відірвалася від народу, з робітничої партії перетворилася на апарат при своєму лідері — Кнурревані. А ким був Кнурреван, чого він хотів?

«Він був націоналіст і чинив опозицію національній політиці уряду з мотивів, так би мовити, німецького націоналізму. Кнурреван хотів стати визволителем і об'єднувачем роздертої на шматки вітчизни, йому ввижались уже пам'ятники, поставлені, як колись Бісмарку, в парках імені Кнурревана, і за цим усім він забув про стару мрію, про Інтернаціонал. За молодих його років цей Інтернаціонал з червоними прапорами ще репрезентував права людства. У 1914 році він помер»...¹...

Кнурревана фашизм не навчив нічого: можливо навіть, що довідку про звільнення із концентрацій-

ного табору він береже в одній кишені з залізним хрестом, одержаним в окопах першої світової війни. Його ідеали вельми мало відрізняються нині від ідеалів канцлера: той хоче озброєння в системі НАТО, а цей національної армії і т. д.

І Кеппен дуже добре розуміє, з чого почалося гріхопадіння німецької соціал-демократії — воно почалося з опортунізму.

Кетенгойве згадує, як юнаком він відвідував будинок профспілок:

«Жодного повстання, про яке мріють хлопчики, тут ніколи і не було, ніколи! А були завжди тільки пригорілі картопляні оладки злидарів, був тьмяно-рожевий напій еволюції — лимонад із синтетичних соків...»

Але хто ж дирижує всім цим велетенським оркестром? Хто смикає за ниточки, на яких витанцює старезний канцлер? Хто розбестив Кнурревана, платить Зедзаумові, озброює ножами Дерфліха?

Навіть на ці — звичайно досить складні для буржуазних митців — питання ми можемо знайти відповідь в романі Кеппена.

Диригент — промисловий і фінансовий капітал.

«Фюрер був хибним капіталовкладенням, а може й не хибним, — роздумує Кетенгойве. — Дилетанту не дано про це судити. А може рятівник виявився рентабельнішим? Скільки мільйонів убито? Фабричні димари куряться, видобувають вугілля. Палають домни. Світиться розпечена до білого сталь.»

Ось для чого був свого часу покликаний до влади Гітлер, ось чому неофашизмові дають нині зелену вулицю. Щоб, виконуючи військові замовлення, курилися заводські димари, задувались нові домни, сходили з конвейерів нові машини, а власники акцій промислових імперій підраховували дивіденди.

«...Ти заробляєш на озброєнні, — ніби звертається до них Кетенгойве, — багатієш, бо споряджуєш смерть (скільки пар кальсонів потребує армія? Підрахуй прибутки, — ти не претендуєш більш як на сорок процентів — адже ти скромний)...»

Тепер повернімося до питання, порушеного наприкінці попереднього розділу, чи можна всі ці картини й образи, сцени й епізоди розглядати — вірячи авторові на слово — лише як каталізатор для його уяви?

Звичайно ж, ні! Це сама дійсність сучасної Західної Німеччини, дійсність, зрозуміло, неповна, однобічною подана і все ж таки із своїм безумовно самостійним значенням в романі.

Так чому ж Кеппен так наполягає, що вона — не більше як «ка-

талізатор»? Чи ж тільки тому, що всі події книги пропущені крізь призму свідомості героя? Згодитися з цим — означало б спростити явище, тим більше, що подібна форма аж ніяк не рідкість в найрізноманітніших творах літератури нашого часу.

Річ, треба гадати, у тім, що Кеппен надає своєму Кетенгойве особливу роль, яка певною мірою виходить за межі функцій, відведених звичайному головному героєві роману.

3. Тезей, що відступає перед Мінотавром.

Кетенгойве, з точки зору Кеппена, не просто характер, навіть не тільки тип, а й певною мірою абстрактно-філософське втілення його концепції людини.

Проблема людської поведінки, місця й ролі особи в суспільстві, світі, навіть всесвіті, завжди були в центрі уваги літератури. Гесіода і Софокла, Сервантеса і Вольтера, Стендаля й Ібсена хвилювали питання гуманізму. Хвилюють вони і письменників ХХ століття. Більше того, в нашу епоху, коли в одній частині світу звільнена людина стає справжнім хазяїном життя, справжнім творцем історії, а в другій — її чимдуж прагнуть перетворити на додаток до машини, на слухняну іграшку диктаторів, ці одвічні теми стають по-новому актуальні. Мистецтво соціалістичного реалізму збагатило світ небаченими досі літературними типами, образами людей, що діалектично поєднують в собі творчу активність, душевну силу, неоглядну систему суспільних зв'язків, виразність соціальних цілей та перспектив із внутрішньою м'якістю, благородством, гуманізмом і чіткістю індивідуального малюнка. (Колишній герой подібного гатунку, включаючи сюди найвидатніші приклади від Прометея, Гамлета, Фауста до Манфреда, Пала Ферранте й Рахметова, був або страшенно самотній, або примарою юрби із змазаними особистими якостями, як скажімо багато з персонажів Золя).

Однак сучасні буржуазні письменники, навіть якщо вони суб'єктивно чесні, неспроможні, звичайно, піднятися до розуміння суті, а отже — і до зображення справжнього позитивного героя епохи.

Жорстокій досвід руйнівних світових воєн і кривавих фашистських диктатур, помножений на абстрактність ідеалів і загальну метафізичність мислення приводить їх при рішенні питань людської поведінки до дилеми: *сила чи слабкість*.

Американський письменник Ептон Сінклер, згадуючи якось про

¹ Автор має на увазі крах II Інтернаціоналу на початку світової війни 1914—1918 рр.

свої студентські роки, розповідає, що один університетський професор запитав у нього, ким він збирається бути, «щасливою свинею» чи «нешасним філософом». У відповідь на заяву юного Сінклера, що він волів би бути «щасливим філософом», професор гірко розсміявся і сказав: «Це неможливо!». Згодом Сінклер, як він каже, не раз мав нагоду переконатися в справедливості думок свого вчителя. Він став «нешасним філософом».

Приблизно такої ж точки зору дотримуються і десятки інших письменників з різних країн Заходу, письменників, близьких Сінклеру своїми основними ідеями.

Для них сила майже завжди — лише сила, погано спрямована, а активність — лише тупа впертість насильника. Слабкість же — на думку багатьох із них — синонімічна доброті, терпимості, гуманізму.

Якщо Фаллада, Борхерт, а до певного періоду й Белль, вперто трималися за маленького, слабкого, «плоскостопого» героя, то Хемінгуей і Ремарк шукають виходу в тому, що наділяють своїх улюбленців певною, спрямованою всередину силою. Вона безпечна для навколишніх; але завдяки їй страшна дійсність війни, фашизму, капіталістичної експлуатації неспроможна ні розчавити героя, ані погавити його на коліна.

Рухаючись в загальному руслі сучасного буржуазно-демократичного гуманізму, Кеппен, однак, має свій власний погляд на речі, погляд, гідний уваги.

Перше, що владає в око при розгляді характеру Кетенгойве, — це його нерішучість, слабкість, збентеженість, його органічна нездатність до цілеспрямованої дії.

Він може лише уявити себе вбивцею Вановської — спокусниці і фактичного винуватця смерті Ельки, — «...але він на жаль, не вчинив цього, це йому знову ж тільки мріялось»... Кетенгойве залишився мрійником, зараженим анемічністю думки.

Так було завжди. В юності він загравав з соціалістичними ідеями і співробітничав у газеті «Фольксблатт», але його діяльність закінчилася втечею від гітлерівської поліції і блуканнями по чужих країнах. Хотів він поїхати до Іспанії боротися проти фашизму, але так і не наважився. В сорок п'ятому повернувся на батьківщину, сповнений райдужних сподівань, поринув у політичне життя, став депутатом. І ось він — «злий геній Кнуррєвана», «камінь на шляху канцлера», — нікому не потрібний, повний зневіри до всього, безсилий чинити опір злу, стоїть над могилою дружини, навіть її не спромігся він зберегти:

«Він не справився. З жодним завданням, яке висувало життя,

він не справлявся. Не справився у тисяча дев'ясот тридцять третьому, не справився в тисяча дев'ясот сорок п'ятому. Не справився в політиці, не справився в своїй роботі. Не розв'язав проблеми існування, але хто ж її коли розв'язував?»

Останньою фразою Кеппен мовби переводить нещастя Кетенгойве з плану особистого в план загальнолюдський. Герой «не здолав проблеми існування», бо це в принципі неможливо, бо світ поганий сам по собі, бо герой перебуває в розладі з цим світом.

Кетенгойве жалюгідний і смішний всюди — і в парламенті, і на вулиці, і в ресторані і навіть на кладовищі — в ролі вдівця. А от якийсь пан Поссель, персонаж із дитячих спогадів героя, був солідним удівцем, бо «цей пан, удівець, жив ще у згоді з у порядженим навколишнім світом».

Куди б не йшов Кетенгойве, що б він не робив, він завжди відчуває себе чужим, самотнім, викинутим на берег життєвого потоку: для колег у бундестагу він — «біла ворона», «ні офіцер, ні юнкер»; для зайнятих гарячковою діяльністю чиновників американського комісаріату, що вічно кудись поспішають, — він небажаний, набридливий відвідувач; навіть у залі кінотеатру він відчуває себе виключеним із загальних переживань — всі сміються, а йому не смішно...

І будучи стороннім щодо суспільства, він намагається компенсувати себе ілюзією власної обраності. Люди — отара тварин; він їх зневажає, майже ненавидить разом з англійським капітаном, якому однаковою мірою огидні як німецькі фашисти, так і німецькі антифашисти, разом з вигаданою ним постаттю — шофером Лорковським, якому байдуже, кого зовити — депутатів чи трупи...

А водночас, думаючи про народ, він воліє бачити в ньому не масу, але зборище індивідуумів, окремих одиниць. Адже кожний — не один лише Кетенгойве — самотній і пропавший! Хіба ж наприклад Королін — благообразний депутат-католик — не такий самий неприкаяний і пропавший? Незважаючи на свої розкішні лімузини, своє численне сімейство, свої вілли, свої фабрики й свого бога? Його мучать ті самі страхи, і він так само виключений із загальної діяльності і загальних переживань. І він так само безсилий. (Чи не тому якась таємна симпатія зв'язує його з Кетенгойве?!).

Є, правда, інші — спритні, безпринципні, чіпки, інакше кажучи, — «сильні»: канцлер, Дерфль, фрау Піргельм, Кнуррєван, редактор Мергентгейм, який спромігся пристосуватися за всіх режимів, навіть Вановська, навіть «професійний рейнландець», навіть ко-

мівоаяжери, що точать масні балачки в коридорі спального вагона.

Але симпатії Кеппена явно не на їх боці. Збірним образом цього «табору сильних» в романі виступає Фрост-Форестье — впливовий чиновник без певного портфеля. Слід гадати, що, малюючи його, Кеппен не мав на увазі якусь певну особу, тим більше що у вступі він наполягає: «Персонажі, географічні назви, та події... ніде точно не збігаються з дійсністю». Однак своєю роллю у федеральному уряді Фрост-Форестье нагадує статс-секретаря Ганса Глобке — всесильного правителя канцелярії канцлера, «сірого кардинала» при особі Аденауера. Це ще один камінець у город кеппенівської теорії дійсності як «каталізатора»...

Втім зараз нас цікавить інше. Фрост-Форестье — це людина, позбавлена вагanh, сумнівів, упреждень, позбавлена навіть найневинніших людських слабостей. Його характеризує абсолютна, майже фантастична цільність. Ранній підйом. Турнік. Душ. Чашка кави. Робота. Абсолютне фізичне здоров'я. І невагагливість у їжі... Кетенгойве сидить разом з ним у міністерській їдальні, дивиться, як Фрост-Форестье поглинає чорну картоплю під огидним чорним соусом, і думає: «Можє, все це була якась омана, і Фрост-Форестье зовсім не їв з апетитом, не був людиною, може, він був машиною високої потужності, якимсь досконало сконструйованим всеїдним мотором, який у певний час мусив запралятися пальним...»

І такому-от роботу віддана в руки безмежна влада. Природно, що він, не вагаючись, віддасть наказ своїм дивізіям форсувати Ельбу, а своїм ракетникам — привести в дію термоядерні установки.

Фрост-Форестье — це втілення сили (причому, як завжди у митців подібного типу, — сили эле спрямованої!), втім він і втілення здоров'я, бездумного здоров'я; це — «щаслива свиня», про яку говорив Сінклер, протиставлена «нешасному філософу» Кетенгойве — Кетенгойве гурману, лежню, ледареві, позбавленому зібраності й акуратності. І, порівнюючи їх, Кеппен рішуче висловлюється за Кетенгойве, за слабкого — адже він у всякому разі не стане кидати атомні бомби на сонні міста і не заведе, як над-Піфке, «довічного військового обов'язку».

Як бачимо, Кеппен йде тут по шляху багатьох своїх собратів по перу — Борхерта, Фаллади, Белля, якоюсь мірою і Ремарка. Однак в певних пунктах Кеппен заходить по цьому небезпечному шляху і далі названих письменників.

Ремарк завжди вважав, що значно важливіше допомогти одній людині, зберегти цю грудочку, що «іскринку життя», ніж братися за невдячну і непосильну роботу рятування суспільства й людства. Особисте щастя, вважав він, це єдина річ можлива для нас. Але ось в романі «Час жити і час помирати», незважаючи на те, що його назву він запозичив із біблійської «Книги Екклєзіаста», тієї самої, що починається повчанням «Суєта суєт і всяка суєта!», Ремарк дещо переглянув свою позицію. Кохання до Елізабет уже недостатнє заповнити все життя Гребера:

«Так, цього було ще замало. Це лише хвилювало його серце, але не підтримувало. Маленьке особисте щастя тонуло в бездонній трясовині загальних лих і відчаю».

Тобто у Гребера з'являються перші паростки суспільної свідомості, думка про те, що особиста порядність, що індивідуальне неприйняття злочинного фашистського режиму — ще не вирішення проблеми боротьби з ним.

Подібні процеси помічаються і в творчості Генріха Белля. Якшо в повісті «Хліб ранніх літ» її герой — юний Фенріх, — приймаючи рішення порвати із своїм шахраєм-хазяїном і його дочкою Удлою, робить це поки що заради самого себе, то герої роману «Більярд о пів на десяту» — родина Фемелів — вже пробуджуються до громадської активності. Вони виходять із стану багаторічного оціпіння, відмовляються від позиції пасивного несхвалення дійсності, щоб «разом із своїми співгромадянами, — як справедливо пише радянський критик І. Фрадкін, — піднести голос протесту, організувати опір злочинній діяльності ворогів людства»¹.

Щось нібито цілком протилежне знаходимо ми в «Оранжеві». Роздумуючи над причинами, що призвели до загибелі Ельки, Кетенгойве признається самому собі:

«Він ганявся за фантомами, борювся комісіями за якісь туманні людські права, яких не здобуто; то була марна справа, ота його діяльність в комісіях, бо він там не добився б нічого і ні для кого, а проте їздив туди, віддаючи Ельку на поталу розпачу, Ельку — єдину істоту, що її йому довірено, доручено».

А в іншому місці з цього ж приводу сказано:

«Однієї людини було досить, щоб життя набрало сенсу. Для цього мало самої праці. Політики — теж. Вони ж бо не захища-

ли його від страшної пустки існування».

Такий висновок — наслідок цілковитого і остаточного розчарування Кетенгойве в суспільній діяльності, та й у житті взагалі. І тому герой, після самогубства дружини, починає прагнути покою, забуття, смерті.

Бажаючи позбавитися небезпечного суперника, Фрост-Форестьє вирішує купити його — пропонує Кетенгойве пост посланника в Гватемалі.

«Кетенгойве — посланник, Кетенгойве — превосходительство! Його приголомшило. Але далина вабила його, і це, можливо, було розв'язання усіх проблем. Усіх його проблем! Це була втеча. Знову втеча. Остання втеча... Гватемала — це мир, Гватемала — це забуття, Гватемала — це смерть. І той, хто запропонував, чудово це знав, знав, що він — Кетенгойве, саме на це й клаує — на мир, на забуття, на смерть».

Але хіба страх смерті і водночас прагнення смерті як останнього притулку від усіх суперечностей не проголошується одним із найважливіших постулатів екзистенціалізму — наймоднішої нині філософії буржуазного занепаду!

З екзистенціалізмом зв'язує Кеппена і інша риса в характері Кетенгойве. Виступаючи на сесії бундестагу проти створення німецької армії, герой задалегідь впевнений у своїй поразці; він почуває себе як «Наполеон, який перед битвою знає, чим закінчиться Ватерлоо».

І з такою самою впевненістю в неминучості програшу, в безглуздісті всіх своїх зусиль бореться проти епідемії, що символізує нацистську окупацію, доктор Ріе, — герой роману Альбера Камю «Чума». І з такими самими думками йде воювати проти фашизму Матве Деларю — персонаж роману Жана-Поля Сартра «Шляхи свободи». Він каже: «Я помираю за порожнечу, я помираю, щоб довести, що життя марне».

Всі ці впливи і нашарування в творчості Кеппена пояснюються тим, що він вважає, нібито світ недосконалий в самій своїй основі:

«Він програв бій, — говорить про Кетенгойве, — Не противники його перемогли, а обставини. Противники майже не звернули на нього уваги. Обставини були чимось незмінним. Вони були розв'язком. Були фатумом».

Але звідки ж цей майже старогрецький фаталізм, такий глибокий, що він навіть спонукав Кеппена змінити старогрецький міф («Тезей тікає. Мінотавр живе»)? Звідки ця недовіра до людини, що примусила Кеппена вступити в приховану полеміку з мститим (нині вже покійним) західноні-

мецьким митцем Леонгардом Франком — автором славнозвісної в роки першої світової війни пацифістської книги «Людина — добра»?

4. «Le jour de gloire est arrivée!»

— Чи так воно!

В уже цитованій вище статті Я. Ельсберг так пояснює причини ідеології кризи Кеппена і взагалі західнонімецької інтелігенції його покоління:

«Отроцтво й юність цього покоління минули в нацистських молодіжних організаціях. Вони служили в гітлерівській армії і пережили крах режиму. Минуло е для них невитравно страшним спогадом, тим ликом Горгона, котрий паралізує життєву енергію, надію, віру. Вони підкорялись цій страшній силі, яка гіпнотизувала й поневолила їх і крах якої дарував їм не лише свободу, але й найглибший скептицизм і передусім сумніви в можливості побудови розумного суспільного устрою».

Думка ця, хоч і може здатися на перший погляд парадоксальною, безумовно вірна: занадто багато брудного, кривавого, злочинного бачили такі юнаки з іще не сформованою свідомістю, щоб одразу ж після розгрому фашизму стати оптимістами й людинолюбцями.

Однак якщо вказаних Я. Ельсбергом причин досить, щоб пояснити суперечності Зігфріда Пфаффрата — одного з героїв кеппенівського роману «Смерть у Римі» (критик поширює своє висловлювання рівною мірою і на цього героя, і на самого автора), — то джерела суперечностей самого Кеппена вони вичерпати не можуть. До речі, на відміну від свого героя, Кеппен (вже будучи автором двох-трьох книг) в середині 30-х рр. залишив Німеччину, і отже, спостерігав крах нацистського режиму не крізь колодний дріт британського концтабору (так було із Зігфрідом), але як «вільний» емігрант.

Як європеець (не лише як німець!) підходить Кеппен до оцінки історичного процесу. Це не значить, що він помиляється менше, це значить лише, що для виправдання своєї невіри й скептицизму, він вдається до ширших прикладів та аналогій.

Його розчарування, як завжди, наслідок втрати ілюзій — це ясно. Але яких? Виявляється, старих-старих — наївної віри в реальність загальновідомого буржуазного «царства розуму», віри в життєвість гуманістичних ідей Просвіщення.

Але чи може це бути? — питає здивований читач. Хіба це мис-

¹ Фрадкін. Сім'я Фемелей оспознаєт свой долг. Послесловие к роману Г. Белля «Бильярд в половине десятого». М., 1961, стор. 301.

лімі, щоб через півтора століття після Гельвеція й Дідро, коли буржуазне «царство розуму» давно вже викрило себе як егоїстичне царство чистогану, щоб через сто років після того, як на зміну ідеям просвітительського гуманізму й утопічного соціалізму прийшли ідеї наукового комунізму, знайшлися люди, які все ще борються із старими фантомами? А проте кожний європейський буржуазний інтелігент протягом всього цього часу позбавлявся колишніх ілюзій і болюче переживав їх втрату, так би мовити, сам для себе, сам на сам із своєю власною совістю. Одних витверезили карателі сорок восьмого року, других — перша світова війна, третіх — злочини фашизму, але за рідким винятком кожен із них пройшов крізь це...

Рабовласницький Рим, прогнаний наскрізь і ставши ще за свого життя примарним анахронізмом, впав під ударами грубої сили. Готи Алларіха, гунни Аттіли, германські найманці Одоакера встановлювали феодалізм мечем і копитом, вогнем безглузких пожеж і розгузданими оргіями грабунків. Ідеї феодалізму прийшли, власне кажучи, пізніше. Вони втілились у вежах соборів, у аскетичній вірі, в найсуворіших схемах непорушної ієрархії, в беззаперечній покорі владицям, в зреченні від земної долі скорботи.

Тому буржуазія першою в світовій історії вступила у боротьбу за владу під прапором ідей. Їй необхідно було розтопити багатовіковий лід покори, розвіяти тяжкий дурман нерухомості, повернути людям радість буття і любов до життя. І її ідеї свободи, рівності, братерства були не лише прогресивними буржуазними ідеями того часу, вони виявились на певному етапі ідеями загальнолюдськими. Використавши ці гасла в своїх класових інтересах, буржуазія захопила владу і поступово перетворилася на силу реакційну. Але висунуті нею ідеї, оскільки вони були першими ідеями, котрі надихали людей, що йшли на штурм ненависного їм експлуататорського ладу, так і залишились для багатьох загальнолюдськими. Спочатку, поки буржуазія ще не викрила себе остаточно, вони мали в очах західних інтелігентів вигляд ідей добрих, благородних, гуманних. А потім, майже автоматично, почали сприйматися, як сутні, нездійсненні, навіть жорстокі, бо «спровоковані» ними революції коштували занадто багато «безглуздо» пролитої крові.

Мислячи застиглими метафізичними категоріями, буржуазні інтелігенти просто неспроможні були збагнути, що ідеї буржуазної революції були (та й не могли не бути!) ідеями обмежено прогрес-

ивними, і що, виконавши свою історичну роль, вони пережили себе, що на їх місце прийшли ідеї революційної соціалістичної — ідеї дійсно і завжди прогресивні. Вони — ці філософи, письменники, художники — втратили довіря до будь-яких політичних ідей, а часом і до всіх ідеалів взагалі.

Такий болючий процес розставання з минулим пережили в різний час і Барбюс, і Роллан, і Томас Манн, і Драйзер, і десятки інших письменників. Одним із них порівняно легко і швидко пошастило відштовхнутись від берега буржуазного гуманізму (як скажімо Барбюсу, Роллану, Драйзеру), причалити до берега соціалістичного гуманізму. Інші (наприклад Томас Манн), так і не приставши остаточно, знайшли, однак, своє місце десь поблизу цього берега, у водах сучасних демократичних рухів. Треті, подібні до Ремарка, все своє життя силкуються плисти точнісінько посередині потоку. Нарешті, четверті, типу Мальро, Камю, Беккета, — зневірені, спустошені, наповнивши свої автоматичні ручки жовчю, висадилися на голих потворно-химерних островах модернізму й обстрілюють своїми напоєними отрутою стрілами й обидва береги, й сам потік...

Пустився у плавання і Вольфганг Кеппен:

«Сідаючи у машину, Кетенгойве побачив будинок Французької верховної комісії, на даху будинку майорів триколірний прапор. Le jour de gloire est arrivé! А чи ж настав він, отой день слави? Як недавно ж це було, коли триколірний прапор майорів у Америці, Свободі спорудили там статую, qu'un sang impur abreuve nos sillons. Півтора століття вимагали народи нечистої крові, напоювали нею борозни... Її приплив не припинявся, скільки ж бо альтруїстів будували оті канали для крові, скільки їх було — тих, що хотіли добра...»

Не випадково ці думки виникли у героя, коли він побачив будівлю французького комісаріату, не випадково в їх плин весь час вкраплюються рядки із «Марсельези». Французька революція 1789 року! Ось велика надія минулого і велике розчарування сучасного... Вона не створила обіцяного «царства розуму», і через це раз і назавжди знецінила саме поняття революції:

«...Чого ж хотів Кетенгойве? Революції? Яке величне, яке прекрасне, яке вивальне в пиліці слово! Кетенгойве не хотів революції, бо не міг вже її хотіти, адже її вже не було... А вона ж і тоді була тільки мрією, фантастичним поняттям, квіткою без запаху, одне слово, синьою квіткою романтики, засушеною для гербарію. Час нижньої віри у

волю, рівність, братерство, він минув, той час...»

Тому політична діяльність видається брудною, огидною, безглуздою витівкою, а історія — лише свідченням незліченних поразок людства.

І тому Кетенгойве — зацькований і зневірений — плигає з мосту в Рейн, шукаючи порятунку в смерті, в небутті.

5. Вчення Прометей.

Але в останню мить перед стрибком герой відчує — «щось дрижало у сталевих конструкціях, сталь була жива і хотіла розкрити Кетенгойве якусь таємницю, вчення Прометей, загадку механіки, мудрість ковалів — але та звістка прийшла запізно. Депутат нікому не був потрібний, він сам собі був за тягар, і стрибок з мосту визволив його».

Кеппен немовби хоче тут сказати, що коли не для Кетенгойве, то у всякому разі для інших людей є якийсь вихід, мусить бути якийсь вихід, не може не бути виходу!

Досі ми не відокремлювали автора від героя. Тепер це так чи інакше доводиться зробити. Хоча таке відокремлення і вельми трудне (бо все в романі — це думки Кетенгойве, спостереження Кетенгойве, сумніви Кетенгойве, страхи Кетенгойве), воно все-таки можливе.

Я. Ельсберг, проводячи розмежувальну лінію між поглядами Кеппена і позицією модерністів, зазначає:

«Якщо... Камю апологетизує самотність, то Кеппен хворий на неї».

Розвиваючи цю думку, можна було б так відокремити Кеппена і від групи споріднених йому німецьких письменників типу Борхерта, Белля, Фаллади та інших: якщо Фаллада апологетизує людську слабкість, то Кеппен хворий на неї.

Власне, у двох цих пунктах (ставлення до самотності й слабкості) Кеппен різко розходиться із своїм героєм. І хоча, через специфічну побудову книги, він змушений засуджувати Кетенгойве, так би мовити, устами самого Кетенгойве, — це вже не стільки суперечності в характері героя, скільки думка автора про нього.

Файнгалс у Белля («Де ти був, Адам?»), Беккман у Борхерта («За зачиненими дверима»), полковник Кентуелл у Хемінгуей («За рікою, в тіні дерев»), Клерфе у Ремарка («Життя набір») живуть і думають так, а не інакше, бо інакше жити й думати не можна. Кетенгойве і сам розуміє, що живе не так як слід. І це не одне й те ж; це прояв різних ав-

торських позицій, наслідок розбіжності їх поглядів на світ...

Кетенгойве зневажає політику, а сам вперто, всупереч всьому, займається нею; з підозрою ставиться до життєвої активності і сам же засуджує себе за це:

«... Хіба він не тримався завжди осторонь, чутливий, як мімоза, розніжений, у башті із слонової кістки, шляхетний, голодний, безпритульний злидар... але завжди він стояв осторонь, завжди він терпів, а не борюся... Хіба не був він корінням усіх страхів, що тепер, наче криваві гнідні нариви, прорвалися і розтеклися по світі...»

Він мріє про забуття, про втечу, про Гватемалу, яку йому буквально нав'язують, і все ж відмовляється від неї, бо інакше він втратить моральне право виступити в парламенті проти мілітаристських планів канцлера:

«Він вважав себе ягням. Але відступити перед вовками не хотів».

Він доходить висновку, що ніні, пізнавши всю безглуздість боротьби, не виступав би вже по англійському радіо, і тут же ловить себе на бажанні сховатися в куші, нешадно висміює це:

«Кетенгойве — невідомий солдат на невідомому фронті. Постріл уперед? Постріл назад? У кого міцні нерви, той стріляє в повітря. Обережно, повітря! Так, не збивати птиць! Кетенгойве — хороша людина, не мисливець. Білі руки. Поет».

А хіба не ті самі сарказми виліває Кеппен на самого себе, коли пише в замітці «Вони продали душу дияволу» (колективна збірка «Я живу у Федеральній республіці»):

«Я погладшав. Я зовсім не чекав цього. Коли я дивлюся в дзеркало, мені стає не по собі. Я бачу чудовисько Калібана або я бачу печеню, яку готують для Калібана... Отже, я живу добре... Навіть видавці і редакції сплачують мені гонорари за мою прилюдно визнану непартійність. То чому ж тоді виникає якесь неприємне почуття? Один критик сказав, що я страждаю від підвищеної кислотності. Зовсім ні! Моя хвороба — це занадто захоплена довіра до життя. Моя лагідність поїняла навіть цього критика».

Це — прояв благородного неспокою, голос пораненої свідомості, який весь час, нехай навіть десь підспудно, чутний і в «Оранжереї»: він і в казочці про доброго Музеуса, він і в тому, що жалюгідний, маленький Кетенгойве, усвідомлюючи всю свою нікчемність не бажає опускати очі перед страхіливим ликом Горгони. Недаремно герой каже про себе, що він «Прометей... хворий,

безсилий, та принаймні хоч ще неспокійний».

Але такий неспокій був би немислимий, якби Кетенгойве дійсно ні в що не вірив, всіх зневажав, у всьому б розчарувався. Там, де немає ідеалів, немає й голосу свідомості, а лише отруйне шипіння гадюки, що причаїлася десь за каменем.

Незадовго до своєї смерті фашистський прихвостень, професійний колабораціоніст Луї-Фердинанд Селін (він знайомий довоєнному радянському читачеві як автор цинічного роману «Подорож на край ночі») дав інтерв'ю кореспондентові газети «Експрес». «Чого ви чекаєте від своєї нової книги?» — запитав журналіст, маючи на увазі останній опус Селіна — автобіографічну балаканину під заголовком «Із замка в замок». «Авансу із каси видавництва «Галлімар», — відповів вірний собі до кінця автор. «Чого хочете ви, у що вірите?» — «Я вірю в ненависть і смерть»...

Нічого подібного, звичайно, не знайдемо ми у Кеппена. Його невіра, — ми вже говорили про це — своєрідне прощання з минулим. І, як кожне прощання, воно передбачає пошуки нового, тугу за справжньою життєвою опорою.

«Кетенгойве був за стопроцентний пацифізм, за остаточне «геть зброю!»... І коли не буде вже армії, тоді зникнуть кордони; тоді країни відмовляться від суверенітету, що став зовсім смішним у епоху авіації (випереджували звук, проте шанували повітряні кордони, вигадані божевільними), і людина стане вільною, буде вільно пересуватись по світі, стане справді вільною як птах...»

«... Йому хотілося бачити сніг про райське щастя на землі, про світ достатку, про землю подоланих турбот, про державу Утопії без війни і злиднів...»

«... От і хотів Кетенгойве будувати робітникам нові будинки, комбінати Корбузєв для хатнього господарства, не житла, а замки, гідні епохи високорозвиненої техніки... із садками на даху, із штучним кліматом, йому ввижалася можливість захистити людину від спеки й холоду...»

А ще хоче Кетенгойве вдвоє підвищити робітникам зарплату. І кличе він, щоб гарантувати це щасливе, спокійне, мирне життя, щоб створити умови для загального і повного роззброєння, до мирного співіснування між Заходом і Сходом:

«... Давайте взагалі не будемо формувати ці світові пожежні команди, давайте проголосимо: «світ не палає», і давайте зберемося разом і розкажемо один одному про свої кошмари, давайте признаємось, що всім нам ввижаються пожежі, і тоді ми визнаємо всю безпідставність нашо-

го страху і надалі нам снитимуться кращі снів».

Ми спеціально зібрали разом всі найважливіші елементи «спеціальної програми» Кетенгойве; бо цих висловлювань, розкиданих в різних місцях, вкраплених поміж сповнених скепсису й відчаю рядків можна, часом, не помітити і не зрозуміти.

Звичайно, в такому вигляді все це справляє враження відрадніше і переконливіше, ніж про це, можливо, гадає сам автор: в його поглядах немає тієї послідовності й цілісності, яку ми йому тут певною мірою нав'язуємо. Отже, обманюватися не варто. Нерідко виділена нами цитата супроводжується в тексті думкою, яка знижує, а то й геть знімає позитивний смисл сказаного, як наприклад в тому місці, де йдеться про «пробство Утопія без війни і злиднів». Одразу ж слідом за наведеними словами йде:

«... і на хвилинку він забув, що й цей світ мрії, відринутий небом, мчатиме, нічого не знаючи й не відповідаючи, крізь чорноту космосу, де за оманливо близькими зорями живуть, можливо, велетенські чудовиська».

І все-таки! Замислимося над тим, чого ж Кеппен хоче і у що не вірить.

Його кінцева мета — роззброєння, мир, свобода, щастя людей на землі. Але хіба це не соціалістичний ідеал, нехай і висловлений в наївно-утопічній, а часом і викривленій формі?

У що ж він не вірить? У те, що підвищення зарплати принесе робітникам добробут, бо негайно ж підвищуються й ціни; у те, що віджилий буржуазний парламентаризм здатний реалізувати свою «програму», в силі протистояти натисковій фашизму... Але ж і ми в це не віримо! Значить, якщо зазирнути в суть проблеми, ми розходимося з Кеппеном не в цілях, а в засобах! Поки що він не бачить цих засобів, не вірить ні в які засоби — ми вже говорили, чому. Однак, якщо він широко прагне здійснення своїх мрій, йому доведеться шукати.

І він вже придивляється — недовірко, обережно, але пильно, — до іншого світу, в якому діють інші закони.

У своїх нічних блуканнях по пивничках Кетенгойве зустрічається з дівчиною Леною — біженкою з Німецької Демократичної Республіки. Там вона мала своє місце в житті, свою роботу — була учнем механіка з перспективою вступу до вузу. Тут вона стала безпритульною блукачкою у вирі доли, не людною, а просто жіною, якій ніхто не може та й не хоче нічого запропонувати, крім жадібною рота, від якого тхне винним перегаром, і спітнілих

рук, що настирливо лізуть під трико,— ніхто, навіть Кетенгойве...

Свої пошуки Кеппен продовжує і в наступному, написаному через рік після «Оранжевої» романі «Смерть у Римі». Основний зміст цієї книги, яку німецькі критики називали «першим свідченням формування демократичної свідомості» (П. Хюбнерфельд, «Діцейт»), є викриття внутрішньої порожнечі й нікчемності колишнього нацистського бонзи й генерала Готтліба Юдеяна. Звільнившись від кошмарної влади юдеїв, яка нестерпно мучила його, головний герой — композитор Зігфрід Пфаффрат (ми вже згадували про нього) — силкується заповнити душевну пустоту, що утворилася разом з цим, шукає точку опори. Якийсь час він вбачає свій взірєць в сімействі Кюренбергів — уславленому диригенті та його дружині Ільзі, які давно й остаточно порвали з фашизмом:

«... Вони були людьми. Таким би я хотів бути. Вони були позбавлені гріха, вони були людьми старого й нового світу, античними й авангардистськими, передхристиянськими й післяхристиянськими, вони були грецько-римським громадянином і повітряним мандрівником через океани; вони містилися в тілі, але в чистоту, знайомому і розумно підтримуваному тілі; вони були ек-

курсантами, які в цьому, можливо, нереальному світі ствердили свою реальність і радіють земній кулі».

Але Зігфрід бачить і інші можливості — ще малозрозумілі, чужі, неясні. Прогулюючись по римських вулицях, він зустрічається з молодістю італійською комуністською:

«Горде обличчя! Я думав: чого ти така гордовита, ти заперечуєш все, ти заперечуєш стареньку, що приносить недоїдки голодним котам, і ти взагалі заперечуєш жалість».

Можливо, ця пильна увага до нових людей, нових відносин нового розуміння гуманізму кілька років тому привели Кеппена в Радянський Союз. Внаслідок поїздки з'явилася книга «В Росію і ще кудись».

«Остання книга Кеппена,— пише літературознавець Р. Самарін,— свідчить про те, що влада жахливого минулого над митцем дещо ослабла. Правда, чимало місць в його книзі викликає розчарування і подив: від Кеппена ми вправі були чекаги глибшого судження про нашу країну. Однак є в цьому творі світлі, вірні сторінки, усмінені обличчя людей із нового світу — наших людей, є чесне здивування перед тим, чого досягло соціалістичне суспільство, є чес-

на людська радість з приводу наших успіхів»¹.

* * *

Роман «Оранжевий» — суперечливий твір. Саме таким ми й прагнули показати його читачеві, нічого не пом'якшуючи, нічого не спрощуючи, не силкуючись звести з кінцями те, що не зводиться.

Це часом похмура, майже зловона карикатура, часом доведений до крайнього ступеня абсурдності гротеск, що нагадує сюрреалістичні полотна Сальвадора Далі з їх витягнутими, грубо викривленими проєкціями. Часом це безладний потік пригніченої бентеженої, розірваної свідомості героя, подібний до ходу мислення Блума, Маріон, Стівена Дедалуса в «Уліссі» Джойса. А часом і чисто борхертівське благання співчуття й милосердя. Книга напоєна ненавистю, але й любов'ю. Вона написана безумовно чесним письменником і дуже значним, хоч і хворобливим митцем.

Кеппен бореться з лемурами — примарами ночі — не лише зовні себе (з війною, фашизмом, несправедливістю, жорстокістю), але й всередині (з невірою, відчаєм, скепсисом, розчаруванням, страхом). Будемо сподіватися, що він — переможе!

¹ Р. Самарін. Против тех, кто сеет смерть. «Иностранная литература», 1960, № 8, стр. 209.

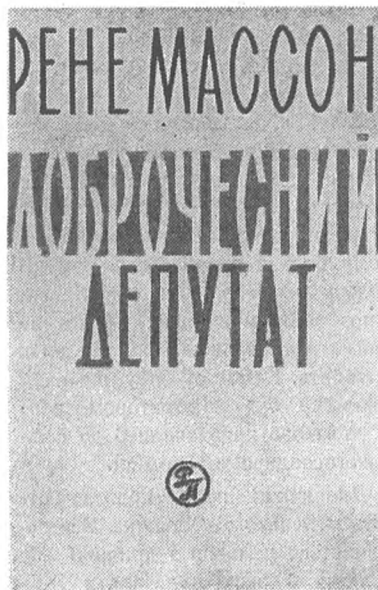
„АВГІЙОВІ СТАЙНІ“ БУРБОНСЬКОГО ПАЛАЦУ

Роман французького письменника Рене Массона «Доброчесний депутат» чимось невловимо нагадує «Визнання авантюриста Фелікса Круля» Томаса Манна. Може, тому, що в обох творах розповідь іде в легкій і жартівливій формі від особи самого «героя». Цьому «героеві» притаманний нічим не прихований цинізм. Атмосфера обох романів пройнята меланхолією буржуазного індивідуалізму і гірким скептицизмом.

Подібна асоціація виникає ще й тому, що в обох творах устами непоправного індивідуаліста розкривається ушербність власницького суспільства, внутрішня спустошеність і духовне убозтво суспільства без майбутнього.

Щоправда, роман Т. Манна малює нрави буржуазного світу на широкому тлі суспільного життя, а «Доброчесний депутат» — твір одноплановий; завдання, поставлене перед собою письменником, набагато вужче і не підіймає завіси над життям всього французького суспільства. Ми знайомимося лише з буднями Бурбонського палацу, де засідає парламент, і з разючою виразністю бачимо дні і ночі тих, хто називає себе «обранцями нації».

Слід віддати належне Франсуа Лурмелю — депутату від департаменту Сени, від особи якого й ведеться розповідь. Надзвичайно виразно й соковито зображує він своїх колег, їх звичаї, їх духовний світ, з не меншим успіхом знайомить читача і з своєю діяльністю та «ідеалами». Власне,

він не намагається прикрасити вбогість цих так званих ідеалів. Ним володіє честолюбне прагнення здобути міністерський портфель, одружитися із своєю коханкою Аньєс, що працює секретаркою у одного з лідерів його партії, і взагалі забезпечити собі безтурботне ідилічне життя.

Майже всю галерею персонажів роману зв'язує єдине загальне прагнення: утриматися на брудній хвилі влади, по можливості пробитися на самий верх, хай навіть по трупах своїх колег і друзів. Це і є «осною» їх світоглядю.

Парламентські скандали, темні політичні афери, шахрайство, інтриги, безсоромний цинізм і загальна розбещеність, — таким виглядає сьогодні французький парламент. І тому поява в Бурбонському палаці чесного і невідкупного депутата від маленького

міста Шоні, ветеринара Жюстена Фюльбера, не може лишитися непоміченою. Фюльбер сповнений рішучості боротися за правду, він наївно вірить у депутатську непогрішність, в те, що найвищий законодавчий орган країни безсумнівно зробить все можливе для викриття махінацій та хабарництва мера міста Шоні.

На першому засіданні Фюльбер ще не розуміє, як це його позбавляють можливості голосувати в палаті за те чи інше питання згідно його переконань. Виявляється, він зобов'язаний голосувати одностайно з парламентською групою, до якої його приписано.

«— Таке голосування — це сором, Лурмелю! Це створює сприятливий ґрунт для будь-яких перекручень, а то й підлоти!»

— Та ні, Фюльбер. Це просто не приковує нас до свого місця, а дає змогу спокійно пити каву в буфеті, або читати щось у бібліотеці, коли відбуваються нудні вибори».

Незабаром маленького чоловічка Фюльбера починають вважати непоправним йолопом, бо він серйозно ставиться до своїх депутатських повноважень, а його земляк Лурмель, з яким він широділиться своїми думками, каже: «Тепер я знаю, що робило його ненависним для мене — це суміш впевненості й щирості».

З почуттям зверхності і зарозумілого презирства Лурмель, цей непоправний цинік, реалістично написаний тип парламентарія сучасного Заходу, намагається розкрити очі диваку-провінціалу і каже йому: «Ми всі — бджоли з вулика, в стільниках якого повноповнісінько трутнів».

Цинізм і неминуча трагічна безвихідь, як рідні сестри, завжди з'являються поруч в роздумах Франсуа Лурмеля, який є зразком звичайного «благопристойного» буржуазного кар'єриста. Втім, він має у кого повчитися. В цьому розумінні непоганим зразком для нього є Келлерман, один із ватажків штучно створеної партії, підтримуваної впливовими фінансовими групами.

Читаючи роман, наочно бачиш, що збанкрутіла буржуазія здат-

Рене Массон. Доброчесний депутат. «Радянський письменник», 1961.

на демонструвати лише одну свою силу — політичний цинізм, бо її творче безсилля бачить тепер кожна твереза людина. Хто зна, чи розуміє Франсуа Лурмель та йому подібні потворність соціального ладу: втім, вони не перевантажують себе роздумами над явищами життя. Все їх існування сповнене дрібних турбот, турбот про задоволення своїх фізіологічних потреб і прагнення зайняти місце під сонцем, аби взяти від життя якнайбільше, не давши йому нічого.

Лурмель хоче спокою. Він зрештою уже відчуває наближення старості, дається взнаки бурхливо прожити життя. Інколи Лурмель сам себе питає: «... чи та гарячківість, та безнастанна напружена діяльність, яку ми так полюбляємо, чи не виконує вона для нас роль штучних легенів?»

Кулуарні розмови, біганина по коридорах палацу, промови депутатів, засідання політичних груп і комісій не варті і ламаного шеляга. Адже більшість з тих, хто тут бігає, це безхарактерні і безпринципні кар'єристи, які не бажать бачити творчого безсилля свого класу, несправедливості суспільного ладу, представниками якого вони є. Лурмель та його колеги якось намагаються виправдати своє існування, заколисують свідомість «корисністю» своєї діяльності.

Цілком слухним в цьому розумінні є висловлювання Олексія Максимовича Горького: «Якби люди буржуазного суспільства підрахували, скільки енергії витрачають вони на самозахист, на найвульгарніші дурниці, кількість самогубств, мабуть, зросла б в десятки разів».

Франсуа Лурмель, цей «обранець нації», людина без морального кодексу, мріючи про життя з Аньєс, про подорожі і мандрівки з нею, не обтяжує себе вірністю кохання. Адже саме під час роману з Аньєс, він по п'ятницях обідає на авеню Фурш із Сюзі — дружиною Фюльбера, знічев'я, глузуючи, робить її своєю коханкою, а у вільні вечори на своєму автомобілі їде за місто з іншою дівчиною, з якою навіть не знаходить про що розмовляти.

Можливо, що і ненависть до Фюльбера, який вважає свого земляка за найкращого друга, кинула його в обійми Сюзі, цієї «двоногої ссавиці».

Тимчасом Фюльбер наступає. Маленький чоловічок не збирається залишати зайнятих позицій. Його ім'я Жюстен проходить од французького слова «справедливість». І він хоче боротися за справедливість. В реєстрах Палати департамент Шоні давно занесено в число відсталих районів, вражених невігійним економічним блокрів'ям. Та, як каже Лурмель, «невігійним хворим ніколи не виписують коштовні ліки». З цим не хоче погодитись депутат з Шоні, він намагається всіх переконати міркуваннями про збільшення удоїв молока, підвищення проценту жирності, пропагандою штучного запліднення. Може, саме тому його й призначають у будівельну комісію, аби обеззброїти і позбавити можливості ефективно займатися справою, яку він знає і любить. Немає сумніву, що якби Фюльбер був архітектором, його обов'язково призначили б до сільськогосподарської комісії.

Дивовижні події приголомшують маленького чоловічка. Все починається немовби з дрібниць. На одному з засідань Палати Жюстен Фюльбер, слухаючи виступ одного з лідерів, кинув свою знамениту репліку: «Ваше багатство, мсьє, це терпіння бідняків». Ранком Лурмель ще був в ліжку з Аньєс, коли подзвонив схвильований Жюстен. Виявляється, офіціоз парламенту «Офісьєль» приписав ці слова саме Лурмелю.

Наївність земляка настільки здивувала Лурмеля, що він навіть вперше пожалів депутата з Шоні.

Маленький чоловічок гірко посміхається, дізнавшись, що серед акціонерів плавильних заводів, проти яких він бореться, бо вони завдають великої шкоди мешканцям Шоні, не тільки мер міста, а й сенатор Бусан та директор найбільшої департаментської газети, а крім того, ще й три члени спеціальної слідчої комісії, на яку покладав надії Фюльбер. Але найбільше приголомшує його те, що адміністративну раду

товариства очолює голова парламентської групи Келлерман. Фюльбер починає розуміти марність своїх зусиль в боротьбі з брехливістю, шахрайством, які своїм павутинням обплели парламентські групи. Він подає заяву про вихід із партії, сповнений рішучості діяти всупереч волі її ватажків. Лурмель каже йому: «І ви самі, ви були б нічим, якби партія не підтримала вашого обрання». Все робиться під егідою партії, запламованої політичними провокаціями, інтригами, злочинами, хабарями.

З маленького чоловічка глузують «обранці нації», глузують і газетярі. З сумом Фюльбер визнає: «В своїй наївності я думаю, що допомагати людям набагато корисніше, ніж коровам і коням. Ось і вся правда».

В середовищі парламентаріїв простодушний і чесний Фюльбер абсолютно самотній, його оточують безсовісні ділки, проститутовані політики. Саме чесність депутата з Шоні, його справедливе занепокоєння і ширість породжують ненависть до нього в душі Лурмеля. Ця ненависть ще з більшою силою розпалюється в той пам'ятний вечір, коли Франсуа, під шум дощу, їде в автомобілі з Аньєс, і кожний з них думає про щось своє. Лурмель пригадує, як возив дівчат в інших автомобілях (він їх — автомобілі — міняє щодва роки).

Приїхавши на околицю Парижа, Лурмель раптом бачить маленького чоловічка. Фюльбер примушує Лурмеля вперше за роки його депутатської діяльності подивитися, як живуть справжні парижани. В жалюгідних халупках, що туляться одна до одної на вузькому клаптику землі, мешкає по кілька робітничих сімей. Крізь щілини між дошками пробивалося світло, дахи рипіли, немов флюгер,— жалюгідні дахи з толю і шарів мішковини, обмазаної смолою. Під дощем на мотузках мокнув дитячий одяг, білизна, а навколо така грязюка, що не пройти.

«— Лурмелю! Не може бути, щоб ви лишилися зовсім байдужим. Ви оце зараз повернетесь у затишну квартиру з ванною, з га-

рячою водою, а на вулиці вас чекає машина. Я знаю вас. Ви теж схвилювані, ви знаєте — треба щось робити.

— Я знаю, що йде дощ,— відповів Лурмель,— і якщо я схоплю нежить, то цілісінкний місяць бруднитиму носовички».

Так, саме в цей вечір Лурмель відчув, що Аньєс і Фюльбер в цьому світі злиднів дуже близькі одне до одного.

До найяскравіших сторінок роману належить оця картина дощового вечора на околиці Парижа. Та й справді, Аньєс, цю розумну жінку, яка досить іронічно ставиться до оточення, в якому живе, хоч і пливе за течією без керма, тягне до Фюльбера, бо вона вбачає в ньому сміливу людину, яка відважно кидається в бій проти володарів Бурбонського палацу і мріє розчистити авгійові стайні парламенту. Йй до вподоби незалежна і безпосередня Фюльберова вдача.

В Палаті наступають дні гарячої боротьби між різними групами й партіями. Треба якось позбутись Фюльбера, щоб він не заважав ватажкам партії, і вони вирішують послати його у складі делегації в іншу країну. Лурмель навіть не шкодує на це грошей із своєї кишені. Однак Фюльбер в останню хвилину відмовляється від поїздки. Якщо раніше з депутата з Шоні всі сміялися в Палаті, навіть швейцар (Фюрбель не давав йому чайових), і доброзичливо ставилась до нього лише мадам з туалетної кімнати, бо він вилікував від кольки її рудого kota, то тепер це був сміх ненависті. А депутат Фюльбер сповнений нових ідей. Він хоче створити газету, щось на зразок офіціоза. Очолить цю газету його друг, теж із Шоні, колишній учень Лурмеля, журналіст Кле. Така газета потрібна Фюльберу, щоб викривати політичні махінації. В такому офіціозі, вважає Фюльбер, можна буде цитувати його виступи в парламенті, інші ж газети їх звичайно не друкуватимуть. Зокрема, Фюльбер хоче, щоб обов'язково був надрукований в

газеті його виступ про депутата Ордасьє, який привласнив понад мільйон франків з державної казни.

Вирішивши звірити свої потаємні думки Лурмелю, Фюльбер намагається переконати його, нібито ніхто не зможе заборонити газету, яка цитує «Офісьєль». Він задалегідь радіє: адже ніхто з керівників партії не чекає такого удару саме тепер.

Лурмель слухає його і ледь стримує свою ненависть:

«Він хоче примусити правду вийти на світ божий. Він добродесний, розумієте, ви! Але в мені добродесність викликає відразу. Добродесність — це такий самий порок, як і будь-які інші».

Спочатку його втомлювала активна діяльність маленького чоловічка, тепер викликає огиду і тривогу, адже він бачить, що депутат дуже небезпечний.

Лурмель про все говорить з езуїтською красномовністю і сповнюється отрутою, коли помічає загрозу, що нависає над його патронами, а значить і над ним самим.

У нас є всі підстави твердити, що Лурмель, вчитель з Шоні, став депутатом саме завдяки своїй готовності раболіпствувати і плазувати перед сильними світу цього. Він негайно розголошує план Фюльбера. Зблокувавшись з редактором продажної газетки «Пошуар» Трепіа, він разом з ним розробляє ганебний план знешкодження Жюстена Фюльбера. Трепіа по-дружньому ставиться до Лурмеля, бо, як визнає сам депутат, відкрив у ньому щось споріднене, ганебне і непорядне. Про яку порядність може йти мова, коли життєве кредо Трепіа і всіх його патронів зводиться до думки, що «треба подбати і про себе на майбутнє». А чого не зробиш заради цього? Згодом, з легкої руки Трепіа в «Пошуарі» з'являється сенсаційна провокаційна стаття про селекційний центр Фюльбера, і ця стаття спричиняється до того, що єдиний друг Фюльбера Жан Кле пускає собі

кулю в лоба, а самому добродесному депутатові наносять страшну рану.

Лурмель радіє, дивлячись як плаче над номером «Пошуара» Фюльбер. Негідник звик носити маску, і хоч ця ганебна історія — справа його рук, він висловлює шире співчуття Фюльберу, посягаючи все зрадою Жана Кле. Адже того вже нема серед живих, а про покійника можна говорити все. Тимчасом Лурмелю ніщо не завадить продовжувати грати ту ж роль в «театрі», як він називає Бурбонський палац. Отак під машкарою доброти криється підступний політиканин і саме в його образі Рене Массону вдалося глибоко викрити величезний контраст між роллю «обранців нації», яку вони беруть на себе, і вбогим, примітивним духовним світом, в якому вони живуть.

Лурмель так і не знаходить шастя в особистому житті. Аньєс більше до серця Жюстен Фюльбер, і навіть Сюзі — ця «двунога ссавиця», замість Лурмеля обрала собі в коханці Трепіа.

Депутат з Шоні терпить поразку у своїй боротьбі, бо він самотній і не спирається на маси, а один він безсилий протистояти цій облудній парламентській машині, бо не може репрезентувати тих рушійних сил, які справді розчистять «авгійові стайні» Бурбонського палацу, довіривши долю нації справжнім обранцям французького народу.

В романі Рене Массона ми не бачимо широкої картини суспільного життя Франції, тих складних процесів боротьби, що точаться між пануючим класом і трудовим людом країни. Та письменник, викриваючи таємниці політичного і особистого життя буржуазних парламентаріїв, розвінчуючи брудні справи однієї буржуазної партії та її ватажків, саме цим підкреслює повну відірваність парламенту від народу, від справжніх інтересів нації.

Н. ХАЛЕМСЬКИЙ

ЧИ МОЖНА ПРИСТОСУВАТИСЬ?

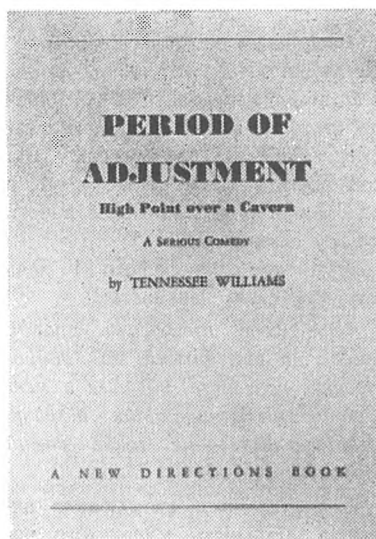
Відомий американський драматург Теннессі Уільямс — чи не найбільш суперечлива фігура в новітній драматургії США. Всі зарубіжні літературні критики та знавці театру одностайно відзначають провідну роль письменника не лише в сучасному драматургічному мистецтві США, а й у світовій драматургії.

«Теннессі Уільямс — найбільш хвилююча фігура на теперішньому театрі», — читаємо, зокрема, в найновішій критичній праці, присвяченій життєвому і творчому шляху письменника, що належить перу Бенжамена Нельсона і вийшла наприкінці минулого року в англійському видавництві «Пітер Оуен».

Подібні ж твердження можна зустріти в працях цілого ряду інших зарубіжних спеціалістів у галузі драматургії, працях, що побачили світ впродовж останніх десяти — п'ятнадцяти років. А проте думки всіх цих знавців театру часто бувають різко протилежними, коли заходить мова про конкретну оцінку тої чи іншої п'єси драматурга.

Так, скажімо, вищезгаданий Бенжамен Нельсон вважає вершиною драматургічної майстерності Теннессі Уільямса п'єси «Трамвай на ім'я Бажання» та «Раптом минулого літа», а Френк Баркер, редактор англійського журналу «Плейз енд плейерс», саме на ці два твори дотримується зовсім протилежної точки зору. Баркер вважає п'єсу «Раптом минулого літа» разючою творчою невдачею, а в драмі «Трамвай на ім'я Бажання», яка свого часу була найсенсаційнішим твором сезону, знаходить безліч недоліків: «...незграбний поетизм, надмірний символізм, надзвичайне захоплення сенсуалізмом, переобтяження примітивними сексуальними переживаннями».

Критикуючи ущербні тенденції в творчості Теннессі Уільямса, радянські літературознавці водночас відзначають гуманістичні ідеали письменника,

його віру в людину і любов до неї, гнівне викриття пороків капіталістичного світу, тобто кращі риси, притаманні творам письменника.

Річ у тім, що в творчості Теннессі Уільямса тісно переплітаються найрізноманітніші почуття і емоції, думки і твердження, які іноді заперечують, або навіть виключають один одне. «Невгамовна туга за справедливістю, чистою — й невіра у їх досяжність; майже сентиментальна ніжність до нещасних, беззахисних — і оспівування чуттєвості... — пише Г. Злобін в статті, присвяченій огляду творчості письменника. — Ось ті складні риси, котрі переплітаються в складний вузол протиріч у світосприйманні Т. Уільямса».¹

Теннессі Уільямс увійшов у велику літературу лише після закінчення другої світової війни, хоча він сформувався як літератор і робив свої перші кроки на театрі ще напередодні війни.

Томас Лен'єр Уільямс, — таке справжнє ім'я письменника, — народився 26 березня 1914 року в місті Колумбус, штату Міссісіпі, в родині комівояжера. Коли майбутньому драматургові минуло дванадцять років, родина переїхала до міста Сан-Луїс. Вищу освіту Теннессі Уільямс теж набував на

¹ Г. Злобін. На сцені і за сценою. «Іностранная литература», № 7, 1960.

півдні країни, в Міссурійському та Айовському університетах. Перш ніж стати професіональним письменником, він змінив безліч професій — працював клерком і офіціантом, ліфтером і робітником на фермі тощо. Отже драматург пройшов важкий і складний шлях, перш ніж спромігся пробитись в літературу. Він добре знає життя південних штатів своєї країни, про яке з пристрасною й боєм розповідає в своїх п'єсах.

Ще хлопчиком майбутній письменник захоплюється драмою. За його власним свідченням, особливе враження в дитинстві справила на нього рання трагедія Шекспіра «Тіт Андронік», яка належить до так званих «кривавих драм». Але от нарешті мрія стає дійсністю. Після довгих поневірянь доля приводить юнака до Голлівуду. Тут починається його літературна діяльність. Спочатку він пробує свої сили в жанрі малих форм, пише кілька одноактних п'єс, чотири з яких 1939 року були об'єднані під загальною назвою «Американський блюз» і побачили світло рампи. На Бродвеї 1940 року відбувається прем'єра першої великої п'єси Теннессі Уільямса «Битва ангелів».

«Насправді ж, це була не перша, а п'ята моя велика п'єса, але це був мій перший твір, який виконувався професіональними акторами, — розповідав Теннессі Уільямс через сімнадцять років потому в зв'язку з публікацією п'єси «Орфей спускається в пекло», написаної на основі сюжету «Битви ангелів».

1944 року в Чикаго і 1945 року на нью-йоркській сцені ставлять наступну його п'єсу «Скляний звіринець», яка одразу зробила відомим ім'я молодого драматурга.

«Цього місяця я відзначатиму третю річницю чикагської постановки «Скляного звіринець», тобто події, якою закінчився один період мого життя і почався інший, як ви можете зрозуміти, зовсім відмінний од того з усіх точок зору. Мене вихопило із стану абсолютної невідомості й одразу жбурунуло в розряд видатних, тобто з якихось випадкових провінційних умебльованих кімнат я од-

разу опинився в розкішному першокласному манхеттенському готелі»,— писав Теннессі Уільямс напередодні прем'єри наступної його п'єси, драми «Трамвай на ім'я Бажання», яка в 1947 році була показана на нью-йоркській сцені й одразу ж поставила ім'я автора в ряди провідних драматургів світу.

Трагічна історія Бланш Дюбуа обійшла сцени майже всіх театрів земної кулі, дістала три нагороди, в тому числі і Пулітцерівську премію, вийшла окремим виданням як в Америці, так і в Європі.

Роль Бланш, героїні п'єси «Трамвай на ім'я Бажання», виконувалась найвідомішими на той час трагедійними актрисами світу — Джессікою Тенді в Нью-Йорку, Вів'єн Лі в Лондоні, Арлетті Венсен в Парижі.

Попри всі свої недоліки, на які вказує і вже цитований нами англійський театрознавець, драма «Трамвай на ім'я Бажання» була яскравим свідомством того, що в світову драматургію прийшов своєрідний, талановитий митець, борець із темними силами капіталістичного суспільства. І дійсно, наступна п'єса «Шлях дійсності», яка виходить в 1953 році, на весь голос заявляє про гуманістичні ідеали письменника. В ній він вперше, хоч і в притаманній йому творчій манері завуальований, символічній формі, прямо стає на шлях критики американської дійсності.

1955 року з'являється нова п'єса Теннессі Уільямса,— «Кішка на розпеченому даху»,— за яку він теж дістає Пулітцерівську премію.

Драма «Кішка на розпеченому даху», як і «Трамвай на ім'я Бажання», малює життя американського Півдня. Дія п'єси відбувається в домі багатого плантатора, короля бавовни дельти ріки Міссісіпі. Хазяїн дому, якого чада і домочадці сладкомовно називають Великим Татом, смертельно хворий. Запах грошей, прагнення за всіляку ціну якнайшвидше захопити свою частку здобичі, — ось що приводить до цього дому дітей короля бавовни. І хоч один із синів байдуже і навіть з огидою ставиться до перспективи розбагатіти, ця його бай-

дужість здається на загальному фоні дивним винятком. Адже навіть дружина хворого в найпотраємніших закутках душі плакає надію нарешті звільнитися од тиранії чоловіка (нехай ціною його життя) і стати повновладною хазяйкою дому.

Драматург зриває з своїх героїв покрів добросовістності й порядності, малюючи фарс родинної «любові й відданості», розкриває, розвінчує культ грошей — рушійну силу американського способу життя.

1957 року виходить вже відома радянському читачу п'єса «Орфей спускається в пекло», зроблена, як ми вже згадували, на основі сюжету «Битви ангелів».

«Як ви бачите, «Орфей спускається в пекло» — п'єса дуже стара,— розповідає письменник,— але твір ніколи не старіє, доки ви не кидаєте над ним працювати». П'єса розповідає про жорстокість правів південноамериканських штатів.

Через два роки потому, тобто в 1959 році, з'являється «Ніжна пташка юності», що трактує ту саму тему, тему людської жорстокості й влади грошей в американському суспільстві.

Ця реалістична, викривальна тенденція творчості Теннессі Уільямса з новою силою проявилася в новій його п'єсі, серйозній комедії (як визначає сам автор її жанр) «Період пристосування». П'єса була вперше поставлена наприкінці позаминулого року в нью-йоркському театрі «Хелен Хейз» й після того ще вийшла друком двома тиражами.

Дія відбувається в переддень різдва. Перед нами двокімнатний будиночок в передмісті одного з південноамериканських міст. Колишній військовий льотчик, учасник війни в Кореї Ральф Бейтс чекає приїзду свого приятеля і однополчанина Джорджа Хейверстіка, який шойно подзвонив, що заїде в гості із своєю молодого дружиною.

Невдовзі з'ясовується, що молоді — Ізабел та Джордж — лише вчора вранці побралися і що між ними виникла ціла низка непорозумінь. Разом з Ральфом ми стаємо свідками взаємин молодого подружжя.

Виявляється, що ще тоді, коли вони удвох з Ральфом кидали бомби на корейські міста і села, Джордж захворів на якусь таємничу нервову хворобу — він весь час труситься, немов у пропасниці. Джордж мандрує з одного госпіталя до іншого, але лікарі не можуть знайти причини хвороби. Тут читач мимоволі згадає відому історію американського льотчика Клода Ізерлі, долю людини, яка виконала наказ скинути атомну бомбу на японські міста і якій її власна совість і посьогодні жорстоко за це мстить.

Отже, Джордж, котрий, за його власним свідомством, був учасником понад сімдесяти повітряних нальотів, зніс величезне нервове напруження, що само по собі нікого здивувати не може, якщо згадати про загарбницький, несправедливий характер війни, що її вели проти народної Кореї американці.

Втім, прибувши додому, Джордж тут теж не бачить справедливості.

«Його надіслали до нашої лікарні з госпітала ветеранів війни,— розповідає Ізабел,— бо не змогли знайти ніякої фізичної причини цієї хвороби. А проте Джордж вважає, що так сказали навмисне, аби мати привід відмовити йому в пенсії».

Одружившись з медичною сестрою Ізабел, Джордж купує за безцінь старе похоронне авто, кидає роботу (працює він механіком при аеродромі в Сан-Луїсі) і разом з молодого дружиною, яка, звичайно, теж лишає свою лікарню, їде світ за очі. Дорогою Ізабел дізнається, що її чоловік більше не працює, тобто став безробітним, що ніяких конкретних планів щодо подальшого їх існування у нього немає і що він кидає виклик усьому навколишньому світу.

На фоні стосунків Ізабел та Джорджа розгортається інша, ще драматичніша колізія п'єси, розповідь про сімейну трагедію в родині приятеля Джорджа Ральфа Бейтса.

Повернувшись з Кореї, шість років тому Ральф одружився з негарною, старшою за себе віком дівчиною, дочкою місцевого багатія.

«Я не перший, хто побрався

з єдиною дочкою старого, хворого на діабет мільонера з камінням в печінці й однією ниркою. Але мушу вас запевнити (сам особисто я в цьому вже переконався), що нема в світі вірнішої гарантії довголіття, ніж наявність лише однієї нирки, діабету і каміння в печінці»,— саркастично зауважує Ральф.

Одруження не принесло Ральфові ані багатства, ні щастя. Він працює на якійсь незначній посаді в одному з офісів свого тестя, живе у задешево придбаному на гроші тестя аварійному будиночку, розташованому в тій частині міста, під якою міститься величезна карстова печера, куди рік за роком поволі осідають всі будинки передмістя. Ральф, як і Джордж, пробує бунтувати проти несправедливості життя. Він демонстративно відмовляється від своєї роботи.

«Хотів би я бачити, яке було лице в тестя,— вигукує він,— коли йому подали мою заяву!»

І далі: *«Я зробив мерзенну річ — одружився з дівчиною лише тому, що пожалів її, а завше через те, що повабився на гроші її батька. Ну я і отримав по заслугі — нічого!»*

А проте ця спроба повстати проти існуючого стану речей марна. Бунтарство Ральфа закінчується нічим. Безпідставним виявляється і утопічний план Джорджа поїхати у Західний Техас, щоб, заснувавши там власне діло, заробити багато грошей. Адже ні Джордж, ні Ральф не мають потрібного для цього капіталу, а вигадка Джорджа, ніби місцевий банк позичить необхідну їм суму — пуста мрія.

«Я хотів би бути першою людиною, що полетить в ракеті на

Місяць! — у розпачі вигукує Ральф. — Ні, не на Місяць, а краще на Марс чи Венеру. Волів би я, щоб мене переселили, пересадили на зірку іншої галактики (так, нехай навіть в таку далечинь) і щоб я став тамтешнім Адамом! Як чудово знати, що подібна річ перестала тепер бути неможливою!»

Дізнавшись, що Ральф залишив роботу, його дружина Доротей забирає сина і йде геть з дому до своїх батьків. І от разом із Джорджем та Ізабел ми стаємо свідками трагікомічної сцени приїзду до Ральфа батьків Доротей, які хочуть забрати з дому речі дочки. *«Ми прибули із списком домашніх речей, котрі належать виключно Доротей»,— заявляє місіс Мак-Джиллікаді, мати дружини Ральфа. Слідом за цим з дому виноситься майже все, в тому числі й кухонний посуд.*

«Періодом пристосування» назвав Теннессі Уільямс свою нову п'єсу. *«Ви просто ще не встигли пройти звичайний і необхідний в цій справі невеличкий період пристосування»,—* весь час повторює Ральф, втішаючи схвильовану Ізабел та розлюченого Джорджа. Але тут у читача одразу ж виникають кілька законних питань. А чому так довго тягнеться цей «невеличкий період пристосування» у власній сім'ї Ральфа? Та чи можна взагалі пристосуватись у змальованому письменником світі?

«Куди, куди ми всі йдемо?! — розпачливо вигукує Ізабел.— Яке ж у нас усіх життя?» І немов у відповідь, на це лунають з телевізора металеві слова так званих «коммершелз», рекламних передач найвпливовіших й найбагатших фірм: *«Мільйони американців щодня переконуються в тому, на-*

скільки товар нашої фірми кращий од паскудного краму інших фірм».

Рецензована п'єса закінчується таким необхідним американському глядачеві щасливим кінцем. До речі, цей горезвісний «хеппі енд» — риса зовсім не характерна для творчої палітри Теннессі Уільямса. Як відомо, Іліа Казаня, режисеру, який ставить на театрі майже всі п'єси Теннессі Уільямса, частенько доводиться, так би мовити «дотягувати» його твори, пом'якшувати й загладжувати деякі їх гострі кути. Так було, наприклад, з п'єсою «Кішка на розгеченому даху», третій акт якої був перероблений в сценічному варіанті режисером з метою пом'якшення деяких конфліктів п'єси й пристосування її до смаків американського глядача.

Як здається на перший погляд, в новій п'єсі Теннессі Уільямс сам позитивно вирішує всі конфлікти: Ральф кінцем кінцем мириться з дружиною, припиняються непорозуміння і між Джорджем та Ізабел.

Таким чином ми бачимо, що одне до одного наші герої зрештою спромоглися пристосуватись, а от питання чи зможуть вони коли-небудь пристосуватись до змальованого драматургом страшного, ворожого і водночас байдужого до маленької людини світу, залишається трагічно відкритим. Відповіді на нього Теннессі Уільямс не дає. Отже, конфлікт людини і суспільства, розкриттю якого драматург присвятив усю свою творчість, і надалі залишається провідною його темою, про що ще раз свідчить серйозна комедія «Період пристосування».

Ірина ШМАРУК

«Весь мир» на українском языке.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: 3-50-85, відділи 3-20-82.

БФ 03779. Підписано до друку 15/III-1962 р. Формат паперу 60+92¹/₈. Фізичних друк. арк. 20. Умовних друк. арк. 20, зам. 111. Тираж 19 400. Ціна 60 к.

ВЕРЕСИТ

№ 4

Ціна 60 коп.

1962